VALERIUS MAXIMUS

VALERIUS

MAXIMUS.

VALERII MAXIMI
FACTORUM
DICTORUMQUE
MEMORABILIUM
LIBRI NOVEM,

EX EDITIONE

JOANNIS KAPPII,

SEDULÂ RECENSIONE ACCURATI.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN;
J. BOOKER; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY;
G. ET W. B. WHITTAKER; J. WALKER; E. EDWARDS;
J. ROBINSON; ET R. REYNOLDS:

EXCUDIT T. DAVISON.

1819.

Quæ, in nostrâ editione, uncinis [hunc in morem] *inclusa leguntur, ea vel plane adulterina sunt, vel, propter scripturæ varietatem, pro incertis habenda, vel, licet reipsâ fortasse germana, criticorum tamen dissensionibus in dubium vocata.*

INDEX CAPITUM.

LIBRI PRIMI.

LIBRI SECUNDI.

LIBRI TERTII.

LIBRI QUARTI.

LIBRI QUINTI.

LIBRI SEXTI.

LIBRI SEPTIMI.

LIBRI OCTAVI.

LIBRI NONI.

VALERII MAXIMI
FACTORUM DICTORUMQUE
MEMORABILIUM
LIBRI IX.

AD TIBERIUM CÆSAREM AUGUSTUM,

PRÆFATIO.

Urbis Romæ, exterarumque gentium, facta simul ac dicta memoratu digna (quæ apud alios latius diffusa sunt, quam ut breviter cognosci possint), ab illustribus electa auctoribus deligere constitui; ut documenta sumere volentibus longæ inquisitionis labor absit. Nec mihi cuncta complectendi cupido incessit: quis enim omnis ævi gesta modico voluminum numero comprehenderit? Aut quis compos mentis, domesticæ peregrinæque historiæ seriem, felici superiorum stilo conditam, vel attentiore curâ, vel præstantiore facundiâ, traditurum se speraverit? Te igitur huic cœpto, penes quem hominum Deorumque consensus maris ac terræ regimen esse voluit, certissima salus patriæ, Cæsar, invoco; cujus cœlesti providentiâ vir-

tutes, de quibus dicturus sum, benignissime foventur; vitia severissime vindicantur. Nam, si prisci oratores ab Jove Optimo Maximo bene orsi sunt; si excellentissimi vates a numine aliquo principia traxerunt; mea parvitas eo justius ad favorem tuum decurrerit, quo cætera divinitas opinione colligitur, tua, præsenti fide, paterno avitoque sideri par videtur; quorum eximio fulgore multum cærimoniis nostris inclytæ claritatis accessit. Deos enim reliquos accepimus, Cæsares dedimus. Et, quoniam initium a cultu Deorum petere in animo est, de conditione ejus summatim disseram.

VALERII MAXIMI

FACTORUM DICTORUMQUE

MEMORABILIUM

LIBER PRIMUS.

Cap. I.—*De Religione.*

Observata.

1. A populo Rom.
2. L. Metello pont. max.
3. Ti. Graccho et coss.
4. Sacerdotum collegiis.
5. Q. Fab. dict. et C. Flaminio mag. equ.
6. P. Crasso pont. max.
7. Æmiliæ Vestalis discipula.
8. M. Marcello V. cos.
9. L. Furio Bibaculo prætore.
10. L. Alvanio.
11. C. Fabio Dorsone.
12. Q. Petilio Spurino præt.
13. L. Tarquinio rege.
14. M. Atilio Regulo.
15. Senatu Romano.

Neglecta.

16. A C. Terentio Varrone.
17. Ap. Cæco et gente Potitiâ.
18. Milite Romano et Brenno Gallo.
19. P. Turullio præfecto classis.
20. Q. Fulvio Flacco cens.
21. Q. Pleminio legato proprætore.

Externa Exempla observatæ vel neglectæ Religionis.

1. Pyrrhus Epirotarum rex.
2. Masinissa Numidarum.
3. Dionysius major Siculorum.
4. Timasitheus Liparitanorum princeps.
5. Alexandri regis milites.
6. Persæ.
7. Athenienses.
8. Diomedon Atheniensium dux.

De Religione observatâ.

(1.) Majores [nostri] statas sollennesque cærimonias, pontificum scientiâ; bene gerendarum rerum auctoritates, augurum observatione; Apollinis prædictiones, vatum libris; portentorum depulsiones, Etruscâ disciplinâ explicari voluerunt. Prisco etiam instituto rebus divinis opera datur, cum aliquid commendandum est, precatione; cum exposcendum, voto; cum solvendum, gratulatione; cum inquirendum vel extis vel sortibus, impetrito: cum sollenni ritu peragendum, sacrificio: quo etiam ostentorum ac fulgurum denuntiationes procurantur.

Tantum autem studium antiquis non solum servandæ, sed etiam amplificandæ, religionis fuit, ut, florentissimâ tum et opulentissimâ civitate, decem principum filii senatûs-consulto singulis Etruriæ populis, percipiendæ sacrorum disciplinæ gratiâ, traderentur.

Cererique, quam more Græco venerari instituerant, sacerdotem a Veliâ, cum id oppidum nondum civitatis nomen accepisset, Calcitanam peterent, vel. ut alii dicunt, Calliphennam; ne Deæ vetustis ritibus perita deesset antistes. Cujus cum in Urbe pulcherrimum templum haberent, Gracchano tumultu moniti Sibyllinis libris, ut vetustissimam Cererem placarent, Ennam, quoniam sacra ejus inde orta credebant, de-

cem viros ad eam propitiandam miserunt. Item Matri Deûm sæpenumero imperatores nostri, compotes victoriarum, suscepta vota Pessinuntem profecti solverunt.

(2.) Metellus vero, pontifex maximus, Postumium consulem, eumdemque flaminem Martialem, ad bellum gerendum Africam petentem, ne a sacris discederet, multâ indictâ, Urbem egredi passus non est: religionique summum imperium cessit; quod tuto se Postumius Martio certamini commissurus non videbatur, cærimoniis Martis desertis.

(3.) Laudabile duodecim fascium religiosum obsequium; laudabilior quatuor et viginti in consimili re obedientia. A Ti. enim Graccho ad collegium augurum literis ex provinciâ missis, quibus significabat, se, cum libros ad sacra populi pertinentes legeret, animadvertisse, vitio tabernaculum captum, comitiis consularibus, quæ ipse fecisset; eâque re ab auguribus ad senatum relatâ, jussu ejus C. Figulus e Galliâ, Scipio Nasica e Corsicâ Romam redierunt, et se consulatu abdicaverunt.

(4.) Consimili ratione P. Clœlius Siculus, M. Cornelius Cethegus, et C. Claudius, propter exta parum curiose admota aris deorum immortalium, variis temporibus bellisque diversis flaminio abire jussi sunt, coactique etiam. At Sulpicio inter sacrificandum apex e capite prolapsus eidem sacerdotium abstulit.

(5.) Occentusque soricis auditus Fabio Maximo, dictaturam, C. Flaminio magisterium equitum, deponendi causam præbuit.

(6.) Adjiciendum his, quod P. Licinio, pontifici maximo, virgo Vestalis, quia quâdam nocte parum diligens æterni ignis custos fuisset, digna visa est, quæ flagro admoneretur.

(7.) Maximæ vero virginis Æmiliæ discipulam, exstincto igne, tutam ab omni reprehensione Vestæ numen præstitit; quâ adorante, cum carbasum, quam

optimam habebat, foculo imposuisset, subito ignis emicuit.

(8.) Non mirum igitur, si, pro eo imperio augendo custodiendoque, pertinax [eorum] indulgentia Deorum semper excubuit; quod, tam scrupulosâ curâ, parvula quoque momenta religionis examinare videtur; quia nunquam remotos ab exactissimo cultu cærimoniarum oculos habuisse nostra civitas existimanda est. In quâ cum Marcellus, quintum consulatum gerens, templum Honori et Virtuti, Clastidio prius, deinde Syracusis potitus, nuncupatis debitum votis consecrare vellet, a collegio pontificum impeditus est, negante, unam cellam duobus Diis recte dicari: futurum enim, si quid prodigii in eâ accidisset, ne dignosceretur, utri rem divinam fieri oporteret: nec duobus, nisi certis Diis, unâ sacrificari solere. Eâ pontificum admonitione effectum est, ut Marcellus separatis ædibus Honoris ac Virtutis simulacra statueret. Neque aut collegio pontificum auctoritas amplissimi viri, aut Marcello adjectio impensæ, impedimento fuit, quo minus religionibus suus tenor, suaque observatio redderetur.

(9.) Obruitur tot etiam illustribus consularibus L. Furius Bibaculus, exemplique locum vix post Marcellum invenit. Sed pii simul ac religiosi animi laude fraudandus non est; qui, prætor, a patre suo collegii Saliorum magistro jussus, sex lictoribus præcedentibus, arma ancilia tulit; quamvis vacationem hujus officii, honoris beneficio, haberet. Omnia namque post religionem ponenda semper nostra civitas duxit; etiam in quibus summæ majestatis conspici decus voluit. Quapropter non dubitaverunt sacris imperia servire: ita se humanarum rerum [futura] regimen existimantia, si divinæ potentiæ bene atque constanter fuissent famulata.

(10.) Quod animi judicium in privatorum quoque pectoribus versatum est. Urbe enim a Gallis captâ,

cum flamen Quirinalis virginesque Vestales sacra onere partito ferrent, easque pontem Sublicium transgressas, et clivum, qui ducit ad Janiculum, descendere incipientes, L. Alvanius, plaustro conjugem et liberos vehens, adspexisset, propior publicæ religioni quam privatæ caritati, suis, ut plaustro descenderent, imperavit; atque in id virgines et sacra imposita, omisso cœpto itinere, Cæretem oppidum pervexit: ubi cum summâ veneratione recepta, gràtâ memoriâ, ad hoc usque tempus hospitalem humanitatem testantur: inde enim institutum est, sacra *cærimonias* vocari, quia Cæretani ea, infracto reipublicæ statu, perinde ac florente, coluerunt. Quorum agreste illud et sordidum plaustrum tempestive capax, cujuslibet fulgentissimi triumphalis currûs vel æquaverit gloriam, vel antecesserit.

(11.) Eâdem reipublicæ tempestate, C. Fabius Dorso memorabile exemplum servatæ religionis dedit. Namque, Gallis Capitolium obsidentibus, ne statum Fabiæ gentis sacrificium interrumperetur, Gabino ritu cinctus, manibus humerisque sacra gerens, per medias hostium stationes, in Quirinalem collem pervenit; ubi omnibus sollenni more peractis, in Capitolium post divinam venerationem victricium armorum perinde ac victor, rediit.

(12.) Magna conservandæ religionis, etiam P. Cornelio et Bæbio Tamphilo consulibus, apud majores nostros acta cura est: siquidem in agro L. Petilii scribæ sub Janiculo cultoribus terram altius versantibus, duabus arcis lapideis repertis, quarum in alterâ scriptura indicabat corpus Numæ Pompilii, Pomponis filii, fuisse; in alterâ libri reconditi erant Latini septem de jure pontificum, totidemque Græci de disciplinâ sapientiæ; Latinos magnâ diligentiâ asservandos curaverunt; Græcos, quia aliquâ ex parte ad solvendam religionem pertinere existimabantur, Q. Petilius, prætor urbanus, ex auctoritate senatûs, per victimarios igne facto, in conspectu populi cremavit.

Noluerunt enim prisci viri quidquam in hac asservari civitate, quo animi hominum a Deorum cultu avocarentur.

(13.) Tarquinius autem rex M. Tullium duumvirum, quod librum secreta civilium sacrorum continentem, custodiæ suæ commissum, corruptus Petronio Sabino describendum dedisset, culeo insutum in mare abjici jussit: idque supplicii genus multo post parricidis lege irrogatum est; justissime quidem, quia pari vindictâ parentum ac Deorum violatio expianda est.

(14.) Sed in his quæ ad custodiam religionis attinent, nescio an omnes M. Atilius Regulus præcesserit, qui, ex victore speciosissimo, insidiis Hasdrubalis, et Xanthippi Lacedæmonii ducis, ad miserabilem captivi fortunam deductus, ac missus ad S. P. Q. R. legatus, ut ex se, et uno et sene, complures Pœnorum juvenes pensarentur; in contrarium dato consilio, Carthaginem repetiit; non ignarus, ad quam crudeles, quamque merito sibi infestos Deos reverteretur: verum [quia] his juraverat, si captivi eorum redditi non forent, ad eos se rediturum. Potuerunt profecto Dii immortales efferatam mitigare sævitiam: cæterum, quo clarior esset Atilii gloria, Carthaginienses moribus suis uti passi sunt; tertio Punico bello religiosissimi spiritûs tam crudeliter vexati, urbis eorum interitu, justa exacturi piacula.

(15.) Quanto nostræ civitatis senatus venerabilior in Deos! qui, post Cannensem cladem, decrevit, ne matronæ ultra tricesimum diem luctus suos extenderent, uti ab his sacra Cereris peragi possent: quia, majore pæne Romanarum virium parte in exsecrabili ac diro solo jacente, nullius penates mœroris expertes erant. Itaque matres ac filiæ, conjugesque et sorores, nuper interfectorum, abstersis lacrymis, depositisque doloris insignibus, candidam induere vestem, et aris dare thura, coactæ sunt. Quâ quidem constantiâ obtinendæ religionis, magnus cœlestibus injectus est

rubor ulterius adversus eam sæviendi gentem, quæ ne injuriarum quidem acerbitate ab eorum cultu absterreri potuerit.

Neglecta.

(16.) Creditum est, Varronem consulem apud Cannas cum Carthaginiensibus tam infeliciter dimicâsse ob iram Junonis; quod, cum ludos Circenses ædilis faceret, in Jovis Optimi Maximi templo eximiâ facie puerum histrionem ad excubias tenendas posuisset: quod factum, post aliquot annos memoriâ repetitum, sacrificiis expiatum est.

(17.) Hercules quoque detractæ religionis suæ et gravem et manifestam pœnam exegisse traditur. Nam, cum Potitii sacrorum ejus ritum (quem, pro dono genti eorum ab ipso assignatum, velut hæreditarium obtinuerant), auctore Appio censore, ad humile servorum ministerium transtulissent; omnes, qui erant numero super triginta puberes, intra annum exstincti sunt; nomenque Potitium, in duodecim familias divisum, prope interiit. Appius vero luminibus captus est.

(18.) Acer etiam sui numinis vindex Apollo, qui, Carthagine a Romanis oppressâ, veste aureâ nudatus, id egit, ut sacrilegæ manus inter fragmenta ejus abscisæ invenirentur. Brennus, Gallorum dux, Delphis Apollinis templum ingressus, Dei voluntate in se manus vertit.

(19.) Nec minus efficax ultor contemtæ religionis filius quoque ejus Æsculapius, qui consecratum templo suo lucum a Turullio præfecto Antonii, ad naves ei faciendas, magnâ ex parte succisum dolens, inter ipsum nefarium ministerium devictis partibus Antonii, imperio Cæsaris destinatum morti Turullium, manifestis numinis sui viribus, cum in locum quem violaverat, traxit; effecitque, ut ibi potissimum a militibus Cæsarianis occisus, eodem exitio, et eversis jam arboribus pœnas lueret, et adhuc superantibus immuni-

tatem consimilis injuriæ pareret: suamque veneratioriem, quam apud colentes maximam semper habuerat, Deus multiplicavit.

(20.) Quintus autem Fulvius Flaccus impune non tulit, quod in censurâ tegulas marmoreas ex Junonis Laciniæ templo in ædem Fortunæ Equestris, quam Romæ faciebat, transtulit. Negatur enim, post hoc factum, mente constitisse: quin etiam per summam ægritudinem animi exspiravit, cum, ex duobus filiis in Illyrico militantibus, alterum decessisse, alterum graviter audîsset affectum. Cujus casu motus senatus, tegulas Locros reportandas curavit; decretique circumspectissimâ sanctitate impium opus censoris retexuit.

(21.) Tam (me hercule) quam Q. Pleminii, legati Scipionis, in thesauro Proserpinæ spoliando sceleratam avaritiam justâ animadversione vindicavit. Cum enim eum vinctum Romam protrahi jussisset, ante causæ dictionem, in carcere teterrimo genere morbi consumtus est: pecuniam Dea, ejusdem senatûs imperio, et quidem summam duplicando, recuperavit.

Externa Exempla observatæ vel neglectæ Religionis.

(1.) Quæ, quod ad Pleminii facinus pertinuit, bene a patribus conscriptis vindicata est; quod ad violentas regis Pyrrhi sordes attinuerat, seipsam potenter atquè efficaciter defendit. Coactis enim Locrensibus ex thesauro ejus magnam illi pecuniam dare, cum onustus nefariâ prædâ navigaret, vi subitæ tempestatis, totâ cum classe, vicinis Deæ litoribus illisus est: in quibus pecunia incolumis reperta, sanctissimi thesauri custodiæ restituta est.

(2.) At non similiter Masinissa rex: cujus cum præfectus classis Melitam appulisset, et æque ex fano Junonis dentes eburneos eximiæ magnitudinis sublatos ad eum pro dono attulisset, ut comperit unde advecti essent, quinqueremi reportandos Melitam, inque templo Junonis collocandos curavit, insculptos

gentis suæ literis, significantibus, "Regem ignorantem eos accepisse; libenter Deæ reddidisse." Factum Masinissæ animo, quam Punico sanguini, conveniens: quamquam quid attinet mores natione perpendi? in mediâ barbariâ ortus, sacrilegium rescidit alienum.

(3.) Syracusis Dionysius genitus, tot sacrilegia sua, quot jam recognoscimus, jocosis dictis prosequi voluptatis loco duxit: fano enim Proserpinæ spoliato Locris, cum per altum secundo vento classe veheretur, ridens, amicis, "Videtisne," ait, "quam bona navigatio ab ipsis Diis immortalibus sacrilegis tribuatur?" Detracto etiam Jovi Olympio magni ponderis aureo amiculo, quo eum tyrannus Hiero e manubiis Carthaginiensium ornaverat, injectoque ei laneo pallio, dixit, "æstate grave amiculum aureum esse, hieme frigidum; laneum autem ad utrumque tempus anni aptius." Idem Epidauri Æsculapio barbam auream demi jussit; quod affirmaret, "non convenire patrem Apollinem imberbem, ipsum barbatum conspici." Idem mensas argenteas atque aureas e fanis sustulit: quodque in his more Græciæ scriptum erat, "bonorum Deorum" eas esse, uti se bonitate eorum prædicavit. Idem Victorias aureas, et pateras, et coronas, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, tollebat, et eas se accipere, non auferre, dicebat; perquam stultum esse argumentando, a quibus bona precamur, ab his porrigentibus nolle sumere. Qui tametsi debita supplicia non exsolvit, dedecore tamen filii, mortuus pœnas rependit, quas vivus effugerat. Lento enim gradu ad vindictam sui divina procedit ira; tarditatemque supplicii gravitate compensat.

(4.) In quam ne incideret Timasitheus, Liparitanorum princeps, consilio sibi pariter atque universæ patriæ utili providit exemplo. Exceptâ namque in freto a civibus suis piraticam exercentibus magni ponderis aureâ craterâ, incitatoque ad eam partiendam

populo, ut comperit a Romanis Pythio Apollini decimarum nomine dicatam, manibus venumdantium ereptam Deo Delphos perferendam curavit.

(5.) Milesia Ceres, Mileto ab Alexandro captâ, milites, qui templum spoliaturi irruperant, flammâ objectâ privavit oculis.

(6.) Persæ, mille navium numero Delum compulsi, templo Apollinis religiosas potius manus quam rapaces adhibuerunt.

(7.) Athenienses Protagoram philosophum pepulerunt, quia scribere ausus fuerat, primum ignorare se, an Dii essent; deinde, si sint, quales sint. Iidem Socratem damnaverunt, quod novam religionem introducere videbatur. Iidem Phidiam tulerunt, quamdiu is marmore potius quam ebore Minervam fieri debere dicebat, quod diutius nitor esset mansurus: sed, ut adjecit, "et vilius," tacere jusserunt.

(8.) Diomedon, unus ex decem ducibus, qui Arginusæ eâdem pugnâ Atheniensibus victoriam, sibi vero damnationem, pepererunt, cum jam ad immeritum supplicium duceretur, nihil aliud locutus est, quam ut vota, pro incolumitate exercitûs ab ipso nuncupata, solverentur.

CAP. II. — *De Religione simulatâ.*

A Romanis.

1. Numâ Pompilio rege.	3. L. Cornelio Sullâ.
2. P. Scipione Africano majore.	4. Q. Sertorio.

Ab externis.

1. Minöe Cretensium rege.	3. Lycurgo Spartano.
2. Pisistrato Atheniensi.	4. Zaleuco Locrensi.

(1.) Numa Pompilius, ut populum Romanum sacris obligaret, volebat videri sibi cum Deâ Egeriâ

congressus esse nocturnos; ejusque monitu se, quæ aeeepta Diis immortalibus saera forent, instituere.

(2.) Seipio Afrieanus non ante ad negotia publica vel privata ibat, quam in cellâ Jovis Capitolini moratus esset; et ideo Jove genitus credebatur.

(3.) Lueius Sulla, quoties prœlium eommittere destinabat, parvum Apollinis signum, Delphis sublatum, in conspeetu militum eomplexus, orabat, uti promissa maturaret.

(4.) Quintus Sertorius per asperos Lusitaniæ eolles eervam albam trahebat; ab câ se, quænam aut agenda aut vitanda essent, prædieans, admoneri.

Externa.

(1.) Minos, Cretensium rex, nono quoque anno in quoddam præaltum, et vetustâ religione eonsecratum, speeus secedere solebat: et in eo moratus, tamquam a Jove, quo se ortum ferebat, traditas sibi leges [progabat.]

(2.) Pisistratus, in recuperandâ tyrannide quam amiserat, simulatione redueentis se in arcem Minervæ est usus; eum, per ostentationem ignotæ mulieris, quæ Phya vocabatur, formatæ ad habitum Deæ, Athenienses deeiperet.

(3.) Lyeurgus consilio Apollinis gravissimæ Lacedæmoniorum eivitati leges eompositas ferre se persuasit.

(4.) Zaleucus sub nomine Minervæ apud Locrenses prudentissimus habitus est.

Cap. III.—*De Peregrinâ Religione rejectâ.*

1. A senatu Romano.
2. A C. Cornelio prætore.
3. A L. Æmilio Paulo, cos.

(1.) Bacchanalium sacrorum mos novus institutus, cum ad perniciosam vesaniam iretur, sublatus est.

Lutatius, qui primum Punicum bellum confecit, a senatu prohibitus est sortes Fortunæ Prænestinæ adire. Auspiciis enim patriis, non alienigenis, rempublicam administrari oportere judicabant.

(2.) Caius Cornelius Hispallus, prætor peregrinus, M. Popillio Lænate, Cn. Calpurnio consulibus, edicto Chaldæos intra decimum diem abire ex Urbe atque Italiâ jussit; levibus et ineptis ingeniis, fallaci siderum interpretatione, quæstuosam mendaciis suis caliginem injicientes.

Idem, qui Sabazii Jovis cultu simulato mores Romanos inficere conati sunt, domos suas repetere coëgit.

(3.) Lucius Æmilius Paulus consul, cum senatus Isidis et Serapis fana diruenda censuisset, eaque nemo opificum attingere auderet, positâ prætextâ securim arripuit, templique ejus foribus inflixit.

CAP. IV.—*De Auspiciis.*

Quæ cepêre Romani.

1. Attius Navius augur.
2. Ti. Gracchus, Ti. F. trib. pleb.
3. P. Claudius Pulcher, et L. Junius Pullus coss.
4. L. Metellus pont. max.
5. M. Tullius Cicero.
6. M. Junius Brutus procos.

Externi.

1. Alexander magnus.
2. Deiotarus rex.

(1.) Lucius Tarquinius rex, centuriis equitum, quas Romulus auspicato conscripserat, alias adjicere cupiens; cum ab Attio Navio augure prohiberetur, offensus interrogavit, Possetne fieri, quod ipse mente conceperat? "Posse fieri" dicente, jussit novaculâ cotem discindi. Quâ Attius allatâ, administrato in-

credibili facto, effectum suæ professionis oculis regis subjecit.

(2.) Ti. Gracchus, cum ad res novas pararetur, auspicia domi primâ luce petiit; quæ illi perquam tristia responderunt. Nam januâ egressus, ita pedem offendit, ut digitus ei decuteretur; tres deinde corvi, in eum adversum occinentes, partem tegulæ decussam ante ipsum propulerunt. Quibus omnibus contemtis, a Scipione Nasicâ pontifice maximo decussus Capitolio, fragmento subsellii ictus procubuit.

(3.) P. Claudius bello Punico primo, cum prœlium navale committere vellet, auspiciaque more majorum petiisset, et pullarius non exire caveâ pullos nuntiâsset, abjici eos in mare jussit, dicens: "Quia esse nolunt, bibant." Et L. Junius, P. Claudii collega, neglectis auspiciis, classem tempestate amisit. Quorum ille populi judicio concidit; damnationisque hic ignominiam voluntariâ morte prævenit.

(4.) Cum Metellus, pontifex maximus, Tusculanum peteret, corvi duo in os ejus adversum, veluti iter impedientes, advolaverunt; vixque extuderunt, ut domum rediret. Insequenti nocte ædes Vestæ arsit: quo incendio, Metellus inter ipsos ignes raptum Palladium incolume servavit.

(5.) M. Ciceroni mors imminens auspicio prædicta est: cum enim in villâ Caietanâ esset, corvus in conspectu ejus horologii ferrum loco motum excussit; et protinus ad ipsum tetendit, ac laciniam togæ eo usque morsu tenuit, donec servus ad occidendum eum milites venisse nuntiaret.

(6.) M. Brutus cum reliquias exercitûs sui adversus Cæsarem et Antonium eduxisset, duæ aquilæ ex diversis castris advolaverunt; et, editâ inter se pugnâ, ea, quæ a parte Bruti fuerat, male mulcata fugit.

Externa.

(1.) Cum rex Alexander urbem in Ægypto constituere vellet, architectus Dinocrates cum cretam

non haberet, polentâque futuræ urbis lineamenta duxisset, ingens avium multitudo, proximo lacu emersa, polentam depasta est: quod sacerdotes Ægyptiorum interpretati sunt, advenarum frequentiæ alimentis suffecturam urbem.

(2.) Deiotaro vero regi, omnia fere auspicato gerenti, salutaris aquilæ conspectus fuit; quâ visâ, abstinuit se ab ejus tecti usu, quod, nocte insequenti, ruinâ solo æquatum est.

CAP. V.—*De Ominibus.*

Quæ accepêre Romani.

1. Patres conscripti.	5. C. Marius exsul.
2. M. Furius Camillus dictator.	6. Cn. Pompeius Magnus procos.
3. L. Æmilius Paulus cos.	7. M. Brutus procos.
4. Cæcilia Metelli.	8. C. Cassius procos.
	9. Q. Petilius cos.

Externi.

1. Prienenses.	2. Apolloniatæ.

Ominum etiam observatio aliquo contactu religionis innexa est; quoniam non fortuito motu, sed divinâ providentiâ, constare creditur.

(1.) Quæ effecit, ut, Urbe a Gallis disjectâ, deliberantibus P. C. utrum Veios migrarent, an sua mœnia restituerent; forte eo tempore e præsidio cohortibus redeuntibus, centurio in Comitio exclamaret, "Signifer, statue signum; hic optime manebimus." Eâ enim voce auditâ, senatus se accipere omen respondit; e vestigioque Veios transeundi consilium omisit. Quam paucis verbis de domicilio futuri summi imperii confirmata est conditio! credo, indignum Diis existimantibus, prosperrimis auspiciis Romanum nomen ortum, Veientanæ urbis appellatione mutari;

inclytæque victoriæ decus modo abjectæ urbis ruinis infundi.

(2.) Hujus tam præclari operis auctor Camillus, cum esset precatus, ut, si cui Deorum nimia felicitas populi Romani videretur, ejus invidia suo aliquo incommodo satiaretur, subito lapsu decidit: quod omen ad damnationem, quâ postea oppressus est, pertinuisse visum est. Merito autem, de laude inter se, victoria et pia precatio amplissimi viri certaverunt: æque enim virtutis est et bona patriæ auxisse, et mala in se transferre voluisse.

(3.) Quid illud, quod L. Paulo consuli evenit, quam memorabile! Cum ei sorte evenisset, ut bellum cum rege Perse gereret, et domum e curiâ regressus, filiolam suam nomine Tertiam, quæ tum erat admodum parvula, osculatus, tristem animadverteret; interrogavit, quid ita eo vultu esset. Quæ respondit, Persam periisse. Decesserat autem catellus, quem puella in deliciis habuerat, nomine Persa. Arripuit igitur omen Paulus; exque fortuito dicto, quasi spem certam clarissimi triumphi animo præsumsit.

(4.) At Cæcilia Metelli, dum sororis filiæ, adultæ ætatis virgini, more prisco, nocte concubiâ, nuptialia petit, omen ipsa fecit. Nam, cum in sacello quodam, ejus rei gratiâ, aliquamdiu persedisset, nec ulla vox proposito congruens esset audita; fessa longâ standi morâ puella, rogavit materteram, ut sibi paulisper locum residendi accommodaret: cui illa: "Ego vero," inquit, "libenter tibi meâ sede cedo." Quod dictum, ab indulgentiâ profectum, ad certi ominis processit eventum, quoniam Metellus non ita multo post, mortuâ Cæciliâ, virginem, de quâ loquor, in matrimonium duxit.

(5.) C. autem Mario observatio ominis proculdubio saluti fuit, quo tempore, hostis a senatu judicatus, in domum Fanniæ Minturnis custodiæ causâ deductus est. Animadvertit enim asellum, cum ei pabulum objiceretur, neglecto eo, ad aquam procurrentem. Quo spec-

taculo, Deorum providentiâ, quod sequeretur, oblatum ratus, alioquin etiam interpretandarum religionum peritissimus, a multitudine, quæ ad opem illi ferendam confluxerat, impetravit, ut ad mare perduceretur: ac protinus naviculam conscendit; eâque in Africam pervectus, arma Sullæ victricia effugit.

(6.) Pompeius vero Magnus in acie Pharsalicâ victus a Cæsare, fugâ quærens salutem, cursu in insulam Cyprum, ut aliquid in eâ virium contraheret, classem direxit: appellensque ad oppidum Paphum, conspexit in litore speciosum ædificium; gubernatoremque interrogavit, quod ei nomen esset: qui respondit Κακοβασιλεα vocari: quæ vox spem ejus, quantulacumque restabat, comminuit. Neque id dissimulanter tulit: avertit enim oculos ab illis tectis, ac dolorem, quem ex diro omine conceperat, gemitu patefecit.

(7.) M. etiam Bruti dignus, admisso parricidio, eventus omine designatus est: siquidem, post illud nefarium opus, natalem suum celebrans, cum Græcum versum expromere vellet, ad illud potissimum Homericum referendum animo tetendit:

Αλλα με μοιρ' ολοη και Λητους εκτανεν υιος—

qui Deus Philippensi acie, a Cæsare et Antonio signo datus, in eum tela convertit.

(8.) Consentaneo vocis jactu C. Cassii aurem Fortuna pervellit; quem, orantibus Rhodiis, ne ab eo cunctis Deorum simulacris spoliarentur, "Solem a se relinqui" respondere voluit; ut rapacissimi victoris insolentiam dicti tumore protraheret, abjectumque Macedonicâ pugnâ, non effigiem Solis, quam tantummodo supplicibus cesserat, sed ipsum Solem, re verâ relinquere cogeret.

(9.) Annotatu dignum illud quoque omen, sub quo Petilius consul, in Liguriâ bellum gerens, occidit. Nam, cum montem, cui Leto cognomen erat, oppugnaret; interque adhortationem militum dixisset:

"Hodie ego Letum utique capiam;" inconsideratius prœliando, fortuitum jactum vocis leto suo confirmavit.

Externa.

(1.) Adjici nostris duo ejusdem generis alienigena exempla non absurde possunt. Samii Prienensibus auxilium adversus Caras implorantibus, arrogantiâ instincti, pro classe et exercitu, cymbulam eis derisûs gratiâ miserunt: quam illi, velut divinitus datum præsidium interpretati, libenter receptam, verâ fatorum prædictione victoriæ ducem habuerunt.

(2.) Ne Apolloniatæ quidem pœnitentiam egerunt, quod, cum, bello Illyrico pressi, Epidamnios, ut sibi opem ferrent, oràssent, atque illi flumen vicinum mœnibus suis, nomine Æantem, in adjutorium eorum sese mittere dixissent; "Accipimus quod datur," responderunt: eique primum in acie locum, perinde ac duci, assignaverunt. Ex insperato enim superatis hostibus, successum suum omini acceptum referentes, et tunc Æanti ut Deo immolaverunt, et deinceps omnibus prœliis duce uti constituerunt.

Cap. VI.—*De Prodigiis.*

Quæ evenêre Romanis.

1. Ser. Tullio regi.
2. L. Marcio centurioni.
3. Populo Rom. ac Veientibus.
4. L. Sullæ procos.
5. Populo Roman. diversis temporibus.
6. C. Flaminio cos.
7. C. Hostilio Mancino cos.
8. Ti. Graccho procos.
9. M. Claudio Marcello cos. V.
10. Cn. Octavio cos.
11. M. Licinio Crasso procos.
12. Cn. Pompeio Magno procos.
13. C. Julio Cæsari dict.

Externis.

1. Xerxi Persarum regi. | 2. Midæ regi infanti.
3. Platoni philos. infanti.

Prodigiorum quoque, quæ aut secunda aut adversa acciderunt, debita proposito nostro relatio est.

(1.) Serv. Tullio, etiam tum puerulo, dormienti, circa caput flammam emicuisse, domestici oculi annotaverunt. Quod prodigium Prisci Tarquinii regis uxor Tanaquil admirata, Servium, servâ natum, in modum filii educavit, et ad regium fastigium evexit.

(2.) Æque felicis eventûs illa flamma, quæ ex L. Marcii, ducis duorum exercituum, quos interitus P. et Cn. Scipionum in Hispaniâ debilitaverat, capite concionantis eluxit. Namque ejus adspectu, pavidi adhuc, milites pristinam recuperare fortitudinem admoniti, octo et triginta millibus hostium cæsis, magnoque numero in potestatem redacto, bina castra Punicis opibus referta ceperunt.

(3.) Item, cum bello acri et diutino Veientes, a Romanis intra mœnia compulsi, capi non possent, eaque mora non minus obsidentibus, quam obsessis, intolerabilis videretur, exoptatæ victoriæ iter miro prodigio Dii immortales patefecerunt. Subito enim Albanus lacus, neque cœlestibus imbribus auctus, neque inundatione ullius amnis adjutus, solitum stagni modum excessit: cujus rei explorandæ gratiâ legati, ad Delphicum oraculum missi, retulerunt, præcipi sortibus, ut aquam lacûs ejus emissam per agros diffunderent: sic enim Veios in potestatem populi Romani futuros. Quod priusquam legati renuntiarent, aruspex Veientium, a milite nostro (quia domestici interpretes deerant) raptus, et in castra perlatus, futurum dixerat. Ergo senatus, duplici prædictione monitus, eodem pæne tempore et religioni paruit, et hostium urbe potitus est.

(4.) Nec parum prosperi successûs est, quod se-

quitur. L. Sulla consul sociali bello, cum in agro Nolano ante prætorium immolaret, subito ab imâ parte aræ prolapsam anguem prospexit. Quâ visâ, Postumii aruspicis hortatu continuo exercitum in expeditionem eduxit, ac fortissima Samnitum castra cepit. Quæ victoria futuræ ejus amplissimæ potentiæ gradus et fundamentum exstitit.

(5.) Præcipuæ admirationis etiam illa prodigia, quæ, P. Volumnio, Ser. Sulpicio consulibus, in urbe nostrâ inter initia motusque bellorum acciderunt. Bos namque, mugitu suo in sermonem humanum converso, novitate monstri audientium animos exterruit. Carnis quoque in modum nimbi dissipatæ partes ceciderunt; quarum majorem numerum præpetes diripuerunt aves; reliquum humi per aliquot dies, neque odore tetro neque deformi adspectu mutatum, jacuit.

Ejusdem generis monstra alio tumultu credita sunt: puerum infantem semestrem in Foro Boario triumphum proclamâsse: alium cum elephantino capite natum: in Piceno lapidibus pluisse: in Galliâ lupum vigili e vaginâ gladium abstulisse: in Sardiniâ scuta duo sanguinem sudâsse: apud Antium metentibus cruentas spicas in corbem decidisse: Cærites aquas sanguine mixtas fluxisse. Bello etiam Punico secundo constitit, Cn. Domitii bovem dixisse, "Cave tibi, Roma."

(6.) C. autem Flaminius, inauspicato consul creatus, cum apud lacum Trasimenum, cum Hannibale conflicturus, convelli signa jussisset, lapso equo, super caput ejus humi prostratus est: nihilque eo prodigio inhibitus, signiferis negantibus, signa moveri suâ sede posse, malum, ni ea continuo effodissent, minatus est. Verum hujus temeritatis, utinam suâ tantum, non etiam populi Romani maximâ clade pœnas pependisset! In eâ namque acie quindecim millia Romanorum cæsa, sex millia capta, decem millia fugata sunt. Consulis obtruncati corpus ad funerandum

ab Hannibale quæsitum est, qui, quantum in ipso fuerat, Romanum sepelierat imperium.

(7.) Flaminii autem præcipitem audaciam C. Hostilius Mancinus vesanâ perseverantiâ subsequitur; cui consuli in Hispaniam ituro hæc prodigia acciderunt: cum Lavinii sacrificium facere vellet, pulli caveâ emissi in proximam silvam fugerunt; summâque diligentiâ quæsiti reperiri nequiverunt. Cumque ab Herculis portu, quo pedibus pervenerat, navem conscenderet, talis vox, sine ullo auctore, ad aures ejus pervenit, "Mancine, mane." Quâ territus, cum itinere converso Genuam petîsset, et ibi scapham esset ingressus, anguis eximiæ magnitudinis visus e conspectu abiit. Ergo numerum prodigiorum numero calamitatum æquavit, infelici pugnâ, turpi fœdere, deditione funestâ.

(8.) Minus miram in homine parum considerato temeritatem Ti. Gracchi gravissimi civis tristis exitus, et prodigio denuntiatus, nec evitatus consilio, facit. Proconsul enim cum in Lucanis sacrificâsset, angues duo, ex occulto prolapsi, repente hostiæ, quam immolaverat, adeso jecinore, in easdem latebras se retulerunt. Ob id deinde factum, instaurato sacrificio, idem prodigii evenit. Tertiâ quoque cæsâ victimâ, diligentiusque asservatis extis, neque allapsus serpentum arceri, neque fuga impediri, potuit. Quod quamvis aruspices ad salutem imperatoris pertinere dixissent, Gracchus tamen non cavit, ne perfidi hospitis sui Flavii insidiis in eum locum deductus, in quo Pœnorum dux Mago cum armatâ manu delituerat, inermis occideretur.

(9.) Et consulatûs collegium, et erroris societas, et par genus mortis, a Ti. Graccho ad Marcelli memoriam me trahit. Is, captarum Syracusarum, et Hannibalis ante Nolana mœnia a se primum fugere coacti, gloriâ inflammatus, cum summo studio niteretur, ut Pœnorum exercitum aut in Italiâ proster-

neret, aut Italiâ pelleret; sollennique sacrificio voluntates Deorum exploraret; quæ prima hostia ante foculum decidit, ejus jecur sine capite inventum est; proxima caput jecinoris duplex habuit. Quibus inspectis, aruspex tristi vultu, non placere sibi exta, quia prima trunca, secunda nimis læta apparuissent, respondit. Ita monitus M. Marcellus, ne quid temere conaretur, insequenti nocte speculandi gratiâ cum paucis egredi ausus, a multitudine hostium in Bruttiis circumventus, æque magnum dolorem ac detrimentum patriæ interitu suo attulit.

(10.) Jam Octavius consul dirum omen quemadmodum timuit, ita vitare non potuit: ex simulacro enim Apollinis per se abrupto capite, et ita infixo humi ut avelli nequiret, armis cum collegâ suo Cinnâ dissidens, præsumsit animo, eâ re significari exitium suum; in quod, metu augurii, tristi fine vitæ incidit: ac tum demum immobile Dei caput terrâ refigi potuit.

(11.) Non sinit nos M. Crassus, inter gravissimas Romani imperii jacturas numerandus, hoc loco de se silentium agere; plurimis et evidentissimis, ante tantam ruinam, monstrorum pulsatus ictibus. Ducturus erat a Carris adversus Parthos exercitum. Pullum ei traditum est paludamentum; cum in prœlium exeuntibus album aut purpureum dari soleret. Mœsti et taciti milites ad principia convenerunt, qui vetere instituto cum clamore alacri accurrere debebant. Aquilarum altera vix convelli a primipilo potuit; altera, ægerrime extracta, in contrariam, ac ferebatur, partem se ipsa convertit. Magna hæc prodigia: sed et illæ clades aliquanto majores: tot pulcherrimarum legionum interitus; tam multa signa hostilibus intercepta manibus; tantum Romanæ militiæ decus barbarorum obtritum equitatu; optimæ indolis filii cruore paterni respersi oculi; corpus imperatoris inter promiscuas cadaverum strues, avium ferarumque laniatibus objectum. Vellem quidem placidius: sed, quod

relatum, verum est. Sic Dii spreti excandescunt: sic humana consilia castigantur, ubi se cœlestibus præferunt.

(12.) Cn. etiam Pompeium Jupiter omnipotens abunde monuerat, ne cum C. Cæsare ultimam belli fortunam experiri contenderet; egresso a Dyrrhachio adversa agmini ejus fulmina jaciens, examinibus apum signa obscurando, subitâ tristitiâ implicatis militum animis, nocturnis totius exercitûs terroribus, ab ipsis altaribus hostiarum fugâ. Sed invictæ leges necessitatis pectus, alioqui procul ab amentiâ remotum, prodigia ista justâ æstimatione perpendere passæ non sunt. Itaque, dum illa elevat, auctoritatem amplissimam, et opes privato fastigio excelsiores, omniaque ornamenta, quæ ab ineunte adolescentiâ ad invidiam usque contraxerat, spatio unius diei confregit; quo constat in delubris Deûm suâ sponte signa conversa; militarem clamorem, strepitumque armorum adeo magnum Antiochiæ et Ptolemaïde auditum, ut in muros concurreretur; sonum tympanorum Pergami abditis delubris editum; palmam viridem Trallibus in æde Victoriæ, sub Cæsaris statuâ, inter coagmenta lapidum justæ magnitudinis enatam: quibus apparet cœlestium numen et Cæsaris gloriæ favisse, et Pompeii errorem inhibere voluisse.

(13.) Tuas aras, tuaque sanctissima templa, Dive Juli, veneratus, oro, ut propitio ac faventi numine tantorum casus virorum sub tui exempli præsidio ac tutelâ delitescere patiaris. Te enim accipimus, (eo die, quo, purpureâ veste velatus, aureâ in sellâ consedisti, ne maximo studio senatûs exquisitum et delatum honorem sprevisse viderer̃is) priusquam exoptatum civium oculis conspectum tui offerres, cultui religionis, in quam mox eras transiturus, vacâsse; mactatoque opimo bove, cor in extis non reperisse: ac responsum tibi a Spurinnâ aruspice, pertinere id signum ad vitam et consilium tuum, quod utraque hæc corde continerentur. Erupit deinde eorum par-

ricidium, qui, dum te hominum numero subtrahere volunt, Deorum concilio adjecerunt.

Externa.

(1.) Claudatur hoc exemplo talium ostentorum domestica relatio, ne, si ulterius Romana apprehendero, e cœlesti templo ad privatas domos non consentaneos usus transtulisse videar. Attingam igitur externa; quæ, Latinis inserta literis, ut auctoritatis minus habent, ita aliquid gratæ varietatis afferre possunt. In exercitu Xerxis, quem adversus provinciam Græciam contraxerat, equæ partu leporem editum constat, [eodem montem Athon vix tandem transgresso.] Quo genere monstri, tanti apparatûs significatus est eventus. Nam, qui mare classibus, terram pedestri operuit exercitu, ut fugax animal, pavido regressu regnum suum repetere est coactus.

Priusquam Athenas deleret, Lacedæmonis invadendæ consilium agitanti, admirabile inter cœnam prodigium incidit. Infusum namque pateræ ejus, vinum in sanguinem, nec semel, sed iterum et tertio, conversum est. Quâ de re consulti magi monuerunt, ut se ab incepto abstineret. Et, si quod vestigium in vecordi pectore sensûs fuisset, cavere potuisset, ante de Leonidâ et Spartanis abunde monitus.

(2.) Midæ vero, cujus imperio Phrygia fuit subjecta, puero dormienti formicæ in os grana tritici congesserunt. Parentibus deinde ejus, quorsum prodigium tenderet, explorantibus, augures responderunt, omnium illum mortalium futurum ditissimum. Nec vana prædictio exstitit: nam Midas cunctorum pæne regum opes abundantiâ pecuniæ antecessit: infantiæque incunabula, utili Deorum munere donata, onustis auro atque argento gazis pensavit.

(3.) Formicis Midæ jure meritoque apes Platonis prætulerim: illæ enim caducæ ac fragilis, hæ solidæ et æternæ, felicitatis indices exstiterunt, dormientis in cunis parvuli labellis mel inserendo. Quâ re auditâ,

prodigiorum interpretes singularem eloquii suavitatem ore ejus emanaturam dixerunt. At mihi quidem illæ apes non montem Hymettum thymi flore redolentem, sed Musarum Heliconios colles omni genere doctrinæ virentes, Dearum instinctu depastæ, maximo ingenio dulcissima alimenta summæ eloquentiæ instillâsse videntur.

CAP. VII.—*De Somniis.*

Romanorum.

1. Artorii medici de Augusto.
2. Calpurniæ de Cæsare.
3. P. Decii, T. Manlii coss.
4. Ti. Atinii cujusdam.
5. M. Ciceronis exsulis.
6. C. Sempronii Gracchi.
7. Cassii Parmensis.
8. Aterii Rufi eq. Rom.

Externorum.

1. Hannibalis Pœni.
2. Alexandri Magni regis.
3. Simonidis poëtæ.
4. Crœsi Lydorum regis.
5. Cyri Persarum regis.
6. Himeræææ mulieris de Dionysio.
7. Matris Dionysii tyranni.
8. Hamilcaris Pœni.
9. Alcibiadis Atheniensis.
10. Arcadis cujusdam.

Sed, quoniam divitias Midæ, disertumque Platonis somnum attigi, referam, quam certis imaginibus multorum quies adumbrata sit.

(1.) Quem locum unde potius exordiar, quam a Divi Augusti sacratissimâ memoriâ? Ejus medico Artorio, somnum capienti, nocte, quam dies insecutus est, quo in campis Philippicis Romani inter se exercitus concurrerunt, Minervæ species oborta præ-

cepit, ut illum, gravi morbo implicitum, moneret, ne, propter adversam valetudinem, proximo prœlio non interesset. Quod cum Cæsar audîsset, lecticâ se in aciem deferri jussit; ubi dum supra vires corporis pro adipiscendâ victoriâ excubat, castra ejus a Bruto capta sunt. Quid ergo aliud putamus, quam divino munere effectum, ne destinatum jam immortalitati caput indignam cœlesti spiritu fortunæ violentiam sentiret?

(2.) Augustum vero, præter naturalem animi in omnibus rebus subtiliter perspiciendis vigorem, etiam recens et domesticum exemplum, ut Artorii somnio obtemperaret, admonuit. Audiverat enim Divi Julii patris sui uxorem Calpurniam, nocte quam is in terris ultimam egit, in quiete vidisse multis eum confectum vulneribus in suo sinu jacentem, somniique atrocitate vehementer exterritam, rogare non destitisse, ut proximâ die a curiâ se abstineret. At illum, ne muliebri somnio motus id fecisse existimaretur, senatum, in quo ei parricidarum manus allatæ sunt, adire contendisse. Non est inter patrem et filium ullius rei comparationem fieri, præsertim divinitatis fastigio junctos: sed jam alter operibus suis aditum sibi ad cœlum instruxerat, alteri longus adhuc terrestrium virtutum orbis restabat. Quapropter ab hoc tantummodo impendentem mutationem statûs cognosci, ab illo etiam differri Dii immortales voluerunt; ut aliud cœlo decus daretur, aliud promitteretur.

(3.) Illud etiam somnium et magnæ admirationis, et clari exitûs, quod eâdem nocte duo consules, P. Decius et T. Manlius Torquatus, Latino bello et gravi et periculoso, non procul a Vesuvii montis radicibus positis castris, viderunt. Utrique enim quidam per quietis speciem prædixit, ex alterâ acie imperatorem, ex alterâ exercitum, "Diis Manibus, Matrique Terræ deberi. Utrius autem dux copias hostium, superque eas sese ipsum, devovisset, victricem abituram." Id luce proximâ consulibus sacrificio vel ex

piaturis, si posset averti; vel, si certum Deorum etiam monitu visum foret, exsecuturis, hostiarum exta somnio congruerunt. Convenitque inter eos, cujus cornu prius laborare cœpisset, ut is patriæ fata capite suo lueret: quæ, neutro formidante, Decium depoposcerunt.

(4.) Sequitur æque ad publicam religionem pertinens somnium. Cum, plebeiis ludis, quidam paterfamilias per circum Flaminium, priusquam pompa induceretur, servum suum, verberibus mulcatum, sub furcâ ad supplicium egisset, Ti. Atinio, homini ex plebe, Jupiter in quiete præcepit, ut consulibus diceret, "sibi præsultorem ludis Circensibus proximis non placuisse:" quæ res nisi attentâ ludorum instauratione expiata esset, secuturum non mediocre urbis periculum. Ille veritus, ne, cum aliquo incommodo suo, religione summum implicaret imperium, silentium egit: e vestigioque filius ejus subitâ vi morbi correptus interiit. Ipse etiam per quietem ab eodem Deo interrogatus, "an satis magnam pœnam neglecti imperii sui pependisset," in proposito perseverans, debilitate corporis solutus est: ac tum demum, ex consilio amicorum, lecticâ ad tribunal consulum, et inde ad senatum perlatus, ordine totius casûs sui exposito, magnâ cum omnium admiratione, recuperatâ membrorum firmitate, pedibus domum rediit.

(5.) Ac ne illud quidem involvendum silentio. Inimicorum conspiratione Urbe pulsus M. Cicero, cum in villâ quâdam campi Atinatis diversaretur, [is] animo in somnum profuso, per loca deserta et invias regiones vaganti sibi C. Marium consulatûs ornatum insignibus putavit obvium factum; et interrogantem eum, quid ita, tam tristi vultu, incerto itinere ferretur; audito deinde casu, quo conflictabatur, comprehendisse dexteram suam, ac se proximo lictori in monimentum ipsius deducendum tradidisse, quod diceret, ibi esse ei lætiorem statûs spem repositam: nec aliter

evenit. Nam in æde Jovis Marianâ senatûs-consultum de reditu ejus est factum.

(6.) C. autem Graccho imminentis casûs atrocitas palam atque aperte per quietem denuntiata est: somno enim pressus, Ti. Gracchi fratris effigiem vidit, dicentis sibi: nullâ ratione eum vitare posse, ut eo fato non periret, quo ipse, propulsus e Capitolio, occidisset. Id ex Graccho, prius quam tribunatum, in quo fraternum exitum habuit, iniret, multi audiverunt. Cœlius etiam, certus Romanæ historiæ auctor, sermonem de eâ re ad suas aures, illo adhuc vivo, pervenisse scribit.

(7.) Vincit hujusce somnii dirum adspectum, quod sequitur. Apud Actium M. Antonii fractis opibus, Cassius Parmensis, qui partes ejus secutus fuerat, Athenas confugit: ubi, concubiâ nocte, cum, sollicitudinibus et curis mente sopitâ, in lectulo jaceret, existimavit, ad se venire hominem ingentis magnitudinis, coloris nigri, squalidum barbâ, et capillo demisso, interrogatumque, quisnam esset, respondisse, Κακοδαίμονα. Perterritus deinde tam tetro visu, et nomine horrendo, servos inclamavit, sciscitatusque est, si quem talis habitûs, aut intrantem cubiculum, aut exeuntem, vidissent. Quibus affirmantibus, neminem illuc accessisse, iterum quieti et somno se dedit; atque eadem animo ejus obversata est species. Itaque, fugato somno, lumen introferri jussit, puerosque a se discedere vetuit. Inter hanc noctem et supplicium capitis, quo eum Cæsar affecit, paululum admodum temporis intercessit.

(8.) Propioribus tamen (ut ita dicam) lineis Aterii Rufi, equitis Romani, somnium certo eventu admonitum est; qui, cum gladiatorium munus Syracusis ederetur, inter quietem retiarii se manu confodi vidit: idque postero die in spectaculo consessoribus narravit. Incidit deinde, ut proximo ab equite loco retiarius cum mirmillone introduceretur; cujus cum faciem vidisset, idem dixit, ab illo se retiario trucidari putâsse;

protinusque inde discedere voluit. Illi, sermone suo metu ejus discusso, causam exitii misero attulerunt. Retiarius enim, in eum locum compulso mirmillone et abjecto, dum jacentem ferire conatur, trajectum gladio Aterium interemit.

Externa.

(1.) Hannibalis quoque, ut detestandum Romano sanguini, ita certæ prædictionis somnium, cujus non vigiliæ tantum, sed etiam ipsa quies hostilis imperio nostro fuit. Hausit enim proposito et votis suis convenientem imaginem; existimavitque, missum sibi ab Jove mortali specie excelsiorem juvenem, invadendæ Italiæ ducem; cujus monitu primo vestigia nullam in partem motis secutus oculis; mox humani ingenii pronâ voluntate vetita scrutandi pone respiciens, animadvertit immensæ magnitudinis serpentem, concitato impetu, omne, quidquid obvium fuerat, proterentem; postque eam, magno cum cœli fragore, erumpentes nimbos, lucemque caliginosis involutam tenebris. Attonitus deinde, quidnam esset monstri, et quid portenderet, interrogavit. Hic dux: "Italiæ vides," inquit, "vastitatem: proinde sile; et cætera tacitis permitte fatis."

(2.) Quam bene Macedoniæ rex Alexander, per quietem visâ imagine, præmonitus erat, ut vitæ suæ custos esset diligentior, si eum cavendi etiam periculi consilio Fortuna instruere voluisset! Namque Cassandri pestiferam sibi dexteram somnio prius cognovit, quam exitu sensit. Existimavit enim, ab illo se interfici, cum eum nunquam vidisset. Interposito deinde tempore, postquam in conspectum venisset, nocturni metûs patefactâ imagine, ut Antipatri filium esse cognovit, adjecto versu Græco, qui fidem somniorum elevat, præparati jam adversus caput suum veneficii, quo occidisse Cassandri manu creditur, suspicionem animo repulit.

(3.) Longe indulgentius Dii in poëtâ Simonide,

cujus salutarem inter quietem admonitionem consilii firmitate roboraverunt. Is enim cum ad litus navem appulisset, inhumatumque corpus jacens sepulturæ mandâsset, admonitus ab eo, ne proximo die navigaret, in terrâ remansit. Qui inde solverant, fluctibus et procellis in conspectu ejus obruti sunt. Ipse lætatus est, quod vitam suam somnio, quam navi, credere maluisset. Memor autem beneficii, elegantissimo carmine æternitati consecravit, melius illi et diuturnius in animis hominum sepulcrum constituens, quam in desertis et ignotis arenis struxerat.

(4.) Efficax et illa quietis imago, quæ Crœsi regis animum maximo prius metu, deinde etiam dolore, confecit. Nam, e duobus filiis, et [ingenti] agilitate et corporis dotibus præstantiorem, imperiique successioni destinatum, Atym existimavit ferro sibi ereptum. Itaque quidquid ad evitandam denuntiatæ cladis acerbitatem pertinebat, nullâ ex parte patria cura cessavit avertere. Solitus erat juvenis ad bella gerenda mitti: domi retentus est. Habebat armamentarium omnis generis telorum copiâ refertum: id quoque amoveri jussit. Gladio cinctis comitibus utebatur: vetiti sunt propius accedere. Necessitas tamen aditum luctui dedit. Cum enim ingentis magnitudinis aper, Olympi montis culta, crebrâ cum agrestium strage, vastaret, inusitatoque malo regium imploratum esset auxilium; filius a patre extorsit, ut ad eum opprimendum mitteretur; eo quidem facilius, quod non dentis, sed ferri sævitia in metu reponebatur. Verum, dum acri studio interficiendi suem omnes sunt intenti, pertinax casus imminentis violentiæ lanceam, petendæ feræ gratiâ missam, in eum detorsit; et quidem eam potissimum dexteram nefariæ cædis crimine voluit adspergi, cui tutela filii a patre mandata erat; quam[que] Crœsus, imprudentis homicidii sanguine violatam, hospitales veritus Deos, supplicem sacrificio [expiaverat.]

(5.) Nec Cyrus quidem superior invictæ fatorum necessitatis parvulum argumentum est; cujus ortûs, ad imperium totius Asiæ spectantis, maternus avus Astyages duos prænuntios somnii frustra discutere tentavit; Mandanen, filiam suam (quod in quiete viderat urinâ ejus omnes Asiaticas gentes inundâsse) non Medorum excellentissimo, ne in ejus familiam regni decus transferretur, sed Persarum modicæ fortunæ viro, collocando; natumque Cyrum exponi jubendo; quia similiter quietis temporibus existimaverat, genitali parte Mandanes enatam vitem eousque crevisse, donec cunctas dominationis suæ partes inumbraret. Sed frustratus est se ipse, nepotis felicitatem, cœlestium judicio destinatam, humanis consiliis impedire conando.

(6.) Intra privatum autem habitum Dionysio Syracusano adhuc se continente, Himeræ, quædam non obscuri generis femina, inter quietem, opinione suâ cœlum conscendit, atque ibidem Deorum omnium lustratis sedibus, animadvertit prævalentem virum flavi coloris, lentiginosi oris, ferreis catenis vinctum, Jovis solio, pedibusque subjectum: interrogatoque juvene, quo considerandi cœli duce fuerat usa, quisnam esset? audiit, illum Siciliæ atque Italiæ dirum esse fatum, solutumque vinculis, multis urbibus exitio futurum: quod somnium postero die sermone vulgavit. Postquam deinde Dionysium inimica Syracusarum libertati, capitibusque insontium infesta, Fortuna cœlesti custodiâ liberatum, velut fulmen aliquod, otio ac tranquillitati injecit; Himeræorum mœnia, inter effusam ad officium et ad spectaculum ejus turbam, intrantem ut adspexit, hunc esse, quem in quiete viderat, vociferata est. Id, cognitum tyranno, curam tollendæ mulieris dedit.

(7.) Tutioris somnii mater ejusdem Dionysii: quæ cum cum conceptum utero haberet, parere visa est Satyriscum: consultoque prodigiorum interprete, cla-

rissimum ac potentissimum Graii sanguinis futurum, certo cum eventu cognovit.

(8.) At Carthaginiensium dux Hamilcar, cum obsideret Syracusas, inter somnium exaudîsse vocem credidit nuntiantem, futurum, ut proximo die in eâ urbe cœnaret. Lætus igitur, perinde ac divinitus promissâ victoriâ, exercitum pugnæ comparabat: in quo inter Siculos et Pœnos ortâ dissensione, castris ejus Syracusani subitâ irruptione oppressis, ipsum intra mœnia sua vinctum pertraxerunt. Itaque magis spe, quam somnio, deceptus, cœnavit Syracusis captivus, non, ut animo præsumserat, victor.

(9.) Alcibiades quoque miserabilem exitum suum haud fallaci nocturnâ imagine speculatus est. Quo enim pallio amicæ suæ dormiens opertum se viderat, eo, interfectus, et insepultus jacens, contectus est.

(10.) Proximum somnium, etsi paulo est longius, propter nimiam támen evidentiam, ne omittatur, impetrat. Duo familiares Arcades, iter unâ facientes, Megaram venerunt; quorum alter ad hospitem se contulit, alter in tabernam meritoriam divertit. Is, qui in hospitio erat, vidit in somnis comitem suum orantem, ut sibi cauponis insidiis circumvento subveniret; posse enim celeri ejus accursu se imminenti periculo subtrahi. Quo viso excitatus, prosiluit, tabernamque, in quâ is diversabatur, petere conatus est. Pestifero deinde fato ejus humanissimum propositum tamquam supervacuum damnavit, et lectum ac somnum repetiit. Tunc idem ei saucius oblatus obsecravit, ut, qui auxilium vitæ suæ ferre neglexisset, neci saltem ultionem non negaret. Corpus enim suum, a caupone trucidatum, tum maxime plaustro ad portam ferri stercore coopertum. Tam constantibus familiaris precibus compulsus, protinus ad portam cucurrit, et plaustrum, quod in quiete demonstratum erat, comprehendit, cauponemque ad capitale supplicium perduxit.

CAP. VIII.—*De Miraculis.*

Quæ contigêre Romanis.

1. Castores visi bello Latino et Persico.
2. Æsculapius serpentis specie apparens.
3. Junonis Monetæ verba audita.
4. Fortunæ Muliebris verba audita.
5. Silvani verba audita bello Veienti.
6. Mars visus bello Lucano.
7. Dii Penates Albâ Lavinium sponte suâ regressi.
8. C. Jul. Cæsar post mortem visus.
9. Cn. Pompeii Magni rogus miraculose indicatus.
10. Ap. Claudii proconsulis mors oraculo prædicta.
11. Romuli lituus, et statuæ incendiorum flammis intactæ.
12. Ad sepulturam elati reviviscentes.

Externis.

1. Eris Pamphylius post decimum diem reviviscens.
2. Atheniensis quidam memoriâ literarum privatus.
3. Mulier subito casu obmutescens.
4. Ægles Samius mutus et subito vocalis factus.
5. Gorgias Epirota matre mortuâ natus.
6. Jason Pheræus vomicâ liberatus.
7. Simonides poëta ruinæ domûs exemtus.
8. Daphidæ sophistæ mors oraculo prædicta.
9. Philippo Macedonum regi mors prænuntiata.
10. Alexandri Magni mors miraculose præcognita.
11. Remigis cujusdam rarus casus.
12. Admirandi dentes Prusiæ regis filii.
13. Duplex ordo den-

Multa etiam interdiu et vigilantibus acciderunt, perinde ac tenebrarum somniique nube involuta; quæ, quia unde manaverint, aut quâ ratione constiterint, dignoscere arduum est, merito miracula vocentur.

(1.) Quorum e magno acervo in primis illud occurrit. Cum apud lacum Regillum A. Postumius dictator, et Tusculanorum dux Mamilius Octavius, magnis viribus inter se concurrerent, ac neutra acies aliquamdiu pedem referret, Castor ac Pollux, Romanarum partium propugnatores visi, hostiles copias penitus fuderunt.

Item, bello Macedonico, P. Vatinius, Reatinæ præfecturæ vir, noctu Urbem petens, existimavit duos juvenes excellentis formæ, albis equis residentes, obvios sibi factos, nuntiare, die, qui prætererat, Persen regem a Paulo captum. Quod cum senatui indicâsset, tamquam majestatis ejus et amplitudinis vano sermone contemtor, in carcerem conjectus, postquam Pauli literis illo die Persen captum apparuit, et custodiâ liberatus, et insuper agro et vacatione donatus est. Castorem vero et Pollucem etiam illo tempore pro imperio populi Romani excubuisse, cognitum est, quo ad lacum Juturnæ, suum equorumque sudorem abluere visi sunt; junctaque fonti ædes eorum, nullius hominum manu reserata, patuit.

(2.) Sed, ut cæterorum quoque Deorum propensum huic urbi numen exsequamur, triennio continuo vexata pestilentiâ civitas nostra, cum finem tanti et tam

diuturni mali, neque divinâ misericordiâ neque humano auxilio, imponi videret; cura sacerdotum, inspectis Sibyllinis libris, animadvertit, non aliter pristinam recuperari salubritatem posse, quam si ab Epidauro Æsculapius esset arcessitus. Itaque eo legatis missis, unicam fatalis remedii opem auctoritate suâ, quæ jam in terris erat amplissima, impetraturam se credidit. Neque eam opinio decepit. Pari namque studio petitum, ac promissum est præsidium: e vestigioque Epidaurii Romanorum legatos in templum Æsculapii, quod ab eorum urbe quinque millibus passuum distat, perductos, ut quidquid inde salubre patriæ laturos se existimâssent, pro suo jure sumerent, benignissime invitaverunt. Quorum tam promtam indulgentiam numen ipsius Dei subsecutum, verba mortalium cœlesti obsequio comprobavit. Siquidem is anguis, quem Epidaurii raro, sed nunquam sine magno ipsorum bono visum, in modum Æsculapii venerati fuerant, per urbis celeberrimas partes mitibus oculis et leni tractu labi cœpit; triduoque inter religiosam omnium admirationem conspectus, haud dubiam præ se appetitæ clarioris sedis alacritatem ferens, ad triremem Romanam perrexit: paventibusque inusitato spectaculo nautis, eo conscendit, ubi Q. Ogulnii legati tabernaculum erat; inque multiplicem orbem, per summam quietem est convolutus. Tum legati, perinde atque exoptatæ rei compotes, expletâ gratiarum actione, cultuque anguis a peritis accepto, læti inde solverunt. Ac, prosperam emensi navigationem, postquam Antium appulerunt, anguis, qui ubique in navigio remanserat, prolapsus in vestibulo ædis Æsculapii, myrto frequentibus ramis diffusæ supereminentem excelsæ magnitudinis palmam circumdedit: perque tres dies positis, quibus vesci solebat, non sine magno metu legatorum, ne inde in triremem reverti nollet, Antiensis templi hospitio usus, urbi se nostræ advehendum restituit, atque in ripam Tiberis egressis legatis, in insulam, ubi tem-

pluni dicatum est, transnavit: adventuque suo tempestatem, cui remedio quæsitus erat, dispulit.

(3.) Nec minus voluntarius Junonis in urbem nostram transitus. Captis a Furio Camillo Veiis, milites jussu imperatoris simulacrum Junonis Monetæ, quod ibi præcipuâ religione cultum erat, in Urbem tralaturi, sede suâ movere conabantur. Quorum ab uno per jocum interrogata Dea, an Romam migrare vellet, Velle se respondit. Hac voce auditâ, lusus in admirationem versus est. Jamque non simulacrum, sed ipsam cœlo Junonem petitam, portare se credentes, læti in eâ parte montis Aventini, in quâ nunc templum ejus cernimus, collocaverunt.

(4.) Fortunæ etiam Muliebris simulacrum, quod est viâ Latinâ ad quartum milliarium, eo tempore eum æde suâ consecratum, quo Coriolanum ab excidio Urbis maternæ preces repulerunt, non semel, sed bis locutum constitit, prius his verbis: "Rite me, matronæ, vidistis; riteque dedicâstis."

(5.) Valerio autem Poplicolâ consule, qui, post exactos reges, bellum cum Veientibus et Etruscis gessit, illis Tarquinio pristinum imperium restituere, Romanis nuper partam libertatem retinere cupientibus; Etruscis et Tarquinio in cornu dextro prœlio superioribus, tantus terror subito incessit, ut non solum victores ipsi profugerent, sed etiam pavoris sui consortes secum Veientes traherent. Cui rei pro argumento miraculum adjicitur; ingens repente vox e proximâ silvâ Arsiâ, quæ ore Silvani in hunc pæne modum missa traditur: "Uno plus Etrusci cadent: Romanus exercitus victor abibit." Miram dicti fidem digesta numero cadavera exhibuêre.

(6.) Quid? Martis auxilium, quo victoriam Romanorum adjuvit, nonne memoriâ celebrandum est? Cum Bruttii atque Lucani odio incitatissimo, maximisque viribus, Thurinæ urbis peterent exitium, ac præcipuo studio incolumitatem ejus C. Fabricius Luscinus consul protegeret, resque ancipiti eventu,

collatis unum in locum utriusque partis copiis, gereretur; non audentibus Romanis prœlium ingredi, eximiæ magnitudinis juvenis primum eos hortari ad capessendam fortitudinem cœpit. Deinde, ubi tardiores animadvertit, arreptis scalis, per mediam hostium aciem ad contraria castra evasit; et, admotis, vallum conscendit. Inde voce ingenti clamitans, factum victoriæ gradum, et nostros ad aliena castra capienda, et Lucanos Bruttiosque ad sua defendenda, illuc traxit, ubi [conserti] dubio certamine terebantur. Sed idem impulsu armorum suorum prostratos hostes jugulandos, capiendosque, Romanis tradidit. Viginti enim millia cæsa; quinque millia cum Statio Statilio, duce utriusque gentis, et tribus atque viginti militaribus signis, capta sunt. Postero die cum consul inter honorandos, quorum strenuâ operâ fuerat usus, vallarem coronam ei se servare dixisset, a quo castra erant oppressa, nec inveniretur, qui id præmium peteret; cognitum pariter, atque creditum est, Martem patrem tunc populo suo affuisse. Inter cætera hujusce rei manifesta indicia, galea quoque, duabus distincta pinnis, quâ cœleste caput tectum fuerat, argumentum præbuit. Itaque Fabricii edicto, supplicatio Marti est habita; et a laureatis militibus magnâ cum animorum lætitiâ oblati auxilii testimonium ei est redditum.

(7.) Referam nunc, quod, suo sæculo cognitum, manavit ad posteros, Penates Deos Æneam Trojâ advectos Lavinii collocâsse: inde ab Ascanio filio ejus Albam, quam ipse condiderat, tralatos, pristinum sacrarium repetìsse; et, quia id humanâ manu factum existimari poterat, relatos Albam, voluntatem suam altero transitu significâsse. Nec me præterit, de motu et voce Deorum immortalium humanis oculis auribusque percepto, quam in ancipiti opinione æstimatio versetur. Sed, quia non nova dicuntur, sed tradita repetuntur, fidem auctores vindicent: nostrum sit, inclytis literarum monimentis consecrata, perinde ac vana, non refugisse.

(8.) Factâ mentione urbis, e quâ primordia civitas nostra traxit, Divus Julius, fausta proles ejus, se nobis offert; quem C. Cassius (nunquam sine præfatione publici parricidii nominandus) cum acie Philippensi ardentissimo animo perstaret, vidit humano habitu augustiorem, purpureo paludamento amictum, minaci vultu, et concitato equo, in se impetum facientem: quo adspectu perterritus, tergum hosti dedit, voce illâ prius emissâ: "Quid enim amplius agas, si occidisse parum est?" Non occideras tu quidem, Cassi, Cæsarem: neque enim exstingui ullâ vi divinitas potest: sed, mortali adhuc corpore utentem violando, meruisti ut tam infestum haberes Deum.

(9.) Jam quod L. Lentulus, litus prænavigans, in quo Cn. Pompeii Magni, perfidiâ Ptolemæi regis interemti, corpus conscissæ scaphæ lignis comburebatur, ignarus casûs ejus, cum ipsi Fortunæ erubescendum rogum vidisset, commilitonibus dixit: "Quid scimus, an hac flammâ Cn. Pompeius cremetur?" divinitus missæ vocis miraculum est.

(10.) Atque hoc quidem hominis, et casu: illud tantum non ore ipsius Apollinis editum, quo Appii interitum veridica Pythicæ vaticinationis fides præcurrit. Is, bello civili, quo se Cn. Pompeius a Cæsaris concordiâ, pestifero sibi, nec reipublicæ utili consilio, abruperat, eventum gravissimi motûs explorare cupiens; viribus imperii (namque Achaïæ præerat) antistitem Delphicæ cortinæ in intimam sacri specûs partem descendere coëgit; unde ut certæ consulentibus sortes petuntur, ita nimius divini spiritûs haustus reddentibus pestifer exsistit. Igitur impulsu concepti numinis instincta virgo, horrendo sono vocis, Appio inter obscuras verborum ambages fata cecinit. "Nihil enim," inquit, "ad te hoc, Romane, bellum: Eubœæ Cœla obtinebis." At is, ratus consiliis se Apollinis moneri, ne illi discrimini interesset, in eam regionem secessit, quæ inter Rhamnunta nobilem Attici soli partem, Caristumque Chalcidico

freto vicinam interjacens, Cœlæ Eubœæ nomen obtinet, ubi, ante Pharsalicum certamen, morbo consumtus, prædictum a Deo locum sepulturâ possedit.

(11.) Possunt et illa miraculorum loco poni: quod, dëusto sacrario Saliorum, nihil in co, præter lituum Romuli, integrum repertum est. Quod Ser. Tullii statua, cum ædes Fortunæ deflagrâsset, inviolata permansit. Quod C. Claudiæ statua, in vestibulo templi Matris Deûm posita, bis eâ æde incendio consumtâ, prius P. Nasicâ Scipione et L. Bestiâ, item M. Servilio et L. Lamiâ consulibus, in suâ basi flammis intacta stetit.

(12.) Aliquid admirationis eivitati nostræ Acilii etiam Aviolæ rogus attulit, qui, et a medicis et a domesticis mortuus creditus, cum aliquamdiu humi jacuisset, elatus, postquam ignis corpus ejus corripuit, vivere se proclamavit; auxiliumque pædagogi sui (nam is solus ibi remanserat) invocavit. Sed, jam flammis circumdatus, fato subtrahi non potuit.

L. quoque Lamiæ, prætorio viro, æque voeem fuisse super rogum eonstitit.

Externa.

(1.) Quæ minus admirabilia Eris Pamphylii easus facit; quem, Plato scribit, inter eos qui in acie ceciderant, deeem diebus jacuisse, biduoque postquam inde sublatus esset, impositum rogo revixisse, ac mira quædam, tempore mortis visa, narrâsse.

(2.) Et quoniam ad externa transgressi sumus, quidam Athenis vir eruditissimus, cum ictum lapidis capite excepisset, cætera omnia tenacissimâ memoriâ retinens, literarum tantummodo, quibus præcipue inservierat, oblitus est. Dirum malignumque vulnus in animo percussi, quasi de industriâ scrutatis sensibus, in eum potissimum, quo maxime lætabatur, acerbitate nocendi erupit; singularem doctrinam hominis pleno invidiæ funere efferendo. Cui, si talibus studiis perfrui fas non erat, utilius aliquanto fuit, ad illa aditum

non impetrâsse, quam jam perceptâ eorum dulcedine caruisse.

(3.) Miserabilior tamen sequentis casûs narratio. Nausimenis enim Atheniensis uxor, cum filii ac filiæ suæ stupro intervenisset, inopinati monstri perculsa conspectu; et in præsens tempus ad indignandum, et in posterum ad loquendum, obmutuit. Illi nefarium concubitum voluntariâ morte pensârunt. Hoc modo Fortuna sæviens huic vocem, iis vitam, ademit; illi propitia donat.

(4.) Ægles Samius, athleta mutus, cum ei victoriæ, quam adeptus erat, titulus et præmium eriperetur, indignatione accensus, vocalis evasit.

(5.) Gorgiæ quoque Epirotæ, fortis et clari viri, origo; qui, in funere, matris suæ utero elapsus, inopinato vagitu suo lectum ferentes consistere coëgit, novumque spectaculum patriæ præbuit, tantum non ex ipso genitricis rogo lucem et cunas assecutus. Eodem etiam momento temporis, altera jam fato functa parit, alter ante elatus, quam natus est.

(6.) Divinæ fortunæ vulnus Pheræo Iasoni quidam, exitii ejus cupidus, intulit: nam, cum inter insidias gladio eum percussisset, vomicam, quæ a nullo medicorum sanari potuerat, ita rupit, ut hominem pestifero malo liberaret.

(7.) Æque Diis immortalibus acceptus Simonides, cujus salus, ab imminenti exitio defensa, ruinæ quoque subtracta est. Cœnanti enim apud Scopam, in Cranone, quod est in Thessaliâ oppidum, nuntiatum est, duos juvenes ad januam venisse, magnopere rogantes, ut ad eos continuo prodiret: ad quos egressus, neminem reperit ibi. Cæterum eo momento temporis triclinium, in quo Scopas epulabatur, collapsum, et ipsum et omnes convivas oppressit. Quid hac felicitate locupletius, quam nec mare, nec terra sæviens, exstinguere valuit?

(8.) Non invitus huic subnecto Daphidam, ne quis ignoret, quantum interfuerit, cecinisse Deorum laudes,

et numen obtrectâsse. Hic cum ejus studii esset, cujus professores *Sophistæ* vocantur, ineptæ et mordacis opinationis; Apollinem Delphis irridendi causâ consuluit, An equum invenire posset? cum omnino nullum habuisset. Cujus ex oraculo reddita vox est, inventurum equum, sed ut eo perturbatus periret. Inde cum jocabundus, quasi delusâ sacrarum sortium fide, reverteretur, incidit in regem Attalum, sæpenumero a se contumeliosis dictis absentem lacessitum; ejusque jussu, saxo, cui nomen erat Equi, præcipitatus, ad Deos usque cavillandos dementis animi justa supplicia pependit.

(9.) Eodem oraculo Macedonum rex Philippus admonitus, ut a quadrigæ violentiâ salutem suam custodiret, toto regno disjungi currus jussit, eumque locum, qui in Bœotiâ Quadriga vocatur, semper vitavit: nec tamen denuntiatum periculi genus effugit: nam Pausanias in capulo gladii, quo eum occidit, quadrigam habuit cælatam.

(10.) Quæ tam pertinax necessitas in patre, et filio Alexandro consimilis apparuit: siquidem Calanus Indus suâ sponte se ardenti rogo superjacturus, interpellatus ab eo, ecquid aut mandaret, aut dicere vellet; "Brevi te," inquit, "videbo." Nec id sine causâ, quia voluntarium ejus e vitâ excessum rapida mors Alexandri subsecuta est.

(11.) Regios interitus magnitudine miraculi remigis casus æquat; quem in hexere Tyriorum sentinam haurientem, cum e navi fluctus abjecisset, altero latere repercussum, fluctus contrarius in navem retulit. Itaque miseri simul ac felicis complorationi permixta fuit gratulatio.

(12.) Quid illa? nonne ludibria naturæ in corporibus humanis fuisse credenda sunt? tolerabilia quidem, quia sævitiâ caruerunt; cæterum et ipsa miraculis annumeranda. Nam et Prusiæ, regis Bithyniæ, filius, eodem nomine quo pater, pro superiori ordine dentium, unum os æqualiter extentum habuit, nec ad

speciem deforme, neque ad usum ullâ ex parte incommodum.

(13.) Mithridatis vero regis filia Dripetine, Laodice reginâ nata, duplici ordine dentium deformis admodum, comes fugæ patris, a Pompeio devicti, fuit.

(14.) Ne illius quidem parvæ admirationis oculi, quem constat tam certâ acie luminum usum esse, ut, a Lilybæo, portu Carthaginiensium egredientes classes intueretur.

(15.) Oculis ejus admirabilius Aristomenis Messenii cor; quod Athenienses, ob eximiam calliditatem exsectum, pilis refertum invenerunt: cum eum, aliquoties captum, et astutiâ elapsum, cepissent.

(16.) At poëta Antipater Sidonius, omnibus annis, uno tantummodo die, quo genitus erat, febri implicabatur. Cumque ad ultimam ætatem pervenisset, natali suo certo illo circuitu morbi consumtus est.

(17.) Hoc loco apte referantur Polystratus et Hippoclides philosophi, eodem die nati, ejusdem præceptoris Epicuri sectam secuti, patrimonii etiam possidendi, [alendæque] scholæ, communione conjuncti, eodemque momento temporis ultimâ senectute exstincti. Tam æqualem fortunæ pariter atque amicitiæ societatem quis non ipsius cœlestis Concordiæ sinu genitam, nutritam, atque finitam putet?

(18.) Quapropter hoc potissimum fuerit aut in liberis potentissimorum regum, aut in rege clarissimo, aut in vate ingenii florentis, aut in viris eruditissimis, aut in homine sortis ignotæ, ne ipsa quidem, omnis bonæ malæque materiæ fecunda artifex, rationem rerum natura reddiderit: non magis quam, quid ita silvestres capreas, Cretæ genitas, tantopere dilexerit, quas sagittis confixas ad salutare auxilium herbæ dictamni, tantum non suis manibus, deducit; efficitque, ut, conceptâ eâ, continuo et tela et vim veneni vulneribus respuant: aut in Cephaleniâ insulâ, cum omnia ubique pecora haustu aquæ quotidie recreentur, in eâ pecudes majore ex parte anni ore aperto ex alto ven-

tos reeipientes, sitim suam sedare instituerit: aut quapropter Crotonæ, in templo Junonis Laeiniæ, aram ad omnes ventos immobili cinere donaverit potissimum: vel quare alteram in Maeedoniâ, alteram in Caleno agro, aquam proprietatem vini, quâ homines inebrientur, possidere voluerit. Non admiratione ista, sed memoriâ prosequi debemus; eum seiamus, reete ab eâ plurimum lieentiæ vindicari, penes quam infinitus cuneta gignendi labor eonsistit.

(19.) Quæ quia supra usitatam rationem excedentia attigimus, serpentis quoque, a T. Livio curiose pariter ae facunde relata, fiat mentio. Is enim ait, in Africâ, apud Bagradam flumen, tantæ magnitudinis anguem fuisse, ut Atilii Reguli exercitum usu amnis prohiberet: multisque militibus ingenti ore eorreptis, compluribus eaudæ voluminibus elisis, cum telorum jactu perforari nequiret, ad ultimum ballistarum tormentis undique petitam, silicum crebris et ponderosis verberibus procubuisse, omnibusque et eohortibus et legionibus ipsâ Carthagine visam terribiliorem: atque etiam (eruore suo gurgitibus imbutis, corporisque jacentis pestifero afflatu vieinâ regione pollutâ) Romana inde submovisse eastra. Dicit etiam, belluæ corium, CXX pedum, in Urbem missum.

VALERII MAXIMI

FACTORUM DICTORUMQUE

MEMORABILIUM

LIBER SECUNDUS.

Cap. I.—*De Matrimoniorum Ritu, et Necessitudinum Officiis.*

1. Nuptiarum auspicia.
2. Epulæ, seu convivia.
3. Matrimonia non repetentes laudatæ.
4. Primum repudium.
5. Matrimonialis libertas ac decor.
6. Conjugalis concordia.
7. Verecunda consanguinitas.
8. Charistia.
9. Senectus honorata.
10. Juventus observata, exemplisque instructa.

Dives et præpotens Naturæ regnum scrutatus, injiciam stilum tam nostræ urbis quam cæterarum gentium priscis ac memorabilibus institutis. Opus est enim cognosci, hujusce vitæ, quam sub optimo principe felicem agimus, quænam fuerint elementa, ut eorum quoque respectus præsentibus aliquid moribus prosit.

(1.) Apud antiquos, non solum publice, sed etiam privatim, nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumto;

quo ex more nuptiis etiam nunc auspices interponuntur: qui, quamvis auspicia petere desierint, ipso tamen nomine veteris consuetudinis vestigia usurpant.

(2.) Feminæ cum viris cubantibus sedentes cœnitabant: quæ consuctudo ex hominum convictu ad divina penetravit: nam Jovis epulo ipse in lectulum, Juno et Minerva in sellas, ad cœnam invitantur. Quod genus severitatis ætas nostra diligentius in Capitolio, quam in suis domibus, servat: videlicet quia magis ad rem pertinet Dearum, quam mulierum, disciplinâ contineri.

(3.) Quæ uno contentæ matrimonio fuerant, coronâ pudicitiæ honorabantur. Existimabant enim eum præcipue matronæ sincerâ fide incorruptum esse animum, [qui, post depositæ virginitatis cubile, in publicum egredi] nesciret; multorum matrimoniorum experientiam quasi legitimæ cujusdam intemperantiæ signum esse credentes.

(4.) Repudium inter uxorem et virum, a conditâ Urbe usque ad vicesimum et quingentesimum annum, nullum intercessit. Primus autem Sp. Carvilius uxorem sterilitatis causâ dimisit. Qui quamquam tolerabili ratione motus videbatur, reprehensione tamen non caruit; quia nec cupiditatem quidem liberorum conjugali fidei præponi debuisse arbitrabantur.

(5.) Sed quo matronale decus verecundiæ munimento tutius esset, in jus vocanti matronam corpus ejus attingere non permiserunt; ut inviolata manûs alienæ tactu stola relinqueretur. Vini usus olim Romanis feminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur; quia proximus a Libero patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consuevit. Cæterum, ut non tristis earum et horrida pudicitia, sed honesto comitatis genere temperata esset, indulgentibus maritis, et auro abundanti, et multâ purpurâ usæ sunt: et, quo formam suam concinniorem efficerent, summâ cum diligentiâ capillos cinere rutilârunt. Nulli enim tunc subsessorum alienorum

matrimoniorum oculi metuebantur; sed pariter et videre sancte, et adspici, mutuo pudore custodiebantur.

(6.) Quoties vero inter virum et uxorem aliquid jurgii intercesserat, in sacellum deæ Viriplacæ, quod est in Palatio, veniebant: et ibi invicem locuti, quæ voluerant, contentione animorum depositâ, concordes revertebantur. Dea nomen hoc a placandis viris fertur assecuta; veneranda quidem, et nescio an præcipuis et exquisitis sacrificiis colenda; utpote quotidianæ ac domesticæ pacis custos, in pari jugo caritatis, ipsâ sui appellatione, virorum majestati debitum a feminis reddens honorem.

(7.) Hujusmodi inter conjuges verecundia. Quid? inter cæteras necessitudines nonne apparet consentanea? nam, ut minimo indicio maximam vim ejus significem, aliquamdiu nec pater cum filio pubere, nec socer cum genero lavabatur. Manifestum igitur est, tantum religionis sanguini et affinitati, quantum ipsis Diis immortalibus, tributum; quia, inter ista tam sancta vincula, non [magis] quam in aliquo sacrato loco nudare se, [nefas] esse credebatur.

(8.) Convivium etiam sollenne majores instituerunt, idque Charistia appellaverunt, cui, præter cognatos et affines, nemo interponebatur; ut, si quâ inter necessarias personas querela esset orta, apud sacra mensæ, et inter hilaritatem animorum, fautoribus concordiæ adhibitis, tolleretur.

(9.) Senectuti juventus ita cumulatum et circumspectum honorem reddebat, tamquam majores natu adolescentium communes patres essent. Quocirca juvenes, senatûs die, utique aliquem ex patribus conscriptis, aut propinquum, aut paternum amicum, ad curiam deducebant; affixique valvis exspectabant, donec reducendi etiam officio fungerentur. Quâ quidem voluntariâ statione, et corpora et animos ad publica officia impigre sustinenda roborabant, [brevique processu morarum] in lucem virtutum suarum vere-

cundâ laboris meditatione ipsi doctiores erant. Invitati ad cœnam diligenter quærebant, quinam ei convivio essent interfuturi; ne senioris adventum discubitu præcurrerent; sublatâque mensâ, priores consurgere et abire patiebantur. Ex quibus apparet, cœnæ quoque tempore, quam parco et quam modesto sermone, his præsentibus, soliti sint uti.

(10.) Majores natu in conviviis ad tibias egregia superiorum opera carmine comprehensa pangebant, quo ad ea imitanda juventutem alacriorem redderent. Quid hoc splendidius, quid etiam utilius, certamine? Pubertas canis suum honorem reddebat: defuncta virium cursu ætas ingredientes actuosam vitam favoris nutrimentis prosequebatur. Quas Athenas, quam scholam, quæ alienigena studia, huic domesticæ disciplinæ prætulerim? Inde oriebantur Camilli, Scipiones, Fabricii, Marcelli, Fabii: ac, ne singula imperii nostri lumina simul percurrendo sim longior, inde, inquam, cœli clarissima pars, divi fulserunt Cæsares.

Cap. II.—*De Magistratuum atque Ordinum Officiis, et Institutis.*

1. Senatûs Rom. fides et taciturnitas.
2. Auctoritas magistratuum, et observantia linguæ Latinæ.
3. C. Marius eloquentiam spernens.
4. Majestas consularis.
5. Constantia legatorum Romanorum.
6. Vigilantia senatûs.
7. Diligentia tribunorum plebis.
8. Abstinentia magistratuum.
9. Equitum Rom. probatio, et Lupercalia.

(1.) Adeo autem magnâ caritate patriæ tenebantur, ut arcana consilia Patrum Conscriptorum multis sæculis nemo senator enuntiaverit. Q. Fabius Maximus tantummodo, et is ipse per imprudentiam, de tertio

Punico bello indicendo, quod secreto in curiâ erat actum, P. Crasso, rus petens, domum revertenti in itinere narravit, memor eum triennio ante quæstorem factum, ignarusque nondum a censoribus in ordinem senatorium allectum: quo uno modo etiam his, qui jam honores gesserant, aditus in curiam dabatur. Sed, quamvis honestus error Fabii esset, vehementer tamen a consulibus objurgatus est. Nunquam enim taciturnitatem, optimum ac tutissimum administrandarum rerum vinculum, labefactari volebant. Ergo, cum Asiæ rex Eumenes, amantissimus nostræ Urbis, bellum a Perse adversus populum Romanum comparari senatui nuntiâsset, non ante sciri potuit, quid aut ille locutus esset, aut patres respondissent, quam captum Perseu cognitum est. Fidum erat et altum reipublicæ pectus curia, silentiique salubritate munitum, et vallatum undique; cujus limen intrantes, abjectâ privatâ caritate, publicam induebant. Itaque non dicam unum, sed neminem audîsse crederes, quod tam multorum auribus fuerat commissum.

(2.) Magistratus vero prisci quantopere suam populique Romani majestatem retinentes se gesserint, hinc cognosci potest, quod, inter cætera obtinendæ gravitatis indicia, illud quoque magnâ cum perseverantiâ custodiebant, ne Græcis unquam nisi Latine responsa darent. Quin etiam ipsâ linguæ volubilitate, quâ plurimum valeant, excussâ, per interpretem loqui cogebant; non in urbe tantum nostrâ, sed etiam in Græciâ, et Asiâ; quo scilicet Latinæ vocis honos per omnes gentes venerabilior diffunderetur. Nec illis deerant studia doctrinæ: sed nullâ non in re pallium togæ subjici debere arbitrabantur; indignum esse existimantes, illecebris et suavitati literarum imperii pondus et auctoritatem donari.

(3.) Quapropter non es damnandus rustici rigoris crimine, C. Mari, qui geminâ lauro coronatam senectutem tuam, Numidicis et Germanicis illustrem tropæis, victor devictæ gentis facundiâ politiorem fieri

noluisti: credo, ne alienigenâ ingenii exercitatione, patrii ritûs servus transfuga exsisteres. Quis ergo huic consuetudini, quâ nunc Græcis actionibus aures curiæ exsurdantur, januam patefecit? ut opinor, Molo rhetor, qui studia M. Ciceronis acuit. Eum namque, ante omnes exterarum gentium, in senatu sine interprete auditum constat: quem honorem non immerito cepit, quoniam summam vim Romanæ eloquentiæ adjuverat. Conspicuæ felicitatis [Arpinum unicum; sive] literarum gloriosissimum contemtorem, sive abundantissimum fontem, intueri velis.

(4.) Maximâ autem diligentiâ majores hunc morem retinuerunt, ne quis se inter consulem et proximum lictorem, quamvis officii causâ unâ progrederetur, interponeret: filio duntaxat, et ei puero, ante patrem consulem, ambulandi jus erat. Qui mos adeo pertinaciter retentus est, ut Q. Fabius Maximus quinquies consul, vir etiam pridem summæ auctoritatis, et tunc ultimæ senectutis, a filio consule invitatus, ut inter se et lictorem procederet, ne hostium Samnitum turbâ (ad quorum colloquium descendebant) elideretur; id facere noluerit. Idem, a senatu legatus ad filium consulem Suessam missus, postquam animadvertit eum ad officium suum extra mœnia oppidi processisse; indignatus, quod ex lictoribus XI. nemo se equo descendere jussisset, plenus iræ sedere perseveravit. Quod cum filius sensisset, proximo lictori ut sibi appareret, imperavit. Cujus voci Fabius continuo obsecutus: "Non ego," inquit, "fili, summum imperium tuum contemsi; sed experiri volui, an scires consulem agere. Nec ignoro, quid patriæ venerationi debeatur: verum publica instituta privatâ pietate potiora judico."

(5.) Relatis Q. Fabii laudibus, offerunt se mirificæ constantiæ viri: qui, legati a senatu Tarentum ad res repetendas missi, cum gravissimas ibi injurias accepissent, unus etiam urinâ respersus esset, in theatrum, ut est consuetudo Græciæ, introducti, legationem,

quibus acceperant verbis, peregerunt: de his, quæ passi erant, questi non sunt; ne quid ultra, ac mandatum esset, loquérentur: insitusque pectoribus eorum antiqui moris respectus dolore, qui ex contumeliâ gravissimus sentitur, convelli non potuit. Finem profecto fruendarum opum, quibus ad invidiam diu abundaveras, Tarentina civitas, quæsîsti: nam, dum horridæ virtutis in seipsum connexum stabilimentum, nitore fortunæ præsentis inflata, fastidiose æstimas, in prævalidum imperii nostri mucronem cæca et amens irruisti.

(6.) Sed ut a luxu perditis moribus ad severissima majorum instituta transgrediar, antea senatus assiduam stationem eo loci peragebat, qui hodieque Senaculum appellatur: nec exspectabat, ut edicto contraheretur, sed inde citatus protinus in curiam veniebat; ambiguæ laudis civem existimans, qui debitis reipublicæ officiis non suâ sponte, sed jussus, fungeretur; quia quidquid imperio cogitur, exigenti magis, quam præstanti, acceptum refertur.

(7.) Illud quoque memoriâ repetendum est, quod tribunis plebis intrare curiam non licebat: ante valvas autem positis subselliis, decreta patrum attentissimâ curâ examinabant; ut, si qua ex eis improbâssent, rata esse non sinerent. Itaque veteribus senatûs consultis T litera subscribi solebat: eâque notâ significabatur, illa tribunos quoque censuisse. Qui, quamvis pro commodis plebis excubabant, inque imperiis compescendis occupati erant, instrui tamen ea argenteis vasis, et annulis aureis publice præbitis, patiebantur, quo talium rerum usu auctoritas magistratuum esset ornatior.

(8.) Quorum quemadmodum majestas amplificabatur, ita abstinentia arctissime constringebatur. Immolatarum enim ab his hostiarum exta, ad quæstores ærarii delata, veniebant; sacrificiisque populi Romani ...um Deorum immortalium cultus, tum etiam hominum continentia inerat; imperatoribus nostris, quam

sanctas manus habere deberent, apud ista altaria discentibus. Continentiæque tantum tribuebatur, ut multorum æs alienum, quia provincias sincere administraverant, a senatu persolutum sit. Nam, quorum operâ publicam auctoritatem splendorem suum procul obtinuisse viderant, eorum dignitatem domi collabi, indignum, sibique deforme esse arbitrabantur.

(9.) Equestris vero ordinis juventus omnibus annis bis Urbem spectaculo sui sub magnis auctoribus celebrabat, [die Lupercalium, et Equitum probatione]. Lupercalium enim mos a Romulo et Remo inchoatus est tunc, cum, lætitiâ exsultantes, quod his avus Numitor, rex Albanorum, eo loco, ubi educati erant, urbem condere permiserat sub monte Palatino [hortatu Faustuli educatoris sui], quem Euander [Argivus] consecraverat; facto sacrificio, cæsisque capris, epularum hilaritate, ac vino largiore provecti, divisâ pastorali turbâ, cincti pellibus immolatarum hostiarum, jocantes obvios petiverunt: cujus hilaritatis memoria annuo circuitu feriarum repetitur. Trabeatos vero equites idibus Juliis Q. Fabius transvehi instituit. Idem, censor cum P. Decio, seditionis finiendæ gratiâ, quam comitia in humillimi cujusque potestatem redacta accenderant, omnem forensem turbam in quatuor tantummodo tribus descripsit, easque Urbanas appellavit. Quo tam salubri facto, vir alioqui bellicis operibus excellens, Maximus cognominatus est.

CAP. III.—*De Militaribus Institutis.*

1. Capite censi milites primi.
2. Militaris exercitatio.
3. Velitum primus usus.

Laudanda etiam populi verecundia est, qui, impigre se laboribus et periculis militiæ offerendo, dabat operam, ne imperatoribus capite censos sacramento

rogare esset necesse, quorum nimia inopia suspecta erat; ideoque his publica arma non committebantur.

(1.) Sed hanc, diutinâ usurpatione firmatam, consuetudinem C. Marius capite censum legendo militem abrupit. Civis alioqui magnificus, sed, novitatis suæ conscientiâ, vetustati non sane propitius: memorque, si militaris ignavia humilitatem spernere perseveraret, se, a maligno virtutum interprete, velut capite censum imperatorem, compellari posse. Itaque fastidiosum delectûs genus in exercitibus Romanis obliterandum duxit, ne talis notæ contagio ad ipsius quoque gloriæ sugillationem penetraret.

(2.) Armorum tractandorum meditatio a P. Rutilio consule, Cn. Mallii collegâ, militibus est tradita. Is enim, nullius ante se imperatoris exemplum secutus, ex ludo Cn. Aurelii Scauri doctoribus gladiatorum arcessitis, vitandi atque inferendi ictus subtiliorem rationem legibus ingeneravit: virtutemque arti, et rursus artem virtuti, miscuit; ut illa impetu hujus fortior, hæc illius scientiâ cautior fieret.

(3.) Velitum usus eo bello primum repertus est, quo Capuam Fulvius Flaccus imperator obsedit. Nam, cum equitatui Campanorum crebris excursationibus equites nostri, quia numero pauciores erant, resistere non possent, Q. Nævius centurio e peditibus lectos expediti corporis, brevibus et [incurvis] septenis armatos hastis, parvo tegmine munitos, veloci saltu jungere se equitantibus, et rursus celeri motu delabi instituit; quo facilius, equestri prœlio subjecti, pedites viros pariter atque equos hostium telis incesserent. Eaque novitas pugnæ unicum Campanæ perfidiæ debilitavit auxilium. Ideoque auctori ejus Nævio adhuc honos est habitus.

Cap. IV.—*De Spectaculis.*

Proximus militaribus institutis ad urbana castra, id est, theatra, gradus faciendus est; quoniam hæc quoque sæpenumero animosas acies instruxerunt; excogitataque cultûs Deorum, et hominum delectationis causâ, non sine aliquo pacis rubore voluptatem et religionem civili sanguine, scenicorum portentorum gratiâ, maculârunt.

(1.) Quæ inchoata quidem sunt a Messalâ et Cassio censoribus: cæterum, auctore P. Scipione Nasicâ, omnem apparatum operis eorum subjèctum hastæ venire placuit. Atque etiam senatûs-consulto cautum est, ne quis in Urbe, propiusve passus mille, subsellia posuisse, sedensve ludos spectare, vellet; ut scilicet, remissioni animorum juncta, standi virilitas propria Romanæ gentis nota esset.

(2.) Per quingentos autem et quinquaginta octo annos, senatus populo mixtus spectaculo ludorum interfuit. Sed hunc morem Atilius Serranus et L. Scribonius, ædiles, ludos Matri Deûm facientes, superioris Africani sententiam secuti, discretis senatûs et populi locis. solverunt: eaque res avertit vulgi animum, et favorem Scipionis magnopere quassavit.

(3.) Nunc causam instituendorum ludorum ab origine suâ repetam. C. Sulpitio Betico, C. Licinio Stolone consulibus, intoleranda vis ortæ pestilentiæ civitatem nostram, a bellicosis operibus revocatam domestici atque intestini mali curâ afflixerat. Jamque plus in exquisito et novo cultu religionis, quam

ullo humano consilio, positum opis videbatur. Itaque placandi cœlestis numinis gratiâ compositis carminibus vacuas aures præbuit, ad id tempus Circensi spectaculo contenta, quod primus Romulus, raptis virginibus Sabinis, Consualium nomine celebravit. Verum, ut est mos hominum, parvula initia pertinaci studio prosequendi, venerabilibus erga Deos verbis juventus, rudi atque incomposito motu corporum jocabunda, gestus adjecit. Eaque res ludium ex Etruriâ arcessendi causam præbuit; cujus decora pernicitas vetusto ex more Curetum Lydorumque, a quibus Etrusci originem traxerunt, novitate gratâ Romanorum oculos permulsit. Et, quia ludius apud eos *Histrio* appellabatur, scenico nomen Histrionis inditum est. Paulatim deinde ludicra ars ad satirarum modos perrepsit; a quibus primus omnium poëta Livius ad fabularum argumenta spectantium animos transtulit. Isque, sui operis actor, cum, sæpius a populo revocatus, vocem obtudisset, adhibito pueri et tibicinis concentu, gesticulationem tacitus peregit. Atellani autem ab Oscis acciti sunt; quod genus delectationis Italicâ severitate temperatum, ideoque vacuum notâ est; nam neque tribu movetur, neque a militaribus stipendiis repellitur.

(4.) Et, quia cæteri ludi, ipsis appellationibus, unde trahantur, apparet, non absurdum videtur, Sæcularibus initium suum, cujus generis minus trita notitia est, reddere. Cum ingenti pestilentiâ Urbs agrique vastarentur, Valesius, vir locuples, rusticæ vitæ, duobus filiis et filiâ ad desperationem usque medicorum laborantibus, aquam calidam iis a foco petens, genibus nixus, Lares familiares, ut puerorum periculum in ipsius caput transferrent, oravit. Orta deinde vox est, habiturum eos salvos, si continuo flumine Tiberi devectos Terentum deportâsset, ibique ex Ditis patris et Proserpinæ arâ petitâ caldâ, recreâsset. Eo prædicto magnopere confusus, quod et longa et periculosa navigatio imperabatur; spe tamen dubiâ præ-

sentem metum vincente, pueros ad ripam Tiberis protinus detulit, (habitabat enim in villâ suâ propter vicum Sabinæ regionis Eretum), ac lintre Ostiam petens, nocte concubiâ ad Martium Campum appulit. Sitientibusque ægris succurrere cupiens, igne in navigio non suppetente, ex gubernatore cognoscit, haud procul apparere fumum. Et ab eo jussus egredi Terentum (id ei loco nomen est) cupide arrepto calice, aquam flumine haustam, eo unde fumus erat obortus, jam lætior pertulit, divinitus dati remedii quasi vestigia quædam in propinquo nactum se existimans: inque solo magis fumante, quam ullas ignis habente reliquias, dum tenacius omen apprehendit, contractis levibus, et quæ fors obtulerat, nutrimentis, pertinaci spiritu flammam [evomuit,] calefactamque aquam pueris bibendam dedit: quâ potatâ, salutari quiete sopiti, diutinâ vi morbi repente sunt liberati; patrique indicaverunt, vidisse se in somnis, nescio a quo Deorum spongiâ sua corpora pertergi, et præcipi, ut ad Ditis patris et Proserpinæ aram, a quâ fuerat potio ipsis allata, furvæ hostiæ immolarentur, lectisterniaque et ludi nocturni fierent. Is, quod eo loci nullam aram viderat, desiderari credens, ut a se construeretur, aram emturus in Urbem perrexit; relictis, qui, fundamentorum constituendorum gratiâ, terram ad solidum foderent. Hi, domini imperium exsequentes, cum ad XX. pedum altitudinem humo egestâ pervenissent, animadverterunt aram Diti patri Proserpinæque inscriptam. Hoc postquam Valesius, nuntiante servo, accepit, omisso emendæ aræ proposito, hostias nigras, quæ antiquitus furvæ dicebantur, Terenti immolavit: ludosque et lectisternia, continuis tribus noctibus, quia totidem filii periculo liberati erant, fecit.

(5.) Cujus exemplum Valerius Poplicola, (qui primus consul fuit) studio succurrendi civibus, secutus, apud eamdem aram publice nuncupatis votis, cæsisque atris bubus, Diti maribus, feminis Proserpinæ, lecti-

sternioque, ac ludis trinoctio factis, aram terrâ, ut ante fuerat, obruit.

(6.) Religionem ludorum, crescentibus opibus, secuta lautitia est. Ejus instinctu Q. Catulus, Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium consessum velorum umbraculis texit. Cn. Pompeius, ante omnes, aquæ per semitas decursu, æstivum minuit fervorem. C. Pulcher scenam varietate colorum adumbravit, vacuis ante picturâ tabulis extentam. Quam totam argento C. Antonius, auro Petreius, ebore Q. Catulus, prætexuit: versatilem fecerunt Luculli: argentatis choragiis P. Lentulus Spinther adornavit. Translatum, antea pœniceis indutum tunicis, M. Scaurus exquisito genere vestis cultum induxit.

(7.) Nam gladiatorium munus primum Romæ datum in Foro Boario, Ap. Claudio, M. Fulvio consulibus. Dederunt M. et D. Bruti, funebri memoriâ patris cineres honorando. Athletarum certamen a M. Scauri tractum est munificentiâ.

Cap. V.—*De Frugalitate et Innocentiâ.*

1. Prima aurata statua in Urbe.
2. Jus civile cum fastis promulgatum.
3. Veneficii prima quæstio.
4. Tibicinum Quinquatria prima.
5. Frugalis antiquorum victus.
6. Febris Deæ sacella in Urbe.

(1.) Statuam auratam nec in Urbe nec in ullâ parte Italiæ quisquam prius adspexit, quam a M. Acilio Glabrione equestris patri poneretur in æde Pietatis. Eam autem ædem, P. Cornelio Lentulo, et M. Bæbio Tamphilo consulibus, ipse dedicaverat, compos voti factus, rege Antiocho apud Thermopylas superato.

(2.) Jus civile, per multa sæcula inter sacra cærimoniasque Deorum immortalium abditum, solisque pontificibus notum, Cn. Flavius, libertino patre genitus, et scriba, cum ingenti nobilitatis indignatione factus ædilis curulis, vulgavit, ac fastos pæne toto foro exposuit. Qui, cum ad visendum ægrum collegam suum veniret, neque a nobilibus, quorum frequentiâ cubiculum erat completum, sedendi loco reciperetur, sellam curulem afferri jussit, et in eâ, honoris pariter atque contemtûs sui vindex, consedit.

(3.) Veneficii quæstio, et moribus et legibus Romanis ignota, complurium matronarum patefacto scelere, orta est: quæ cum viros suos clandestinis insidiis veneno perimerent, unius ancillæ indicio protractæ, pars capitali judicio damnatæ, centum septuaginta numerum expleverunt.

(4.) Tibicinum quoque collegium solet in foro vulgi oculos in se convertere, cum inter publicas privatasque [ferias,] actiones, personis tecto capite, variâque veste [velatis], concentus edit. Inde tracta licentia. Quondam vetiti in æde Jovis, quod prisco more factitaverant, vesci, Tibur irati se contulerunt. Quorum ministerio senatus deserta sacra non æquo animo ferens, per legatos a Tiburtibus petiit, ut eos gratiâ suâ Romanis templis restituerent. Quos illi in proposito perseverantes, interpositâ festæ epulationis simulatione, mero somnoque sopitos, plaustris in Urbem devehendos curaverunt: quibus et hono[s] pristinus restitutus, et hujusce lusûs jus est datum. Personarum usus pudorem circumventæ temulentiæ causam habet.

(5.) Fuit etiam illa simplicitas antiquorum in cib[o] capiendo, humanitatis simul et continentiæ certissim[us] index. Nam maximis viris prandere et cœnare i[n] propatulo, verecundiæ non erat: nec sane ullas ep[u]las habebant, quas populi oculis subjicere erubesce[re]nt. Erant adeo continentiæ attenti, ut frequentio[r] apud eos pultis usus, quam panis, esset. Ideoque i[n]

sacrificiis mola (quæ vocabatur) ex farre et sale constat: exta farre sparguntur: et pullis, quibus auspicia petuntur, puls objicitur. Primitus enim ex libamentis victûs sui Deos eo efficacius, quo simplicius, placabant.

(6.) Et cæteros quidem ad benefaciendum venerabantur. Febrem autem, ad minus nocendum, templis colebant: quorum adhuc unum in Palatio, alterum in areâ Marianorum monimentorum, tertium in summâ parte Vici Longi exstat. In eaque remedia, quæ corporibus ægrorum annexa fuerant, deferebantur. Hæc ad humanæ mentis æstus leniendos cum aliquâ usûs ratione excogitata; cæterum salubritatem suam industriæ certissimo ac fidelissimo munimento tuebantur: bonæque valetudinis eorum quasi quædam mater erat Frugalitas, inimica luxuriosis epulis, et aliena nimiæ vini abundantiæ, et ab immoderato Veneris usu aversa.

Cap. VI.—*De externis Institutis.*

1. Spartanorum frugalitas.
2. Mos militaris eorumdem.
3. Atheniensium institutum contra otiosos et inertes.
4. Areopagus eorumdem.
5. Honos virtutis apud eosdem.
6. Animi ingrati actio apud eosdem.
7. Massiliensium instituta varia.
8. Ceiorum venenum publicum.
9. Massiliensium lex de advenis armatis.
10. Gallorum mos in mutuo dando.
11. Cimbrorum Celtiberorumque mos in adeundis prœliis.
12. Thracum opinio de vitæ calamitate.
13. Lyciorum luctus.
14. Indarum feminarum fidus amor erga maritos.
15. Punicarum feminarum prostitutio.

16. Persarum institutum in educandis liberis.	17. Numidarum regum mos in auctoritate servandâ.

(1.) Idem sensit proxima majorum nostrorum gravitati Spartana civitas; quæ severissimis Lycurgi legibus obtemperans, aliquamdiu eivium suorum oculos a contemplandâ Asiâ retraxit; ne illeeebris ejus capti, ad delicatius vitæ genus prolaberentur. Audierant enim, lautitiam inde, et immodieos sumtus, et omnia non neeessariæ voluptatis genera, fluxisse; primosque Ionas unguenti, eoronarumque in convivio dandarum, et seeundæ mensæ ponendæ consuetudinem, haud parva luxuriæ irritamenta, reperisse. Ac minime mirum est, quod homines, labore ae patientiâ gaudentes, tenaeissimos patriæ nervos externarum deliciarum eontagione solvi et hebetari noluerunt; cum aliquanto faciliorem virtutis ad luxuriam, quam luxuriæ ad virtutem, transitum viderent. Quod eos non frustra timuisse dux ipsorum Pausanias patcfecit, qui, maximis operibus editis, ut primum sc Asiæ moribus permisit, fortitudinem suam effeminato ejus cultu mollire non erubuit.

(2.) Ejusdem civitatis exereitus non ante ad dimieandum descendere solebant, quam tibiæ coneentu, et anapæsti pedis modulo, eohortationis ealorem animo traxissent, vegeto et erebro ictûs sono strenue hostem invadere admoniti. Iidem, ad dissimulandum et occultandum vulnerum suorum eruorem, punieeis in prœlio tunieis utebantur; non, ne ipsis adspectus ejus terrorem, sed ne hostibus fidueiæ aliquid, afferret.

(3.) Egregios virtutis bellieæ spiritus Laeedæmoniorum prudentissimi pacis moribus Athenienses subsequuntur; apud quos inertia e latebris suis, languore marcens, in forum, perinde ac delictum aliquod, protrahitur, fitque, ut faeinorosæ, ita erubescendæ rea culpæ.

(4.) Ejusdem urbis sanctissimum consilium, Areo-

pagus, quid quisque Atheniensium ageret, aut quonam quæstu sustentaretur, diligentissime inquirere solebat; ut homines honestatem, vitæ rationem memores reddendam esse, sequerentur.

(5.) Eadem bonos cives coronâ decorandi primo consuetudinem introduxit, duobus oleæ connexis ramulis clarum Periclis cingendo caput. Probabile institutum, sive rem sive personam intueri velis: nam et virtutis uberrimum alimentum est honos; et Pericles dignus, a quo talis muneris dandi posteritas potissimum initium caperet.

(6.) Age, quid illud institutum Athenarum, quam memorabile! quod convictus a patrono libertus ingratus jure libertatis exuitur. "Supersedeo te" (inquit) "habere civem, tanti muneris impium æstimatorem. Nec adduci possum, ut credam urbi utilem, quem domui scelestum cerno: abi igitur; et esto servus, quoniam liber esse nescîsti."

(7.) Inde Massilienses quoque ad hoc tempus usurpant disciplinæ gravitatem, prisci moris observantiâ, caritate populi Romani præcipue conspicui; qui tres in eodem manumissiones rescindi permittunt, si ter ab eodem deceptum dominum cognoverint. Quarto errori subveniendum non putant; quia suâ jam culpâ injuriam accepit, qui ei se toties objecit. Eadem civitas severitatis custos acerrima est, nullum aditum in scenam mimis dando, quorum argumenta majore ex parte stuprorum continent actus; ne talia spectandi consuetudo etiam imitandi licentiam sumat. Omnibus autem, qui per aliquam religionis simulationem alimenta inertiæ quærunt, clausas portas habet, et mendacem et fucosam superstitionem submovendam esse existimans. Cæterum a conditâ urbe gladius est ibi, quo noxii jugulantur; rubigine quidem exesus, et vix sufficiens ministerio, sed index, in minimis quoque rebus, omnia antiquæ consuetudinis monimenta servanda.

Duæ etiam ante portas eorum arcæ jacent: altera,

quâ liberorum; altera, quâ servorum corpora ad sepulturæ locum plaustro devehuntur. Sine lamentatione, sine planctu, luctus funeris die, domestico sacrificio, adjectoque necessariorum convivio, finitur. Etenim quid attinet, aut humano dolori indulgeri, aut divino numini invidiam fieri, quod immortalitatem suam nobiscum partiri noluerit? Venenum cicutâ temperatum in eâ civitate publice custoditur, quod datur ei, qui causas Sexcentis (id enim senatûs ejus nomen est) exhibuit, propter quas mors sit illi expetenda; cognitione virili benevolentiâ temperatâ, quæ nec egredi vitâ temere patitur, et sapienter excedere cupienti celerem fati viam præbet; ut vel adversâ vel prosperâ nimis usus fortunâ (utraque enim finiendi spiritûs, illa, ne perseveret, hæc, ne destituat, rationem præbuerit) comprobato exitu terminetur.

(8.) Quam consuetudinem Massiliensium non in Galliâ ortam, sed e Græciâ translatam inde existimo, quod illam etiam in insulâ Ceâ servari animadverti, quo tempore, Asiam cum Sex. Pompeio petens, Iulida oppidum intravi. Forte enim evenit, ut tunc summæ dignitatis ibi femina, sed ultimæ jam senectutis, redditâ ratione civibus, cur excedere vitâ deberet, veneno consumere se destinârit, mortemque suam Pompeii præsentiâ clariorem fieri magni æstimârit. Nec preces ejus vir ille, ut omnibus virtutibus, ita humanitatis quoque laudibus instructissimus, adspernari sustinuit. Venit itaque ad eam, facundissimoque sermone, qui ore ejus, quasi e beato quodam eloquentiæ fonte, manabat, ab incepto consilio diu nequidquam revocare conatus, ad ultimum propositum exsequi passus est, quæ, nonagesimum annum transgressa, cum summâ et animi et corporis sinceritate, lectulo (quantum dignoscere erat) quotidianâ consuetudine cultius strato recubans, et innixa cubito, "Tibi quidem," inquit, "Sex. Pompei, Dii magis, quos relinquo, quam quos peto, gratias referant; quia nec hortator vitæ meæ, nec mortis spectator, esse fasti-

dîsti. Cæterum ipsa, hilarem Fortunæ vultum semper experta, ne aviditate lucis tristem intueri cogar, reliquias spiritûs mei prospero fine, duas filias, et septem nepotum gregem superstitem relictura, permuto." Cohortata deinde ad concordiam suos, distributo eis patrimonio, et cultu suo sacrisque domesticis majori filiæ traditis, poculum, in quo venenum temperatum erat, constanti dextrâ arripuit. Tum defusis Mercurio delibamentis, et invocato numine ejus, ut se placido itinere in meliorem sedis infernæ deduceret partem, cupido haustu mortiferam traxit potionem. Ac sermone significans, quasnam subinde partes corporis sui rigor occuparet, cum jam visceribus eum et cordi imminere esset elocuta, filiarum manus ad supremum opprimendorum oculorum officium advocavit. Nostros autem, tametsi novo spectaculo obstupefacti erant, suffusos tamen lacrymis dimisit.

(9.) Sed, ut ad Massiliensium civitatem, unde in hoc diverticulum excessi, revertar, intrare oppidum eorum nulli cum telo licet: præstoque est, qui id, custodiæ gratiâ acceptum, exituro reddat; ut hospitia sua, quemadmodum advenientibus humana sunt, ita ipsis quoque tuta sint.

(10.) Horum mœnia egresso vetus ille mos Gallorum occurrit, quos memoriâ proditum est, pecunias mutuas, quæ his apud inferos redderentur, dare solitos; quia persuasum habuerunt, animas hominum immortales esse. Dicerem stultos, nisi idem brachati sensissent, quod palliatus Pythagoras credidit.

(11.) Avara et fœneratoria Gallorum philosophia; alacris et fortis Cimbrorum, et Celtiberorum, qui in acie gaudio exsultabant, tamquam gloriose et feliciter vitâ excessuri; lamentabantur in morbo, quasi turpiter et miserabiliter perituri. Celtiberi etiam nefas esse ducebant, prœlio superesse, cum is occidisset, pro cujus salute spiritum devoverant. Laudanda utrorumque populorum animi [præsentia,] quod et patriæ

(1.) P. Cornelius Scipio, cui deleta Carthago avitum cognomen dedit, consul in Hispaniam missus, ut insolentissimos Numantinæ urbis spiritus, superiorum ducum culpâ nutritos, contunderet, eodem temporis momento, quo castra intravit, edixit, ut omnia ex his, quæ voluptatis causâ comparata erant, auferrentur ac submoverentur. Nam constat, tum maximum inde institorum et lixarum numerum, cum duobus millibus scortorum, abiisse. Hac turpi atque erubescendâ sentinâ vacuefactus noster exercitus, qui paulo ante, metu mortis, deformi se fœderis ictu maculaverat, erectâ virtute, recreatâque, acrem illam et animosam Numantiam, incendiis exustam, ruinisque prostratam, solo æquavit. Itaque neglectæ disciplinæ militaris indicium, Mancini miserabilis deditio; servatæ merces, speciosissimus Scipionis triumphus exstitit.

(2.) Ejus sectam Metellus secutus, eum exercitum in Africâ, Jugurthino bello, nimiâ Sp. Albini indulgentiâ corruptum consul accepisset, omnibus imperii nervis ad revocandam pristinæ disciplinam militiæ connisus est. Nec singulas partes apprehendit, sed totam continuo in statum suum redegit. Protinus namque lixas e castris submovit, cibumque coctum venalem proponi vetuit. In agmine neminem militum ministerio servorum jumentorumque (ut arma sua et alimenta ipsi ferrent) uti passus est. Castrorum subinde locum mutavit; eadem, tamquam Jugurtha semper adesset, vallo fossâque aptissime cinxit. Quid ergo restituta continentia, quid repetita industria, profecit? Crebras scilicet victorias, et multa tropæa peperit ex eo hoste, cujus tergum, sub ambitioso imperatore, Romano militi videre non contigerat.

(3.) Bene etiam illi disciplinæ militari affuerunt, qui, necessitudinum perruptis vinculis, ultionem vindictamque læsæ, cum ignominiâ domuum suarum, exigere non dubitaverunt. Nam P. Rupilius consul, eo bello quod in Siciliâ cum fugitivis gessit, Q. Fa-

bium generum suum, quia negligentiâ Taurominitanam arcem amiserat, provinciâ jussit decedere.

(4.) Jam C. Cotta P. Aurelium Pecuniolam, sanguine sibi junctum, quem obsidioni Liparitanæ, ad auspicia repetenda Messanam transiturus, præfecerat, virgis cæsum, militiæ munere inter pedites fungi coëgit, quod ejus culpâ agger incensus, et pæne castra fuerant capta.

(5.) Q. etiam Fulvius Flaccus, censor, Fulvium fratrem, cohortem legionis, in quâ tribunus militum erat, injussu consulis domum dimittere ausum, senatu movit. Non digna exempla, quæ tam breviter, nisi majoribus urgerer, referrentur. Quid enim tam difficile factu, quam [copulato societate] generis et imaginum deformem in patriam reditum indicere? aut [communione] nominis, ac familiæ veteris propinquitatis serie cohærenti, virgarum contumeliosa verbera adhibere? aut censorium supercilium adversus fraternam caritatem destringere? Dentur hæc singula quamvis claris civitatibus; abunde tamen gloriâ disciplinæ militaris instructæ videbuntur.

(6.) At nostra urbs, quæ omni genere mirificorum exemplorum totum orbem terrarum replevit, imperatorum proprio sanguine manantes secures, ne, turbato militiæ ordine, vindicta deesset, e castris publice speciosas, privatim lugubres, duplici vultu recepit; incerta, gratulandi prius an alloquendi officio fungeretur. Igitur ego quoque hæsitante animo vos, bellicarum rerum severissimi custodes, Postumi Tuberte, et Manli Torquate, memoriâ ac relatione complector; quia animadverto fore, ut pondere laudis, quam meruistis, obrutus, magis imbecillitatem ingenii mei detegam, quam vestram virtutem, sicut par est, repræsentem. Tu namque, Postumi dictator, A. Postumium, quem ad generis penetraliumque sacrorum successionem propagandam genueras; cujus infantiæ blandimenta sinu atque osculis foveras; quem puerum literis, quem juvenem armis, instruxeras; sanctum,

(1.) P. Cornelius Scipio, cui deleta Carthago avitum cognomen dedit, consul in Hispaniam missus, ut insolentissimos Numantinæ urbis spiritus, superiorum ducum culpâ nutritos, contunderet, eodem temporis momento, quo castra intravit, edixit, ut omnia ex his, quæ voluptatis causâ comparata erant, auferrentur ac submoverentur. Nam constat, tum maximum inde institorum et lixarum numerum, cum duobus millibus scortorum, abiisse. Hac turpi atque erubescendâ sentinâ vacuefactus noster exercitus, qui paulo ante, metu mortis, deformi se fœderis ictu maculaverat, erectâ virtute, recreatâque, acrem illam et animosam Numantiam, incendiis exustam, ruinisque prostratam, solo æquavit. Itaque neglectæ disciplinæ militaris indicium, Mancini miserabilis deditio; servatæ merces, speciosissimus Scipionis triumphus exstitit.

(2.) Ejus sectam Metellus secutus, cum exercitum in Africâ, Jugurthino bello, nimiâ Sp. Albini indulgentiâ corruptum consul accepisset, omnibus imperii nervis ad revocandam pristinæ disciplinam militiæ connisus est. Nec singulas partes apprehendit, sed totam continuo in statum suum redegit. Protinus namque lixas e castris submovit, cibumque coctum venalem proponi vetuit. In agmine neminem militum ministerio servorum jumentorumque (ut arma sua et alimenta ipsi ferrent) uti passus est. Castrorum subinde locum mutavit; eadem, tamquam Jugurtha semper adesset, vallo fossâque aptissime cinxit. Quid ergo restituta continentia, quid repetita industria, profecit? Crebras scilicet victorias, et multa tropæa peperit ex eo hoste, cujus tergum, sub ambitioso imperatore, Romano militi videre non contigerat.

(3.) Bene etiam illi disciplinæ militari affuerunt, qui, necessitudinum perruptis vinculis, ultionem vindictamque læsæ, cum ignominiâ domuum suarum, exigere non dubitaverunt. Nam P. Rupilius consul, eo bello quod in Siciliâ cum fugitivis gessit, Q. Fa-

bium generum suum, quia negligentiâ Taurominitanam arcem amiserat, provinciâ jussit decedere.

(4.) Jam C. Cotta P. Aurelium Pecuniolam, sanguine sibi junctum, quem obsidioni Liparitanæ, ad auspicia repetenda Messanam transiturus, præfecerat, virgis cæsum, militiæ munere inter pedites fungi coëgit, quod ejus culpâ agger incensus, et pæne castra fuerant capta.

(5.) Q. etiam Fulvius Flaccus, censor, Fulvium fratrem, cohortem legionis, in quâ tribunus militum erat, injussu consulis domum dimittere ausum, senatu movit. Non digna exempla, quæ tam breviter, nisi majoribus urgerer, referrentur. Quid enim tam difficile factu, quam [copulato societate] generis et imaginum deformem in patriam reditum indicere? aut [communione] nominis, ac familiæ veteris propinquitatis serie cohærenti, virgarum contumeliosa verbera adhibere? aut censorium supercilium adversus fraternam caritatem destringere? Dentur hæc singula quamvis claris civitatibus; abunde tamen gloriâ disciplinæ militaris instructæ videbuntur.

(6.) At nostra urbs, quæ omni genere mirificorum exemplorum totum orbem terrarum replevit, imperatorum proprio sanguine manantes secures, ne, turbato militiæ ordine, vindicta deesset, e castris publice speciosas, privatim lugubres, duplici vultu recepit; incerta, gratulandi prius an alloquendi officio fungeretur. Igitur ego quoque hæsitante animo vos, bellicarum rerum severissimi custodes, Postumi Tuberte, et Manli Torquate, memoriâ ac relatione complector; quia animadverto fore, ut pondere laudis, quam meruistis, obrutus, magis imbecillitatem ingenii mei detegam, quam vestram virtutem, sicut par est, repræsentem. Tu namque, Postumi dictator, A. Postumium, quem ad generis penetraliumque sacrorum successionem propagandam genueras; cujus infantiæ blandimenta sinu atque osculis foveras; quem puerum literis, quem juvenem armis, instruxeras; sanctum,

fortem, amantem tui pariter ac patriæ; quia non tuo jussu, sed suâ sponte præsidio progressus, hostes fuderat, victorem securi feriri jussisti; et, ad hoc peragendum imperium, paternæ vocis ministerio sufficere valuisti. Nam oculos tuos, certum scio, clarissimâ in luce tenebris offusos, ingens animi opus intueri nequivisse. Tu item, Manli Torquate, Latino bello consul, filium, quod, provocatus a Geminio Metio duce Tusculanorum, ad dimicandum te ignaro descenderat, gloriosam victoriam et speciosa spolia referentem, abripi a lictore, et in modum hostiæ mactari jussisti; satius esse judicans, patrem forti filio, quam patriam militari disciplinâ, carere.

(7.) Age, quanto spiritu putamus usum L. Quintium Cincinnatum dictatorem eo tempore, quo devictis Æquis et sub jugum missis, L. Minucium consulatum deponere coëgit, quod castra ejus iidem hostes obsederant! Indignum enim maximo imperio credidit, quem non sua virtus, sed fossa vallumque, tutum præstiterat; cuique verecundiæ non fuerat, arma Romana metu trepida clausis portis contineri. Ergo imperiosissimi duodecim fasces, penes quos senatûs et equestris ordinis et universæ plebis summum decus erat, quorumque nutu Latium, ac totius Italiæ vires regebantur, contusi atque fracti, dictatoriæ se animadversioni substraverunt. Ac, ne inulta foret læsa gloria militaris, consul, delicti omnis vindex, punitus est. His (ut ita dicam) piaculis, Mars, imperii nostri pater, ubi aliquâ ex parte a tuis auspiciis degeneratum erat, numen tuum propitiabatur: affinium et cognatorum et fratrum notâ, filiorum strage, ignominiosâ consulum ejuratione.

(8.) Ejusdem ordinis est, quod sequitur. Papirius dictator, cum adversus imperium ejus Q. Fabius Rullianus, magister equitum, exercitum in aciem eduxisset, quamquam fusis Samnitibus in castra redierat, tamen, neque virtute ejus neque successu neque nobilitate motus, virgas expediri, eumque nudari jussit.

O spectaculum admirabile, et Rullianus, et magister equitum, et victor, scissâ veste, spoliatoque corpore, lictorum verberibus lacerandus! ut in acie exceptorum vulnerum nodosis ictibus cruore renovato, victoriarum, quas modo speciosissimas adeptus erat, titulos respergeret. Precibus deinde suis exercitus occasionem Fabio confugiendi in Urbem dedit; ubi frustra senatûs auxilium imploravit. Nihilo minus enim Papirius in exigendâ pœnâ perseveravit. Itaque coactus est pater ejus, post dictaturam tertiumque consulatum, rem ad populum devocare, auxiliumque tribunorum plebis supplex pro filio petere. Neque hac re severitas Papirii refrenari potuit: cæterum, cum ab universis civibus, et ipsis tribunis plebis rogaretur, testatus est, non pœnam illam se Fabio, sed populo Romano, et tribunitiæ concedere potestati.

(9.) L. quoque Calpurnius Piso, consul, cum in Siciliâ bellum adversus fugitivos gereret, et C. Titius, equitum præfectus, fugitivorum multitudine hostium circumventus, arma iis tradidisset, his præfectum ignominiæ generibus affecit. Jussit eum, togâ laciniis abscissis amictum, discinctâque tunicâ indutum, nudis pedibus, a mane in noctem usque ad principia per omne tempus militiæ adesse. Interdixit etiam ei convictum hominum, usumque balnearum: turmasque equitum, quibus præfuerat, ademtis equis, in funditorum alas transcripsit. Magnum profecto dedecus patriæ magno Pisonis decore vindicatum est; quoniam quidem id egit Piso, ut qui, cupiditate vitæ adducti, cruce dignissimis fugitivis tropæa de se statuere concesserant, libertatique suæ servili manu flagitiosum imponi jugum non erubuerant, amarum lucis usum experirentur, mortemque, quam effeminate timuerant, viriliter optarent.

(10.) Nec minus Pisone acriter Q. Metellus; qui, cum apud Contrebiam res gereretur, collocatas a se in quâdam statione quinque cohortes, atque ex eâ viribus hostium depulsas, repetere eandem stationem

e vestigio jussit; non quod speraret ab iis amissum locum recuperari posse, sed ut præteritæ culpam pugnæ insequentis certaminis manifesto periculo puniret. Edixit etiam, ut, si quis ex his fugiens castra petiisset, pro hoste interficeretur. Quâ severitate compressi milites, et corporibus fatigatis, et animis desperatione vitæ implicatis, loci tamen iniquitatem, multitudinemque hostium, superârunt. Humanæ igitur imbecillitatis efficacissimum duramentum est necessitas.

(11.) In eâdem provinciâ Q. Fabius Maximus, ferocissimæ gentis animos contundere et debilitare cupiens, mansuetissimum ingenium suum, ad tempus depositâ clementiâ, sæviore uti severitate cöegit. Omnium enim, qui ex præsidiis Romanis ad hostes transfugerant, captique erant, manus abscidit; ut, trunca præ se brachia gestantes, defectionis metum reliquis injicerent. Rebelles itaque manus, a corporibus suis distractæ, inque cruentato solo sparsæ, cæteris, ne idem committere auderent, documento fuerunt.

(12.) Nihil mitius superiore Africano. Is tamen, ad firmandam disciplinam militarem, aliquid ab alienissimâ sibi crudelitate amaritudinis mutuandum existimavit. Siquidem, devictâ Carthagine, cum omnes, qui ex nostris exercitibus ad Pœnos transierant, in suam potestatem redegisset, gravius in Romanos quam in Latinos transfugas animadvertit. Hos enim, tamquam patriæ fugitivos, crucibus affixit; illos, tamquam perfidos socios, securi percussit. Non prosequar hoc factum ulterius, et quia Scipionis est, et quia Romano sanguini, quamvis merito perpesso, servile supplicium insultare non attinet; cum præsertim transire ad ea liceat, quæ sine domestico vulnere gesta narrari possunt.

(13.) Nam posterior Africanus, everso Punico imperio, exterarum gentium transfugas, in edendis populo spectaculis, feris bestiis objecit.

(14.) Et L. Paulus, Perse rege superato, ejusdem

generis et culpæ homines elephantis proterendos substravit; utilissimo quidem exemplo, si tamen acta excellentissimorum virorum humiliter æstimare sine insolentiæ reprehensione permittitur. Aspero enim et absciso castigationis genere militaris disciplina indiget; quia vires armis constant; quæ ubi a recto tenore desciverunt, oppressura sunt, nisi opprimantur.

(15.) Sed tempus est, eorum quoque mentionem fieri, quæ jam non a singulis, verum ab universo senatu, pro militari more obtinendo, defendendoque, administrata sunt. L. Marcius, tribunus militum, cum reliquias duorum exercituum P. et Cn. Scipionum, quos arma Punica in Hispaniâ absumserant, dispersas mirâ virtute collegisset, earumque suffragiis dux esset creatus, senatui de rebus actis a se scribens, in hunc modum orsus est: " L. Marcius, proprætor." Cujus honoris usurpatione uti eum Patribus conscriptis non placuit; quia duces a populo, non a militibus, creari solerent. Quo tempore tam angusto, tamque gravi, propter immane reipublicæ damnum, etiam tribunus militum adulandus erat, quoniam quidem ad statum totius civitatis corrigendum unus suffecerat. Sed nulla clades, nullum meritum, valentius militari disciplinâ fuit. Succurrebat enim illis, quam animosâ severitate Tarentino bello majores eorum usi fuissent: in quo quassatis et attritis reipublicæ viribus, cum magnum captivorum civium suorum numerum a Pyrrho rege ultro missum recepissent, decreverunt, ut ex iis, qui equo meruerant, peditum numero militarent; qui pedites fuerant, in funditorum auxilia transcriberentur: neve quis eorum intra castra tenderet, neve locum extra assignatum vallo aut fossâ cingeret, neve tentorium ex pellibus haberet. Recursum autem iis ad pristinum militiæ ordinem proposuerunt, si quis bina spolia ex hostibus tulisset. Quibus suppliciis compressi, ex deformibus Pyrrhi munusculis acerrimi hostes exstiterunt. Parem iram adversus illos senatus destrinxit, qui apud Cannas

rempublicam deseruerant. Nam, cum eos gravitat
decreti ultra mortuorum conditionem relegâsset, ac
ceptis a M. Marcello literis, ut eorum sibi operâ a
expugnationem Syracusarum uti liceret, rescripsi
indignos esse, qui in castra reciperentur. Cæteru
se ei permittere, ut faceret, quod expedire reipublic
judicâsset, dum nequis ex eis munere vacaret, au
dono militiæ donaretur, aut in Italiam, donec host
in eâ essent, accederet. Sic enerves animos odiss
virtus solet. Age, quam graviter senatus tulit, quo
Q. Petilium consulem, fortissime adversus Ligur
pugnantem, occidere milites passi essent! Legio
enim neque stipendium anni procedere, neque æ
dari voluit; quia, pro salute imperatoris, hostium t
lis se non obtulerant. Idque decretum amplissimi o
dinis, speciosum et æternum Petilii monimentum e
stitit, sub quo, in acie morte, in curiâ ultione, cla
cineres ejus acquiescunt. Consimili animo, cum
Hannibal sex millium Romanorum, quæ capta in ca
tris habebat, redimendorum potestatem fecisset, co
ditionem sprevit; memor, tantam multitudinem a
matorum juvenum, si honeste mori voluissent, turpit
capi non potuisse. Quorum nescio utrum majus d
decus fuerit, quod patria spei, an quod hostis metû
nihil in his reposuerit; hæc, pro se, ille ne advers
se dimicarent, parvi pendendo. Sed cum aliquoti
senatus pro militari disciplinâ severe excubuerit, n
scio an tum præcipue, cum milites qui Rhegium inju
bello occupaverant, mortuoque duce Jubellio, M. C
sium, scribam ejus, suâ sponte imperatorem deleg
rant, carcere inclusit: ac M. Fulvio Flacco, tribu
plebis, denuntiante, ne in cives Romanos advers
morem majorum animadverteret, nihilominus pro
situm exsecutus est. Cæterum, quo minore cum
vidiâ id perageretur, quinquagenos per singulos di
virgis cæsos, securi percuti jussit; eorumque corp
sepulturæ mandari, mortemque lugeri, vetuit.

Externa Exempla.

(1.) Leniter hoc Patres conscripti, si Carthaginiensium senatûs in militiæ negotiis procurandis violentiam intueri velimus; a quo duces bella pravo consilio gerentes, etiam si prospera fortuna subsecuta esset, cruci tamen suffigebantur: quod bene gesserant, Deorum immortalium adjutorio; quod male commiserant, ipsorum culpæ imputantes.

(2.) Clearchus vero, Lacedæmoniorum dux, egregio dicto disciplinam militiæ continebat, identidem exercitûs sui auribus inculcando, a militibus imperatorem potius quam hostem metui debere. Quo aperte denuntiabat futurum, ut spiritum pœnæ impenderent, quem pugnæ acceptum ferre dubitâssent. Idque a luce præcipi non mirabantur, maternarum blanditiarum memores, quæ exituros eos ad prœliandum monebant, ut aut vivi cum armis in conspectum earum venirent, aut mortui in armis referrentur. Hoc intra domesticos parietes accepto signo, Spartanæ acies dimicabant. Sed aliena prospexisse tantummodo satis est, cum propriis multoque uberioribus et felicioribus exemplis gloriari liceat.

CAP. VIII.—*De Jure Triumphandi.*

1. Leges duæ de triumpho.
2. C. Lutatii cos. et Q. Valerii pr. altercationes de triumpho.
3. Cn. Fulvius Flaccus triumphum spernens.
4. Q. Fulvio, et L. Opimio cur negatus triumphus.
5. Cur item P. Scipioni majori et M. Marcello.
6. Convivia triumphantium.
7. Qui ex civili victoriâ non triumphârunt.

Disciplina militaris, acriter retenta, principatum Italiæ Romano imperio peperit; multarum urbium,

magnorum regum, validissimarum gentium regimen largita est; fauces Pontici sinûs patefecit; Alpium, Taurique montis, convulsa claustra tradidit, ortumque e parvulâ Romuli casâ totius terrarum orbis fecit columen. Ex cujus sinu quoniam omnes triumphi manârunt, sequitur, ut de triumphandi jure dicere incipiam.

(1.) Ob levia prœlia quidam imperatores triumphos sibi decerni desiderabant: quibus ut occurreretur, lege cautum est, ne quis triumpharet, nisi qui quinque millia hostium unâ acie cecidisset: non enim numero, sed gloriâ, triumphorum excelsius urbis nostræ futurum decus majores existimabant. Cæterum, ne tam præclara lex cupiditate laureæ obliteraretur, legis alterius adjutorio fulta est, quam L. Marius et M. Cato, tribuni plebis, tulerunt. Pœnam enim imperatoribus minatur, qui aut hostium occisorum in prœlio aut amissorum civium, falsum numerum literis senatui ausi essent referre: jubetque, eos, cum primum Urbem intrâssent, apud quæstores urbanos jurâre, de utroque numero vere ab his senatui esse scriptum.

(2.) Post has leges judicii illius tempestiva mentio introducetur, in quo de jure triumphandi inter clarissimas personas et actum et excussum est. C. Lutatius consul, et Q. Valerius prætor, circa Siciliam insignem Pœnorum classem deleverant; quo nomine Lutatio consuli triumphum senatus decrevit. Cum autem Valerius sibi eum quoque decerni desideraret, negavit id fieri oportere Lutatius, ne, in honore triumphi, minor potestas majori æquaretur. Pertinaciusque progressâ contentione, Valerius sponsione Lutatium provocavit: "Ni suo ductu Punica classis esset oppressa." Nec dubitavit restipulari Lutatius. Itaque judex inter eos convenit Atilius Calatinus, apud quem Valerius in hunc modum egit; "Consulem eâ pugnâ in lecticâ claudum jacuisse, se autem omnibus imperatoriis partibus functum." Tunc Calatinus, priusquam Lutatius causam suam ordiretur: "Quæ

ro," inquit, "Valeri, a te, si, dimicandum necne esset, contrariis inter vos sententiis dissedissetis, utrum quod consul, an quod prætor imperâsset, majus habiturum fuerit momentum?" Respondit Valerius, non facere se controversiam, quin priores partes consulis essent futuræ. "Age deinde," inquit Calatinus, "si diversa auspicia accepissetis, cujus magis auspicio staretur?" Item respondit Valerius: "Consulis." At judex, "Jam, mehercule," inquit, "cum de imperio et auspicio inter vos disceptationem susceperim, et tu utroque adversarium tuum superiorem fuisse fatearis, nihil est, quod ulterius dubitem. Itaque, Lutati, quamvis adhuc tacueris, secundum te litem do." Mirifice judex, quod in manifesto negotio tempus teri passus non est: probabilius Lutatius, quod jus amplissimi honoris constanter defendit: sed ne Valerius quidem improbe; quia fortis et prosperæ pugnæ, ut non legitimum, ita se dignum, præmium petiit.

(3.) Quid facias Cn. Fulvio Flacco, qui tam expetendum aliis triumphi honorem, decretum sibi a senatu ob res bene gestas, sprevit ac repudiavit? Nimirum non plura præcerpens, quam acciderunt. Nam ut Urbem intravit, continuo ipse quæstione publicâ afflictus, exsilio multatus est: ut si quid religionis insolentiâ commisisset, pœnâ expiaret.

(4.) Sapientiores igitur Q. Fulvius, qui, Capuâ captâ, et L. Opimius, qui, Fregellanis ad deditionem compulsis, triumphandi potestatem a senatu petierunt: uterque editis operibus magnificus; sed neuter petitæ rei compos; non quidem invidiâ Patrum conscriptorum, cui nunquam aditum in [curiâ] esse voluerunt; sed summâ diligentiâ observandi juris, quo cautum erat, ut, pro aucto imperio, non pro recuperatis, quæ populi Romani fuissent, triumphus decerneretur. Tantum enim interest, adjicias aliquid, an detractum restituas, quantum distat beneficii initium ab injuriæ fine.

(5.) Quin etiam jus, de quo loquor, sic custoditum est, ut P. Scipioni ob recuperatas Hispanias, M.

Marcello ob captas Syracusas, triumphus non decer-
neretur; quod, ad eas res gerendas, sine ullo missi
erant magistratu. Probentur nunc cujuslibet gloriæ
cupidi, qui ex desertis montibus, myoparonumque pi-
raticis rostris, laudis inopes laureæ ramulos festina-
bundâ manu decerpserunt. Carthaginis imperio abrupta
Hispania, et Siciliæ caput abscisum Syracusæ, trium-
phales jungere currus nequiverunt. Et quibus viris?
Scipioni et Marcello; quorum ipsa nomina insta
æterni sunt triumphi. Sed clarissimos solidæ veræque
virtutis auctores, humeris suis salutem patriæ gestan-
tes, etsi coronatos intueri senatus cupiebat, justio
tamen reservandos laureæ putavit.

(6.) His illud subnectam. Moris erat, ab impera-
tore triumphum ducturo consules invitari ad cœnam
deinde rogari, ut venire supersedeant; ne quis eo die
quo ille triumphârit, majoris in eodem convivio si
imperii.

(7.) Verum, quamvis quis præclaras res, maxime
que utiles reipublicæ civili bello gessisset, imperato
tamen eo nomine appellatus non est; nec ullæ sup
plicationes decretæ sunt; neque aut ovans aut curr
triumphavit; quia, ut necessariæ istæ, ita lugubre
semper existimatæ victoriæ sunt, utpote non externo
sed domestico partæ cruore. Itaque et Nasica Ti
Gracchi, et Opimius C. Gracchi, factiones mœsti tru
cidârunt. Q. Catulus, M. Lepido collegâ suo cu
omnibus seditiosis copiis exstincto, tantum moder
tum præ se ferens gaudium, in Urbem revertitur. C
etiam Antonius, Catilinæ victor, abstersos gladios
castra retulit. L. Cinna et C. Marius hauserant qu
dem avidi civilem sanguinem: sed non protinus
templa Deorum et aras tetenderunt. Item L. Sul
qui plurima bella civilia confecit, cujus crudelissimi
insolentissimi successus fuerunt, cum, consumma
[atque constrictâ] potentiâ suâ, triumphum ducer
ut Græciæ et Asiæ multas urbes, ita civium Ro
norum nullum oppidum, vexit.

Piget, tædetque per vulnera reipublicæ ulterius procedere. Lauream nec senatus cuiquam dedit, nec quisquam sibi dari desideravit, civitatis parte lacrymante. Cæterum, ad quercum pronæ manus porriguntur, ubi ob cives servatos corona danda est; quâ postes Augustæ domûs sempiternâ gloriâ triumphant.

Cap. IX.—*De Censoriâ Severitate.*

1. M. Camilli et M. Postumii in cœlibes.
2. M. Valerii Max. et C. Junii Bruti in L. Antonium.
3. M. Catonis in L. Flamininum.
4. C. Fabricii in P. Rufinum.
5. M. Antonii et L. Flacci in M. Duronium.
6. C. Neronis et M. Salinatoris in se mutuo et pop. Rom.
7. M. Messalæ et P. Sempronii in quadringentos equites.
8. M. Reguli et P. Phili in reliquias Cannenses.
9. Qui notati ad censuram postea pervenerunt.

Castrensis disciplinæ tenacissimum vinculum et militaris rationis diligens observatio admonet me, ut ad censuram, pacis magistram custodemque, transgrediar. Nam, ut opes populi Romani in tantum amplitudinis imperatorum virtutibus excesserunt, ita probitas et continentia censorio supercilio examinata est. Opus effectu par bellicis laudibus. Quid enim prodest foris esse strenuum, si domi male vivitur? Expugnentur licet urbes, corripiantur gentes, regnis injiciatur manus; nisi foro et curiæ officium ac verecundia sua constiterit, partarum rerum æquatus cœlo cumulus sedem stabilem non habebit. Ad rem igitur pertinet nôsse, atque adeo recordari, acta censoriæ potestatis.

(1.) Camillus et Postumius censores, æra, pœnæ nomine, eos, qui ad senectutem cœlibes pervenerant, in ærarium deferre jusserunt; iterum puniri dignos, si quo modo de tam justâ constitutione queri sunt ausi; cum in hunc modum increparentur: "Natura vobis, quemadmodum nascendi, ita gignendi legem scribit; parentesque, vos alendo, nepotum nutriendorum debito (si quis est pudor) alligaverunt. Accedit his, quod etiam fortunâ longam præstandi hujusce muneris advocationem estis assecuti; cum interim consumti sint anni vestri, et mariti et patris nomine vacui. Ite igitur, et [nodosam] exsolvite stipem, utilem posteritati numerosæ.

(2.) Horum severitatem M. Valerius Max. et C. Junius Bubulcus Brutus, censores, in consimili genere animadversionis imitati, L. Antonium senatu moverunt, quod, quam virginem in matrimonium duxerat, repudiâsset, nullo amicorum in consilium adhibito. At hoc crimen nescio an superiore majus: illo namque conjugalia sacra spreta tantum, hoc etiam injuriose tractata sunt. Optimo ergo judicio censores indignum eum aditu curiæ existimaverunt.

(3.) Sicut M. Porcius Cato L. Flamininum, quem e numero senatorum sustulit, quia in provinciâ quemdam damnatum securi percusserat, tempore supplicii ad arbitrium et spectaculum mulierculæ, cujus amore tenebatur, electo. Et poterat inhiberi respectu consulatûs, quem is gesserat, atque auctoritate fratris ejus [V. C.] T. Flaminini. Sed et censor, et Cato, duplex severitatis exemplum, eo magis illum notandum statuit, quod amplissimi honoris majestatem tam tetro facinore inquinaverat, nec pensi duxerat, iisdem imaginibus adscribi meretricis oculos humano sanguine delectatos, et regis Philippi supplices manus.

(4.) Quid de Fabricii Luscini censurâ loquar? Narravit omnis ætas, et deinceps narrabit, ab eo Cornelium Rufinum, duobus consulatibus et dictaturâ speciosissime functum, quod decem pondo vasa ar-

gentea comparâsset, perinde ac malo exemplo luxuriosum, in ordine senatorio retentum non esse. Ipsæ (medius fidius) mihi literæ sæculi nostri obstupescere videntur, cum, ad tantam severitatem referendam, ministerium accommodare coguntur, ac vereri, ne non nostræ urbis acta commemorare existimentur. Vix enim credibile est, intra idem pomœrium decem pondo argenti et invidiosum fuisse censum, et inopiam haberi contemtissimam.

(5.) M. autem Antonius et L. Flaccus, censores, Duronium senatu moverunt, quod legem, de coërcendis conviviorum sumtibus latam, tribunus plebis abrogaverat. Mirifica notæ causa. Quam enim impudenter Duronius Rostra conscendit, illa dicturus: "Freni sunt injecti vobis, Quirites, nullo modo perpetiendi: alligati et constricti estis amaro vinculo servitutis. Lex enim lata est, quæ vos esse frugi jubet. Abrogemus igitur istud horridæ vetustatis rubigine obsitum imperium: etenim quid opus libertate, si volentibus luxu perire non licet?"

(6.) Age, par proferamus æquali jugo virtutis, honorumque societate junctum, [instrictum autem æmulationis hamo] dissidens. Claudius Nero, Liviusque Salinator, secundi Punici belli temporibus firmissima reipublicæ latera, quam destrictam simul egerunt censuram! Nam, cum equitum centurias recognoscerent, et ipsi, propter robur ætatis, etiam nunc eorum essent e numero, ut est ad Polliam ventum tribum, præco, lecto nomine Salinatoris, citandum necne sibi esset, hæsitavit. Quod ubi intellexit Nero, et citari collegam, et equum vendere jussit, quia populi judicio damnatus esset. Salinator quoque eâdem animadversione Neronem persecutus est, adjectâ causâ, quod non sincerâ fide secum in gratiam rediisset. Quibus viris si quis cœlestium significâsset futurum, ut eorum sanguis illustrium imaginum serie deductus, in ortum salutaris principis nostri confluerct, depositis inimicitiis, arctissimo se amicitiæ fœ-

dere junxissent, servatam ab ipsis patriam communi stirpi servandam relicturi. Salinator vero quatuor et triginta tribus inter ærarios referre non dubitavit; quod, cum se damnâssent, postea consulem atque censorem fecissent: prætexuitque causam, quia necesse esset eas, alterutro facto, crimine temeritatis vel perjurii teneri. Unam tantummodo tribum Mœciam vacuam notâ reliquit; quæ eum suffragiis suis, ut non damnatione, ita ne honore quidem, dignum judicaverat. Quam constantis et prævalidi illum putamus ingenii fuisse, qui neque tristi judiciorum exitu compelli, neque honorum magnitudine adduci potuit, quo se blandiorem in administratione reipublicæ gereret!

(7.) Equestris quoque ordinis bona magnaque pars, quadringenti juvenes, censoriam notam patiente animo sustinuerunt, quos M. Valerius et P. Sempronius, quia in Siciliâ ad munitionum opus explicandum ire jussi, facere id neglexerant, equis publicis spoliatos, in numerum ærariorum retulerunt.

(8.) Turpis etiam metûs censores summâ cum severitate pœnam exegerunt. M. enim Atilius Regulus, et P. Furius Philus, L. Metellum quæstorem, compluresque equites Romanos, qui, post infeliciter commissam Cannensem pugnam, cum eo abituros se Italiâ juraverant, direptis equis publicis, inter ærarios referendos curaverunt: eosque gravi notâ affecerunt, qui, cum in potestatem Hannibalis venissent, legati ab eo ad senatum missi de permutandis captivis, neque impetrâssent quod petebant, in Urbe manserunt: quia et Romano sanguini fidem præstare conveniens erat; et M. Atilius Regulus censor perfidiam notabat; cujus pater per summos cruciatus exspirare, quam fallere Carthaginienses, satius esse duxerat. Jam hæc censura ex foro in castra transcendit, quæ neque timeri neque decipi voluit hostem.

(9.) Sequuntur duo ejusdem generis exempla, eaque adjecisse satis erit. C. Geta, cum a L. Metello

et Cn. Domitio censoribus senatu motus esset, postea censor factus est.

Item M. Valerius Messala, censoriâ notâ perstrictus, censoriâ postmodum potestate imperavit. Quorum ignominia virtutem acuit: rubore enim ejus excitati, omnibus viribus incubuerunt, ut digni civibus viderentur, quibus dari potius quam objici censura deberet.

CAP. X.—*De Majestate.*

Romanorum.

1. Q. Metelli Numidici apud judices.
2. P. Africani majoris apud Antiochum regem et exteros.
3. L. Æmilii Pauli apud Macedonas.
4. P. Africani minoris apud Masinissam et Pœnos.
5. P. Rutilii exsulis apud Asiæ civitates.
6. C. Marii proscripti apud Minturnenses.
7. M. Catonis Uticensis apud senatum.
8. Ejusdem apud populum Romanum.

Externorum.

1. Harmodii et Aristogitonis apud Xerxen regem.
2. Xenocratis apud Athenienses.

Est et illa quasi privata censura majestas clarorum virorum sine tribunalium fastigio, sine apparitorum ministerio, potens in suâ amplitudine obtinendâ. Grato enim et jucundo introitu animis hominum illabitur, admirationis prætextâ velata; quam recte quis dixerit longum et beatum honorem esse sine honore.

(1.) Nam quid plus honoris tribui potuit consuli, quam est datum reo Metello? qui cum causam repe-

tundarum dieeret, tabulæque ejus, ab aeeusatore ex postulatæ, ad nomen inspieiendum eirea judicium fe rentur, totum eonsilium ab earum eontemplation oculos avertit, ne de aliquâ re, quæ in his relata era viderentur dubitâsse. Non in tabulis, sed in vi Q. Metelli, argumenta sineere administratæ provin eiæ legenda sibi judiees erediderunt; indignum ra integritatem tanti viri exiguâ ecrâ et paucis liter perpendi.

(2.) Sed quid mirum, si debitus honos a eivibu Metello tributus est, quem superiori Afrieano etia hostis præstare non dubitavit? Siquidem rex Anti ehus bello, quod eum Romanis gerebat, filium ejus a militibus suis intereeptum, honoratissime exeep regiisque muneribus donatum ultro et eeleriter pat remisit; quamquam ab eo tum maxime finibus in perii pellebatur. Sed et rex laeessitus, majestate exeellentissimi viri venerari, quam dolorem suu ulcisci, maluit. Ad Africanum eumdem, in Literni villâ se eontinentem, eomplures prædonum duees v dendum eodem tempore forte eonfluxerant. Qu eum ad vim faeiendam venire existimâsset, præsidiu domestieorum in teeto eolloeavit; eratque in his r pellendis et animo et apparatu oeeupatus. Quod prædones animadverterunt, dimissis militibus abjeet que armis, januæ appropinquant, et clarâ voee nu tiant Seipioni, "non vitæ ejus hostes, sed virtu admiratores, venisse, eonspeetum et eongressum ta viri, quasi eœleste aliquod benefieium, expetente proinde seeurum se nobis spectandum præbere gravetur." Hæe postquam domestiei Seipioni retu runt, fores reserari, eosque intromitti jussit; q postes januæ, tamquam aliquam religiosissimam ar sanetumque templum venerati, eupide Seipionis de teram apprehenderunt; ac diu deosculati, positis a vestibulum donis, quæ Deorum immortalium num consecrari solent, læti, quod Seipionem vidisse con gisset, ad lares reverterunt. Quid hoc fructu maj

atis excelsius? quid etiam jucundius? Hostis iram dmiratione sui placavit: spectaculo præsentiæ suæ atronum gestientes oculos obstupefecit. Delapsa œlo sidera hominibus si se offerant, venerationis amlius non recipient.

(3.) Et hæc quidem vivo Scipioni: illud autem Æmilio Paulo exanimi contigit. Nam, cum exsequiæ jus celebrarentur, ac forte tunc principes Macedoniæ egationis nomine Romæ morarentur, funebri lecto ponte suâ sese subjecerunt. Quod aliquanto majus idebitur, si quis cognoscat, lecti illius frontem Maedonicis triumphis fuisse adornatam. Quantum enim Paulo tribuerunt, propter quem gentis suæ cladium idicia per ora vulgi ferre non exhorruerunt? quod pectaculum funeri speciem alterius triumphi adjecit. Bis enim te, Paule, Macedonia urbi nostræ illustrem stendit; incolumem, spoliis suis; fato functum, humeris.

(4.) Ne filii quidem tui Scipionis Æmiliani, quem 1 adoptionem dando, duarum familiarum ornamenum esse voluisti, majestati parum honoris tributum st: cum enim, adolescentem admodum, a Lucullo onsule petendi auxilii gratiâ ex Hispaniâ in Africam nissum, Carthaginienses et Masinissa rex de pace isceptatorem, velut consulem et imperatorem, habuent. Ignara quidem fatorum suorum Carthago. Drientis enim illud juventæ decus, Deorum atque ominum indulgentiâ, ad excidium ejus alebatur: t superius cognomen Africanum capta, posterius versa, Corneliæ genti daret.

(5.) Quid damnatione, quid exsilio, miserius? tqui P. Rutilio, conspiratione publicanorum perulso, auctoritatem adimere non valuerunt. Cui Asiam etenti omnes provinciæ illius civitates legatos, seessum ejus opperientes, obviam miserunt. Exsulare iquis hoc loco, an triumphare, justius dixerit?

(6.) C. etiam Marius, in profundum ultimarum

miseriarum abjcctus, ex ipso vitæ diserimine, bene ficio majestatis, cmersit. Missus enim ad eum oec dendum, in privatâ domo Minturnis clausum, serv publicus, natione Cimber, et senem ct inermcm squalore obsitum, strictum gladium tencns, aggre non sustinuit; scd claritate viri occæcatus, abjec ferro, attonitus inde ac tremens fugit. Cimbriea n mirum calamitas oculos hominis perstrinxit: devicta que suæ gentis interitus animum comminuit; etia Diis immortalibus indignum ratis, ab uno ejus n tionis interfici Marium, quam totam deleverat. Mi turnenses autcm, majestate illius capti, compressu jam ct constrictum dirâ fati nccessitate, incolum præstiterunt: nee fuit his timori asperrima Su victoria, nc in eos conservationcm Marii ulciseeret cum præscrtim ipsc Marius eos a eonservando Ma absterrere possct.

(7.) M. quoque Poreium Catonem admiratio fo et sinceræ vitæ adeo admirabilem senatui fecit, cum, invito C. Cæsarc consulc, adversus publiea diccndo in curiâ dicm extraheret, et ob id cjus ju a lictore in careercm duecretur, universus scna illum scqui non dubitaret: quæ res divini animi p severantiam flcxit.

(8.) Eodem Ludos Florales, quos Messius æd facicbat, spcctante, populus, ut mimæ nudaren postulare erubuit: quod cum cx Favonio, amicissi sibi, unâ scdentc eognovissct, disecssit c thcatro, præscntiâ suâ spectaculi consuctudinem impcdi Quem abeuntcm ingenti plausu populus prosecu priscum morcm jocorum in sccnam revocavit; c fessus plus sc majestatis uni illi tribuerc, quam verso sibi vindicare. Quibus opibus, quibus impe quibus triumphis hoc datum cst? Exiguum viri trimonium, adstricti continentiâ mores, modicæ cl tclæ, domus ambitioni clausa, patcrni gcncris imago, minime blanda frons; sed omnibus nun

perfecta virtus. Quæ quidem effecit, ut quisquis sanctum et egregium civem significare velit, sub nomine Catonis definiat.

Externa.

(1.) Dandum est aliquid loci etiam alienigenis exemplis, ut, domesticis adspersa, varietate ipsâ delectent. Harmodii et Aristogitonis, qui Athenas tyrannide liberare conati sunt, effigies æneas Xerxes, eâ urbe devictâ, in regnum suum transtulit: longo deinde interjecto tempore, Seleucus in pristinam sedem reportandas curavit. Rhodii quoque eas, urbi suæ appulsas, cum in hospitium publice invitâssent, sacris etiam pulvinaribus collocaverunt. Nihil hac memoriâ felicius, quæ tantum venerationis in tam parvulo ære possidet.

(2.) Quantum porro honoris Athenis Xenocrati sapientiâ pariter ac sanctitate claro tributum est? qui cum, testimonium dicere coactus, ad aram accessisset, ut, more ejus civitatis, juraret omnia se vere retulisse; universi judices consurrexerunt, proclamâruntque, ne jusjurandum diceret: quodque sibimetipsis postmodum dicendæ sententiæ loco remissuri non erant, sinceritati ejus concedendum existimârunt.

VALERII MAXIMI
FACTORUM DICTORUMQUE
MEMORABILIUM
LIBER TERTIUS.

Cap. I.—*De Indole.*

Cujus exempla sunt Romana.

1. Æmilii Lepidi pueri. | 2. M. Catonis Uticen
3. C. Cassii Longini.

Externum unum.

1. Alcibiadis Atheniensis.

Attingam nunc quasi cunabula quædam et menta virtutis: animique, procedente tempore summum gloriæ cumulum perventuri, certo cum dolis experimento, datos gustus referam.

(1.) Æmilius Lepidus, puer etiam tum, progres in aciem, hostem interemit, civem servavit. C tam memorabilis operis index est in Capitolio st bullata, et incincta prætextâ, senatûs-consulto sita. Iniquum enim putavit, eum honori nond tempestivum videri, qui jam virtuti maturus fuis Præcurrit igitur Lepidus ætatis stabilimentum for faciendi celeritate; duplicemque laudem e prœlio tulit, cujus eum vix spectatorem anni esse patie tur. Arma enim infesta, et destricti gladii, et cursus telorum, et adventantis equitatûs fragor

oncurrentium exercituum impetus, juvenibus quoque aliquantum terroris incutit: inter quæ Æmiliæ gentis pueritia coronam mereri, spolia rapere, valuit.

(2.) Hic spiritus ne M. quidem Catonis pueritiæ lefuit. Nam, cum in domo M. Drusi avunculi sui ducaretur, et ad eum tribunum plebis Latini de civiate impetrandâ convenissent, a Q. Poppedio, Latiiorum principe, Drusi autem hospite, rogatus, ut ocios apud avunculum adjuvaret, constanti vultu non acturum se respondit. Iterum deinde ac sæpius inerpellatus, in proposito perstitit. Tunc Poppedius, 1 excelsam ædium partem levatum, abjecturum inde e, nisi precibus obtemperaret, minatus est: nec hac e ab incepto moveri potuit. Expressa est itaque illa ox hominum: "Gratulemur nobis Latini et socii, unc esse tam parvum; quo senatore, ne sperare quiem nobis civitatem licuisset." Tenero ergo animo ato totius curiæ gravitatem percepit; perseveranâque suâ Latinos jura nostræ civitatis apprehendere upientes repulit.

Idem cum, salutandi gratiâ, prætextatus ad Sullam enisset, et capita proscriptorum in atrium allata visset, atrocitate rei commotus, pædagogum suum arpedonem nomine interrogavit, quapropter nemo ivcniretur, qui tam crudelem tyrannum occideret. umque is, non voluntatem hominibus, sed facultam, deesse, quod salus ejus magno militum præsidio istodiretur, respondisset; ut ferrum sibi daret, obecravit, affirmando, perfacile se eum interfecturum, iod in lecto illius considere soleret. Pædagogus et nimum Catonis agnovit, et propositum exhorruit; mque postea ad Sullam excussum semper adduxit. ihil hoc admirabilius. Puer in officinâ crudelitatis eprehensus, victorem non extimuit; tum maxime onsules, municipia, legiones, equestris ordinis majom partem trucidantem. Ipsum Marium si quis illo ci statuisset, celerius aliquid de fugâ suâ, quam de ullæ nece, cogitâsset.

T

(3.) Cujus filium Faustum C. Cassius, condiscip lum suum, in scholâ proscriptionem paternam lauda tem, ipsumque, eum per ætatem potuisset, idem fa turum minitantem, colapho percussit. Dignam m num, quæ publico parricidio se non contaminaret!

Externa.

(1.) Et ut a Græcis aliquid, Alcibiades ille, cuj nescio utrum bona an vitia patriæ perniciosiora fu rint, (illis enim cives suos decepit, his afflixit) cu adhuc puer ad Periclem avunculum suum veniss eumque secreto tristem sedentem vidisset, inter gavit, quid ita tantam in vultu confusionem gerer At illo dicente, mandato se civitatis Propylæa M nervæ, quæ sunt januæ arcis, ædificâsse, consum que in id opus ingenti pecuniâ, non invenire, q pacto ministerii rationem redderet, atque ideo e flictari; "Ergo," inquit, "quære potius, quem modum rationem non reddas." Itaque vir amplis mus atque prudentissimus, suo consilio defectus, p rili usus est, atque id egit, ut Athenienses, finiti implicati bello, rationibus exigendis non vacare Sed viderint Athenæ, utrum Alcibiaden lamentent an glorientur; quoniam adhuc, inter exsecration hominis et admirationem, dubio mentis judicio fl tuatur.

Cap. II.—*De Fortitudine.*

Cujus Exempla Romana sunt

1. M. Horatius Cocles.
2. Clœlia virgo.
3. Romulus.
4. A. Cornelius Cossus.
5. M. Marcellus.
6. Certaminum singu- larium victores Manlius Tor tus, M. Vale Corvus, et P. S pio Æmilianu
7. C. Atilius.

8. Equites Rom. in prœlio apud Verruginem.
9. Iidem in prœlio contra Samnites.
10. Milites Rom. in retinendâ classe Punicâ.
11. Miles Rom. in prœlio Cannensi.
12. P. Licinius Crassus procos.
13. Q. Metellus Scipio procos.
14. M. Cato Uticensis.
15. Porcia M. F. M. Bruti.
16. M. Cato, majoris Catonis filius.
17. P. Scipio Nasica.
18. M. Æmilius Scaurus.
19. C. Julius Cæsar procos.
20. Tres milites, Vibius Accuæus, Valerius Flaccus, T. Pedanius.
21. Q. Cotius Achilles.
22. C. Acilius.
23. M. Cœsius Scæva.
24. L. Sicinius Dentatus.

Externa.

1. T. Jubellius Campanus.
2. Gobryas Persa.
3. Leonidas Spartanus.
4. Othryadas Spartanus.
5. Epaminondas Thebanus.
6. Theramenes Atheniensis.
7. Theogenes Numantinus.
8. Hasdrubalis Pœni uxor.
9. Harmonia, Gelonis regis filia.

Nos, quia jam initia, procursusque virtutis patefecimus, actum ipsum prosequamur; cujus ponderosisima vis, et efficacissimi lacerti, in fortitudine consisunt. Nec præterit me, conditor Urbis nostræ Romule, principatum tibi hoc in genere laudis assignari portere. Sed patere, obsecro, uno te præcurri exemlo, cui et ipse aliquantum honoris debes; quia benecio illius effectum est, ne tam præclarum opus tuum, Roma, dilaberetur.

(1.) Etruscis in Urbem ponte Sublicio irrumpenbus, Horatius Cocles extremam ejus partem occuavit: totumque hostium agmen, donec post tergum

suum pons abrumperetur, infatigabili pugnâ sustinui atque, ut patriam periculo imminenti liberatam vidi armatus se in Tiberim misit. Cujus fortitudinem D immortales admirati, incolumitatem sinceram ei pra stiterunt. Nam, neque altitudine dejectûs quassatu neque pondere armorum pressus, nec ullo vortic circuitu actus, nec telis quidem, quæ undique cong rebantur, læsus, tutum natandi eventum habuit. Un itaque tot civium, tot hostium, in se oculos convert stupentes illos admiratione, hos inter lætitiam et m tum hæsitantes: unusque duos acerrimâ pugnâ co sertos exercitus, alterum repellendo, alterum pr pugnando, distraxit. Denique unus urbi nostræ ta tum scuto suo, quantum Tiberis alveo, munime attulit. Quapropter discedentes Etrusci dicere p tuerunt: "Romanos vicimus, ab Horatio victi s mus."

(2.) Immemorem me propositi mei Clœlia pæ facit. Eâdem enim tempestate, certe adversus cu dem hostem, et in eodem Tiberi, inclytum ausa fa nus. Inter cæteras enim virgines obses hosti Porse data, nocturno tempore custodiam egressa, equ conscendit, celerique trajectu fluminis, non solum c sidione, sed etiam metu, patriam puella solvit, v lumen virtutis præferendo.

(3.) Redeo nunc ad Romulum, qui, ab Acro Cæninensium rege ad dimicandum provocatus, qua quam et numero et fortitudine militum superiorem crederet, tutiusque erat toto cum exercitu, quam lum, in aciem descendere, suâ potissimum dex omen victoriæ rapuit. Nec incepto ejus Fortuna fuit: occiso enim Acrone, fusisque hostibus, opi de eo spolia Jovi Feretrio retulit. Hactenus ist quia publicâ religione consecrata virtus nullâ priv laudatione indiget.

(4.) A Romulo proximus, Cornelius Cossus ei Deo spolia consecravit, cum magister equitum duc Fidenatium, in acie congressus, interemisset. Mag

initio hujusce generis inchoatæ gloriæ Romulus: Cosso quoque multum acquisitum est, quod Romulum imitari valuit.

(5.) Ne M. quidem Marcelli memoriam ab his exemplis separare debemus, in quo tantus animi vigor fuit, ut, apud Padum, Gallorum regem, ingenti exercitu stipatum, cum paucis equitibus invaderet; quem protinus obtruncatum armis exuit, eaque Jovi Feretrio dicavit.

(6.) Eodem et virtutis et pugnæ genere usi sunt T. Manlius Torquatus, et Valerius Corvus, et Æmilianus Scipio. Hi enim ultro provocantes hostium duces interemerunt: sed, quia sub alienis auspiciis rem gesserant, spolia Jovi Feretrio non posuerunt consecranda. Idem Scipio Æmilianus, cum in Hispaniâ sub Lucullo duce militaret, atque Intercatia prævalidum oppidum circumsederetur, primus mœnia ejus conscendit. Neque erat in eo exercitu quisquam aut nobilitate, aut animi indole, aut futuris actis, cujus saluti magis parci et consuli deberet: sed tunc clarissimus quisque juvenum, pro amplificandâ et tuendâ patriâ, plurimum laboris ac periculi sustinebat, deforme sibi existimans, quos dignitate præstaret, ab his virtute superari. Ideoque Æmilianus hanc militiam, aliis propter difficultatem vitantibus, sibi depoposcit.

(7.) Magnum inter hæc fortitudinis exemplum antiquitas offert. Romani, Gallorum exercitu pulsi, cum se in Capitolium et in arcem conferrent, inque his collibus morari omnes non possent; necessarium consilium in planâ urbis parte seniorum relinquendorum ceperunt, quo facilius juventus reliquias imperii tueretur. Cæterum ne illo quidem tam misero, tamque luctuoso tempore, civitas nostra virtutis suæ oblita est. Defuncti enim honoribus, apertis januis, in curulibus sellis, cum insignibus magistratuum quos gesserant, sacerdotiorumque quæ erant adepti, consederunt; ut et ipsi in occasu suo splendorem et ornamenta vitæ præteritæ retinerent, et plebem ad fortius

sustinendos casus suo vigore provocarent. Venerabilis eorum adspectus primo hostibus fuit, et novitate rei, et magnificentiâ cultûs, et ipso audaciæ genere commotis. Sed quis dubitaret, quin et Galli, et victores, illam admirationem mox in risum, et in omne contumeliæ genus, conversuri essent? Non exspectavit igitur hanc injuriæ maturitatem C. Atilius; verum barbam suam permulcenti Gallo scipionem vehementi ictu capiti inflixit, eique, propter dolorem ad se occidendum ruenti, cupidius corpus obtulit. Capi ergo virtus nescit: patientia dedecus ignorat: Fortunæ succumbere tristius ducit omni fato: nova et speciosa genera interitûs excogitat; si quisquam interit, qui sic exstinguitur.

(8.) Reddendus est nunc Romanæ juventuti debitus gloriæ titulus, quæ, C. Sempronio Atratino consule cum Volscis apud Verruginem parum prospere dimicante, ne acies nostra jam inclinata propelleretur, equis delapsa, se ipsam centuriavit, atque hostium exercitum irrupit. Quo dimoto, proximum tumulum occupavit; effecitque, ut omnis Volscorum in se conversus impetus legionibus nostris ad confirmandos animos salutare laxamentum daret. Itaque, cum jam de tropæis statuendis cogitarent, prœlium nocte dirimente, victoresne an victi discederent, incerti abierunt.

(9.) Strenuus ille quoque flos ordinis equestris, cujus mirâ virtute Fabius Maximus Rullianus, magister equitum, bello quod adversus Samnites gerebatur, male commissi prœlii crimine levatus est. Namque Papirio Cursore propter auspicia repetenda in Urbem proficiscente, castris præpositus, ac vetitus in aciem exercitum ducere, nihilominus manus cum hoste, sed non tam feliciter quam temere, conseruit: procul enim dubio superabatur. Cæterum optimæ indolis juventus, detractis equorum frenis, vehementer eos calcaribus stimulatos, in adversos Samnites egit, obstinatâque animi [præsentiâ] extortam manibus hos-

ium victoriam, et cum eâ spem maximi civis Rulliani, patriæ restituit.

(10.) Qualis deinde roboris illi milites, qui vehementi ictu remorum concitatam fugæ Punicam classem, nantes lubrico pelagi, quasi camporum firmitate edites, in litus retraxerunt!

(11.) Ejusdem temporis et notæ miles, qui Canensi prœlio, quo Hannibal magis vires Romanorum ontudit, quam animos fregit, cum ad retinenda arma nutiles vulneribus manus haberet, spoliare se conantis Numidæ cervicem complexus, os, naribus et auribus orrosis, deforme reddidit; inque plenæ ultionis morbus exspiravit. Sepone iniquum pugnæ eventum: uantum interfectore fortior interfectus! Pœnus enim 1 victoriâ obnoxius morienti solatio fuit; Romanus 1 ipso fine vitæ vindex sui exstitit.

(12.) Militis hujus in adverso casu tam egregius mque virilis animus, quam relaturus sum imperaoris. P. enim Crassus, cum Aristonico bellum in siâ gerens, a Thracibus, quorum is magnum numeum in præsidio habebat, inter Elæam et Smyrnam xceptus, ne in ditionem ejus perveniret, dedecus, recessitâ ratione mortis, effugit. Virgam enim, quâ l regendum equum usus fuerat, in unius barbari culum direxit, qui, vi doloris accensus, latus Crassi câ confodit; dumque se ulciscitur, Romanum imeratorem majestatis amissæ turpitudine liberavit. stendit Fortunæ Crassus, quam indignum virum m gravi contumeliâ afficere voluisset; quoniam quiem injectos ab eâ libertati suæ miserabiles laqueos rudenter pariter ac fortiter rupit, donatumque se jam .ristonico, dignitati suæ reddidit.

(13.) Eodem mentis proposito usus est Scipio: amque, infeliciter Cn. Pompeii generi sui defensis 1 Africâ partibus, classe Hispaniam petens, cum aniadvertisset navem, quâ vehebatur, ab hostibus capm, gladio præcordia sua transverberavit: ac deinde ostratus in puppi, quærentibus Cæsarianis militibus,

ubinam esset imperator, respondit: "Imperator ben se habet:" tantumque eloqui valuit, quantum ad tes tandam animi fortitudinem æternæ laudi satis erat.

(14.) Tui quoque clarissimi excessûs, Cato, Utic monimentum est, in quâ ex fortissimis vulneribus tu plus gloriæ, quam sanguinis, manavit. Siquiden constantissime in gladium incumbendo, magnum ho minibus documentum dedisti, quanto potior esse de beat probis dignitas sine vitâ, quam vita sine dign tate.

(15.) Cujus filia minime muliebris animi: quæ cu Bruti viri sui consilium, quod de interficiendo Cæsa ceperat, eâ nocte, quam dies teterrimi facti secut est, cognovisset, egresso cubiculum Bruto, cultellu tonsorium, quasi unguium resecandorum causâ, p poscit, eoque, velut forte elapso, se vulneravit. Cl more deinde ancillarum in cubiculum revocatus Br tus, objurgare eam cœpit, quod tonsoris præripuiss officium. Cui secreto Porcia, "Non est," inqu "hoc temerarium factum meum, sed in tali sta nostro amoris mei erga te certissimum indicium. E periri enim volui, si tibi propositum ex sententiâ par cessisset, quam æquo animo me ferro essem interel tura."

(16.) Felicior progenie suâ superior Cato, a q Porciæ familiæ principia manârunt. Qui cum ab ho in acie vehementi periculo peteretur, vaginâ glad ejus elapsus decidit: quem subjectum prœlianti globo, et undique hostilibus pedibus circumdatu postquam abesse sibi animadvertit, adeo consta animo in suam potestatem redegit, ut illum non pe culo oppressus rapere, sed metu vacuus sumere, vi retur. Quo spectaculo attoniti hostes, postero die eum supplices pacem petentes venerunt.

(17.) Togæ quoque fortitudo militaribus operi inserenda est, quia eamdem laudem foro atque cas edita meretur. Cum Ti. Gracchus in tribunatu, p fusissimis largitionibus favore populi occupato, re

publicam oppressam teneret, palamque dictitaret, interemto senatu, omnia per plebem agi debere; in ædem Fidei publice convocati Patres conscripti a consule Mucio Scævolâ, quidnam in tali tempestate faciendum esset, deliberabant. Cunctisque censentibus, ut consul armis rempublicam tueretur, Scævola negavit, se quidquam vi esse acturum. Tum Scipio Nasica, "Quoniam," inquit, "consul, dum juris ordinem sequitur, id agit, ut cum omnibus legibus Romanum imperium corruat, egomet privatus voluntati vestræ me ducem offero:" ac deinde lævam manum parte togæ circumdedit, sublatâque dexterâ proclamavit: "Qui rempublicam salvam esse volunt, me sequantur:" eâque voce cunctatione bonorum civium discussâ, Gracchum, cum sceleratâ factione, quas merebatur pœnas, persolvere coëgit.

(18.) Item, cum tribunus plebis Saturninus, et prætor Glaucia, et Equitius designatus tribunus plebis, maximos in civitate nostrâ seditionum motus excitâssent, nec quisquam se populo concitato opponeret; primum M. Æmilius Scaurus C. Marium, consulatum sextum gerentem, hortatus est, ut libertatem legesque manu defenderet; protinusque arma sibi afferri jussit. Quibus allatis, ultimâ senectute confectum et pæne dilapsum corpus induit, spiculoque innixus ante fores curiæ constitit, ac parvulis extremi spiritûs reliquiis, ne respublica exspiraret, effecit: [præsentiâ] enim animi sui senatum et equestrem ordinem ad vindictam exigendam impulit.

(19.) Sed, ut superius armorum et togæ, ita nunc etiam siderum clarum decus, divum Julium, certissimam veræ virtutis effigiem, repræsentemus. Cum innumerabili multitudine et feroci impetu Nerviorum inclinari aciem suam videret, timidius pugnanti militi scutum detraxit, eoque tectus acerrime prœliari cœpit. Quo facto fortitudinem per totum exercitum diffudit, labentemque belli fortunam divino animi ardore restituit. Idem alio prœlio legionis Martiæ aquiliferum,

ineundæ fugæ gratiâ jam conversum, faucibus com prehensum, in contrariam partem detraxit, dexteram que ad hostem tendens, "Quorsum tu," inqui "abis? Illic sunt, cum quibus dimicamus:" et m nibus quidem unum militem, adhortatione vero ta acri omnium legionum trepidationem correxit; vinc que paratas, vincere docuit.

(20.) Cæterum, ut humanæ virtutis actum exs quamur, cum Hannibal Capuam, in quâ Roman exercitus erat, obsideret, Vibius Accuæus, Pelign cohortis præfectus, vexillum trans Punicum vallu projecit; seipsum, suosque commilitones, si eo host potiti essent, exsecratus: et ad id petendum, subs quente cohorte, primus impetum fecit. Quod ut V lerius Flaccus, tribunus tertiæ legionis, adspexit, co versus ad suos, "Spectatores," inquit, "ut vide alienæ virtutis huc venimus: sed absit istud dedec a sanguine nostro, ut Romani gloriâ cedere Latin velimus. Ego certe aut speciosam optavi mortem, a felicem audaciæ exitum: vel solus igitur præcurre paratus sum." His auditis, Pedanius centurio co vulsum signum dextrâ retinens, "Jam hoc," inqu "intra hostile vallum mecum erit: proinde sequant qui id capi nolunt:" et cum eo in castra Pœnoru irrupit, totamque secum traxit legionem. Ita triu virorum fortis temeritas Hannibalem, paulo ante s suâ Capuæ potitorem, ne castrorum quidem suoru potentem esse passa est.

(21.) Quorum virtuti nihil cedit Q. Cotius, q propter fortitudinem Achilles cognominatus est. Na ut reliqua ejus opera non exsequar, abunde tam duobus factis, quæ relaturus sum, quantus bella fuerit, cognoscetur. Q. Metello consule, legatus Hispaniam profectus, Celtibericum sub eo bellum g rens, postquam cognovit a quodam gentis hujus j vene se ad dimicandum provocari; (erat autem f forte, prandendi gratiâ, mensa posita) relictâ eâ, ar sua extra vallum deferri, equumque educi clam juss

ne a Metello impediretur: et illum Celtiberum insolentissime obequitantem consectatus interemit; detractasque corpori ejus exuvias ovans lætitiâ in castra retulit. Idem Piresum, nobilitate ac virtute Celtiberos omnes præstantem, cum ab eo in certamen pugnæ devocatus esset, succumbere sibi coëgit. Nec erubuit flagrantissimi pectoris juvenis gladium ei suum et sagulum, utroque exercitu spectante, tradere. Ille vero etiam petiit, ut hospitii jure inter se juncti essent, quando inter Romanos et Celtiberos pax foret restituta.

(22.) Ne C. Acilium quidem præterire possumus, qui, cum decimæ legionis miles pro C. Cæsaris partibus maritimâ pugnâ prœliaretur, abscisâ dextrâ, quam Massiliensium navi injecerat, lævâ puppim apprehendit; nec ante dimicare destitit, quam captam profundo mergeret. Quod factum parum justâ notitiâ patet. At Cynægirum Atheniensem, simili pertinaciâ in consectandis hostibus usum, verbosa laudum suarum cantu Græcia omnium sæculorum memoriæ literarum præconio inculcat.

(23.) Classicam Acilii gloriam terrestri laude M. Cæsius Scæva, ejusdem imperatoris centurio, subsecutus est. Cum enim pro castello, cui præpositus erat, dimicaret, Cneique Pompeii præfectus jussu ejus summo studio et magno militum numero ad id capiendum niteretur, omnes, qui propius accesserant, interemit; ac, sine ullo regressu, pedes pugnans, super ingentem stragem, quam ipse fecerat, corruit. Cujus capite, humero, femore saucio, et oculo eruto, scutum centum et viginti ictibus perfossum apparuit. Tales in castris divi Julii disciplina milites aluit, quorum alter dexterâ, alter oculo amisso, hostibus inhæsit: ille post hanc jacturam victor, hic ne hac quidem jacturâ victus.

Tuum vero, Scæva, inexsuperabilem spiritum in utraque parte rerum naturæ, quâ admiratione prosequar, nescio; quoniam excellenti virtute dubium re-

liquisti; inter undasne pugnam fortiorem edideris, a in terrâ vocem emiseris. Bello namque, quo C. Cæsar, non contentus opera sua Oceani claudere litoribus, Britannicæ insulæ cœlestes injecit manus, cum quatuor commilitonibus rate transvectus in scopulum vicinum insulæ, quam hostium ingentes copiæ obtinebant; postquam æstus regressu suo spatium, qu scopulus et insula dividebantur, in vadum transitu facile redegit, ingenti multitudine barbarorum af fluente, cæteris rate ad litus regressis, solus immobilem stationis gradum retinens, undique ruentibu telis, et ab omni parte acri studio ad te invadendum nitentibus, quinque militum diurno prœlio suffectur pila, unâ dextrâ, hostium corporibus adegisti: ad u timum destricto gladio, audacissimum quemque, mod umbonis impulsu, modo mucronis ictu depellens, hin Romanis, illinc Britannicis oculis incredibili, nisi ce nereris, spectaculo fuisti. Postquam deinde ira a pudor cuncta conari fessos coëgit, tragulâ femur tra jectus, saxique pondere ora contusus, galeâ jam ict bus discussâ, et scuto crebris foraminibus absumt profundo te credidisti, ac duabus loricis onustus, int undas, quas hostili cruore infeceras, enatâsti: visoq imperatore, armis non amissis, sed bene impensi cum laudem mereeris, veniam petiisti. Magnus pro lio, sed major disciplinæ militaris memoriâ: itaque a optimo virtutis æstimatore, cum facta, tum etia verba tua, centurionatûs honore donata sunt.

(24.) Sed, quod ad prœliatorum excellentem fort tudinem attinet, merito L. Sicinii Dentati commem ratio omnia Romana exempla finierit; cujus ope honoresque operum ultra fidem veri excedere judica possent, nisi ea certi auctores, inter quos M. Varr monimentis suis testata esse voluissent. Quem ce ties et vigesies in aciem descendisse tradunt, eo robo animi atque corporis utentem, ut majorem semp victoriæ partem traxisse videretur: sex et trigin spolia ex hoste retulisse, quorum in numero oc

fuisse, cùm quibus, inspectante utroque exercitu, ex provocatione dimicâsset: XIIII cives ex mediâ morte raptos servâsse: quinque et XXXX vulnera pectore excepisse, tergo cicatricibus vacuo: novem triumphales imperatorum currus secutum, totius civitatis oculos in se numerosâ donorum pompâ convertentem. Præferebantur enim aureæ coronæ octo, civicæ XIIII, murales tres, obsidionalis una, torques CLXXXIII, armillæ CLX, hastæ XVIII, phaleræ XXV, ornamenta etiam legioni, nedum militi, satis multa.

Externa.

(1.) Ille quoque ex pluribus corporibus in unum, nagnâ cum admiratione, Calibus cruor confusus est: n quo oppido cum Fulvius Flaccus Campanam peridiam, principes civitatis ante tribunal suum capitali upplicio afficiendo, vindicaret, literisque a senatu acceptis, finem pœnæ eorum statuere cogeretur, ultro e ei T. Jubellius Taurea Campanus obtulit, et quam otuit clarâ voce, "Quoniam," inquit, "Fulvi, cuiditate tantâ hauriendi sanguinis nostri teneris, quid essas in me cruentam securim destringere, ut gloriari ossis, fortiorem aliquanto virum, quam ipse es, tuo ussu esse interemtum?" Eo deinde dicente, libenter l se fuisse facturum, nisi senatûs voluntate impediretur; "At me," inquit, "cui nihil Patres conscripti ræceperunt, adspice, oculis tuis quidem gratum, nimo vero tuo majus, opus edentem." Protinusque nterfectâ conjuge ac liberis, gladio incubuit. Quem lum virum putemus fuisse, qui suorum ac suâ cæde estari voluit, se Fulvii crudelitatem sugillare, quam enatûs misericordiâ uti, maluisse?

(2.) Age, [Darii] quantus ardor animi! qui cum ordidâ et crudeli Magorum tyrannide Persas liberaret, unumque ex iis obscuro loco abjectum corporis ondere urgeret, præclari operis socio, plagam ei inrre dubitanti, ne, dum Magum petit, ipsum vulne-

raret, "Tu vero," inquit, "nihil est quod respectu mei timidius gladio utaris: vel per utrumque illum agas licet, dum hic quam celerrime pereat."

(3.) Hoc loci Leonidas Spartanus nobilis occurrit; cujus proposito, opere, exitu, nihil fortius. Nam, cum trecentis civibus apud Thermopylas toti Asiæ objectus, gravem illum, et mari et terræ Xerxen, nec hominibus tantum terribilem, sed Neptuno quoque compedes, et cœlo tenebras minitantem, pertinaciâ virtutis ad ultimam desperationem redegit. Cæterum, perfidiâ et scelere incolarum ejus regionis, [et] loci opportunitate, quâ plurimum adjuvabatur, spoliatus, occidere dimicans, quam assignatam sibi a patriâ stationem deserere, maluit. Ideoque tam alacri animo suos ad id prœlium, quo perituri erant, cohortatus est, ut diceret: "Sic prandete, commilitones, tamquam apud inferos cœnaturi." Mors erat denuntiata: Lacedæmonii, perinde ac victoria esset promissa, ductori intrepide paruerunt.

(4.) Othryadæ quoque pugnâ pariter ac morte speciosâ, Thyreatium laude, quam spatio, latius solum cernitur; qui, sanguine suo scriptis literis, direptam hostibus victoriam, tantum non post fata sua in sinum patriæ cruento tropæi titulo retulit.

(5.) Excellentissimos Spartanæ virtutis proventus miserabilis lapsus sequitur. Epaminondas, maxima Thebarum felicitas, idemque Lacedæmonis prima clades, cum vetustam ejus urbis gloriam, invictamque ad id tempus publicam virtutem, apud Leuctra et Mantineam secundis prœliis contudisset; trajectus hastâ, sanguine et spiritu deficiens, recreare se conantes, primum, an clypeus suus salvus esset, deinde an penitus fusi hostes forent, interrogavit. Quæ postquam ex animi sententiâ comperit, "Non finis," inquit, "commilitones, vitæ meæ, sed melius et auctius initium, advenit. Nunc enim vester Epaminondas nascitur, quia sic moritur. Thebas ductu et auspiciis meis caput Græciæ factas video: et fortis et animosa

civitas Spartana jacet, armis nostris abjecta. Amarâ dominatione Græcia liberata est. Orbus quoque, non tamen sine liberis morior; quoniam mirificas filias, Leuctra et Mantineam, relinquo." E corpore deinde suo hastam educi jussit, eoque vulnere exspiravit. Quod si eum Dii immortales victoriis suis perfrui passi essent, sospes gloriosior patriæ mœnia non intrâsset.

(6.) Ac nec Theramenis quidem Atheniensis, in publicâ custodiâ mori coacti, parva mentis constantia, n quâ triginta tyrannorum jussu porrectam veneni potionem non dubitanter hausit: quodque ex eâ superfuerat, jocabundus illisum humo clarum edere sonum cöegit. Renidensque servo publico, qui eam radiderat, "Critiæ," inquit, "propino: vide igitur, ıt hoc poculum ad eum continuo perferas." Erat enim is ex triginta tyrannis crudelissimus. Profecto est supplicio se liberare, tam facile supplicium perpeti. Itaque Theramenes, perinde ac in domestico lectulo moriens, vitâ excessit, inimicorum existimatione punitus, suo judicio finitus.

(7.) Sed Theramenes a literis et doctrinâ virilitatem traxit. Numantino vero Theogeni, ad consimilem virtutem capessendam, quasi magistra gentis uæ ferocitas exstitit. Perditis namque et afflictis rebus Numantinorum, cum omnes cives nobilitate, pecuniâ, honoribus præstaret; vicum suum, qui in eâ urbe speciosissimus erat, contractis undique nutrimentis ignis, incendit; protinusque strictum gladium n medio posuit, ac binos inter se dimicare jussit; ut victus, incisâ cervice, ardentibus tectis superjaceretur. Qui cum tam forti lege mortis omnes absumsisset, ad ultimum se ipse flammis immersit.

(8.) Verum, ut æque populo Romano inimicæ urbis excidium referam: Carthagine captâ, uxor Iasdrubalis, exprobratâ ei impietate, quod a Scipione oli sibi impetrare vitam contentus fuisset, dexterâ

lævâque communes filios mortem non recusantes trahens, incendio se flagrantis patriæ injecit.

(9.) Muliebris fortitudinis exemplo æque fortem duarum puellarum casum adjiciam. Cum, pestiferâ seditione Syracusarum, tota regis Gelonis stirps, evidentissimis exhausta cladibus, ad unicam filiam Harmoniam virginem esset redacta, et in eam certatim ab inimicis impetus fieret; nutrix ejus æqualem illi puellam, regio cultu ornatam, hostilibus gladiis subjecit. Quæ ne cum ferro quidem trucidaretur, cujus esset conditionis, ederet; proclamavit, admirata illius animum, Harmonia, et tantæ fidei superesse non sustinuit: revocatosque interfectores, professa quænam esset, in cædem suam convertit. Ita alteri tectum mendacium, alteri veritas aperta, finis vitæ fuit.

CAP. III.—*De Patientiâ.*

Cujus exempla Romana sunt duo.

1. C. Mucius Cordus primus Scævola dictus.
2. Pompeius legatus ad Gentium regem.

Externa.

1. Puer Macedo.
2. Zeno Eleates.
3. Alter Zeno.
4. Anaxarchus Abderita.
5. Theodorus Syracusanus.
6. Indi.
7. Servus Afer in pœnis et morte ridens.

Egregiis virorum pariter ac feminarum operibus fortitudo se oculis hominum subjecit: patientiamque in medium procedere hortata est, non sane infirmioribus radicibus stabilitam, aut minus generoso spiritu

abundantem; sed ita similitudine junctam, ut cum eâ, vel ex eâ, nata videri possit.

(1.) Quid enim iis, quæ supra retuli, facto Mucii convenientius? Cum a Porsenâ rege Etruscorum urbem nostram gravi ac diutino bello urgeri ægre ferret, castra ejus clam, ferro cinctus, intravit; immolantemque ante altaria conatus est occidere. Cæterum, inter molitionem pii pariter ac fortis propositi, oppressus, nec causam adventûs texit, et tormenta quantopere contemneret, mirâ patientiâ ostendit. Perosus enim (credo) dexteram suam, quod ejus ministerio in cæde regis uti nequîsset, injectam foculo exuri passus est. Nullum profecto Dii immortales admotum aris cultum attentioribus oculis viderunt. Ipsum quoque Porsenam, oblitum periculi, ultionem suam vertere in admirationem cöegit. Nam, "Revertere," inquit, "ad tuos, Muci; et eis refer, te, cum vitam meam petieris, a me vitâ donatum." Cujus clementiam non adulatus Mucius, tristior Porsenæ salute, quam suâ lætior, urbi se, cum æternæ gloriæ cognomine, *Scævolam* reddidit.

(2.) Pompeii etiam probabilis virtus; qui, dum legationis officio fungeretur, a Gentio rege interceptus, cum senatûs consilia prodere juberetur, ardenti lucernæ admotum digitum cremandum præbuit; eâque patientiâ regi simul et desperationem tormentis quidquam ex se cognoscendi excussit, et expetendæ populi Romani amicitiæ magnam cupiditatem ingeneravit. Ac ne, plura hujusce generis exempla domi scrutando, sæpius ad civilium bellorum detestandam memoriam progredi cogar, duobus Romanorum exemplis contentus, quæ ut clarissimarum familiarum commendationem, ita nullum publicum mœrorem, continent, externa subnectam.

Externa.

(1.) Vetusto Macedoniæ more, regi Alexandro nobilissimi pueri præsto erant sacrificanti. E quibus

unus, thuribulo arrepto, ante ipsum adstitit; in cujus brachio carbo ardens delapsus est; quo etsi ita urebatur, ut adusti corporis ejus odor ad circumstantium nares perveniret, tamen et dolorem silentio pressit, et brachium immobile tenuit, ne sacrificium Alexandri aut concusso thuribulo impediret, aut edito gemitu regias aures adspergeret. Rex quoque, patientiâ pueri magis delectatus, hoc certius perseverantiæ experimentum sumere voluit: consulto enim sacrificavit diutius, nec hac re eum a proposito repulit. Si huic miraculo Darius inseruisset oculos, scîsset, ejus stirpis milites vinci non posse, cujus infirmam ætatem tanto robore præditam animadvertisset.

Est et illa vehemens et constans animi militia, literis pollens, venerabilium doctrinæ sacrorum antistes philosophia, quæ ubi pectore recepta est hominum, inhonesto atque inutili affectu dispulso, totum in solidæ virtutis munimento confirmat, potentiusque metu ac dolore facit.

(2.) Incipiam autem a Zenone Eleate; qui cum esset in dispiciendâ rerum naturâ maximæ prudentiæ, inque excitandis ad vigorem juvenum animis promtissimus, præceptorum fidem exemplo virtutis suæ publicavit. Patriam enim egressus, in quâ frui securâ libertate poterat, Agrigentum miserabili servitute obrutum petiit, tantâ fiduciâ ingenii ac morum suorum fretus, ut speraverit, et tyranno et Phalari vesanæ mentis feritatem a se diripi posse. Postquam deinde apud illum plus consuetudinem dominationis, quam consilii salubritatem, valere animadvertit, nobilissimos ejus civitatis adolescentes cupiditate liberandæ patriæ inflammavit. Cujus rei cum indicium ad tyrannum manâsset, convocato in forum populo, torquere eum vario cruciatûs genere cœpit; subinde quærens, quosnam consilii participes haberet. At ille nec eorum quempiam nominavit, sed proximum quemque ac fidissimum tyranno suspectum reddidit: increpitansque Agrigentinis ignaviam ac timiditatem, effecit, ut, subito

nentis impulsu concitati, Phalarim lapidibus prosternerent. Senis ergo unius, equuleo impositi, non upplex vox, nec miserabilis ejulatus, sed fortis coiortatio, totius urbis animum fortunamque mutavit.

(3.) Ejusdem nominis philosophus, cum a Nearcho yranno, de cujus nece consilium inierat, torqueretur, upplicii pariter atque indicandorum consciorum graiâ; doloris victor, sed ultionis cupidus, esse dixit uod eum secreto audire admodum expediret: laxaoque equuleo, postquam insidiis opportunum tempus nimadvertit, aurem ejus morsu corripuit, nec ante limisit, quam et ipse vitâ, et ille corporis parte, pri-aretur.

(4.) Talis patientiæ æmulus Anaxarchus, cum a yranno Cypriorum Nicocreonte torqueretur, nec ullâ i inhiberi posset, quo minus amarissimorum eum ıaledictorum verberibus invicem ipse torqueret, ad ltimum amputationem linguæ minitanti, "Non rit," inquit, "effeminate adolescens, hæc quoque ars corporis mei tuæ ditionis:" protinusque dentibus bscisam, et commanducatam linguam, in os ejus irâ atens exspuit. Multorum aures illa lingua, et in rimis Alexandri regis, admiratione sui attonitas hauerat, dum terræ conditionem, habitum maris, sideım motus, totius denique mundi naturam, prudenssime et facundissime expromsit. Pæne tamen ocidit gloriosius, quam viguit; quia tam forti fine ilıstrem professionis actum comprobavit, [Anaxarhusque non vitam modo deseruit,] sed mortem redidit clariorem.

(5.) In Theodoro quoque, viro gravissimo, Hieonymus tyrannus frustra tortorum manus fatigavit. upit enim verbera, fidiculas laxavit, solvit equuleum, minas exstinxit prius, quam efficere potuit, ut tyranicidii conscios indicaret. Quin etiam satellitem, in uo totius dominationis summa, quasi quodam carıe, versabatur, falsâ criminatione inquinando, fidum teri ejus custodem eripuit; beneficioque patientiæ,

non solum, quæ occulta fuerunt, texit, sed etiam tormenta sua ultus est; quibus Hieronymus dum inimicum cupide lacerat, amicum temere perdidit.

(6.) Apud Indos vero patientiæ meditatio tam obstinate usurpari creditur, ut sint, qui omne vitæ tempus nudi exigant, modo Caucasi montis glaciali rigore corpora sua durantes, modo flammis sine ullo gemitu objicientes. Atque haud parva his gloria contemtu doloris acquiritur; titulusque sapientiæ datur.

(7.) Hæc e pectoribus altis et eruditis orta sunt: illud tamen non minus admirabile, quod servilis animus cepit. Servus barbarus Hasdrubalem, quod dominum suum occidisset, graviter ferens, subito aggressus, interemit. Cumque comprehensus omni modo cruciaretur, lætitiam tamen, quam ex vindictâ ceperat, in ore constantissime retinuit. Non ergo fastidioso aditu virtus excitata, vivida ingenia ad se penetrare patitur; neque haustum sui cum aliquo personarum discrimine largum, malignumve præbet; sed omnibus æqualiter exposita, quid cupiditatis potius quam quid dignitatis attuleris, æstimat: inque captu bonorum suorum, tibi ipsi pondus examinandum relinquit, ut, quantum subire animo sustinueris, tantum tecum auferas.

Cap. IV.—*De humili loco natis, qui clari evaserunt.*

Apud Romanos.

1. Tullus Hostilius rex.
2. L. Tarquinius Priscus rex.
3. Ser. Tullius rex.
4. C. Terentius Varro.
5. M. Perperna.
6. M. Porcius Cato.

Apud externos.

1. Socrates Atheniensis.
2. Euripides et Demosthenes.

Quo sæpe evenit, ut et humili loco nati ad sum-
mam dignitatem consurgant, et generosissimarum
naginum fetus, in aliquod revoluti dedecus, acceptam
majoribus lucem in tenebras convertant. Quæ qui-
em planiora suis exemplis reddentur. Ac prius de
is ordiar, quorum in meliorem statum acta mutatio
plendidam relatu præbet materiam.

(1.) Incunabula Tulli Hostilii agreste tugurium
epit: ejusdem adolescentia in pecore pascendo fuit
ccupata; validior ætas imperium Romanum rexit, et
uplicavit; senectus, excellentissimis ornamentis de-
orata, in altissimo majestatis fastigio fulsit.

(2.) Verum Tullus, etsi magnus et admirabilis in-
rementi, domesticum tamen exemplum est. Tarqui-
um autem Priscum, ad Romanum imperium oc-
upandum, Fortuna in urbem nostram advexit; alie-
um, quod ortum Corintho; fastidiendum, quod mer-
atore Demarato genitum; erubescendum, quod etiam
xsule. Cæterum tam prosperum conditionis suæ
ventum industriâ suâ pro invidioso gloriosum red-
dit. Dilatavit enim imperii fines; cultum Deorum
ovis sacerdotiis auxit; numerum senatûs amplifica-
t; equestrem ordinem uberiorem reliquit: quæque
udum ejus consummatio est, præclaris virtutibus
fecit, ne hæc civitas pœnitentiam ageret, quod re-
em a finitimis potius mutuata esset, quam de suis
egisset.

(3.) In Servio autem Tullio Fortuna præcipue
res suas ostendit, vernam huic urbi natum regem
ando: cui quidem diutissime imperium obtinere,
uater lustrum condere, ter triumphare contigit. Ad
ummam autem, unde processerit, aut quo pervenerit,
atuæ ipsius titulus abunde testatur, servili cogno-
ine et regiâ appellatione perplexus.

(4.) Miro quoque gradu Varro ad consulatum ex
acellariâ patris tabernâ conscendit. Et quidem For-
ma parum duxit sordidissimæ mercis capturis alito
uodecim fasces largiri, nisi etiam L. Æmilium Pau-

lum dedisset collegam. Atque ita se in ejus sinum infudit, ut, cum apud Cannas culpâ suâ vires populi Romani exhausisset, Paulum, qui prœlium committere noluerat, occidere pateretur; illum in urbem incolumem reduceret. Quin etiam senatum, gratias ei agentem quod redire voluisset, ante portas eduxit, extuditque ut gravissimæ cladis auctori etiam dictatura deferretur.

(5.) Non parvus consulatûs rubor M. Perpernæ, utpote qui consul ante quam civis; sed in bello gerendo utilior aliquanto reipublicæ Varrone imperatore. Regem enim Aristonicum cepit, Crassianæque stragis punitor exstitit: cum interim, cujus vita triumphavit, mors [Papiâ] lege damnata est. Namque patrem illius, nihil ad se pertinentia civis Romani jura complexum, Sabelli, judicio petitum, redire in pristinas sedes coëgerunt. Ita M. Perpernæ nomen adumbratum, falsus consulatus, caliginis simile imperium, caducus triumphus alienâ in urbe improbe peregrinatus est.

(6.) M. vero Porcii Catonis incrementa publicis votis expetenda fuerunt; qui nomen suum, Tusculi ignobile, Romæ nobilissimum reddidit. Ornata sunt enim ab eo literarum Latinarum monimenta, adjuta disciplina militaris, aucta majestas senatûs, propagata familia, in quâ maximum decus posterior est ortus Cato.

Externa.

(1.) Sed, ut Romanis externa jungamus, Socrates non solum hominum consensu, verum etiam Apollinis oraculo, sapientissimus judicatus, Phænarete matre obstetrice, et Sophronisco patre marmorario genitus, ad clarissimum lumen gloriæ excessit; neque immerito: nam, cum eruditissimorum virorum ingenia in disputatione cæcâ vagarentur, mensurasque solis et lunæ et cæterorum siderum, loquacibus magis quam certis argumentis, explicare conarentur, totius etiam mundi

mbitum complecti auderent, primus ab his indoctis rroribus abductum animum, intima conditionis humanæ, ac in secessu pectoris repositos affectus, scruari coëgit; si virtus per se ipsam æstimetur, vitæ nagister optimus.

(2.) Quam matrem Euripides, aut quem patrem Demosthenes habuerit, ipsorum quoque sæculo ignoum fuit. Alterius autem matrem olera, alterius parem cultellos, venditâsse, omnium pæne doctorum teræ loquuntur. Sed quid aut illius tragicâ, aut hujus ratoriâ, vi clarius?

Cap. V.—*Qui a Parentibus claris degenerârunt.*

1. Cn. Scipio Africani majoris filius.
2. Q. Fabius Allobrogici F.
3. P. Clodii et Fulviæ F.
4. M. Hortensius Corbio.

Sequitur duplicis promissi pars, adopertis illustrium irorum imaginibus reddenda; quoniam quidem sunt eferenda, quæ ab earum splendore degeneraverunt, eterrimis ignaviæ ac nequitiæ sordibus imbuta nobilia ortenta.

(1.) Quid enim monstro similius, quam superioris fricani filius Scipio? qui, in tantâ domesticâ gloriâ rtus, a parvulo admodum regis Antiochi præsidio api sustinuit; cum ei voluntariâ morte absumi satius ierit, quam inter duo fulgentissima cognomina patris : patrui, (altero oppressâ Africâ jam parto, altero, m majore ex parte recuperatâ Asiâ, surgere incipiente) manus vinciendas hosti tradere, ejusque benecio precarium spiritum obtinere, de quo mox L. cipio speciosissimum Deorum hominumque oculis ibjecturus erat triumphum.

Idem, præturæ petitor, candidam togam adeo turtudinis maculis obsolefactam in Campum detulit,

ut, nisi gratiâ Cicerei, qui patris ejus scriba fuerat, adjutus esset, honorem a populo impetraturus non videretur. Quamquam quid interfuit utrum repulsam, an sic adeptam præturam, domum referret? quam cum propinqui ab eo pollui animadverterent; id egerunt ne aut sellam ponere, aut jus dicere, auderet. Insuperque e manu ejus annulum, in quo caput Africani sculptum erat, detraxerunt. Di boni! quas tenebras ex quo fulmine nasci passi estis!

(2.) Age, Q. Fabii Maximi Allobrogici, et civis et imperatoris clarissimi, filius Q. Fabius Maximus quam perditam luxuriâ vitam egit! cujus ut cætera flagitia obliterentur, tamen abunde illo dedecore mores nudari possunt, quod ei Q. Pompeius, prætor urbanus, paternis bonis interdixit; neque in tantâ civitate, qui illud decretum reprehenderet, inventus est. Dolenter enim homines ferebant, pecuniam, quæ Fabiæ gentis splendori servire debebat, flagitiis disjici. Quem ergo nimia patris indulgentia hæredem reliquerat, publica severitas exhæredavit.

(3.) Possedit favorem plebis Clodius Pulcher: adhærensque Fulvianæ stolæ pugio militare decus muliebri imperio subjectum habuit. Quorum filius Pulcher, præterquam quod enervem et frigidam juventam egit, perdito etiam amore vulgatissimæ meretricis infamis fuit, mortisque erubescendo genere consumtus est. Abdomine enim avide devorato, fœdæ ac sordidæ intemperantiæ spiritum reddidit.

(4.) Jam Q. quidem Hortensii, qui, in maximo et ingenuorum civium et amplissimorum proventu, summum auctoritatis atque eloquentiæ gradum obtinuit, nepos Hortensius Corbio omnibus scortis abjectiorem et obscœniorem vitam exegit: ad ultimumque lingua ejus tam libidini cunctorum inter lupanaria prostitit, quam avi pro salute civium in foro excubuerat.

CAP. VI.—*De Illustribus qui in veste aut cætero cultu licentius sibi indulserunt.*

. P. Scipio major.	4. C. Duilius.
. L. Scipio Asiaticus.	5. C. Papirius Maso.
. L. Cornelius Sulla.	6. C. Marius.

7. M. Cato Uticensis.

. Animadverto, in quam periculosum iter proces- rrim. Itaque me ipse revocabo; ne, si reliqua ejus- m generis naufragia consectari perseveravero, ali- iâ inutili relatione implicer. Referam igitur pedem, formesque umbras in imo gurgite turpitudinis suæ ere patiar. Satius est enim narrare, qui illustres i in cultu, cæteroque vitæ ritu, aliquâ ex parte no- ndo, sibi indulserint.

(1.) P. Scipio, cum, in Siciliâ, augendo trajiciendoque Africam exercitû opportunum quærendo gradum, ırthaginis ruinam animo volveret, inter consilia ac ›litiones tantæ rei operam gymnasio dedit, pallioque crepidis usus est. Nec hac re segniores Punicis ercitibus manus intulit; sed nescio an ideo ala- ores; quia vegeta et strenua ingenia, quo plus re- ;sûs sumunt, hoc vehementiores impetus edunt. ediderim etiam favorem eum sociorum uberiorem adepturum existimâsse, si victum eorum et sol- nes exercitationes comprobâsset: ad quas tum ve- bat, cum multum ac diu fatigâsset humeros, et :era membra militari agitatione firmitatem suam barc cöegisset: consistebatque in his labor ejus, in : remissio laboris.

(2.) L. vero Scipionis statuam chlamydatam et pidatam in Capitolio cernimus. Quo habitu vide- t, quia aliquando usus erat, effigiem suam forma- ı poni voluit.

(3.) L. quoque Sulla, cum imperator esset, chla-

mydato sibi et crepidato Neapoli ambulare deforme non duxit.

(4.) C. autem Duilius, qui primus navalem triumphum ex Pœnis retulit, quotiescumque epulaturus erat, ad funalem cereum, præeunte tibicine et fidicine, a cœnâ domum reverti solitus est, insignem bellicæ rei successum nocturnâ celebratione testando.

(5.) Nam Papirius quidem Maso, cum, bene gestâ republicâ, triumphum a senatu non impetrâsset, in Albano monte triumphandi et ipse initium fecit, et cæteris postea exemplum præbuit: proque laureâ coronâ, cum alicui spectaculo interesset, myrteâ semper usus est.

(6.) Jam C. Marii pæne insolens factum: nam, post Jugurthinum Cimbricumque et Teutonicum triumphum, cantharo semper potavit; quod Liber Pater, Indicum ex Asiâ deducens triumphum, hoc usus poculi genere ferebatur; ut, inter ipsum haustum vini, victoriæ ejus suas victorias compararet.

(7.) M. autem Cato, prætor, M. Scauri cæterorumque reorum judicia, nullâ indutus tunicâ, sed tantummodo prætextâ amictus, egit.

Cap. VII.—*De Fiduciâ sui.*

Quæ in Romanis.

1. P. Scipione majore.
2. P. Scipione Æmiliano.
3. P. Nasicâ Serapione cos.
4. M. Livio Salinatore cos.
5. P. Furio Philo cos.
6. L. Licinio Crasso procos.
7. M. Catone majore reo.
8. M. Æmilio Scauro reo.
9. M. Antonio oratore.
10. Senatu Romano.
11. L. Accio poëtâ.

Quæ in externis.

1. Euripide poëtâ.
2. Antigenidâ tibicine.
3. Zeuxe pictore.
4. Phidiâ sculptore.
5. Epaminondâ Thebano.
6. Hannibale Pœno.
7. Cotye Thracum rege.
8. Androclidâ, Leonidâ, et Agide Spartanis.

Sed hæc, atque his similia, virtutis, aliquid sibi in consuetudine novandâ licentiæ sumentis, indicia sunt. Illis autem, quæ deinceps subnectam, quantam sui fiduciam habere soleat, cognoscetur.

(1.) P. et Cn. Scipionibus in Hispaniâ cum majore parte exercitûs ab acie Punicâ oppressis, omnibusque provinciæ ejus nationibus Carthaginiensium amicitiam secutis; nullo ducum nostrorum illuc ad corrigendam rem proficisci audente; Publius Scipio, quartum et vicesimum annum agens, iturum se pollicitus est. Quâ quidem fiduciâ populo Romano salutis ac victoriæ spem dedit. Eâdemque in ipsâ Hispaniâ usus est. Nam, cum oppidum Badiam circumsederet, tribunal suum adeuntes, in ædem, quæ intra mœnia hostium erat, vadimonia in posterum diem facere jussit: continuoque urbe potitus, et tempore et loco, quo prædixerat, sellâ positâ, jus eis dixit. Nihil hac fiduciâ generosius, nihil prædictione verius, nihil celeritate efficacius, nihil etiam dignitate dignius. Nec minus animosus, minusve prosperus illius in Africam transitus, in quam ex Siciliâ exercitum, senatu vetante, traduxit; quia, nisi plus, in eâ re, suo quam Patrum conscriptorum consilio credidisset, secundi Punici belli finis inventus non esset. Cui facto par illa fiducia, quod, postquam Africam attigit, speculatores Hannibalis in castris deprehensos, et ad se perductos, nec supplicio affecit, nec de consiliis ac viribus Pœnorum percontatus est, sed circa omnes manipulos diligentissime ducendos curavit: interrogatosque, an

satis ea considerâssent, quæ speculari jussi erant, prandio dato ipsis jumentisque eorum, incolumes dimisit. Quo tam pleno fiduciæ spiritu prius animos hostium, quam arma, contudit. Verum, ut ad domestica eximiæ ejus fiduciæ acta veniamus, cum a L. Scipione ex Antiochensi pecuniâ HS. quadragies ratio in curiâ reposceretur, prolatum ab eo librum, quo acceptæ et expensæ summæ continebantur, et refelli inimicorum accusatio poterat, discerpsit; indignatus de eâ re dubitari, quæ sub ipso legato administrata fuerat. Quin etiam in hunc modum egit: "Non reddo, patres conscripti, ærario vestro HS. quadragies rationem, alieni imperii minister, quod meo ductu, meisque auspiciis bis millies HS. uberius feci. Neque enim huc, puto, malignitatis ventum, ut de meâ innocentiâ quærendum sit: nam, cum Africam totam potestati vestræ subjecerim, nihil ex eâ, quod meum diceretur, præter cognomen, retuli. Non igitur me Punicæ, non fratrem meum Asiaticæ gazæ avarum reddiderunt: sed uterque nostrûm magis invidiâ, quam pecuniâ, locupletior est." Tam constantem defensionem Scipionis universus senatus comprobavit.

Sicut et illud factum, quod, cum ad necessarium reipublicæ usum pecuniam ex ærario promi opus esset, idque quæstores (quia lex obstare videretur) aperire non auderent, privatus claves poposcit; patefactoque ærario, legem utilitati cedere coëgit. Quam quidem ei fiduciam conscientia illa dedit, quâ meminerat omnes leges a sese esse servatas. Non fatigabor ejusdem facta identidem referendo, quoniam ne ille quidem in consimili genere virtutis edendo fatigatus est. Diem illi ad populum M. Nævius, tribunus plebis, aut (ut quidam memorant) duo Petilii dixerant: quo ingenti frequentiâ in forum deductus, Rostra conscendit, capitique suo coronâ triumphali impositâ, "Hac ego," inquit, "Quirites, die, Carthaginem, magna spirantem, leges vestras accipere jussi: proinde æquum est vos mecum ire in Capito-

lium supplicatum." Speciosissimam ejus deinde vocem æque clarus eventus secutus est: siquidem et senatum totum, et universum equestrem ordinem, et cunctam plebem, Jovis Optimi Maximi pulvinaria petens, comitem habuit. Restabat ut tribunus apud populum sine populo ageret, desertusque in foro, cum magno calumniæ suæ ludibrio, solus moraretur: cujus devitandi ruboris causâ, in Capitolium processit, deque accusatore Scipionis venerator est factus.

(2.) Aviti spiritûs egregius successor Scipio Æmilianus, cum urbem prævalidam obsideret, suadentibus quibusdam ut circa mœnia ejus ferreos murices spargeret, omniaque vada tabulis plumbatis consterneret, habentibus clavorum acumina, ne subitâ eruptione hostes in præsidia nostra impetum facere possent; respondit, non esse ejusdem, et capere aliquos velle, et timere.

(3.) In quamcumque memorabilium partem exemplorum convertor, velim nolim, in cognomine Scipionum hæream necesse est. Quî enim licet hoc loci Nasicam præterire, fidentis animi dictique clarissimum auctorem? Annonæ caritate increbrescente, C. Curiatius, tribunus plebis, productos in concionem consules compellebat, ut de frumento emendo, atque ad id negotium explicandum mittendis legatis, in curiam referrent. Cujus instituti minime utilis interpellandi gratiâ Nasica contrariam actionem ordiri cœpit. Obstrepente deinde plebe, "Tacete, quæso, Quirites," inquit: "plus enim ego, quam vos, quid reipublicæ expediat, intelligo." Quâ voce auditâ, omnes, pleno venerationis silentio, majorem ejus auctoritatis quam suorum alimentorum respectum egerunt.

(4.) Livii quoque Salinatoris æternæ memoriæ radendus animus; qui cum Hasdrubalem, exercitumque Pœnorum in Umbriâ delêsset, et ei diceretur, Gallos ac Ligures ex acie sine ducibus et signis sparsos ac palantes parvâ manu opprimi posse, respondit,

in hoc iis parei oportere, ne hostibus tantæ cladis domestici nuntii deessent.

(5.) Bellica hæc præsentia animi: togata illa, sed non minus laudabilis, quam P. Furius Philus eonsul in senatu exhibuit. Q. enim Metellum, Q. que Pompeium, eonsulares viros, vehementes inimieos suos, eupidam sibi profeetionem in provineiam Hispaniam, quam sortitus erat, identidem exprobrantes, legatos seeum illuc ire eöegit. Fidueiam non solum fortem, sed pæne etiam temerariam! quæ duobus aeerrimis odiis latera sua cingere ausa est, usumque ministerii, vix tutum in amicis, e sinu inimicorum petere sustinuit.

(6.) Cujus faetum si eui placet, neeesse est L. etiam Crassi, qui apud majores eloquentiâ elarissimus fuit, propositum non displieeat: nam, eum ex eonsulatu provinciam Galliam obtineret, atque in eam C. Carbo, eujus patrem damnaverat, ad speculanda aeta sua venisset, non solum eum inde non submovit, sed insuper loeum ei in tribunali assignavit, nee ullâ de re, nisi eo in consilium adhibito, eognovit. Itaque aeer et vehemens Carbo nihil aliud Gallicâ peregrinatione eonsecutus est, quam ut animadverteret sontem patrem suum ab integerrimo viro in exsilium missum.

(7.) Cato vero superior, sæpenumero ab inimieis ad eausæ dietionem voeatus, nee ullo unquam erimine convictus, ad ultimum tantum fidueiæ in suâ innoeentiâ reposuit, ut ab his in quæstionem publicam deduetus, Ti. Graeehum, a quo in administratione reipublicæ ad multum odium dissidebat, judieem deposeeret. Quâ quidem animi præstantiâ pertinaeiam eorum inseetandi se inhibuit.

(8.) Eadem M. Seauri fortuna; æque seneetus longa ae robusta; idem animus. Qui cum pro Rostris aeeusaretur, quod a rege Mithridate, ob rempublieam prodendam, pecuniam aeeepisset, causam suam

ita egit: "Est enim iniquum, Quirites, cum inter alios vixerim, apud alios me rationem vitæ reddere. Sed tamen audebo vos, quorum major pars honoribus et actis meis interesse non potuit, interrogare: Varius Sucronensis Æmilium Scaurum, regiâ mercede corruptum, imperium populi Romani prodidisse ait: Æmilius Scaurus huic se affinem esse culpæ negat. Utri creditis?" Cujus dicti admiratione populus commotus, Varium ab illâ dementissimâ actione pertinaci clamore depulit.

(9.) Contra M. Antonius ille disertus; non enim respuendo, sed amplectendo causæ dictionem, quam innocens esset, testatus est. Quæstor proficiscens in Asiam, Brundisium jam pervenerat; ubi literis certior factus incesti se postulatum apud L. Cassium prætorem, cujus tribunal propter nimiam severitatem "scopulus reorum" dicebatur; cum id vitare beneficio legis Memmiæ liceret, quæ eorum, qui reipublicæ causâ abessent, recipi nomina vetabat; in Urbem tamen recurrit. Quo tam pleno fiduciæ bonæ consilio, cum absolutionem celerem, tum profectionem honestiorem, consecutus est.

(10.) Sunt et illa speciosæ fiduciæ publica exempla. Nam cum eo bello, quod adversus Pyrrhum gerebatur, Carthaginienses centum ac triginta navium classem, in præsidium Romanis, Ostiam ultro misissent, senatui placuit legatos ad ducem eorum ire, qui dicerent, "populum Romanum bella suscipere solere, quæ suo milite gerere posset: proinde classem Carthaginem reducerent." Idem, post aliquot annos, Cannensi clade exhaustis Romani imperii viribus, supplementum exercitûs in Hispaniam mittere ausus, fecit, ne hostilium locus castrorum, tum maxime Capenam portam armis Hannibale pulsante, minoris veniret, quam si Pœni illum non obtinerent. Ita se gerere in adversis rebus, quid aliud est, quam sævientem Fortunam, in adjutorium sui, pudore victam convertere?

(11.) Magno spatio divisus est a senatu ad pöetam Accium transitus. Cæterum ut ab eo decentius ad externa transeamus, producatur in medium. Is Julio Cæsari, amplissimo et florentissimo viro, in collegium pöetarum venienti nunquam assurrexit; non majestatis ejus immemor, sed quod, in comparatione communium studiorum, aliquanto superiorem se esse confideret. Quapropter insolentiæ crimine caruit; quia ibi voluminum, non imaginum, certamina exercebantur.

Externa.

(1.) Ne Euripides quidem Athenis arrogans visus est, cum, postulante populo ut ex tragœdiâ quamdam sententiam tolleret, progressus in scenam dixit, " Se, ut eum doceret, non ut ab eo disceret, fabulas componere solere." Laudanda profecto fiducia est, quæ æstimationem sui certo pondere examinat, tantum sibi arrogans, quantum a contemtu et insolentiâ distare satis est.

Itaque etiam quod Alcestidi tragico poëtæ respondit, probabile: apud quem cum quereretur, quod eo triduo non ultra tres versus maximo impenso labore deducere potuisset, atque is se centum perfacile scripsisse gloriaretur: " Sed hoc," inquit, " interest, quod tui in triduum tantummodo, mei vero in omne tempus, sufficient." Alterius enim fecundi cursûs scripta intra primas memoriæ metas corruerunt; alterius cunctante stilo elucubratum opus per omne ævi tempus plenis gloriæ velis feretur.

(2.) Adjiciam scenæ ejusdem exemplum. Antigenidas tibicen discipulo suo, magni profectûs, sed parum feliciter populo se approbanti, cunctis audientibus, dixit: " Mihi cane, et Musis." Quia videlicet perfecta ars, fortunæ lenocinio defecta, fiduciâ justâ non exuitur: quamque scit se laudem mereri, cam etsi ab aliis non impetrat, domestico tamen acceptam judicio refert.

(3.) Zeuxis autem, cum Helenam pinxisset, quid ille eo opere homines sensuri essent, exspectandum non putavit; sed protinus hos versus adjecit:

Ου νεμεσις, Τρωας και ἐϋκνημιδας Αχαιους,
Τοιῃδ' αμφι γυναικι, πολυν χρονον αλγεα πασχειν.
Αινως αθανατῃσι θεῃς εις ωπα εοικεν.

Adeone dextræ suæ multum pictor arrogavit, ut eâ tantum formâ comprehensum crederet, quantum aut Leda cœlesti partu edere, aut Homerus divino ingenio exprimere, potuit?

(4.) Phidias quoque Homeri versibus egregio dicto allusit. Simulacro enim Jovis Olympii perfecto, quo nullum præstantius aut admirabilius humanæ fabricatæ sunt manus, interrogatus ab amico, quonam mentem suam dirigens, vultum Jovis propemodum ex ipso cœlo petitum eboris lineamentis esset amplexus, illis se versibus, quasi magistro, usum respondit:

Η, και κυανεῃσιν επ' οφρυσι νευσε Κρονιων.
Αμβροσιαι δ' αρα χαιται επερρωσαντο ανακτος,
Κρατος απ' αθανατοιο· μεγαν δ' ελελιξεν Ολυμπον.

(5.) Non patiuntur me tenerioribus exemplis diutius insistere fortissimi duces. Siquidem Epaminondas, cum ei cives irati sternendarum in oppido viarum, contumeliæ causâ, curam mandarent (erat enim illud ministerium apud eos sordidissimum); sine ullâ cunctatione id recepit, daturumque se operam ut brevi speciosissimum fieret, asseveravit. Mirificâ deinde procuratione, abjectissimum negotium pro amplissimo ornamento expetendum Thebis reddidit.

(6.) Hannibal vero, cum apud regem Prusiam exsularet, auctorque ei committendi prœlii esset, atque is non idem sibi extis portendi diceret: "An tu," inquit, "vitulinæ carunculæ, quam imperatori veteri, mavis credere?" Si verba numeres, breviter et abscise: si sensum æstimes, copiose et valenter. Hispanias enim direptas populo Romano, et Galliarum

ae Liguriæ vires in suam redactas potestatem, et novo transitu Alpium juga patefaeta, et Trasimenum lacum dirâ inustum memoriâ, et Cannas Punicæ victoriæ clarissimum monimentum, et Capuam possessam, et Italiam laceratam, ante pedes hominis effudit; uniusque hostiæ jecinori longo experimento testatam gloriam suam postponi æquo animo non tulit. Et sane, quod ad exploranda bellica sacrificia, æstimandosque militares ductus attinebat, omnes foculos, omnes aras Bithyniæ, Marte ipso judice, peetus Hannibalis prægravâsset.

(7.) Capax generosi spiritûs illud quoque dietum regis [Cotyis.] Ut enim ab Atheniensibus eivitatem sibi datam cognovit; "Et ego," inquit, "illis meæ gentis jus dabo." Æquavit Athenis Thraciam, ne, [vieissitudine] talis beneficii imparem se judicando, humilius de origine suâ sentire existimaretur.

(8.) Nobiliter etiam uterque Spartanus, et qui increpitus a quodam, quod in aciem claudus descenderet, pugnare, non fugere propositum sibi esse respondit; et qui, referente quodam, sagittis Persarum solem obseurari solere, "Bene narras," inquit: "in umbrâ enim melius prœliabimur." Ejusdem vir urbis atque animi, hospiti suo patriæ muros exeelsos latosque ostendenti, dixit: "Si mulieribus istos eomparâstis, recte; si viris, turpiter."

CAP. VIII.—*De Constantiâ.*

Romanorum.

1. Q. Fulvii Flacci procos.
2. Q. Fabii Max. Verrucosi.
3. C. Calpurnii Pisonis eos.
4. Q. Metelli Numidici.
5. Q. Scævolæ auguris.
6. Semproniæ Gracchorum sororis.
7. Pontii eenturionis.
8. C. Mevii eenturionis.

Externorum.

Apertum et animosum bonæ fiduciæ pectus emenso quasi debitum superest opus, constantiæ repræsentatio. Naturâ enim sic comparatum est, ut, quisquis se aliquid ordine ac recte mente complexum confidit, vel jam gestum, si obtrectetur, acriter tueatur; vel nondum editum, si interpelletur, sine ullâ cunctatione ad effectum perducat.

(1.) Sed dum exempla propositæ rei persequor, latius mihi circumspicienti, ante omnia, se Fulvii Flacci constantia offert. Capuam, fallacibus Hannibalis promissis Italiæ regnum nefariâ defectione pacisci persuasam, armis occupaverat. Tam deinde culpæ hostium justus æstimator, quam speciosus victor, Campanum senatum, impii decreti auctorem, funditus delere constituit. Itaque catenis onustum in duas custodias, Teanam, Calenamque divisit; consilium exsecuturus, cum ea peregisset, quorum administrandorum celerior esse necessitas videbatur. Rumore autem de mitiore senatûs sententiâ orto, ne debitam pœnam scelerati effugerent, nocte admisso equo Teanum contendit; interfectisque, qui ibi asservabantur, e vestigio Cales transgressus, perseverantiæ suæ opus exsecutus est. Et jam deligatis ad palum hostibus, literas a P. C. nequidquam Campanis salutares accepit. In sinistrâ enim eas manu, sicut erant traditæ, reposuit; ac, jusso lictore lege agere, tum demum aperuit, postquam illis obtemperari non poterat. Quâ constantiâ victoriæ quoque gloriam antecellit; quia, si eum, intra seipsum partitâ laude, æstimes, majorem punitâ Capuâ, quam captâ, reperies.

(2.) Atque ista quidem severitatis: illa vero pie-

tatis constantia admirabilis, quam Q. Fabius Maximus infatigabilem patriæ præstitit. Pecuniam pro captivis Hannibali numeraverat: fraudatus eâ publice, tacuit. Dictatori ei magistrum equitum Minucium jure imperii senatus æquaverat: silentium egit. Compluribus præterea injuriis lacessitus, in eodem animi habitu permansit, nec unquam sibi reipublicæ permisit irasci: tam perseverans in amore civium fuit. Quid in bello gerendo? nonne par ejus constantia? Imperium Romanum, Cannensi prœlio pæne destructum, vix sufficere ad exercitus comparandos videbat. Itaque frustrari et eludere Pœnorum impetus, quam manum cum his totâ acie conserere, melius ratus, pluribus comminationibus Hannibalis irritatus, sæpe etiam spe bene gerendæ rei oblatâ, nunquam a consilii salubritate, ne parvi quidem certaminis discrimine, recessit. Quodque est difficillimum, ubique irâ ac spe superior apparuit. Ergo, ut Scipio pugnando, ita hic non dimicando, maxime civitati nostræ succurrisse visus est. Alter enim celeritate suâ Carthaginem oppressit; alter cunctatione id egit, ne Roma opprimi posset.

(3.) C. etiam Pisonem mirifice et constanter turbulento reipublicæ statu egisse consulem, narratione insequenti patebit. M. Palicani, seditiosissimi hominis, pestiferis blanditiis præreptus populi favor consularibus comitiis summum dedecus admittere conabatur, amplissimum ei imperium deferre cupiens, cujus teterrimis actis exquisitum potius supplicium, quam ullus honos, debebatur. Nec deerat consternatæ multitudini furialis fax tribunicia, quæ temeritatem ejus et ruentem comitaretur, et languentem actionibus suis inflammaret. In hoc miserando pariter et erubescendo statu civitatis, tantum non manibus tribunorum pro Rostris Piso collocatus, cum hinc atque illinc eum ambîssent, et an Palicanum, suffragiis populi consulem creatum, renuntiaturus esset, interrogaretur: primo respondit, "non existimare se, tantis te-

ebris offusam esse rempublicam, ut huc indignitatis eniretur." Deinde cum perseveranter instarent, ac icerent: "Age, si ventum fuerit;" "Non renunabo," inquit. Quo quidem tam absciso responso onsulatum Palicano, prius quam illum adipisceretur, ripuit. Multa et terribilia Piso contemsit, dum speosum mentis suæ flecti non vult rigorem.

(4.) Metellus autem Numidicus, propter consimile erseverantiæ genus, excepit quoque indignam mastate ac moribus suis procellam. Cum enim aniadverteret, quo tenderent Saturnini tribuni plebis nesti conatus, quantoque malo reipublicæ, nisi his ccurreretur, erupturi essent; in exsilium, quam in gem ejus, ire maluit. Potest aliquis hoc viro dici nstantior? qui, ne sententiâ suâ pelleretur, patriâ, quâ summum dignitatis gradum obtinebat, carere stinuit.

(5.) Cæterum, ut neminem ei prætulerim, ita Q. cævolam augurem merito comparaverim. Dispulsis ostratisque inimicorum partibus, Sulla, occupatâ rbe, senatum armatus coëgerat, ac summâ cupidite ferebatur, ut C. Marius quam celerrime hostis dicaretur. Cujus voluntati nullo obviam ire audente, lus Scævola, interrogatus de hac re, sententiam ere noluit. Quin etiam truculentius sibi minitanti llæ, "Licet," inquit, "mihi agmina militum, quis curiam circumsedisti, ostentes; licet mortem ntidem miniteris; nunquam tamen efficies, ut, opter exiguum senilemque sanguinem meum, Mam, a quo Urbs et Italia conservata est, hostem icem."

(6.) Quid feminæ cum concione? si patrius mos vetur, nihil. Sed ubi domestica quies seditionum tata fluctibus est, priscæ consuetudinis auctoritas avellitur; plusque valet quod violentia cogit, quam od suadet et præcipit verecundia. Itaque te, Semnia, Ti. et C. Gracchorum soror, uxor Scipionis niliani, non, ut absurde gravissimis virorum operi-

bus inserens, malignâ relatione comprehendam; sed, quia, a tribuno plebis producta ad populum, in maximâ confusione, nihil a tuorum amplitudine degenerâsti, honoratâ memoriâ prosequar. Coacta es eo loci consistere, ubi principum civitatis perturbari frons solebat. Instabat tibi torvo vultu minas profundens amplissima potestas: clamor imperitæ multitudinis obstrepebat: totum forum acerrimo studio nitebatur, ut Equitio, cui Semproniæ gentis falsum jus quærebatur, tamquam filio Tiberii fratris tui, osculum dares: tu tamen illum, nescio quibus tenebris protractum portentum, exsecrabili audaciâ ad usurpandam alienam propinquitatem tendentem, repulisti.

(7.) Non indignabuntur Urbis nostræ lumina, si, inter eorum eximium fulgorem, centurionum quoque virtus spectandam se obtulerit. Nam, ut humilitas amplitudinem venerari debet, ita [nobilitate] fovenda magis quam spernenda bonæ indolis novitas est. An abigi debet T. Pontius ab horum exemplorum contextu? qui, pro Cæsaris partibus excubans, Scipionis præsidio interceptus, cum uno modo salus ab eo daretur, si se futurum Cn. Pompeii, generi ipsius, militem affirmâsset, ita respondere non dubitavit: "Tibi quidem, Scipio, gratias ago: sed mihi uti istâ conditione vitæ non est opus." Sine ullis imaginibus nobilem animum!

(8.) Idem constantiæ propositum secutus C. Mevius, centurio divi Augusti, cum Antoniano bello sæpenumero excellentes pugnas edidisset, improvisis hostium insidiis circumventus, et ad Antonium Alexandriam perductus, interrogatusque, quidnam de eo statui deberet; "Jugulari me," inquit, "jube: quia nec salutis beneficio, neque mortis supplicio adduci possum, ut aut Cæsaris miles esse desinam, aut tuus esse incipiam." Cæterum, quo constantius vitam contemsit, eo facilius impetravit. Antonius enim virtuti ejus incolumitatem tribuit.

Externa.

(1.) Complura hujusce notæ Romana exempla su-
erant; sed satietas modo vitanda est. Itaque stilum
eum ad externa jam delabi permittam. Quorum
rincipatum teneat Blassius, cujus constantiâ nihil
ertinacius. Salapiam enim, patriam suam, præsidio
unico occupatam, Romanis cupiens restituere, Da-
ium acerrimo studio secum in administratione reipu-
licæ dissidentem, et alioquin animo toto Hannibalis
micitiæ vacantem, sine quo propositum consilium
eragi non poterat, ad idem opus aggrediendum ma-
ore cupiditate, quam spe certiore, tentare ausus est.
Qui protinus sermonem ejus, adjectis quæ et ipsum
ommendatiorem, et inimicum invisiorem, factura
idebantur, Hannibali retulit: a quo adesse jussi sunt,
t alter crimen probaret, alter defenderet. Cæterum,
ro tribunali cum res gereretur, et quæstioni illi om-
ium oculi essent intenti, dum aliud forte citerioris
uræ negotium tractatur, Blassius, vultu dissimu-
nte, et voce submissâ, monere Dasium cœpit, ut
omanorum potius quam Carthaginiensium partes
veret. Enimvero tunc ille proclamat, se in con-
ectu ducis adversus eum sollicitari. Quod quia et
credibile existimabatur, et ad unius tantum aures
enetraverat, et jactabatur ab inimico, veritas fide
aruit. Sed non ita multo post Blassii mira constantia
asium ad se traxit, Marcelloque Salapiam, et quin-
entos Numidas, qui in eâ custodiæ causâ erant, tra-
dit.

(2.) Phocion vero, cum Athenienses rem, aliter
que ipse suaserat, prospere administrâssent, adeo
rseverans sententiæ suæ propugnator exstitit, ut in
ncione lætari quidem se successu eorum, sed con-
ium tamen suum aliquanto melius fuisse, diceret.
on enim damnavit, quod recte viderat; quia quod
us male consuluerat, bene cesserat; felicius illud
istimans, hoc sapientius. Blandum animum sane

temeritati casus facit, ubi pravo consilio propitius adspirat: quoque vehementius noceat, insperatius prodest. Placidi et misericordes, et liberales, omnique suavitate temperati, mores Phocionis; quos optime profecto consensus omnium bonitatis cognomine decorandos censuit. Itaque constantia, quæ naturâ rigidior videbatur, lenis e mansueto pectore fluxit.

(3.) Socratis autem virilitatis robore palliatus animus aliquanto præfractius perseverantiæ exemplum edidit. Universa civitas Atheniensium, iniquissimo ac truculentissimo errore instincta, de capite decem prætorum, qui apud Arginusas Lacedæmoniam classem deleverant, tristem sententiam tulerat. Forte tunc ejus potestatis Socrates, cujus arbitrio plebis-scita ordinarentur, indignum judicans tot et tam bene meritos ex indignâ causâ impetu invidiæ abripi, temeritati multitudinis constantiam suam objecit; maximoque concionis fragore et incitatissimis minis compulsus non est, ut se publicæ dementiæ auctorem adscriberet. Quæ, opposit̄u ejus, legitimâ grassari viâ prohibita, injusto prætorum cruore manus suas contaminare perseveravit. Nec timuit Socrates, ne consternatæ patriæ undecimus furor mors ipsius exsisteret.

(4.) Proximum, etsi non ejusdem splendoris est, tamen adeo certum constantiæ haberi potest experimentum, cum efficacis operæ forensis, tum fidei non latentis. Athenis Ephialtes, accusare publice jussus, et inter cæteros Demostrati nomen deferre coactus est, cujus filius erat Demochares, excellentis formæ puer, animo ejus flagrantissimo inhærens amore. Itaque communis officii sorte truculentus accusator, privati affectûs conditione miserabilis reus, puerum, ad se exorandum, quo parcius patris criminibus insisteret, venientem, neque repellere, neque supplicem genibus suis advolutum intueri, sustinuit: sed operto capite flens et gemens, preces expromere passus est. Nihiloque minus sincerâ fide accusatum Demostratum damnavit. Victoriam, nescio, laude an tormento ma-

ore partum! quoniam prius, quam sontem opprimeret, seipsum vicit Ephialtes.

(5.) Quem Syracusanus Dion diversitate exempli prægravat; qui, quibusdam monentibus, ut adversus Heracliden et Calippum, quorum fidei plurimum credebat, tamquam insidias ei nectentes, cautior esset, respondit, se vitâ malle excedere, quam metu violentæ mortis amicos inimicosque juxta ponere.

(6.) Quod sequitur, et rei ipsius admiratione, et claritate auctoris, illustre. Alexander Macedonum rex, inclytâ jam pugnâ excellentissimis opibus Darii contusis, æstu et itineris fervore in Ciliciâ percalefactus, Cydno, qui aquæ liquore conspicuus Tarsum interfluit, corpus suum immersit. Subito deinde ex nimio haustu rigoris obstupefactis nervis, ac torpore hebetatis artubus, maximâ cum exanimatione totius exercitûs, in oppidum castris propinquum defertur. Jacebat æger Tarsi, inque valetudine ejus adversâ instantis victoriæ spes fluctuabat. Itaque convocati medici, attentissimo consilio salutis remedia circumspiciebant. Qui cum ad unam potionem sententiam direxissent, atque eam Philippus medicus suis manibus temperatam Alexandro (erat autem ipsius amicus et comes) porrexisset, a Parmenione missæ literæ superveniunt, admonentes, ut rex insidias Philippi, perinde ac pecuniâ corrupti a Dario, caveret. Quas cum legisset, sine ullâ cunctatione medicamentum hausit, ac tunc legendas Philippo tradidit. Pro quo tam constanti erga amicum judicio, dignissimam a Diis immortalibus mercedem recepit; qui incolumitatis ejus præsidium falso interpellari judicio noluerunt.

VALERII MAXIMI

FACTORUM DICTORUMQUE

MEMORABILIUM

LIBER QUARTUS.

Cap. I.—*De Moderatione.*

Quæ in Romanis.

Quæ in externis.

3. Dione Syracusano.
4. Thrasybulo Atheniensi.
5. Stasippo Tegeate.
6. Pittaco Mitylenæo.
7. Septem Sapientibus.
8. Theopompo Spartanorum rege.
9. Antiocho rege Syriæ.

Transgrediar ab saluberrimam partem animi, moerationem, quæ mentes nostras impotentiæ et tematatis incursu transversas ferri non patitur: quo venit, ut reprehensionis morsu sit vacua, et laudis uæstu opulentissima. Itaque effectus suos in claris iris recognoscat.

(1.) Atque ut ab incunabulis summi honoris inciiam, P. Valerius, qui, populi majestatem venerando, *'oplicolæ* nomen assecutus est, cum, exactis regibus, nperii eorum vim universam omniaque insignia sub tulo consulatûs in se translata cerneret, invidiosum iagistratûs fastigium moderatione ad tolerabilem hatum deduxit; fasces securibus vacuefaciendo, et in oncione populo submittendo. Numerum quoque eoum dimidiâ ex parte minuit, ultro Sp. Lucretio colgâ assumto; ad quem, quia major natu erat, priores sces transferri jussit. Legem etiam comitiis centuatis tulit, ne quis magistratus civem Romanum, adersus provocationem, verberare aut necare vellet. a, quo civitatis conditio liberior esset, imperium ium paulatim destruxit. Quid, quod ædes suas diiit, quia, excelsiore loco positæ, instar arcis habere debantur? nonne, quantum domo inferior, tantum oriâ superior evasit?

(2.) Vix juvat abire a Poplicolâ: sed venire ad urium Camillum libet. Cujus tam moderatus ex agnâ ignominiâ ad summum imperium transitus it, ut, cum præsidium ejus cives, captâ a Gallis rbe, Ardeæ exsulantis petiissent, non prius Veios accipiendum exercitum iret, quam de dictaturâ suâ unia sollenni jure acta comperisset. Magnificus amilli Veientanus triumphus: egregia Gallica vic-

toria: sed ista eunetatio longe admirabilior. Multo enim multoque seipsum quam hostem superare operosius est, nee adversa præproperâ festinatione fugientem, nee seeunda effuso gaudio apprehendentem.

(3.) Par Furio moderatione Marcius Rutilius Censorinus. Iterum enim eensor ereatus, ad coneionem populum voeatum quam potuit gravissimâ oratione eorripuit, quod eam potestatem bis sibi detulisset, eujus majores, quia nimis magna videretur, tempus coaretandum judieâssent. Uterque reete, et Censorinus, et populus: alter enim, ut moderate honores ereederent, præcepit; alter se moderato credidit.

(4.) Age, L. Quintius Cineinnatus qualem eonsulem gessit? eum honorem ejus Patres eonseripti eontinuare vellent, non solum propter illius egregia opera, sed etiam quod populus eosdem tribunos in proximum annum ereare eonabatur, quorum neutrum jure fieri poterat; utrumque diseussit, senatûs simul studium inhibendo, et tribunos vereeundiæ suæ exemplum sequi eogendo. Ita unus causa fuit, ut amplissimus ordo populusque tutus esset ab injusti facti reprehensione.

(5.) Fabius vero Maximus, eum a se quinquies, et a patre, avo, proavo, majoribusque suis, sæpenumero eonsulatum gestum animadverteret, eomitiis, quibus filius ejus summo eonsensu eonsul ereabatur, quam potuit eonstanter eum populo egit, ut vacationem aliquando hujus honoris Fabiæ genti darent: non quod filii virtutibus diffideret (erat enim illustris), sed ne maximum imperium in unâ familiâ eontinuaretur. Quid hac moderatione valentius, aut effieaeius? quæ etiam patrios affeetus, qui potentissimi habentur, superavit?

(6.) Non defuit majoribus grata mens ad præmia superiori Afrieano exsolvenda; siquidem maxima ejus merita paribus ornamentis deeorare conati sunt. Voluerunt illi statuas in eomitio, in Rostris, in euriâ, in ipsâ denique Jovis Optimi Maximi cellâ ponere: vo-

uerunt imaginem ejus triumphali ornatu indutam Ca- pitolinis pulvinaribus applicare: voluerunt ei conti- nuum per omnes vitæ annos consulatum, perpetuam- que dictaturam, tribuere. Quorum nihil sibi, neque plebis-scito dari, neque senatûs-consulto decerni pa- tiendo, pæne tantum in recusandis honoribus se gessit, quantum gesserat in emerendis.

Eodem robore mentis causam Hannibalis in se- natu protexit, cum eum cives sui, missis legatis, tam- quam seditiones apud eos moventem, accusarent. Adjecit quoque, non oportere Patres conscriptos se reipublicæ Carthaginiensium interponere: altissimâ- que moderatione alterius saluti consuluit, alterius dignitati; victoriâ tenus, utriusque hostem egisse contentus.

(7.) At M. Marcellus, qui primus et Hannibalem vinci, et Syracusas capi, posse docuit, cum in consu- latu ejus Siculi de eo questum in Urbem venissent, nec senatum ullâ de re habuit, quia collega Valerius Lævinus forte aberat; ne ob id Siculi in querendo timidiores essent: et ut is rediit, ultro de his admit- tendis retulit, querentesque de se patienter sustinuit. Jussos etiam a Lævino discedere, remanere, ut suæ defensioni interessent, coëgit. Ac deinde, utrâque parte peroratâ, etiam excedentes curiâ subsecutus est; quo liberius senatus sententiam ferret. Improbatis quoque eorum querelis, supplices et orantes ut ab eo in clientelam reciperentur, clementer excepit. Super hæc Siciliam sortitus, eam provinciam collegæ cessit. Toties laudatio Marcelli variari potest, quoties novis ipse gradibus moderationis adversus socios usus est.

(8.) Quam Ti. etiam Gracchus admirabilem se exhibuit! Tribunus enim plebis, cum ex professo ini- micitias cum Africano et Asiatico Scipionibus gereret, et Asiaticus judicatæ pecuniæ satisdare non posset, atque ideo a consule in vincula publica duci jussus esset, appellâssetque collegium tribunorum, nullo vo- lente intercedere, secessit a collegis, decretumque

composuit. Nec quisquam dubitavit, quin eo scribendo irati hostis adversus Asiaticum verbis usurus esset. At is primum juravit se cum Scipionibus in gratiam non rediisse: deinde tale decretum recitavit: "Cum L. Cornelius Scipio, die triumphi sui, ante currum actos hostium duces in carcerem conjecerit, indignum et alienum a majestate populi Romani videri eodem ipsum duci: itaque id non se fieri passurum." Libenter tunc opinionem suam populus Romanus a Graccho deceptam cognovit, moderationemque ejus debitâ laude prosecutus est.

(9.) C. quoque Claudius Nero inter cætera præcipuæ moderationis exempla numerandus est. Livii Salinatoris in Hasdrubale opprimendo gloriæ particeps fuerat: attamen eum triumphantem equo sequi, quam triumpho, quem ei senatus æque decreverat, uti maluit; quia res in provinciâ Salinatoris gesta fuerat. Sine curru ergo triumphavit, eo quidem clarius, quod illius victoria tantummodo laudabatur, hujus etiam moderatio.

(10.) Ne Africanus quidem posterior nos de se tacere patitur; qui, censor, cum lustrum conderet, inque solito fieri sacrificio scriba ex publicis tabulis sollenne ei precationis carmen præiret, quo Dii immortales, ut populi Romani res meliores amplioresque facerent, rogabantur; "Satis," inquit, "bonæ ac magnæ sunt: itaque precor, ut eas perpetuo incolumes servent." Ac protinus in publicis tabulis ad hunc modum carmen emendare jussit. Quâ votorum verecundiâ deinceps censores in condendis lustris usi sunt. Prudenter enim sensit, tunc incrementum Romano imperio petendum fuisse, cum intra septimum lapidem triumphi quærebantur: majorem autem totius terrarum orbis partem possidenti, ut avidum esse quidquam ultra appetere, ita abunde felix, si nihil, ex eo quod obtinebat, amitteret. Neque alia ejus in censurâ moderatio pro tribunali apparuit. Centurias recognoscens equitum, postquam C. Licinium Sacer-

otem citatum processisse animadvertit, dixit se scire lum verbis conceptis pejerâsse: proinde, si quis eum ccusare vellet, usurum testimonio suo." Sed nullo l id negotium accedente, "Traduc equum," inquit, Sacerdos; ac lucrifac censoriam notam; ne ego, in ià personâ, et accusatoris et testis et judicis partes gisse videar."

(11.) Quod animi temperamentum etiam in Q. cævolâ, excellentissimo viro, annotatum est. Testis amque in reum productus, cum id respondisset, quod lutem periclitantis magnopere læsurum videbatur, scedens adjecit, "ita sibi credi oportere, si et alii lem asseverâssent; quoniam unius testimonio aliuem credere pessimi esset exempli." Et religioni itur suæ debitam fidem, et communi utilitati salubre onsilium reddidit.

(12.) Sentio quos cives, quæve facta eorum ac icta quam angusto ambitu orationis amplectar. Sed im magna et multa breviter dicenda sint de claritate xcellentibus viris; sermo, infinitis personis rebusque rcumfusus, utrumque præstare non potest. Itaque ropositi quoque nostri ratio non laudanda sibi omnia, d recordanda, sumsit. Quapropter bonâ cum veniâ uo Metelli, Macedonicus et Numidicus, maxima paiæ ornamenta, strictim se narrari patientur. Acerme cum Scipione Africano Macedonicus dissenserat; orumque ab æmulatione virtutis profecta contentio d graves testatasque inimicitias progressa fuerat. ed tamen, cum interemtum Scipionem conclamari udîsset, in publicum se proripuit, mœstoque vultu t voce confusâ, "Concurrite, concurrite," inquit, cives: mœnia Urbis nostræ eversa sunt. Scipioni nim Africano intra suos penates quiescenti nefaria is illata est." O rempublicam pariter Africani morte iiseram, et Macedonici tam humanâ, tamque civili imentatione felicem! eodem enim tempore, et quanim amisisset principem, et qualem haberet, recognoit. Idem filios suos monuit, ut funebri ejus lecto

humeros subjicerent; atque huic exsequiarum illum honorem vocis adjecit, "Non fore, ut postea id officium ab illis viro majori præstari posset." Ubi illa tot in curiâ jurgia? ubi tam multæ pro Rostris altercationes? ubi maximorum ducum et civium tantorum togata prœlia? Omnia nimirum ista præcipuâ veneratione prosequenda delevit moderatio.

(13.) Numidicus autem Metellus, populari factione patriâ pulsus, in Asiam secessit. In quâ cum ei, forte ludos Trallibus spectanti, literæ redditæ essent, quibus scriptum erat, maximo senatûs et populi consensu reditum illi in Urbem datum, non e theatro prius abiit, quam spectaculum ederetur: non lætitiam suam proxime sedentibus ullâ ex parte patefecit; sed summum gaudium intra se continuit. Eumdem constat pari vultu et exsulem fuisse et restitutum: adeo, moderationis beneficio, medius semper inter secundas et adversas res animi firmitate versatus est.

(14.) Tot familiis in uno genere laudis enumeratis, Porcium nomen, velut expers hujusce gloriæ, silentione prætereundum? Negat fieri debere posterior Cato, non parvo summæ moderationis fisus indicio. Cypriacam pecuniam maximâ cum diligentiâ et sanctitate in urbem deportaverat. Cujus ministerii gratiâ, senatus relationem interponi jubebat, ut prætoriis comitiis extra ordinem ratio ejus haberetur. Sed ipse id fieri passus non est, "iniquum esse," affirmans, "quod nulli alii tribueretur, sibi decerni." Ac ne quid in personâ suâ novaretur, campestrem experiri temeritatem, quam curiæ beneficio uti, satius esse duxit.

(15.) Ad externa jam mihi exempla transire conanti, M. Bibulus, vir amplissimæ dignitatis, et summis honoribus functus, manus injicit: qui cum in provinciâ Syriâ moraretur, duos egregiæ indolis filios suos a Gabinianis militibus Ægypti occisos esse cognovit. Quorum interfectores ad eum vinctos regina Cleopatra misit, ut gravissimæ cladis ultionem arbitrio

uo exigeret. At ille, oblato beneficio, quo nullum ıajus lugenti tribui potuerat, dolorem moderationi edere eögit: carnificesque sanguinis sui intactos e estigio ad Cleopatram reduci jussit; dicendo, "potestatem hujus vindictæ non suam, sed senatûs, esse ebere."

Externa.

(1.) Tarentinus Archytas, dum se Pythagoræ præ-eptis Metaponti penitus immergit, magno labore ngoque tempore solidum opus doctrinæ complexus; ɔstquam in patriam revertitur, ac rura sua revisere œpit, animadvertit negligentiâ villici corrupta et perta: intuensque male meritum, "Sumsissem," init, "a te supplicium, nisi tibi iratus essem." Mait enim impunitum dimittere, quam propter iram ravius justo punire.

(2.) Nimis liberalis Archytæ moderatio: Platonis mperatior: nam eum adversus delictum servi veheentius exarsisset, veritus ne ipse modum vindictæ spicere non posset, Speusippo amico castigationis bitrium mandavit; deforme sibi futurum existimans, commisisset, ut parem reprehensionem culpa servi, animadversio Platonis, mereretur. Quo minus mir, quod in Xenocrate discipulo suo tam constanter oderatus fuit. Audierat, eum de se multa impie lotum: sine ullâ cunctatione criminationem respuit. ıstabat certo vultu index, causam quærens cur sibi les non haberetur: adjecit, "non esse credibile, ut, ıem tantopere amaret, ab eo invicem non diligerer." Postremo, cum ad jusjurandum inimicitias sentis malignitas confugisset, ne de perjurio ejus distaret, affirmavit, "nunquam Xenocratem illa dicrum fuisse, nisi ea dici expedire sibi judicâsset." on in corpore mortali, sed in arce cœlesti, et quidem matum, animum ejus vitæ stationem putes peregisse, manorum vitiorum incursus a se invictâ pugnâ re-

pellentem, cunctosque virtutis numeros altitudinis suæ sinu clausos custodientem.

(3.) Nequaquam Platoni literarum commendatione par Syracusanus Dion; sed, quod ad præstandam moderationem attinet, vehementioris experimenti. Patriâ pulsus a Dionysio tyranno, Megaram petierat: ubi cum Theodorum, principem ejus urbis, domi convenire vellet, neque admitteretur, multum diuque ante fores retentus, comiti suo, "Patienter hoc ferendum est," ait: "forsitan enim et nos, cum in gradu dignitatis nostræ essemus, aliquid tale fecimus." Quâ tranquillitate consilii, ipse sibi conditionem exsilii placidiorem reddidit.

(4.) Thrasybulus etiam hoc loci apprehendendus est; qui populum Atheniensem, triginta tyrannorum sævitiâ sedes suas relinquere coactum, dispersamque et vagam vitam miserabiliter exigentem, animis pariter atque armis confirmatum, in patriam reduxit. Insignem deinde restitutione libertatis victoriam clariorem aliquanto moderationis laude fecit. Plebis enim scitum interposuit, ne qua præteritarum rerum mentio fieret. Hæc oblivio (quam Athenienses Αμνηστιαν vocant) concussum et labentem civitatis statum in pristinum habitum revocavit.

(5.) Non minoris admirationis illud: Stasippus Tegeates, hortantibus amicis ut gravem in administratione reipublicæ æmulum, sed alioqui probum et ornatum virum, quâlibet ratione vel tolleret, vel submoveret, negavit se facturum; ne, quem in tutelâ patriæ bonus civis locum obtineret, malus et improbus occuparet: seque potius vehementi adversario urgeri, quam patriam egregio advocato carere, præoptavit.

(6.) Pittaei quoque moderatione pectus instructum, qui Alcæum pöetam, et amaritudine odii et viribus ingenii adversus se pertinacissime usum, tyrannidem a civibus delatam adeptus, tantummodo, quid in opprimendo posset, admonuit.

(7.) Hujus viri mentio subjicit, ut de Septem Sapientium moderatione referam. A piscatoribus, in Milesiâ regione verriculum trahentibus, quidam jactum emerat. Extractâ deinde magni ponderis aureâ mensâ Delphicâ, orta controversia est; illis piscium se capturam vendidisse affirmantibus, hoc fortunam jactûs se emisse dicente. Quâ conditione, propter novitatem rei, et magnitudinem pecuniæ, ad universum ejus civitatis populum delatâ, placuit Apollinem Delphicum consuli, cuinam adjudicari mensa deberet. Deus respondit, illi esse dandam, qui sapientiâ cæteros præstaret, his verbis:

Ὃς σοφιῃ παντων πρωτος, τουτῳ τριποδ' αν δω.

Tum Milesii consensu Thaleti mensam dederunt. Ille cessit eam Bianti, Bias Pittaco, is protinus alii; deincepsque per omnium Septem Sapientium orbem, ad ultimum, ad Solonem pervenit; qui et titulum amplissimæ sapientiæ, et præmium, ad ipsum Apollinem transtulit.

(8.) Atque ut Theopompo quoque, Spartanorum regi, moderationis testimonium reddamus, cum primus instituisset ut Ephori Lacedæmone crearentur, ita futuri regiæ potestati oppositi, quemadmodum Romæ consulari imperio tribuni plebis sunt objecti; atque illi uxor dixisset, id egisse illum, ut filiis minorem potestatem relinqueret; "Relinquam," inquit; "sed diuturniorem." Optime quidem: ea enim demum tuta est potentia, quæ viribus suis modum imponit. Theopompus igitur legitimis regnum vinculis constringendo, quo longius a licentiâ retraxit, hoc propius ad benevolentiam civium admovit.

(9.) Antiochus autem, a L. Scipione ultra Taurum montem imperii finibus submotus, cum Asiam provinciam, vicinasque ei gentes amisisset, gratias agere populo Romano non dissimulanter tulit, "quod, nimis magnâ procuratione liberatus, modicis regni terminis uteretur." Et sane nihil est tam præclarum,

aut tam magnifieum, quod non moderatione temperari desideret.

Cap. II.—*De Reconciliatione.*

1. M. Æmilii Lepidi, et M. Fulvii Flaeei, eensorum.
2. M. Livii Salinatoris, et C. Claudii Neronis, eonsulum.
3. P. Africani majoris, et Ti. Sempronii Graechi.
4. M. T. Ciceronis et A. Gabinii.
5. P. Clodii Pulchri et L. Cornelii Lentuli.
6. L. Caninii Galli, et C. Antonii.
7. M. Cœlii Rufi, et Q. Pompeii.

Quæ quoniam multis et elaris auetoribus illustrata est, transgrediamur ad egregium humani animi ab odio ad gratiam deflexum; et quidem eum læto stilo prosequamur. Nam, si placidum mare ex aspero, cœlumque ex nubilo serenum hilari adspeetu sentitur; si bellum paee mutatum, plurimum gaudii affert: offensarum etiam aeerbitas deposita eandidâ relatione eelebranda est.

(1.) M. Æmilius Lepidus, bis eonsul, et pontifex maximus, splendorique honorum par gravitate vitæ, diutinas ae vehementes inimieitias eum Fulvio Flaeeo, ejusdem amplitudinis viro, gessit. Quas, ut simul eensores renuntiati sunt, in Campo deposuit; existimans non oportere eos privatis odiis dissidere, qui publiee summâ juneti essent potestate. Id judieium animi ejus et præsens ætas eomprobavit, et nobis veteres annalium seriptores laudandum tradiderunt.

(2.) Sieuti Livii quoque Salinatoris finiendarum simultatum illustre eonsilium ignotum poteritati esse noluerunt. Is namque, etsi Neronis odio ardens in exsilium profectus fuerat, testimonio ejus præcipue afflietus, tamen, postquam eum inde revoeatum cives

collegam illi in consulatu dederunt, et ingenii sui, quod erat acerrimum, et injuriæ, quam gravissimam acceperat, oblivisci sibi imperavit; ne, si dissidente animo consortionem imperii usurpare voluisset, pertinacem exhibendo inimicum, malum consulem ageret. Quæ quidem mentis ad tranquilliorem habitum inclinatio, in aspero ac difficili temporum articulo, plurimum salutis Urbi atque Italiæ attulit; quia, pari virtutis impetu connisi, terribiles Punicas vires contuderunt.

(3.) Clarum etiam in Africano superiore ac Ti. Graccho depositarum inimicitiarum exemplum: siquidem, ad cujus mensæ sacra odio dissidentes venerant, ab eâ et amicitiâ et affinitate juncti discesserunt. Non contentus enim Scipio, auctore senatu, in Capitolio, Jovis epulo, cum Graccho concordiam communicâsse, filiam quoque ei Corneliam protinus ibi despondit.

(4.) Sed hujusce generis humanitas etiam in M. Cicerone præcipua apparuit. A. namque Gabinium repetundarum reum summo studio defendit, qui eum in consulatu suo Urbe expulerat. Idemque P. Vatinium, dignitati suæ semper infestum, duobus publicis judiciis tutatus est, ut sine ullo crimine levitatis, ita cum aliquâ laude: quia speciosius aliquanto injuriæ beneficiis vincuntur, quam mutui odii pertinaciâ pensantur.

(5.) Ciceronis autem factum adeo visum est probabile, ut imitari id ne inimicissimus quidem illi P. Pulcher dubitaverit: qui incesti crimine a tribus Lentulis accusatus, unum ex his, ambitûs reum, patrocinio suo protexit; atque in animum induxit, et judicem et prætorem et Vestæ ædem intuens, amicum Lentulo agere; inter quæ ille, salutem ejus fœdo crimine obruere cupiens, hostili voce peroraverat.

(6.) Caninius autem Gallus reum pariter atque accusatorem admirabilem egit, et C. Antonii, quem

damnaverat, filiam in matrimonium ducendo, et M. Colonium, a quo damnatus fuerat, rerum suarum procuratorem habendo.

(7.) Cœlii vero Rufi ut vita inquinata, ita misericordia, quam Q. Pompeio præstitit, probanda: cui, a se publicâ quæstione prostrato, cum mater Cornelia fidei commissa prædia non redderet, atque iste auxilium suum literis implorâsset, pertinacissime absenti affuit. Recitavit et ejus epistolam judicio, ultimæ necessitatis indicem, quâ impiam Corneliæ avaritiam subvertit: factum, propter eximiam humanitatem, ne sub Cœlio quidem auctore repudiandum.

Cap. III.—*De Abstinentiâ et Continentiâ.*

Cujus exempla Romana sunt

1. P. Scipio Africanus major procos.
2. M. Cato Uticensis propr.
3. Nero Claudius Drusus et Antonia.
4. Cn. Marcius Coriolanus.
5. M' Curius Dentatus cos.
6. C. Fabric. Luscinus cos.
7. Q. Ælius Tubero Catus cos.
8. L. Æmilius Paulus procos.
9. Legati Rom. Q. Fabius Gurges, et N. Fabius Pictor, et Q. Ogulnius.
10. L. Calpurnius Piso Frugi cos.
11. M. Cato senior cos.
12. M. Cato Uticensis.
13. P. Scipio Æmilianus.
14. Pop. Romanus.

Externa sunt

1. Pericles Atheniensis.
2. Sophocles Atheniensis.
3. Xenocrates Academicus.
4. Diogenes Cynicus.

Magnâ curâ, præcipuoque studio referendum est, quantopere libidinis et avaritiæ furori similes impetus ab illustrium virorum pectoribus consilio ac ratione submoti sint: quia demum ii penates, ea civitas, id regnum æterno in gradu facile steterit, ubi minimum virium Veneris pecuniæque cupido sibi vindicaverit. Nam quo istæ generis humani certissimæ pestes penetraverint, ibi injuria dominatur, infamia flagrat. Quibus longius relictis, contrarios tam diris vitiis mores commemoremus.

(1.) Quartum et vicesimum annum agens Scipio, cum, in Hispaniâ Carthagine oppressâ, majoris Carthaginis capiendæ sumsisset auspicia, multosque obsides, quos in eâ urbe Pœni clausos habuerant, in suam potestatem redegisset, eximiæ inter eos formæ virginem, ætatis adultæ, et juvenis et cœlebs et victor, postquam comperit illustri loco inter Celtiberos natam, nobilissimoque gentis ejus Indibili desponsatam, arcessitis parentibus et sponso inviolatam tradidit. Aurum quoque, quod pro redemtione puellæ allatum erat, summæ dotis adjecit. Quâ continentiâ ac munificentiâ Indibilis obligatus, Celtiberorum animos Romanis applicando, meritis ejus debitam gratiam retulit.

(2.) Verum, ut hujus viri abstinentiæ testis Hispania, ita M. Catonis Epiros, Achaïa, Cyclades insulæ, maritima pars Asiæ, provincia Cypros. Unde cum pecuniæ deportandæ ministerium sustineret, tam aversum animum ab omni Venere quam a lucro habuit, in maximâ utriusque intemperantiæ versatus materiâ. Nam et regiæ divitiæ potestate ipsius continebantur, et fertilissimæ deliciarum tot Græciæ urbes, necessaria totius navigationis diverticula erant. Atque id Munatius Rufus, Cypriacæ expeditionis fidus comes, scriptis suis significat. Cujus testimonium non amplector: proprio enim argumento laus ista nititur; quoniam ex eodem naturæ utero et continentia nata est, et Cato.

(3.) Drusum etiam Germanicum, eximiam Claudiæ familiæ gloriam, patriæque rarum ornamentum, et (quod super omnia est) operum suorum, pro habitu ætatis, magnitudine vitrico pariter ac fratri Augustis, duobus reipublicæ divinis oculis, mirifice respondentem, constitit usum Veneris intra conjugis caritatem clausum tenuisse. Antonia quoque, femina laudibus virilem familiæ suæ claritatem supergressa, amorem mariti egregiâ fide pensavit: quæ, post ejus excessum, formâ et ætate florens, cubiculum socrûs pro conjugio habuit: in eodemque toro alterius adolescentiæ vigor exstinctus est, alterius viduitatis experientia consenuit. Hoc cubiculum talibus experimentis summam imponat.

(4.) Deinceps et his vacemus, quorum animus aliquo in momento ponendo pecuniam nunquam vacavit. Cn. Marcius, patriciæ gentis adolescens, Anci regis clara progenies, cui Corioli Volscorum oppidum captum cognomen adjecit, cum, editis conspicuæ fortitudinis operibus, a Postumo Cominio consule, accuratâ oratione apud milites laudatus, omnibus donis militaribus, et agri centum jugeribus, et decem captivorum electione, et totidem ornatis equis, centenario boum grege, argentoque, quantum sustinere valuisset, donaretur; nihil ex his, præter unius hospitis captivi salutem, equumque, quo in acie uteretur, accipere voluit. Quâ tam circumspectâ animi moderatione, nescias, utrum majore cum laude præmia meruerit, an rejecerit.

(5.) M' autem Curius, exactissima norma Romanæ frugalitatis, idemque fortitudinis perspectissimum specimen, Samnitum legatis agresti se in scamno assidentem foco, atque ligneo catillo cœnantem (quales epulas, apparatus indicio est) spectandum præbuit. Ille enim Samnitum divitias contemsit; Samnites ejus paupertatem mirati sunt. Nam cum ad eum magnum auri pondus publice missum attulissent, benignis verbis invitatus, ut eo uti vellet, et vultum ris

olvit, et protinus, "Supervacuæ," inquit, "ne dium ineptæ, legationis ministri, narrate Samnitibus, I' Curium malle locupletibus imperare, quam ipsum eri locupletem: atque istud, ut pretiosum, ita malo ominum excogitatum, munus refertote; et mementote, me nec acie vinci, nec pecuniâ corrumpi osse."

Idem, cum Italiâ Pyrrhum regem exegisset, nihil nnino ex prædâ regiâ, quâ exercitum Urbemque taverat, attigit. Decretis etiam a senatu septenis geribus agri populo, sibi autem quinquaginta, popuris assignationis modum non excessit; parum idoeum reipublicæ civem existimans, qui eo, quod relinis tribueretur, contentus non esset.

(6.) Idem sensit Fabricius Luscinus, honoribus et ictoritate omni civitate temporibus suis major, censu ır unicuique pauperrimo: qui, a Samnitibus (quos niversos in clientelâ habebat) decem æris, et quinque ondo argenti, totidemque servos sibi missos, in Samnium remisit, continentiæ suæ beneficio sine pecuniâ ædives, sine usu familiæ abunde comitatus; quia cupletem illum faciebat, non multa possidere, sed odica desiderare. Ergo domus ejus, quemadmodum re et argento et mancipiis Samnitum vacua, ita oriâ, ex his contemtis partâ, referta fuit. Consenıea repudiatis donis Fabricii vota exstiterunt: leıtus enim ad Pyrrhum profectus, cum apud eum ineam Thessalum narrantem audîsset, "quemdam theniensem clarum sapientiâ suadere, ne quid aliud omines quam voluptatis causâ facere vellent;" pro onstro eam vocem accepit; continuoque Pyrrho et amnitibus istam sapientiam deprecatus est. Licet thenæ doctrinâ suâ glorientur, vir tamen prudens abricii detestationem, quam Epicuri maluit præpta: quod eventus quoque indicavit. Nam, quæ bs voluptati plurimum tribuit, imperium maximum nisit; quæ labore delectata est, occupavit. Et illa ertatem tueri non valuit; hæc etiam donare potuit.

(7.) Curii et Fabricii Q. Ælium Tuberonem, cognomine Catum, discipulum fuisse merito quis existimaverit: cui, consulatum gerenti, cum Ætolorum gens omnis usûs vasa argentea, magno pondere, et exquisitâ arte fabricata, per legatos misisset, qui, superiori tempore gratulandi causâ ad eum profecti, retulerant, fictilia se in ejus mensâ vasa vidisse; monitos ne continentiæ quasi paupertati succurrendum putarent, cum suis sarcinis abire jussit. Quam bene Ætolicis domestica prætulerat, si frugalitatis ejus exemplum posterior ætas sequi voluisset! Nunc quo ventum est? a servis vix impetrari potest, ne eam supellectilem fastidiant, quâ tunc consul uti non erubuit.

(8.) At, Perse rege devicto, Paulus, cum Macedonicis opibus veterem atque hæreditariam urbis nostræ paupertatem eo usque satiâsset, ut illo tempore primum populus Romanus tributi præstandi onere se liberaret; penates suos nullâ ex parte locupletiores fecit; præclare secum actum existimans, quod ex illâ victoriâ alii pecuniam, ipse gloriam occupâsset.

(9.) Atque huic animi ejus judicio Q. Fabius Gurges, Num. Fabius Pictor, Q. Ogulnius subscripserunt; qui, legati ad Ptolemæum regem missi, munera, quæ ab eo privatim acceperant, in ærarium, et quidem prius quam ad senatum legationem referrent, detulerunt; de publico scilicet ministerio nihil cuiquam præter laudem bene administrati officii, accedere debere judicantes. Jam illud humanitatis senatûs, et attentæ majorum disciplinæ indicium est: data sunt enim legatis, quæ in ærarium reposuerant, non solum Patrum conscriptorum decreto, sed etiam populi permissu; eaque legatis quæstores promte unicuique distribuerunt. Ita in iisdem Ptolemæi liberalitas, legatorum abstinentia, senatûs ac populi Romani æquitas debitam probabilis facti portionem obtinuit.

(10.) Fabiorum et Ogulnii continentiæ Calpurnium Pisonem in consimili genere laudis æmulu

fuisse res ipsa documento est. Consul, gravi fugitivorum bello a se liberatâ Siciliâ, eos, quorum præcipuâ operâ usus fuerat, imperatorio more donis prosequebatur. Inter quos filium suum locis aliquot prœliatum fortissime, titulo trium librarum aureæ coronæ decoravit; præfatus, "non oportere a magistratu e publicâ pecuniâ erogari, quod in ipsius domum rediturum esset:" tantumque ponderis se testamento adolescenti legaturum promisit, ut honorem publice a duce, pretium a patre privatim, reciperet.

(11.) Age, si quis hoc sæculo vir illustris pellibus hædinis pro stragulis utatur, tribusque servis comitatus Hispaniam regat, et quingentorum assium sumtu transmarinam provinciam petat, eodem cibo, eodemque vino, quo nautæ, uti contentus sit, nonne miserabilis existimetur? Atqui ista patientissime superior Cato toleravit, quia illum grata frugalitatis consuetudo in hoc genere vitæ, cum summâ dulcedine, continebat.

(12.) Multum a priscâ continentiâ spatio annorum posterior Cato discedit, utpote in civitate jam divite et lautitiâ gaudente natus. Is tamen, cum bellis civilibus interesset, filium secum trahens, duodecim servos habuit; numero plures, quam superior; temporum diversis moribus, pauciores.

(13.) Exsultat animus maximorum virorum memoriam percurrens. Scipio Æmilianus, post duos inclytos consulatus, totidemque suæ præcipuæ gloriæ triumphos, septem servis sequentibus officio legationis functus est. Et, puto, Carthaginis ac Numantiæ spoliis comparare plures potuerat, nisi operum suorum ad se laudem, manubias ad patriam, redundare maluisset. Itaque, cum per socios et exteras gentes iter faceret, non mancipia ejus, sed victoriæ, numerabantur: nec quantum auri et argenti, sed quantum amplitudinis pondus secum ferret, æstimabatur.

(14.) Continentia vero etiam in universæ plebis animis sæpenumero cognita est: sed abunde erit, ex

his duo exempla longe inter se distantium sæculorum retulisse. Pyrrhus, impetûs sui terrore soluto, ac jam Epiroticis armis languentibus, benevolentiam populi Romani mercari, quia virtutem debilitare nequiverat, cupiens, pæne totum regiarum opum apparatum in urbem nostram transtulit. Cæterum, cum et magni pretii, et varii generis, a legatis ejus, tam virorum quam feminarum apta usui munera circa domos ferrentur, nulla cuiquam dono janua patuit. Tarentinæque petulantiæ animosus magis quam efficax defensor, haud scio, majore cum gloriâ hujus urbis moribus an armis repulsus sit. In illâ quoque procellâ, quam C. Marius et L. Cinna reipublicæ inflixerant, abstinentia populi Romani mirifica conspecta est. Nam, cum a se proscriptorum penates vulgi manibus diripiendos objecissent, inveniri potuit nemo, qui civili luctu prædam peteret. Unus enim quisque se ab his, perinde ac a sacris ædibus, abstinuit. Quæ quidem tam misericors continentia plebis tacitum crudelium victorum convicium fuit.

Externa.

(1.) Ac ne ejusdem laudis commemorationem externis invideamus: Pericles, Atheniensium princeps, cum tragœdiarum scriptorem Sophoclem in præturâ collegam haberet, atque is, publico officio unâ districtus, prætereuntis ingenui pueri formam impensioribus verbis laudâsset, intemperantiam ejus increpans, dixit, "Prætori non solum manus a pecuniæ lucro, sed etiam oculos a libidinoso adspectu, continentes esse debere."

(2.) Sophocles autem, ætate jam senior, cum ab eo quidam quæreret, an etiam nunc rebus Venereis uteretur; "Dii meliora!" inquit. "Libenter enim istinc, tamquam ex aliquâ furiosâ profugi dominatione."

(3.) Æque abstinentis senectæ Xenocratem fuisse accepimus; cujus opinionis non parva fides erit narratio, quæ sequitur. In pervigilio, Phryne, nobi

Athenis scortum, juxta eum vino gravem accubuit, pignore cum quibusdam juvenibus posito, an temperantiam ejus corrumpere posset. Quam nec tactu nec sermone adspernatus, quoad voluerat, in sinu suo moratam, irritam propositi dimisit. Factum sapientiâ imbuti animi abstinens; sed meretriculæ quoque dictum perquam facetum. Deridentibus enim se adolescentibus, quia tam formosa, tamque elegans, poti senis animum illecebris pellicere non potuisset, pactumque victoriæ pretium flagitantibus, de homine se cum iis, non de statuâ, pignus posuisse, respondit. Potestne hæc Xenocratis continentia a quoquam magis vere, magisque proprie demonstrari, quam ab ipsâ meretriculâ expressa est? Phryne pulchritudine suâ nullâ ex parte constantissimam ejus abstinentiam labefecit. Quid rex Alexander? an divitiis eum quatere potuit? ab illo quoque statuam, et quidem æque frustra tentatam, putes. Legatos ad eum cum aliquot talentis miserat: quos in Academiam perductos, solito sibi (id est, modico) apparatu, et admodum parvulis copiis excepit. Postero die interrogantibus, cuinam annumerari pecuniam vellet: "Quid? vos," inquit, "hesternâ cœnâ non intellexistis eâ me non indigere?" Ita rex philosophi amicitiam emere voluit; philosophus regi suam vendere noluit.

(4.) Alexander vero, cognomen invicti assecutus, continentiam Diogenis Cynici vincere non potuit: ad quem cum in sole sedentem accessisset, hortareturque, ut, si qua sibi vellet præstari, indicaret; quemadmodum erat in crepidine collocatus, sordidæ appellationis, sed robustæ vir præstantiæ, "Mox," inquit, "de cæteris: interim a sole mihi velim non obstes." Quibus verbis illa nimirum inhæsit sententia: Alexander Diogenem gradu suo divitiis pellere tentat; celerius Darium armis. Idem Syracusis, cum olera ei lavanti Aristippus dixisset, "Si Dionysium adulare velles, ista non esses;" "Immo," inquit, "si tu ista esse velles, non adulares Dionysium."

Cap. IV.—*De Paupertate.*

Maxima ornamenta esse matronis liberos, apud Pomponium Rufum "Collectorum" libro sic invenimus. Cornelia, Gracchorum mater, cum Campana matrona, apud illam hospita, ornamenta sua pulcherrima illius sæculi ostenderet, traxit eam sermone, quousque e scholâ redirent liberi, et, "Hæc," inquit, "ornamenta mea sunt." Omnia nimirum habet, qui nihil concupiscit; eo quidem certius, quam qui cuncta possidet, quia dominium rerum collabi solet, bonæ mentis usurpatio nullum tristioris fortunæ recipit incursum. Itaque quorsum attinet, aut divitias in primâ felicitatis parte, aut paupertatem in ultim[o] miseriarum statu, ponere? cum et illarum frons hilaris multis intus amaritudinibus sit referta; et hujus horridior adspectus solidis et certis bonis abunde[t]. Quod melius personis quam verbis repræsentabitur.

(1.) Regio imperio propter nimiam Tarquinii superbiam finito, consulatûs initium Valerius Poplicol[a] cum Junio Bruto auspicatus est. Idemque postea tre[s] consulatus acceptissimos populo Romano gessit, [et] plurimorum ac maximorum operum prætextu titulum imaginum suarum amplificavit; cum interim fastorum illud columen patrimonio ne ad exsequiarum

quidem impensam sufficiente decessit: ideoque publicâ pecuniâ ductæ sunt. Non attinet ulteriore disputatione tanti viri paupertatem scrutari: abunde enim patet, quid vivus possederit, cui mortuo lectus funebris et rogus defuit.

(2.) Quantæ amplitudinis Agrippam Menenium fuisse arbitremur, quem senatus et plebs pacis inter se faciendæ auctorem legit? Quantæ scilicet esse debuit arbiter publicæ salutis. Hic, nisi a populo, collatis in capita sextantibus, funeratus esset, ita pecuniæ inops decessit, ut sepulturæ honore caruisset. Verum idcirco perniciosâ seditione dividua civitas, manibus Agrippæ in unum contrahi voluit, quia eas pauperes quidem, sed sanctas, animadverterat. Cujus ut superstitis nullum fuit, quod in censum deferretur; ita exstincti hodieque amplissimum est patrimonium Romana concordia.

(3.) In C. vero Fabricii, et Q. Æmilii Papi, principum sæculi sui, domibus argentum fuisse confitear oportet: uterque enim patellam Deorum, et salinum habuit. Sed eo lautior Fabricius, quod patellam suam corneo pediculo sustineri voluit. Papus quoque satis animose, qui, cum hæreditatis nomine ea accepisset, religionis causâ abalienanda non putavit.

(4.) Illi etiam prædivites, qui ab aratro arcessebantur ut consules fierent, voluptatis causâ sterile atque æstuosissimum Pupiniæ solum versabant? deliciarumque gratiâ vastissimas glebas plurimo cum sudore dissipabant? Immo vero, quos pericula reipublicæ imperatores asserebant, angustiæ rei familiaris (quid cesso proprium nomen veritati reddere?) bubulcos fieri cogebant.

(5.) Atilium autem, qui ad eum arcessendum a senatu missi erant ad imperium populi Romani suscipiendum, semina spargentem viderunt. Sed illæ rustico opere attritæ manus salutem publicam stabilie-

runt: ingentes hostium copias pessumdederunt: quæque modo arantium boum jugum rexerant, triumphalis eurrûs habenas retinuerunt; nec fuit iis rubori, eburneo seipione deposito, agrestem stivam aratri repetere. Potest pauperes eonsolari Atilius: sed multo magis docere locupletes, quam non sit neeessaria solidæ laudis cupidini anxia divitiarum eomparatio.

(6.) Ejusdem nominis et sanguinis Atilius Regulus, primi Puniei belli gloria, cladesque maxima, eum in Africâ insolentissimæ Carthaginis opes erebris vietoriis contunderet, ae prorogatum sibi ob bene gestas res in proximum annum imperium cognosceret, eonsulibus seripsit, villieum in agello, quem septem jugerum in Pupiniâ habebat, mortuum esse, oeeasionemque nactum mercenarium, amoto inde rustico instrumento, diseessisse: ideoque petere ut sibi sueeessor mitteretur, ne, descrto agro, non esset unde uxor ae liberi sui alerentur. Quæ postquam senatus a eonsulibus aeeepit, et agrum Atilii illieo eolendum locari, et alimenta eonjugi ejus ae liberis præberi, resque quas amiserat, redimi publice, jussit. Tanti ærario nostro virtutis Atilianæ exemplum, quo omnis ætas Romana gloriabitur, stetit.

(7.) Æque magna latifundia L. Quintii Cineinnati fuerunt: septem enim jugera agri possedit: ex hisque tria, quæ pro amieo ad ærarium obsignaverat, multæ nomine amisit. Pœnam quoque pro filio Cæsone, quod ad eausam dicendam non oecurrisset, hujus agelli reditu solvit. Et tamen ei, quatuor jugera aranti, non solum dignitas patrisfamiliæ constitit, sed etiam dictatura delata est. Anguste se habitare nune putat, eujus domus tantum patet, quantum Cineinnati rura patuerunt.

(8.) Quid? Ælia familia, quam locuples! sexdecim eodem tempore Ælii fuerunt, quibus una domuneula erat eodem loei, quo nune sunt Mariana monimenta; et unus in agro Veiente fundus, minus multos culto-

res desiderans, quam dominos habebat; inque Maximo et Flaminio spectaculi locus: quæ quidem loca ob virtutem publice donata possidebant.

(9.) Eadem gens nullum ante scrupulum argenti habuit, quam Paulus, Perse rege devicto, Q. Ælio Tuberoni, genero suo, quinque pondo argenti ex prædâ donaret. Taceo enim, quod princeps civitatis filiam ei nuptum dedit, cujus penates tam jejunos pecuniâ videbat. Quin ipse quoque adeo inops decessit, ut, nisi fundus, quem unum reliquerat, venîsset, uxor ejus dotem unde reciperet, non exstitisset. Animi virorum et feminarum vigebant in civitate; eorumque bonis dignitatis æstimatio cunctis in rebus ponderabatur. Hæc imperia conciliabant; hæc jungebant affinitates; hæc in foro, hæc in curiâ, hæc intra privatos parietes, plurimum poterant. Patriæ enim rem unusquisque, non suam, augere properabat; pauperque in divite, quam dives in paupere, imperio versari malebat. Atque huic tam præclaro proposito illa merces reddebatur, quod nihil eorum, quæ virtuti debentur, emere pecuniâ licebat; inopiæque illustrium virorum publice succurrebatur.

(10.) Itaque cum secundo Punico bello Cn. Scipio ex Hispaniâ senatui scripsisset, petens ut sibi successor mitteretur, quia filiam virginem adultæ jam ætatis haberet, neque ei sine se dos expediri posset; senatus, ne respublica bono duce careret, patris sibi partes desumsit; consilioque uxoris ac propinquorum Scipionis, constitutâ dote, summam ejus ex ærario erogavit, ac puellam nuptum dedit. Dotis modus [XL] millia æris fuit. In quo non solum humanitas Patrum conscriptorum, sed etiam habitus veterum patrimoniorum cognosci potest. Namque adeo fuerunt arcta, ut Tatia, Cæsonis filia, maximam dotem ad virum X millia æris attulisse visa sit; et Megullia, quia cum quinquaginta millibus æris mariti domum intravit, Dotatæ cognomen invenerit. Idem senatus Fabricii Luscini, Scipionisque, filias ab indota-

tis nuptiis liberalitate suâ vindicavit; quoniam paternæ hæreditati, præter opimam gloriam, nihil erat quod acceptum referrent.

(11.) M. autem Scaurus quantulam a patre hæreditatem acceperit, in primo libro eorum, quos de vitâ suâ scripsit, refert. Ait enim sibi decem sola mancipia, totumque censum quinque atque triginta millium nummûm relictum. In hac ille pecuniâ, futurus senatûs princeps, nutritus est spiritus.

Hæc igitur exempla respicere, his acquiescere solatiis debemus, qui parvulos census nostros nunquam querelis vacuos esse sinimus. Nullum, aut admodum parvi ponderis, argentum, paucos servos, septem jugera aridæ terræ, indigentia domesticâ impensâ funera, inopes dotum filias; sed egregios consulatus, mirificas dictaturas, innumerabiles triumphos, cernimus. Quid ergo mediam fortunam, quasi præcipuum generis humani malum, diuturnis conviciis laceramus? quæ, ut non abundantibus, ita fidis uberibus, Poplicolas, Æmilios, Fabricios, Curios, Scipiones, Scauros, hisque paria robora virtutis, aluit. Exsurgamus potius animis, pecuniæque adspectu debilitatos spiritus pristini temporis memoriâ recreemus. Namque per Romuli casam, perque veteris Capitolii humilia tecta, et æternos Vestæ focos, fictilibus etiam nunc vasis contentos, juro, nullas divitias talium virorum paupertati posse præferri.

CAP. V.—*De Verecundiâ.*

1. Populi Romani.
2. C. Ter. Varronis cos.
3. C. Cicereii candidati.
4. L. Licinii Crassi candidati.
5. C. Pompeii Magni procos.
6. C. Julii Cæsaris dictatoris.

Externorum.

1. Spurinnæ Etrusci.
2. Legatorum Spartanorum.

A quâ tempestivus ad verecundiam transitus videtur: hæc enim justissimis viris præcepit, ut privatas facultates negligerent, publicas quam amplissimas esse cuperent: digna, cui perinde atque cœlesti numini exstruantur templa, aræque consecrentur; quia parens est omnis honesti consilii, tutela sollennium officiorum, magistra innocentiæ, cara proximis, accepta alienis, omni loco, omni tempore, favorabilem præ se ferens vultum.

(1.) Sed ut a laudibus ejus ad facta veniamus, a conditâ Urbe usque ad Africanum et Ti. Longum consules, promiscuus senatui et populo spectandorum ludorum locus erat: nunquam tamen quisquam ex plebe ante Patres conscriptos in theatro spectare sustinuit. Adeo circumspecta nostræ civitatis verecundia fuit: quæ quidem certissimum sui documentum etiam illo die exhibuit, quo L. Flamininus extremâ in parte theatri constitit; quia a M. Catone et L. Flacco censoribus senatu motus fuerat, consulatûs jam honore defunctus, frater etiam T. Flaminini, Macedoniæ Philippique victoris. Omnes enim cum transire in locum dignitati suæ debitum coëgerunt.

(2.) Confregit rempublicam Terentius Varro Cannensis pugnæ temerario ingressu. Idem delatam sibi ab universo senatu et populo dictaturam recipere non sustinendo, pudore culpam maximæ cladis redemit: effecitque, ut acies Deorum iræ, modestia ipsius moribus, imputaretur. Itaque titulo imaginis ejus speciosius non recepta dictatura, quam aliorum gesta, adscribi potest.

(3.) Nos autem ad præclarum verecundiæ opus transgrediamur. Magnâ cum invidiâ Fortuna prætoriis comitiis Africani superioris filium Cn. Scipio-

nem, et scribam Cicereium in Campum deduxerat; utque nimis impotens, sermone vulgi carpebatur, quod tanti viri sanguinem clientelamque comitiali certamine confuderat. Cæterum crimen ejus in suam laudem Cicereius convertit. Nam, ut vidit omnibus se centuriis Scipioni anteferri, templo descendit; abjectâque candidâ togâ, competitoris sui suffragatorem agere cœpit; ut scilicet præturam melius Africani memoriæ concederet, quam sibi vindicaret. Nec minimum est verecundiæ pretium. Scipio tunc honorem adeptus est: Cicereio tamen magis gratulati sunt.

(4.) Ac, ne protinus comitiis abeamus, consulatum petens L. Crassus, cum omnium candidatorum more circum forum supplex populo ire cogeretur, nunquam adduci potuit, ut id, præsente Q. Scævolâ, gravissimo et sapientissimo viro, socero suo, faceret. Itaque rogabat eum, ut a se, dum ineptæ rei deserviret, discederet; majorem verecundiam dignitatis ejus, quam candidæ togæ suæ respectum agens.

(5.) Pompeius autem Magnus, Pharsalicâ acie victus a Cæsare, cum postero die Larissam intraret, oppidique illius universus populus obviam ei processisset; "Ite," inquit, "et istud officium præstate victori." Dicerem, non dignus qui vinceretur, nisi a Cæsare superatus esset: certe modestus in calamitate: nam, quia dignitate suâ uti jam non poterat, usus est verecundiâ.

(6.) Quam præcipuam in C. quoque Cæsare fuisse, et sæpenumero apparuit, et ultimus ejus dies significavit. Compluribus enim parricidarum violatus mucronibus, inter ipsum illud tempus, quo divinus spiritus mortali discernebatur a corpore, ne tribus quidem et viginti vulneribus, quin verecundiæ obsequeretur, absterreri potuit: siquidem utrâque togam manu demisit, ut inferior pars corporis tecta collaberetur. In hunc modum non homines exspirant, sed Dii immortales sedes suas repetunt.

Externa.

(1.) Quod sequitur, externis annectam, quia ante ;estum est, quam Etruriæ civitas daretur. Excel-entis in eâ regione pulchritudinis adolescens, nomine ·purinna, cum mirâ specie complurium feminarum llustrium sollicitaret oculos, ideoque viris ac parenti-us earum se suspectum esse sentiret, oris decorem ulneribus confudit, deformitatemque sanctitatis suæ dem, quam formam irritamentum alienæ libidinis, sse maluit.

(2.) Athenis quidam ultimæ senectutis, cum spec-ıtum ludos in theatrum venisset, eumque nemo e vibus sessum reciperet, ad Lacedæmoniorum legatos ›rte pervenit: qui, hominis ætate moti, canos ejus t annos assurgendi officio venerati sunt, sedemque i inter ipsos honoratissimo loco dederunt. Quod ubi eri populus adspexit, maximo plausu alienæ urbis erecundiam comprobavit. Ferunt tunc unum e La-:dæmoniis dixisse: "Ergo Athenienses, quid sit .ctum, sciunt; sed id facere negligunt."

Cap. VI.—*De Amore Conjugali.*

Cujus exempla Romana sunt

Ti. Gracchus major.	4. Julia, C. F. Cn. Magni.
C. Plautius Numida.	5. Porcia, M. F. M. Bruti.
M. Plautius.	

Externa.

Artemisia, Mausoli regis.	2. Hypsicratea, Mithridatis regis.

3. Lacænæ, Minyarum.

A placido et leni affectu ad æque honestum, verum iquanto ardentiorem et concitatiorem, pergam; le-

gitimique amoris quasi quasdam imagines, non sine maximâ veneratione contemplandas, lectoris oculis subjiciam; valenter inter conjuges stabilitæ fidei opera percurrens, ardua imitatu, cæterum cognosci utilia; quia excellentissima animadvertenti, ne mediocria quidem præstare, rubori oportet esse.

(1.) Ti. Gracchus, anguibus domi suæ mare ac feminâ apprehensis, certior factus ab aruspice, mare dimisso, uxori ejus, feminâ, ipsi celerem obitum instare; salutarem conjugi potius quam sibi partem augurii secutus, marem necari, feminam dimitti jussit: sustinuitque in conspectu suo seipsum intèritu serpentis occidi. Itaque Corneliam nescio utrum feliciorem dixerim, quod talem virum habuerit, an miseriorem, quod amiserit. O te, Thessaliæ rex Admete, crudelis et diri facti crimine sub magno judice damnatum! qui conjugis tuæ fata pro tuis permutari passus es; eâque, ne tu exstinguereris, voluntario obitu consumtâ, lucem intueri potuisti. Et certe prius parentum indulgentiam tentaveras, femineo animo impar inventus.

(2.) Vilior Graccho iniquæ fortunæ victima, quamvis senatorii vir ordinis, C. Plautius Numida; sed in consimili amore par exemplum. Morte enim uxoris auditâ, doloris impotens, pectus suum gladio percussit. Interventu deinde domesticorum inceptum exsequi prohibitus, colligatusque, ut primum occasio data est, scissis fasciis, et vulnere divulso, constanti dexterâ, spiritum luctûs acerbitate permixtum ex ipsis præcordiis et visceribus hausit; tam violentâ morte testatus, quantum maritalis flammæ illo pectore clausum habuisset.

(3.) Ejusdem ut nominis, ita amoris quoque, M. Plautius. Nam cum imperio senatûs classem sociorum sexaginta navium in Asiam reduceret, Tarentumque appulisset, atque ibi uxor ejus Orestilla, quæ illuc eum prosecuta fuerat, morbo pressa decessisset, funeratâ eâ, atque in rogum impositâ, inter officium

ungendi et osculandi, stricto ferro incubuit. Quem amici, sicut erat, togatum et calceatum, corpori conjugis junxerunt; ac deinde subjectis facibus utrumque unà cremaverunt. Quorum ibi factum sepulcrum Tarenti etiam nunc conspicitur, quod vocatur Τῶν Φιλούντων. Nec dubito, quin, si quis modo exstinctis sensus inest, Plautius et Orestilla, fati consortione gestientes vultus tenebris intulerint. Sane, ubi idem et maximus et honestissimus amor est, aliquanto præstat morte jungi, quam vitâ distrahi.

(4.) Consimilis affectus Juliæ, C. Cæsaris filiæ, annotatus est. Quæ cum ædiliciis comitiis Pompeii Magni conjugis sui vestem cruore respersam e Campo domum relatam vidisset, territa metu, nequa ei vis esset allata, exanimis concidit; partumque, quem utero conceptum habebat, subitâ animi consternatione et gravi dolore corporis ejicere coacta est; atque ita exspiravit; magno quidem cum totius terrarum orbis detrimento; cujus tranquillitas tot civilium bellorum truculentissimo furore perturbata non esset, si Cæsaris et Pompeii concordia communis sanguinis vinculo constricta mansisset.

(5.) Tuos quoque castissimos ignes, Portia, M. Catonis filia, cuncta sæcula debitâ admiratione prosequentur; quæ cum apud Philippos victum et interemtum virum tuum Brutum cognosceres, quia ferrum non dabatur, ardentes ore carbones haurire non dubitâsti, muliebri spiritu virilem patris exitum imitata. Sed nescio an hoc fortius, quod ille usitato, tu novo genere mortis absumta es.

Externa.

(1.) Sunt et alienigeni amores justi, obscuritate ignorantiæ non obruti; e quibus paucos attigisse satis erit. Gentis Cariæ regina Artemisia virum suum Mausolum fato absumtum quantopere desiderârit, leve est, post conquisitorum omnis generis honorum, monimentique usque ad septem miracula provecti,

magnificentiam, argumentari. Quid enim aut eos colligas, aut de illo inclyto tumulo loquare, cum ipsa Mausoli vivum ac spirans sepulcrum fieri concupierit, eorum testimonio, qui illam exstincti ossa potioni adspersa bibisse tradunt?

(2.) Hypsicratea quoque regina Mithridatem conjugem suum effusis caritatis habenis amavit; propter quem præcipuum formæ suæ decorem in habitum virilem convertere voluptatis loco habuit. Tonsis enim capillis, equo se et armis assuefecit, quo facilius laboribus et periculis ejus interesset. Quin etiam victum a Cn. Pompeio, per efferatas gentes fugientem, animo pariter et corpore infatigabili secuta est. Cujus tanta fides asperarum atque difficilium rerum Mithridati maximum solatium, et jucundissimum lenimentum fuit: cum domo enim et penatibus vagari se credidit, uxore simul exsulante.

(3.) Verum quid Asiam, quid barbariæ immensas solitudines, quid latebras Pontici sinûs scrutor? cum splendidissimum totius Græciæ decus, Lacedæmon præcipuum uxoriæ fidei specimen tantum non nostri ostentet oculis, plurimis et maximis patriæ suæ laudibus admiratione facti comparandum.

Minyæ, quorum origo, ex inclyto sociorum Iasoni numero Lemniorum in insulâ concepta, per aliqu saeculorum vices stabili in sede manserat, a Pelasgi expulsi armis, alienæ opis indigi, excelsa Täygetorum montium juga supplices occupaverant. Quos Spar tana civitas, respectu Tyndaridarum, (namque in il nobilis famæ navigio destinatum sideribus par fratru fulserat) deductos inde legibus commodisque suis in miscuit. Sed hoc tantum beneficium in injuriam be meritæ urbis, regnum affectantes, verterunt. Igit publicæ custodiæ inclusi, capitali asservabantur su plicio. Quod cum vetere instituto Lacedæmonioru nocturno tempore passuri essent, conjuges eorum, lustris ibi sanguinis, velut allocuturæ perituros vir impetrato a custodibus aditu, carcerem intraveru

ommutatâque veste, per simulationem doloris velatis apitibus, eos abire passæ sunt. Hoc loco quid aliud djecerim, quam dignas fuisse, quibus Minyæ nuberent?

Cap. VII.—*De Amicitiæ Vinculo.*

Quo juncti Romani.

1. Ti. Sempronius Gracchus cum C. Blosio.
2. C. Sempronius Gracchus cum Pomponio et Lætorio.
3. L. Rheginus cum Q. Servilio Cæpione.
4. T. Volumnius cum M. Lucullo.
5. L. Petronius cum P. Cœlio.
6. Ser. Terentius cum D. Bruto.
7. C. Lælius cum Scipione, et M. Agrippa cum Augusto.

Externi.

1. Damon cum Phintiâ.
2. Alexander Magnus cum Hephæstione..

Contemplemur nunc amicitiæ vinculum, potens et prævalidum, neque ullâ ex parte sanguinis viribus inferius. Hoc etiam certius et exploratius, quod illud nascendi sors (fortuitum opus), hoc uniuscujusque solido judicio incoacta voluntas, contrahit. Itaque celerius sine reprehensione propinquum aversere, quam amicum; quia altera diremtio iniquitatis, altera utique levitatis crimini subjecta est. Cum enim deserta sit futura vita hominis, nullius amicitiæ cincta præsidio, am necessarium subsidium temere assumi non debet; semel autem recte apprehensum sperni non convenit. Sinceræ vero fidei amici præcipue in adversis rebus cognoscuntur; in quibus quidquid præstatur, totum a

constanti benevolentiâ proficiscitur. Felicitatis cultus, majore ex parte adulationi quam caritati erogatus, certe suspectus est, perinde ac si plus semper petat, quam impendat. Accedit huc, quod infractæ fortunæ homines magis amicorum studia desiderant, vel præsidii vel solatii gratiâ. Nam læta quidem, et prospera negotia, utpote cum divinâ suffragatione foveantur, humanâ minus indigent. Tenacius igitur eorum nomina posteritatis memoria apprehendit, qui adversos amicorum casus non deseruerunt, quam qui prosperum vitæ cursum comitati sunt. Nemo de Sardanapali familiaribus loquitur: Orestes Pylade pæne amico, quam Agamemnone patre, notior est: siquidem illorum amicitia in consortione deliciarum et luxuriæ contabuit; horum, duræ atque asperæ conditionis solatium, ipsarum miseriarum experimento enituit. Sed quid externa attingo, cum domesticis prius liceat uti?

(1.) Inimicus patriæ fuisse Ti. Gracchus existimatus est, nec immerito, quia potentiam suam saluti ejus prætulerat. Quam constantis tamen fidei amicum, etiam in hoc tam pravo proposito, C. Blosium Cumanum habuerit, operæ pretium est cognoscere. Hostis judicatus, ultimo supplicio affectus, sepulturæ honore spoliatus, benevolentiâ tamen ejus non caruit. Nam, cum senatus Rupilio et Lænati consulibus mandâsset, ut in eos, qui cum Graccho consenserant, more majorum animadverterent; et ad Lælium, cujus consilio præcipue consules utebantur, pro se Blosius deprecatum venisset, familiaritatisque excusatione uteretur, atque is dixisset, "Quid si te Gracchus templo Jovis Optimi Maximi faces subdere jussisset? obsecuturusne voluntati illius, propter istam, quam jactas, familiaritatem, fuisses?" "Nunquam istud," inquit, "Gracchus imperâsset." Satis, immo etiam nimium; totius namque senatûs consensu damnatos mores defendere ausus est. Verum quod sequitur, multo audacius, multoque periculosius. Compressus enim perseveranti interrogatione Lælii, in eodem constan

radu stetit, seque etiam hoc, si modo Gracchus annuisset, facturum respondit. Quis illum sceleratum utâsset fuisse, si tacuisset? Quis non etiam sapien-m, si pro necessitate temporis locutus esset? At Blosius nec silentio honesto nec prudenti sermone alutem suam, ne quâ ex parte infelicis amicitiæ meoriam desereret, tueri voluit.

(2.) In eâdem domo æque robusta constantis amiitiæ exempla oboriuntur. Prostratis enim jam et rditis C. Gracchi consiliis rebusque, cum tota ejus onspiratio late quæreretur, desertum omni auxilio, uc tantum amici, Pomponius et Lætorius, ab infestis undique ruentibus telis, oppositu corporum suorum xerunt. Quorum Pomponius, quo is facilius evade-t, concitatum sequentium agmen in portâ Trigeinâ aliquamdiu acerrimâ pugnâ inhibuit: nec vivus elli potuit, sed, multis confectus vulneribus, transiım eis super cadaver suum, credo, etiam post fata vitus, dedit. Lætorius autem in ponte Sublicio conitit, et eum, donec Gracchus transiret, ardore spiris sui sepsit: ac vi jam multitudinis obrutus, conrso in se gladio, celeri saltu profundum Tiberis tiit: quamque in eo ponte caritatem toti patriæ oratius Cocles exhibuerat, unius amicitiæ, adjectâ luntariâ morte, præstitit. Quam bonos Gracchi, si it patris aut materni avi sectam vitæ ingredi voluisnt, habere milites potuerant! Quo enim impetu, â perseverantiâ animi, Blosius, et Pomponius, et ætorius tropæa ac triumphos eorum adjuvissent, riosi conatûs tam strenui comites! sinistris quidem spiciis amicitiæ conditionem secuti; sed, quo miriora, hoc certiora, fideliter cultæ nobilitatis explа.

(3.) L. autem Rheginus, si ad debitam publico nisterio sinceritatem exigatur, posteritatis convicio erandus; si amicitiæ fido pignore æstimetur, in timo laudabilis conscientiæ portu relinquendus est.

Tribunus enim plebis Cæpionem in carcerem conjectum, quod illius culpâ exercitus noster a Cimbris et Teutonis videbatur deletus, veteris arctæque amicitiæ memor, publicâ custodiâ liberavit: nec hactenus amicum egisse contentus, etiam fugæ ejus comes accessit. Pro magnum et inexsuperabile tuum numen, Amicitia! cum ex alterâ parte respublica manum injiceret, ex alterâ tua illum dextera traheret; et illa, ut sacrosanctus esse vellet, exigeret; tu exsilium indiceres; (adeo blando uteris imperio) supplicium honori prætulit.

(4.) Admirabile hoc opus tuum: sed quod sequitur, aliquanto laudabilius. Recognosce enim, quousque T. Volumnii constantem erga amicum suum caritatem sine ullâ reipublicæ injuriâ evexeris; qui, ortus equestri loco, cum M. Lucullum familiariter coluisset, eumque M. Antonius, quia Bruti et Cassii partes secutus fuerat, interemisset, in magnâ fugiendi licentiâ, exanimi amico adhæsit; hucusque in lacrymas et gemitus profusus, ut nimiâ pietate causam sibi mortis arcesseret. Nam, propter præcipuam et perseverantem lamentationem, ad Antonium pertractus est. Cujus postquam in conspectu stetit, "Jube me," inquit, "imperator, protinus ad Luculli corpus perductum, occidi: neque enim, absumto illo, superesse debeo, cum ei infelicis militiæ auctor exstiterim." Quid hac fidelius benevolentiâ? Mortem amici hostis odio levavit; vitam suam consilii crimine adstrinxit: quoque illum miserabiliorem redderet, se fecit invisiorem. Nec difficiles Antonii aures habuit; ductusque, quo voluerat, Luculli dextram avide osculatus, caput, quod abscisum jacebat, sublatum pectori suo applicavit; ac deinde demissam cervicem victoris gladio præbuit. Loquatur Græcia Thesea, nefandis Pirithoi amoribus subscribentem, Ditis se patris regnis commisisse. Vani est istud narrare, stulti credere. Mixtum cruorem amicorum, et vulneribus innexa vulnera, mortem

que morti inhærentem videre; hæc sunt vera Romanæ amicitiæ indicia: illa gentis ad fingendum paratæ monstro similia mendacia.

(5.) L. quoque Petronius hujusce laudis consortionem merito vindicat. Pari etenim inclytæ amicitiæ ausu par gloriæ portio auferenda est. Admodum humili loco natus, ad equestrem ordinem et splendidæ militiæ stipendia, P. Cælii beneficio, pervenerat. Cui gratum animum, quia in lætâ materiâ exhibere non contigerat, in eâ, quam iniquam Fortuna esse voluit, eum multâ fide præstitit. Erat ab Octavio consule Placentiæ præpositus Cælius. Quâ a Cinnano exercitu captâ, et senior jam, et gravi valetudine affectus, ne in potestatem hostium veniret, ad auxilium dextræ Petronii confugit. Quem is ab incepto consilio frustra conatus abstrahere, in iisdem perseverantem precibus interemit, cædique ejus suam junxit; ne, eo jacente, per quem omnia dignitatis incrementa assecutus fuerat, superesset. Ita alterius fato verecundia, alterius pietas, causam præbuit.

(6.) Jungendus est Petronio Ser. Terentius; quamquam ei, sicut cupierat, pro amico suo perire non contigit. Incepto namque egregio, non irrito eventu, æstimari debet; quia, quantum in illo fuit, et ipse exstinctus est, et D. Brutus periculum mortis evasit: qui, fugiens a Mutinâ, ut ad se interficiendum ab Antonio missos equites advenisse cognovit, quodam in loco justæ pœnæ debitum spiritum tenebris furari conabatur: eoque jam factâ irruptione, Terentius fideli mendacio obscuritate ipsâ suffragante, Brutum se esse simulavit, et corpus suum trucidandum equitibus objecit. Verum cognitus a Furio, cui Brutianæ ultionis officium mandatum fuerat, necc suâ amici supplicium discutere non potuit. Sic invitus, Fortunâ cogente, vixit.

(7.) Ab hoc horrido et tristi pertinacis amicitiæ, ad lætum et serenum vultum transeamus: atque eam inde evocatam, ubi omnia lacrymis, gemitu, cædibus

fuerant referta, in eo, quo dignior est, felicitatis domicilio collocemus, gratiâ, honore, abundantissimisque opibus fulgentem. Prodite igitur ab illâ, quæ sanctorum umbris dicata esse creditur, sede, hinc Decime Læli, illinc M. Agrippa, alter virorum, alter Deorum maximum amicum, et certâ mente et secundis ominibus sortiti: totumque beatæ turbæ gregem, qui vestro ductu veneranda sinceræ fidei stipendia, laudibus et præmiis onustus, peregit, in lucem vobiscum protrahite. Vestros enim constantes animos, vestra strenua ministeria, vestram inexpugnabilem taciturnitatem, proque dignitate et salute amicorum perpetuam excubationem, testatiorem benevolentiam; et rursus harum rerum uberrimos fructus, posterior intuens ætas, in excolendo jure amicitiæ, quam libentius, tam etiam religiosius erit operata.

Externa.

(1.) Hæret animus in domesticis: sed aliena quoque benefacta referre Romanæ urbis candor hortatur. Damon et Phintias, Pythagoricæ prudentiæ sacris initiati, tam fidelem inter se amicitiam junxerant, ut, cum alterum ex his Dionysius Syracusanus interficere vellet, atque is tempus ab eo, quo, prius quam periret, domum profectus res suas ordinaret, impetravisset, alter vadem se pro reditu ejus tyranno dare non dubitârit. Solutus erat periculo mortis, qui modo cervices gladio subjectas habuerat: eidem caput suum subjecerat, cui securo vivere licebat. Igitur omnes, et in primis Dionysius, novæ atque ancipitis rei exitum speculabantur. Appropinquante deinde definitâ die, nec illo redeunte, unusquisque stultitiæ tam temerarium sponsorem damnabat. At is nihil se de amici constantiâ metuere prædicabat. Eodem autem momento, et horâ a Dionysio constitutâ, qui eam acceperat, supervenit. Admiratus amborum animum tyrannus, supplicium fidei remisit; insuperque eos rogavit, ut se in societatem amicitiæ, tertium sod-

itii gradum ultimâ culturum benevolentiâ, reciperent. Hæ sane vires amicitiæ: mortis contemtum ingenerare, vitæ dulcedinem exstinguere, crudelitatem mansuefacere, odium in amorem convertere, pœnam beneficio pensare potuerunt: quibus pæne tantum venerationis, quantum Deorum immortalium cærimoniis, debetur. Illis enim publica salus, his privata ontinetur. Atque, ut illarum ædes sacra domicilia, ta harum fida hominum pectora quasi quodam sancto piritu referta templa sunt.

(2.) Quod ita esse, rex Alexander sensit. Darii astris, in quibus omnes necessarii ejus erant, potitus, Iephæstione gratissimo sibi latus suum tegente, ad os alloquendos venit. Cujus adventu mater Darii ecreata, humi prostratum caput erexit, Hephæstionemque, quia ei et staturâ et formâ præstabat, more Persarum adulata, tamquam Alexandrum salutavit. Admonita deinde erroris, per summam trepidationem xcusationis verba quærebat. Cui Alexander, "Nihil st," inquit, "quod hoc nomine confundaris; nam t hic Alexander est." Utri prius gratulemur? qui oc dicere voluit, an cui audire contigit? Maximi nim animi rex, etiam totum terrarum orbem aut victoriis aut spe complexus, tam paucis verbis se cum omite suo partitus est. O donum inclytæ vocis, danti ariter atque accipienti speciosum! Quod privatim uoque merito veneror, clarissimi ac disertissimi viri romtissimam erga me benevolentiam expertus. Nec etuo, ne parum conveniat, mihi Pompeium meum nstar esse Alexandri; cum illi Hephæstio suus alter uerit Alexander. Ego vero gravissimo crimini sim bnoxius, constantis et benignæ amicitiæ exempla ine ullâ ejus mentione transgressus; cujus in animo elut in parentum amantissimorum pectore, lætior itæ meæ status viguit, tristior acquievit: a quo omium incrementa commodorum ultro oblata cepi: per uem tutior adversus casus steti: qui studia nostra uctu et auspiciis suis lucidiora et alacriora reddidit.

Itaque pavi invidiam quorumdam optimi amici jacturâ, videlicet quia fructu torseram; non quidem meo merito; gratiam meam, quantacumque fuit, cum his, qui eâ uti voluerunt, partitus. Verum nulla tam modesta felicitas est, quæ malignitatis dentes vitare possit. Et quo secessu quosdam fugeris, aut quibus infulis misericordiæ permulseris, ne alienis malis, perinde ac bonis suis, lætentur ac gestiant? Divites sunt aliorum jacturis, locupletes calamitatibus, immortales funeribus. Sed illi quatenus alienis incommodis, suorum adhuc expertes, insultent, optima vindex insolentiæ varietas humanæ conditionis viderit.

CAP. VIII.—*De Liberalitate.*

1. Q. Fabii Max. Verrucosi dict.
2. Busæ Canusinæ.
3. Q. Considii equitis Romani.
4. Populi Rom. erga Attalum regem.
5. Ejusdem populi Romani erga Græcos.

Externorum.

1. Hieronis regis Syracusanorum erga Romanos.
2. Gilliæ Agrigentini erga cives suos.

Nostrum opus, pio egressu ad proprium dolore provectum, in suum ordinem revocetur; liberalitati que commemorationi vacemus: cujus duo sunt max me probabiles fontes, verum judicium, et honesta be nevolentia. Nam, cum ab his oritur, tunc demum d ratio constat. Dono autem ipsi gratiam et magnitud quidem sua, sed efficaciorem aliquanto opportunita conciliat.

(1.) Accedit enim pretio rei inæstimabile momen tum occasionis, quæ Fabium Maximum tot ante sa

cula ob parvam pecuniæ summam erogatam, ad hoc usque tempus laudabilem fecit. Captivos ab Hannibale, interpositâ pactione nummorum, receperat: qui cum a senatu non præstarentur, misso in Urbem filio, fundum, quem unicum possidebat, vendidit, ejusque pretium Hannibali protinus numeravit. Si ad calculos revocetur, parvum, utpote septem jugeribus (et hoc in Pupiniâ) addictis, redactum; si animo erogantis, omni pecuniâ majus. Se enim patrimonii, quam patriam fidei, inopem esse maluit; eo quidem majore commendatione, quod proni studii certius indicium est supra vires niti, quam viribus ex facili uti. Alter enim, quod potest, præstat: alter etiam plus quam potest.

(2.) Itaque ejusdem temporis femina, Busa nomine, regionis autem Apuliæ ditissima, merito quidem liberalitatis testimonium receperit: sed excellentes opes suas Fabianis rei familiaris angustiis non comparaverit. Nam, etsi circa decem millia civium nostrorum, Cannensis prœlii reliquias, benignissime intra Canusina mœnia alimentis sustentavit; salvo tamen statu fortunarum suarum, munificam se populo Romano præstitit. Fabius, in honorem patriæ, paupertatem inopiâ mutavit.

(3.) In Q. quoque Considio saluberrimi exempli, nec sine parvo ipsius fructu, liberalitas annotata est: qui, Catilinæ furore ita consternatâ republicâ, ut ne a locupletibus quidem debitæ pecuniæ, propter tumultum, pretiis possessionum diminutis, solvi creditoribus possent; cum centies atque quinquagies HS. summam in fenore haberet, neque de sorte quemquam debitorum suorum, neque de usurâ, a suis appellari passus est: quantumque in ipso fuit, amaritudinem publicæ confusionis privatâ tranquillitate mitigavit; opportune mirificeque testatus, nummorum suorum, non civilis sanguinis, se esse feneratorem. Jam, qui nunc præcipue negotiatione delectantur, cum pecuniam cruentam domum retulerint, quam improbando

gaudio exsultent, recognoscent, si diligenter senatûs-consultum, quo Considio gratiæ actæ sunt, legere non fastidierint.

(4.) Queri mecum jamdudum populus Romanus videtur, quod, cum singulorum munificentiam consecter, de suâ taceam. Ad summam enim ejus laudem pertinet, quem animum regibus et urbibus et gentibus præstiterit, recognosci; quia omne præclari facti decus crebrâ memoriâ in se ipso revirescit. Asiam, bello captam, Attalo regi muneris loco possidendam tradidit; eo excelsius et speciosius Urbis nostræ futurum imperium credens, si ditissimam atque amœnissimam partem terrarum orbis in beneficio, quam in fructu suo, reponere maluisset. Ipsâ victoriâ donum felicius; quia multum occupâsse, habere invidiam potuit; tantum tribuisse, gloriâ carere non potuit.

(5.) Illius vero Romanæ liberalitatis cœlestem spiritum nullæ literæ satis dignis laudibus prosequentur. Philippo enim Macedonum rege superato, cum ad Isthmicum spectaculum tota Græcia convenisset, T. Quintius Flamininus, tubæ signo silentio facto, per præconem hæc verba recitari jussit: "Senatus Populusque Romanus, et T. Quintius Flamininus imperator, omnes Græciæ urbes, quæ sub ditione Philippi regis fuerunt, liberas atque immunes esse jubet." Quibus auditis, maximo et inopinato gaudio homines perculsi, primo, veluti non audîsse se, quæ audierant, credentes, obticuerunt. Iteratâ deinde pronuntiatione præconis, tantâ cœlum clamoris alacritate compleverunt, ut certo constet, aves, quæ supervolabant, attonitas paventesque decidisse. Magni animi fuisset a tot captivorum capitibus servitutem detraxisse, quo tunc nobilissimis et opulentissimis urbibus populus Romanus libertatem largitus est. Ad cujus majestatem pertinet, non solum quæ ipse benigne tribuit, sed etiam quæ alio tribuente sensit, commemorari. Ut enim illic [collatæ] ita hîc redditæ laudis commendatio est.

Externa.

(1.) Hiero, Syracusanorum rex, auditâ clade, quâ Romani apud Trasimenum lacum erant afflicti, trecenta millia modiûm tritici, et ducenta millia hordei, aurique ducenta et quadraginta pondo Urbi nostræ muneri misit. Neque ignarus verecundiæ majorum nostrorum, ne nollent accipere, in habitum id Victoriæ formavit, ut eos, religione motos, munificentiâ uti cogeret; voluntate mittendi prius, iterum providentiâ cavendi ne remitteretur, liberalis.

(2.) Subnectam huic Agrigentinum Gilliam, quem propemodum ipsius liberalitatis præcordia constat habuisse. Erat opibus excellens, sed multo etiam animo, quam divitiis locupletior: semperque in erogandâ potius quam in contrahendâ pecuniâ occupatus; adeo ut domus ejus quasi quædam munificentiæ officina crederetur. Illinc enim publicis usibus apta monimenta exstruebantur: illinc grata populi oculis spectacula edebantur: illinc epularum magnifici apparatus, labentique annonæ subsidia, oriebantur. Et, cum hæc universis, privatim alimenta inopiâ laborantibus, dotes virginibus paupertate pressis, subsidia detrimentorum incursu quassatis, erogabantur. Hospites quoque tum urbanis penatibus, tum etiam rusticis tectis benignissime excepti, variis muneribus ornati dimittebantur. Quodam vero tempore quingentos simul Gelensium equites, vi tempestatis in possessiones suas compulsos, aluit ac vestivit. Quid multa? non mortalem aliquem, sed propitiæ Fortunæ benignum esse diceres sinum. Ergo, quod Gillias possidebat, omnium quasi commune patrimonium erat: pro cujus salute et incrementis, tum Agrigentina civitas, tum etiam vicinæ regiones votis excubabant. Colloca ex contrariâ parte arcas inexorabilibus claustris obseratas: nonne præstantiorem aliquanto existimes illam impensam, quam hanc custodiam?

VALERII MAXIMI

FACTORUM DICTORUMQUE

MEMORABILIUM

LIBER QUINTUS.

Cap. I.—*De Humanitate et Clementiâ.*

1. Senatûs Romani.
2. L. Cornelii Scipionis cos.
3. T. Quintii Crispini.
4. M. Claudii Marcelli procos.
5. Q. Metelli Macedonici procos.
6. P. Scipionis Æmiliani procos.
7. P. Africani Majori procos.
8. L. Æmilii Pauli cos 2.
9. Cn. Pompeii Magn procos.
10. C. Julii Cæsaris co 2.
11. M. Antonii trium viri.

Externorum.

1. Alexandri Magni.
2. Pisistrati Atheniensis.
3. Pyrrhi Epirotarum regis.
4. Antigoni Macedoniæ regis.
5. Campanorum.
6. Hannibalis Pœni.

Liberalitati quas aptiores comites, quam huma tatem et clementiam dederim? quoniam idem ge

laudis expetunt: quarum prima inopiâ, proxima occupatione, tertia ancipiti fortunâ præstatur. Cumque nescias quam maxime probes, ejus tamen commendatio præcurrere videtur, cui nomen ex ipso numine quæsitum est.

(1.) Ante omnia autem humanissima et clementissima senatûs acta referam: qui, cum Carthaginiensium legati ad captivos redimendos in Urbem venissent, protinus his, nullâ pecuniâ acceptâ, reddidit juvenes, numerum duûm millium et septingentorum quadraginta trium explentes. Verum tantum hostium exercitum dimissum, tantam pecuniam contemtam, tot Punicis injuriis veniam datam, ipsos legatos obstupuisse arbitror, ac secum dixisse: "O munificentiam gentis Romanæ, Deorum benignitati æquandam! O etiam nostram legationem supra vota felicem! nam, quod beneficium nunquam dedissemus, accepimus."

Illud quoque non parvum humanitatis senatûs indicium est. Syphacem enim, quondam opulentissimum Numidiæ regem, captivum in custodiâ Tiburi mortuum, publico funere censuit efferendum, ut vitæ dono honorem sepulturæ adjiceret. Consimilique clementiâ in Perse usus est: nam, cum Albæ, in quâ custodiæ causâ relegatus erat, decessisset, quæstorem misit, qui eum publico funere efferret; ne reliquias regias jacere inhonoratas pateretur.

Hostibus hæc, et miseris, et fato functis officia rebus erogata: illa amicis, et felicibus, et vivis tributa sunt. Confecto Macedonico bello, Musicanes, Masinissæ filius, cum equitibus, quos in præsidium Romanorum adduxerat, ab imperatore Paulo ad patrem remissus, tempestate classe dispersâ, Brundisium æger delatus est. Quod ubi senatus cognovit, continuo illo quæstorem ire jussit, cujus curâ et hospitium adolescenti expediretur, et omnia, quæ ad valetudinem opus essent, præberentur; impensæque liberaliter cum ipsi, tum toti comitatui, præstarentur; naves etiam ut prospicerentur, quibus se bene ac tuto cum suis in

Africam trajiceret. Equitibus singulas libras argenti, et quingenos sestertios, dari imperavit. Quæ tam promta et tam exquisita Patrum conscriptorum humanitas efficere potuit, ut, etiam si exspirâsset adolescens, æquiore animo desiderium ejus pater toleraret. Idem senatus, cum, ad gratulandum sibi, Prusiam Bithyniæ regem, Perse devicto, venire audisset, obviam illi P. Cornelium Scipionem quæstorem Capuam misit; censuitque ut domus ei Romæ quam optima conduceretur, et copiæ non solum ipsi, sed etiam comitibus ejus, publice præberentur. In eoque excipiendo tota urbs unius humani amici vultum habuit. Itaque, qui amantissimus nostri venerat, duplicatâ erga nos benevolentiâ in regnum suum reversus est. Nec Ægyptus quidem Romanæ humanitatis expers fuit. Rex enim Ptolemæus, a minore fratre regno spoliatus, petendi auxilii gratiâ, cum paucis admodum servis, squalore obsitus, Romam venerat, ac se in hospitium Alexandrini pictoris contulerat. Id postquam senatu relatum est, arcessito juvene, quam potuit accurata excusatione usus est, quod nec quæstorem illi more majorum obviam misisset, nec publico cum hospiti excepisset: eaque non suâ negligentiâ, sed ipsiu subito et clandestino adventu, facta dixit: et illum curiâ protinus ad publicos penates deduxit, hortatus que est, ut, depositis sordibus, adeundi ipsius die peteret. Quin etiam curæ habuit, ut munera ei quo tidie per quæstorem darentur. His gradibus officioru jacentem ad regium fastigium erexit: effecitque, u plus spei in auxilio populi Romani, quam metûs i suâ fortunâ, reponeret.

(2.) Atque, ut ab universis Patribus conscriptis singulos veniam, L. Cornelius consul, primo Puni bello, cum Olbiam oppidum cepisset, pro quo forti sime dimicans Hanno dux Carthaginiensium occ derat, corpus ejus e tabernaculo suo amplo func extulit: nec dubitavit hostis exsequias ipse celebrar eam demum victoriam et apud Deos et apud homin

minimum invidiæ habituram credens, quæ plurimum humanitatis habuisset.

(3.) Quid de Quintio Crispino loquar, cujus mansuetudinem potentissimi affectus, ira atque gloria, quatere non potuerunt? Badium Campanum et hospitio benignissime domi suæ exceperat, et adversâ valetudine correptum attentissimâ curâ recreaverat. A quo, post illam nefariam Campanorum defectionem, in acie ad pugnam provocatus, cum et viribus corporis et animi virtute aliquanto esset superior, monere ingratum, quam vincere, maluit. "Nam quid agis," inquit, "demens? aut quo te prava cupiditas transversum rapit? Parum habes publicâ impietate furere, nisi etiam privatâ lapsus fueris? Unus tibi Romanorum videlicet Quintius placet, in quo sceleste exerceas arma, cujus penatibus et honoris vicissitudinem et salutem tuam debes? At me fœdus amicitiæ, Diique hospitales, sancta nostro sanguini, vestris pectoribus vilia pignora, hostili certamine congredi tecum vetant. Quin etiam, si in concursu exercituum fortuito umbonis mei impulsu prostratum agnovissem, applicatum jam cervicibus tuis mucronem revocâssem. Tuum ergo crimen sit hospitem occidere voluisse; meum non eris, hospes occisus. Proinde aliam, quâ occidas, dexteram quære, quoniam mea te servare didicit." Dedit utrique cœleste numen debitum exitum; siquidem in eo prœlio Badius obtruncatus est, Quintius insigni pugnâ clarus evasit.

(4.) Age, M. Marcelli clementia, quam clarum, quamque memorabile exemplum haberi debet! qui, captis a se Syracusis, in arce earum constitit, ut urbis modo opulentissimæ, tunc afflictæ, fortunam ex alto cerneret. Cæterum casum ejus lugubrem intuens, fletum cohibere non potuit. Quem si quis ignarus vir adspexisset, alterius victoriam esse credidisset. Itaque, Syracusana civitas, maximâ clade tuâ aliquid admixtum gratulationis habuisti; quia si tibi incolu-

mem stare fas non erat, leniter sub tam mansueto victore cecidisti.

(5.) Q. vero Metellus, Celtiberieum in Hispaniâ gerens bellum, eum urbem Centobrieam obsideret, et jam admotâ machinâ, partem muri, quæ sola convelli poterat, disjecturus videretur, humanitatem propinquæ victoriæ prætulit: nam, cum Rethogenis filios, qui ad eum transierat, Centobricenses machinæ ictibus objecissent, ne pueri in conspectu patris crudeli genere mortis consumerentur, (quamquam ipse Rethogenes negabat esse impedimento, quo minus etiam per exitum sanguinis sui expugnationem perageret) ab obsidione discessit. Quo quidem tam clementi facto, etsi non unius civitatis mœnia, omnium tamen Celtiberarum urbium animos, cepit: effecitque ut, ad redigendas eas in ditionem populi Romani, non multis sibi obsidionibus opus esset.

(6.) Afrieani quoque posterioris humanitas speciose lateque patuit. Expugnatâ enim Carthagine, circa Siciliæ eivitates literas misit, ut ornamenta templorum suorum, a Pœnis rapta, per legatos recuperarent, inque pristinis sedibus reponenda curarent. Beneficium Diis pariter atque hominibus aeceptum.

(7.) Huie faeto par ejusdem viri humanitas. A quæstore suo, hastæ subjeetos captivos vendente, puer eximiæ formæ et liberalis habitûs missus est. De quo cum explorâsset, Numidam esse, orbum relietum a patre, educatum apud avunculum Masinissam, eo ignorante immaturam adversus Romanos ingressum militiam; et errori illius veniam dandam, et amicitiæ regis fidissimi populo Romano debitam venerationem tribuendam, existimavit. Itaque puerum annulo, fibulâque aureâ, et tunicâ latielaviâ, Hispanoque sagulo, et ornato equo donatum, datis qui eum prosequerentur equitibus, ad Masinissam remisit. Eos igitur victoriæ maximos fruetus ratus, Diis templorum ornamenta, regibus sanguinem suum, restituere.

(8.) L. etiam Pauli in tali genere laudis memoria apprehendenda est. Qui cum Persen, parvi temporis momento captivum ex rege, ad se adduci audîsset, occurrit ei Romani imperii decoratus ornamentis: conatumque ad genua procumbere, dextrâ manu allevavit, et Græco sermone ad spem exhortatus est. Introductum etiam in tabernaculum, lateri suo proximum in consilio sedere jussit; nec honore mensæ indignum judicavit. Proponatur in conspicuo acies, quâ prostratus est Perses, et harum rerum, quas retuli, contextus; utro magis spectaculo delectentur, homines dubitabunt. Nam, si egregium est hostem abjicere, non minus tamen laudabile, infelicis scire misereri.

(9.) Hæc L. Pauli humanitas admonet me, ne de Cn. Pompeii clementiâ taceam. Regem Armeniæ Tigranen, qui et per se magna cum populo Romano bella gesserat, et infestissimum Urbi nostræ Mithridaten Ponto pulsum, viribus suis protexerat, in conspectu suo diutius jacere supplicem passus non est; sed benignis verbis recreatum, diadema, quòd abjecerat, capiti reponere jussit. Certisque rebus imperatis, in pristinum fortunæ habitum restituit; æque pulchrum esse judicans et vincere reges, et facere.

(10.) Quam præclarum tributæ humanitatis specimen Cn. Pompeius! quam miserabile desideratæ idem evasit exemplum! Nam, qui Tigranis tempora insigni regio texerat, ejus caput, tribus coronis triumphalibus spoliatum, in suo modo terrarum orbe, nusquam sepulturæ locum habuit; sed abscisum a corpore, inops rogi, nefarium Ægyptiæ perfidiæ munus portatum est, etiam ipsi victori miserabile. Ut enim id Cæsar adspexit, oblitus hostis, soceri vultum induit, ac Pompeio tum proprias, tum etiam filiæ suæ lacrymas reddidit: caput autem plurimis et pretiosissimis odoribus cremandum curavit; quod, si non tam mansuetus animus divini principis exstitisset, paulo ante Romani imperii columen habitum, (sic mortalium

negotia Fortuna versat!) inhumatum jacuisset. Catonis quoque morte Cæsar auditâ, et se illius gloriæ invidere, et illum suæ invidisse dixit: patrimoniumque ejus liberis ipsius incolume servavit. Et (Hercule!) divinorum Cæsaris operum non parva pars Catonis salus fuisset.

(11.) M. etiam Antonii animus talis humanitatis intellectu non caruit. M. enim Bruti corpus liberto suo sepeliendum tradidit: quoque honoratius cremaretur, injici ei suum paludamentum jussit: jacentem, non hostem, sed civem, deposito æstimans odio. Cumque interceptum a liberto paludamentum compperisset, irâ percitus, protinus in eum animadvertit, hac ante præfatione usus: "Quid? tu ignorâsti, cujus tibi viri sepulturam commisissem?" Fortem, piamque ejus victoriam Philippicam libenter Dii viderunt: sed ne ista quidem generosissimæ indignationis verba inviti audierunt.

Externa.

(1.) Commemoratione Romani exempli in Macedoniam deductus, morum Alexandri præconium facere cogor; cujus ut infinitam gloriam bellica virtus, ita præcipuum amorem clementia, meruit. Is, dum omnes gentes infatigabili cursu lustrat, quodam loco tempestate nivali oppressus, senio jam confectum militem Macedonem, nimio frigore obstupefactum, ipse sublimi et propinquâ igni sede sedens, animadvertit. Factâque non fortunæ sed ætatis utriusque æstimatione, descendit, et illis manibus, quibus opes Darii afflixerat, corpus frigore duplicatum in suam sedem imposuit; id ei salutare futurum dicens, quod apud Persas capitale exstitisset, solium regium occupâsse." Quid ergo mirum est, si sub eo duce tot annis militare jucundum ducebant, cui gregarii militis incolumitas proprio fastigio carior erat? Idem, non hominum ulli, sed naturæ fortunæque cedens, quamquam violentiâ morbi dilabebatur, in cubitum tamen erectus, dextram

omnibus, qui eam contingere vellent, porrexit. Quis autem illam osculari non curreret, quæ, jam fato oppressa, maximi exercitûs complexui, humanitate quam spiritu vividiore, suffecit?

(2.) Non tam robusti generis humanitas, sed et ipsa tamen memoriâ prosequenda, Pisistrati Atheniensium tyranni, narrabitur: qui, cum adolescens quidam, amore filiæ ejus virginis accensus, in publico obviam sibi factam osculatus esset, hortante uxore, ut ab eo capitale supplicium sumeret, respondit: "Si eos, qui nos amant, interficimus, quid his faciemus, quibus odio sumus?" Minime digna vox, cui adjiciatur, eam ex tyranni ore manâsse.

In hunc modum filiæ injuriam tulit: suam multo laudabilius. A Thrasippo amico inter cœnam sine fine convicio laceratus, ita et animum et vocem ab irâ cohibuit, ut putares satellitem a tyranno male audire. Abeuntem quoque, veritus ne propter metum maturius se convivio subtraheret, invitatione familiari cœpit retinere. Thrasippus, concitatæ temulentiæ impetu evectus, os ejus sputo respersit; nec tamen in vindictam sui valuit accendere. Ille vero etiam filios suos, violatæ patris majestati subvenire cupientes, retraxit. Posteroque die, Thrasippo supplicium a se voluntariâ morte exigere volente, venit ad eum, datâque fide in eodem gradu amicitiæ mansurum, ab incepto revocavit. Si nihil aliud dignum honore memoriæ gessisset, his tamen factis abunde se posteritati commendâsset.

(3.) Æque mitis animus Pyrrhi regis. Audierat quosdam Tarentinorum in convivio parum honoratum de se sermonem habuisse: arcessitos, qui ei interfuerant, percontabatur, an ea, quæ ad aures ejus pervenerant, dixissent. Tum ex his unus, "Nisi," inquit, "vinum nobis defecisset, ista, quæ tibi relata sunt, præ iis, quæ de te locuturi eramus, lusus ac jocus fuissent." Tam urbana crapulæ excusatio, tamque simplex veritatis confessio, iram regis convertit

in risum. Quâ quidem clementiâ et moderatione assecutus est, ut et sobrii sibi Tarentini gratias agerent, et ebrii bene precarentur. Ab eâdem altitudine humanitatis, legatis Romanorum, ad redimendos captivos castra sua petentibus, quo tutius venirent, Lyconem Molossum obviam misit: quo honoratius exciperentur, ipse cum ornato equitatu extra portam occurrit; secundarum rerum proventu non adeo corruptus, ut officii prospectum in iis deponeret, qui tum maxime armis cum eo dissidebant.

(4.) Cujus tam mitis ingenii debitum fructum ultimo fati sui tempore recepit: nam, cum diris auspiciis Argivorum invasisset urbem, abscisumque caput ejus Alcyoneus, Antigoni regis filius, ad patrem propugnatione laborantem, lætus, velut aliquod felicissimum victoriæ opus, attulisset; Antigonus, correpto juvene, quod tanti viri subitæ ruinæ, immemor humanorum casuum, effuso gaudio insultaret, humo caput sublatum, causiâ, quâ velatum caput suum more Macedonum habebat, texit; corporique Pyrrhi redditum, honoratissime cremandum curavit. Quin etiam filium ejus Helenum, captivum, ad se pertractum, et cultum et animum gerere regium jussit; ossaque Pyrrhi ei, aureâ urnâ inclusa, Epirum in patriam ad Alexandrum fratrem portanda dedit.

(5.) Campani autem exercitum nostrum, cum consulibus apud Caudinas furcas, sub jugum a Samnitibus missum, nec inermem tantum, sed etiam nudum urbem suam intrantem, perinde ac victorem, et spolia hostium præ se ferentem, venerabiliter exceperunt protinusque consulibus insignia honoris, militibus vestem, arma, equos, commeatum benignissime præstando, et inopiam et deformitatem Romanæ cladis mutârunt. Quo animo si pro imperio nostro adversus Hannibalem quoque usi fuissent, truculentis securibus materiam sæviendi non præbuissent.

(6.) Factâ mentione acerrimi hostis, mansuetudinis ejus operibus, quam Romano nomini præstitit, locum

qui inter manus est, finiam. Hannibal enim Æmilii Pauli apud Cannas trucidati quæsitum corpus, quantum in ipso fuit, inhumatum jacere passus non est. Hannibal Ti. Gracchum, Lucanorum circumventum insidiis, cum summo honore sepulturæ mandavit, et ossa ejus in patriam portanda militibus nostris tradidit. Hannibal M. Marcellum in agro Bruttio, dum conatus Pœnorum cupidius quam consideratius speculatur, interemtum, legitimo jure extulit, Punicoque sagulo et coronâ donatum laureâ rogo imposuit. Ergo humanitatis dulcedo etiam in efferata barbarorum ingenia penetrat; torvosque et truces hostium mollit oculos, ac victoriæ insolentissimos spiritus flectit. Nec illi arduum ac difficile est, inter arma contraria, inter destrictos comminus mucrones, placidum iter reperire. Vincit iram; prosternit odium; hostilemque sanguinem hostilibus lacrymis miscet. Quæ etiam admirabilem Hannibalis vocem, pro funeribus Romanorum ducum arbitria statuentis, expressit. Quare aliquanto ei plus gloriæ Paulus, Gracchus, et Marcellus sepulti, quam oppressi, attulerunt: siquidem illos Punico astu decepit, Romanâ mansuetudine honoravit. Vos quoque, fortes ac piæ umbræ, non pœnitendas sortitæ estis exsequias: nam, ut optabilius in patriâ, ita speciosius pro patriâ collapsæ, supremi officii decus, infelicitate amissum, virtute recuperâstis.

Cap. II.—*De Gratis.*

1. Senatus Romanus.
2. Juventus Romana.
3. Plebs Romana.
4. M. Minucius Rufus magist. equ.
5. Q. Terentius Culleo.
6. Cives e Græciâ liberati.
7. Q. Metellus Pius cos.
8. C. Marius cos. 4.
9. L. Sulla dictator.
10. Libitinarii.

Externi Reges.

1. Darius, Persarum.	3. Attalus, Asiæ.
2. Mithridates, Ponti.	4. Masinissa, Numidiæ.

Gratas vero ingratasque animi significationes et facta libuit oculis subjicere, ut vitio ac virtuti justa merces æstimationis ipsâ comparatione accederet. Sed, quoniam contrario proposito sese distinxerunt, nostro quoque stilo separentur; prioremque locum obtineant, quæ laudem, quam quæ reprehensionem, merentur.

(1.) Atque, ut a publicis actis ordiar, Marcium patriæ interitum conantem, admotoque portis Urbis ingenti Volscorum exercitu, funus ac tenebras Romano imperio minitantem, Veturia mater et Volumnia uxor nefarium opus exsequi precibus suis passæ non sunt. In quarum honorem senatus matronarum ordinem benignissimis decretis adornavit. Sanxit namque ut feminis semitâ viri cederent, confessus plus salutis reipublicæ in stolâ quam in armis fuisse: vetustisqu aurium insignibus novum vittæ discrimen adjecit. Permisit quoque his purpureâ veste et aureis uti segmentis. Super hæc ædem et aram Fortunæ Muliebr eo loco, quo Coriolanus exoratus fuerat, faciendai curavit, memorem beneficii animum suum exquisit religionis cultu testando.

Quem secundi etiam belli Punici tempore exhi buit. Cum enim a Fulvio Capua obsideretur, ac du Campanæ mulieres benevolentiam erga Romanos di mittere ex animis noluissent, Vestia Opidia mater familias, et Cluvia Facula meretrix; quarum alter quotidie pro salute nostri exercitûs sacrificavit, alter captis militibus Romanorum alimenta subministra non destitit; urbe illâ oppressâ, senatus his et libe tatem et bona restituit; et si quid amplius præn petiissent, libenter se daturum asseveravit. Vacâs in tanto gaudio Patribus conscriptis duabus humilib

feminis referre gratiam, nedum tam præ se tulisse, mirandum.

(2.) Quid illâ quoque juventute Romanâ gratius, quæ, C. Nautio et Minucio consulibus, ultro nomina sua militari sacramento obtulit, ut Tusculanis, quorum fines Æqui occupaverant, præsidium ferrent; quia paucis ante mensibus constantissime et fortissime imperium Romani populi defenderant? Ergo, quod auditu novum est, ne patriæ grata voluntas cessâsse videretur, exercitus se ipse conscripsit.

(3.) Magnum grati populi specimen in Q. Fabio Maximo enituit. Nam, cum, quinque consulatibus salutariter reipublicæ administratis, decessisset, certatim æs contulit, quo major ac speciosior ejus funeris pompa duceretur. Elevet aliquis præmia virtutis, cum animadvertat fortes viros felicius sepeliri, quam vivere ignavos.

(4.) Fabio autem etiam incolumi summâ cum gloriâ gratia relata est. Dictatori ei magister equitum Minucius scito plebis (quod nunquam antea factum fuerat) æquatus, partito exercitu, separatim in Samnio cum Hannibale conflixerat. Ubi temere inito certamine, pestiferum habiturus exitum, subsidio Fabii conservatus, et ipse eum *Patrem* appellavit, et a legionibus suis *Patronum* salutari voluit: ac deposito æqualis imperii jugo, magisterium equitum, sicut par erat, dictaturæ subjecit; imprudentisque vulgi errorem gratæ mentis significatione correxit.

(5.) Tam (hercle!) probabiliter, quam Q. Terentius Culleo, prætoriâ familiâ natus, et inter paucos senatorii ordinis splendidus, optimo exemplo Africani superioris currum triumphantis, quia, captus a Carthaginiensibus, ab eo fuerat recuperatus, pileum capite gerens, secutus est. Auctori enim libertatis suæ, tamquam patrono, accepti beneficii confessionem, spectante populo Romano, merito reddidit.

(6.) At Flaminini de Philippo rege triumphantis currum, non unus, sed duo millia civium Romanorum

pileata comitata sunt; quæ is, Punicis bellis intercepta, et in Græciâ servientia, curâ suâ collecta, in pristinum gradum restituerat. Geminatum eâ re decus imperatoris, a quo simul et devicti hostes et conservati cives spectaculum patriæ præbuerunt. Illorum quoque salus dupliciter omnibus accepta fuit; et quia tam multi, et quia tam grati exoptatum libertatis statum recuperaverunt.

(7.) Metellus vero Pius, pertinaci erga exsulem patrem amore, tam clarum lacrymis, quam alii victoriis, cognomen assecutus, non dubitavit consul pro Q. Calidio præturæ candidato supplicare populo, quod tribunus plebis legem, quâ pater ejus in civitatem restitueretur, tulerat. Quin etiam patronum eum domûs et familiæ suæ semper dictitavit. Nec hac re de principatu, quem proculdubio obtinebat, quidquam decerpsit; quia non humili, sed grato animo, longe inferioris hominis maximo merito eximiam submittebat dignitatem.

(8.) Jam C. quidem Marii non solum præcipuus, sed etiam præpotens, gratæ mentis fuit impetus. Duas enim Camertium cohortes, mirâ virtute vim Cimbrorum sustinentes, in ipsâ acie, adversus conditionem fœderis, civitate donavit. Quod quidem factum et vere et egregie excusavit, dicendo "inter armorum strepitum verba se juris civilis exaudire non potuisse." Et sane id tempus tunc erat, quo magis defendere quam audire leges oportebat.

(9.) C. Marii vestigia ubique L. Sulla certamine laudis subsequitur. Dictator enim Pompeio etiam privato et caput adaperuit, et sellâ assurrexit, et equo descendit: eaque se libenter facere in concione prædicavit; memor ab eo, duodeviginti annis nato, partes suas exercitu paterno adjutas. Multa insignia Pompeio; sed nescio an hoc quidquam admirabilius contigerit, quod, magnitudine beneficii, sui oblivisci Sullam coëgit.

(10.) Sit aliquis in summo splendore etiam sor-

dibus gratis locus. M. Cornuto prætore funus Hirtii et Pansæ jussu senatûs locante, qui tunc libitinam exercebant, cum rerum suarum usum, tum ministerium suum, gratuitum polliciti sunt; quia hi pro republicâ dimicantes occiderant; perseverantique postulatione extuderunt, ut exsequiarum apparatus sestertio nummo ipsis præbentibus addiceretur: quorum laudem [adjectâ lege] conditio auget magis, quam extenuat; quoniam quidem quæstum contemserunt, nulli alii rei quam quæstui viventes.

Externa.

Pace cinerum suorum, reges gentium exterarum, secundum hunc tam contemtum gregem, referri se patientur; qui aut non attingendus, aut non nisi in ultimâ parte domesticorum exemplorum collocandus fuit. Sed dum honesti actûs, etiam ab infimis editi, memoria non [intercidat,] licet separatum locum obtineant; ut nec his adjecti, nec illis prælati, videantur.

(1.) Darius, privatæ adhuc fortunæ, amiculo Sylosontis Samii delectatus, curiosiore contemplatione fecit, ut ultro sibi, et quidem a cupido, daretur. Cujus muneris quam grata æstimatio animo ejus esset alipsa, regno potitus ostendit: totam namque urbem et insulam Samiorum Sylosonti fruendam tradidit. Non enim pretium rei æstimatum, sed occasio liberalitatis est honorata; magisque, a quo donum proficisceretur, quam ad quem perveniret, provisum.

(2.) Mithridates quoque rex magnifice gratus apparuit; quoniam pro Leonico, acerrimo salutis suæ defensore, a Rhodiis navali pugnâ excepto, omnes hostium captivos permutavit; satius esse existimans o invisissimis circumveniri, quam bene merito gratum non referre.

(3.) Liberalis populus Romanus magnitudine muneris, quod Attalo regi Asiam dedit dono. Sed Attalus etiam testamenti æquitate gratus, qui eamdem

Asiam populo Romano legavit. Itaque nec hujus munificentia, nec illius tam memor beneficii animus, tot verbis laudari potest, quot amplissimæ civitates vel amice datæ, vel pie redditæ sunt.

(4.) Cæterum nescio an præcipue Masinissæ regis pectus grati animi pignoribus fuerit refertum. Beneficio enim Scipionis et persuasu, regni modo [liberius] auctus, memoriam inclyti muneris ad ultimum vitæ finem, longâ etiam a Diis immortalibus senectute donatus, constantissimâ fide perduxit; adeo ut eum non solum Africa, sed etiam cunctæ gentes scirent amiciorem Corneliæ familiæ, atque urbi Romanæ, quam sibimet ipsi, semper fuisse. Ille, cum gravi Carthaginiensium bello premeretur, ac vix tutelæ imperii sui sufficeret, tamen Scipioni Æmiliano, quia nepos Africani erat, bonam magnamque partem Numidici exercitûs, quem Lucullo consuli (a quo ad auxilia petenda missus fuerat) in Hispaniam duceret, promtissimâ mente tradidit; præsentique periculo respectum pristini beneficii anteposuit. Ille, cum, jam ætate deficiente, magnas regni opes, quatuor et quinquaginta filiorum numerum relinquens, in lectulo laberetur, M. Manlium, qui pro consule Africam obtinebat, literis obsecravit, ut ad se Scipionem Æmilianum, sub eo tunc militantem, mitteret; feliciorem mortem suam futuram ratus, si in complexu dextræ ejus supremum spiritum ac mandata posuisset. Ille, adventum Sci- pionis fatis suis præcurrentibus, hæc uxori, liberisqu præceperat; "unum in terris populum Romanum et unam in populo Romano Scipionis domum nôsse integra omnia Æmiliano reservare: eum dividen regni arbitrum haberent; quod is statuisset, perind ac testamento cautum, immutabile ac sanctum obtin rent." Tot tamque variis rebus se Masinissa infa gabili pietatis serie ad centesimum extendit annum His, et horum similibus exemplis, beneficentia gene humani nutritur atque augetur. Hæ sunt ejus fac hi stimuli, propter quos juvandi et emerendi cupi

tate flagrat. Et sane amplissimæ et speciosissimæ divitiæ sunt, feliciter erogatis beneficiis late posse censeri. Quorum quoniam religiosum cultum instituimus, nunc neglectum, sugillandi gratiâ, quo sit gratior, referemus.

CAP. III.—*De Ingratis.*

1. Senatus Romanus in Romulum.
2. Populus Romanus in M. Camillum et alios.
3. P. Sextilius in C. Cæsarem oratorem.
4. Cn. Popillius in M. Ciceronem.
5. Cn. Pompeius Magnus in Cn. Carbonem.

Externi.

1. Carthaginienses in Hannibalem.
2. Spartani in Lycurgum.
3. Athenienses in Thesea et alios.

(1.) Urbis nostræ parentem senatus, in amplissimo dignitatis gradu ab eo collocatus, in curiâ laceravit: nec duxit nefas ei vitam adimere, qui æternum Romano imperio spiritum ingeneraverat. Rude nimirum illud et ferox sæculum; quod conditoris sui cruore fœde maculatum, ne summa quidem posteritatis dissimulare pietas potest.

(2.) Hunc ingratum lapsæ mentis errorem consentanea nostræ civitatis pœnitentia sequitur. Virium Romanarum et incrementum lætissimum, et tutela certissima, Furius Camillus, in Urbe incolumitatem suam tueri non valuit; cujus ipse salutem stabilierat, felicitatem auxerat. A L. enim Apuleio, tribuno plebis, tamquam peculator Veientanæ prædæ reus factus, duris, atque, ut ita dicam, ferreis sententiis in exsilium missus est; et quidem eo tempore, quo, optimo

juvene filio spoliatus, solatiis magis allevandus, quam cladibus onerandus erat. Sed immemor patria tanti viri maximorum meritorum, exsequiis filii damnationem patris junxit. At, inquit, ærario abesse tribunus plebis querebatur quindecim millia æris: tanti namque pœna finita est. Indignam summam, propter quam populus Romanus tali principe careret! Priore adhuc querelâ vibrante, alia deinceps exsurgit. Africanus superior, non solum contusam et confractam belli Punici armis rempublicam, sed pæne jam exsanguem atque morientem, Carthaginis dominam reddidit: cujus clarissima opera injuriis pensando cives ignobilis eum ac desertæ paludis accolam fecerunt; ejusque voluntarii exsilii acerbitatem non tacitus ad inferos tulit, sepulcro suo inscribi jubendo, "Ingrata patria, ne ossa quidem mea habes." Quid istâ aut necessitate indignius, aut querelâ justius, aut ultione moderatius? Cineres ei suos negavit, quam in cinerem collabi passus non fuerat. Igitur hanc unam Scipionis vindictam ingrati animi urbs Roma sensit, majorem (mehercule!) Coriolani violentiâ. Ille enim metu patriam pulsavit, hic verecundiâ: de quâ ne queri quidem, (tanta est veræ pietatis constantia) nisi post fata, sustinuit. Talia passo, credo, quæ fratri ejus accidêre, solatio esse potuerunt: cui rex Antiochus devictus, et Asia imperio populi Romani adjecta, speciosissimusque triumphus, ut peculatûs reus fieret, et in carcerem duci juberetur, causam præbuit.

Nihilo virtute minor fuit posterior Africanus: sed ne exitu quidem felicior. Duabus enim urbibus, Numantiâ atque Carthagine, imperio Romano imminentibus, ex rerum naturâ depulsis, raptorem spiritûs domi invenit; mortis punitorem in foro non reperit. Quis ignorat tantum laudis Scipionem Nasicam togâ, quantum armis utrumque Africanum, meruisse? qui pestiferâ Ti. Gracchi manu faucibus oppressam rempublicam strangulari passus non est. Sed is quoque, propter iniquissimam virtutum suarum apud cives

æstimationem, sub titulo legationis Pergamum secessit; et, quod vitæ superfuit, ibi sine ullo ingratæ patriæ desiderio peregit.

In eodem nomine versor, necdum Corneliæ gentis querelas exhausi. Namque P. Lentulus, clarissimus et amantissimus reipublicæ civis, eum in Aventino C. Gracchi nefarios conatus et aciem piâ ac forti pugnâ, magnis vulneribus exceptis, fugâsset; prœlii illius, quo leges, pacem, libertatemque in suo statu retinuerat, hanc mercedem tulit, ne in urbe nostrâ moreretur: siquidem, invidiâ et obtrectatione compulsus, legatione a senatu liberâ impetratâ, habitâque concione, quâ a Diis immortalibus petiit, ne unquam ad ingratum populum reverteretur, in Siciliam profectus est; ibique perseveranter morando, compotem se voti fecit. Quinque igitur deinum Cornelii totidem sunt notissima ingratæ patriæ exempla. Atque horum quidem secessus voluntarii.

Ahala vero, cum magister equitum Sp. Mælium regnum affectantem occidisset, custoditæ libertatis civium exsilio suo pœnas pependit.

(3.) Cæterum, ut senatûs populique mens, in modum subitæ tempestatis concitata, leni querelâ prosequenda est, ita singulorum ingrata facta liberiore indignatione proscindenda sunt; quia potentes consilii, cum utrumque ratione perpendere liceret, scelus pietati prætulerunt. Quo enim nimbo, quâ procellâ verborum, impium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter, gravissimi criminis reus, defensus fuerat, Cinnanæ proscriptionis tempore profugum, præsidium suum in fundo Tarquiniensi cladis conditione implorare, beneficii jure repetere coactum, a sacris perfidæ mensæ, et altaribus nefandorum penatium avulsum, truculento victori jugulandum tradere non exhorruit. Finge accusatorem ejus, fortunâ publicâ in supplicis nomen conversum, tam luctuosam illum opem genibus annixum orâsse; crudeliter tamen repulsus videretur;

quia etiam quos injuriæ invisos faciunt, gratiosos miseriæ reddunt. Verum Sextilius non accusatorem, sed patronum, sævissimæ inimici violentiæ suis manibus objecit; si metu mortis, vitâ indignus; si præmii spe, morte dignissimus.

(4.) Sed ut ad alium consentaneum huic ingrati animi actum transgrediar, M. Cicero C. Popillium Lænatem, Picenæ regionis, rogatu M. Cælii, non minore curâ quam eloquentiâ defendit; eumque, causâ admodum dubiâ fluctuantem, salvum ad penates suos remisit. Hic Popillius postea, nec re nec verbo a Cicerone læsus, ultro M. Antonium rogavit, ut ad illum proscriptum persequendum et jugulandum mitteretur: impetratisque detestabilis ministerii partibus, gaudio exsultans Caietam cucurrit, et virum, omitto quod amplissimæ dignitatis, certe salutis ejus auctorem, studio etiam præstantis officii privatim sibi venerandum, jugulum præbere jussit; ac protinus caput Romanæ eloquentiæ, et pacis clarissimam dexteram, per summum et securum otium, amputavit; eâque sarcinâ, tamquam opimis spoliis, alacer in Urbem reversus est. Neque enim scelestum portanti onus succurrit, illud se caput ferre, quod pro capite ejus quondam peroraverat. Invalidæ ad hoc monstrum sugillandum literæ; quoniam, qui talem Ciceronis casum satis digne deplorare possit, alius Cicero non exstat.

(5.) Quo te nunc modo, Magne Pompei, attingam, nescio. Nam et amplitudinem fortunæ tuæ, quæ quondam omnes terras et omnia maria fulgore suo occupaverat, intueor; et ruinam ejus majorem esse, quam ut manu meâ attentari debeat, memini. Sed tamen, nobis quoque tacentibus, Cn. Carbonis, (a quo, admodum adolescens, de paternis bonis in foro dimicans, protectus es) jusso tuo interemti, mors animis hominum obversabitur, non sine aliquâ reprehensione; quia tam ingrato facto plus L. Sullæ viribus, quam propriæ indulsisti verecundiæ.

Externa.

(1.) At, ne nostra confessis alienigenæ urbes insultent, Carthaginienses Hannibalem, qui, pro illorum incolumitate et victoriâ, tot imperatores totque exercitus nostros trucidaverat, quot gregarios milites hostium si occidisset, magnæ gloriæ foret, e conspectu suo submovere in animum induxerunt.

(2.) Neminem Lycurgo aut majorem aut utiliorem virum Lacedæmon genuit; utpote cui Apollo Pythius, oraculum petenti, respondisse fertur, "Nescire se, utrum illum hominum an Deorum numero aggregaret." Huic tamen neque vitæ summa sinceritas, neque constantissimus erga patriam amor, neque leges salutariter excogitatæ auxilio esse potuerunt, quo minus infestos cives experiretur. Sæpe enim lapidibus petitus, aliquando furore publico ejectus, etiam privatus oculo, ad ultimum ipsâ patriâ pulsus est. Quid aliæ faciant urbes, ubi etiam illa, quæ constantiæ et moderationis et gravitatis eximiam sibi laudem vindicat, tam ingrata adversus tam bene meritum exstitit?

(3.) Detrahe Atheniensibus Thesea: nullæ, aut non tam claræ, Athenæ erunt: siquidem ille locatim dispersos cives suos in unam urbem contraxit, separatimque et agresti more viventi populo amplissimæ civitatis formam atque imaginem imposuit. Idem sæva potentissimi regis Minois imperia, vixdum ætate pubescente, repulit. Idem effrenatam Thebarum insolentiam domuit. Idem opem liberis Herculis tulit, et quidquid ubique monstri aut sceleris fuit, virtute animi ac robore dextræ comminuit. Hujus tamen, submoti ab Atheniensibus, Scyros, exsule minor insula, ossa mortui cepit. Jam Solon, qui tam præclaras tamque utiles Atheniensibus leges tulit, ut, si his perpetuo uti voluissent, sempiternum habituri fuerint imperium; qui Salamina, velut hostilem arcem ex propinquo saluti eorum imminentem, recuperavit; qui Pisistrati

tyrannidem primus vidit orientem, et solus, armis opprimi debere, palam dictitare ausus est; senectutem Cypri profugus exegit: neque ei in patriâ, de quâ optime meruerat, humari contigit. Bene egissent Athenienses cum Miltiade, si eum, post trecenta millia Persarum Marathone devicta, in exsilium protinus misissent, ac non in carcere et vinculis mori coëgissent. Sed, ut puto, hactenus sævire adversus optime meritum abunde duxerunt! Immo ne corpus quidem ejus, sic exspirare coacti, sepulturæ prius mandari passi sunt, quam filius ejus Cimon eisdem vinculis se constringendum traderet. Hanc hæreditatem paternam maximi ducis filius, et futurus ipse ætatis suæ dux maximus, solam se crevisse, catenas et carcerem, gloriari potuit. Aristides etiam, quo totius Græciæ justitia censetur, continentiæ quoque eximium specimen, patriâ excedere jussus est. Felices Athenas, quæ, post illius exsilium, invenire aliquem aut virum bonum, aut amantem sui civem, potuerunt; cum quo tunc ipsa sanctitas migravit! Themistocles, eorum, qui ingratam patriam experti sunt, celeberrimum exemplum, cum illam incolumem, claram, opulentam, principem Græciæ reddidisset, eousque sensit inimicam, ut ad Xerxis, quem paulo ante destruxerat, non debitam sibi misericordiam perfugere necesse haberet. Phocion vero, his dotibus quæ ad pariendum hominem potentissimæ judicantur, clementiâ et liberalitate instructissimus, tantum non in equuleo ab Atheniensibus impositus est; sed certe, post obitum, nullam Atticæ regionis, quæ ossibus ejus injiceretur, glebulam invenit; jussus extra fines projici, intra quos optimus civis vixerat. Quid abest igitur quin publica dementia sit existimanda, summo consensu maximas virtutes, quasi gravissima delicta, punire, beneficiaque injuriis rependere? Quod cum ubique, tum præcipue Athenis, intolerabile videri debet in quâ urbe adversus ingratos actio constituta est: et recte; quia dandi et accipiendi beneficii commercium

sine quo vix vita hominum constat, perdit et tollit, quisquis bene merito parem referre gratiam negligit. Quantam ergo reprehensionem merentur, qui cum æquissima jura, sed iniquissima haberent ingenia, moribus suis, quam legibus, uti maluerunt? Quod si quâ providentiâ Deorum effici posset, ut excellentissimi viri, quorum modo casus retuli, legem ingratorum vindicem retinentes, patriam suam in jus ad aliam civitatem pertraherent, nonne ingeniosum̄ et garrulum populum, mutum atque elinguem hac postulatione reddidissent? "Discordes foci tui, pagisque dividua tuguria, Græciæ facta sunt columen. Lucet Marathon Persicis tropæis: Salamis et Artemisium Xerxis naufragia numerantur: prævalidis manibus exhausta mœnia pulchrioribus operibus consurgunt: harum rerum auctores ubi vixerunt? ubi jacent? responde. Nempe Thesea parvulo in scopulo sepeliri, et Miltiadem in carcere mori, et Cimona paternas induere catenas, et Themistoclem victorem victi hostis genua complecti, Solonemque, cum Aristide et Phocione, penates suos ingrata fugere coëgisti; cum interim, cineribus nostris fœde ac miserabiliter dispersis, Œdipodis ossa, cæde patris, nuptiis matris contaminata, inter ipsum Areopagum, divini atque humani certaminis venerabile domicilium, et excelsis præsidiis Minervæ arcem, honore aræ decorata, quasi sacrosancta, colis. Adeo tibi aliena mala tuis bonis gratiora sunt. Lege itaque legem, quæ te jurejurando obstrictam tenet: et, quia bene meritis debita reddere præmia noluisti, læsis justa piacula exsolve." Tacent mutæ illorum umbræ, fati necessitate constrictæ: at immemores beneficiorum Athenæ reprehensore, linguâ sermone licenti solutâ, non carent.

CAP. IV.—*De Pietate in Parentes.*

Cujus exempla Romanorum sunt

1. Cn. Marcius Coriolanus.
2. P. Scipio Africanus major.
3. T. Manlius Torquatus.
4. M. Aurelius Cotta.
5. C. Flaminius, trib. pl.
6. Claudia, virgo Vestalis.
7. Filia matrem in carcere mammâ nutriens.

Externa.

1. Pero filia patrem mammâ nutriens.
2. Cimon Atheniensis.
3. Duo fratres Hispani.
4. Cleobis et Biton; Amphinomus et Anapus.
5. Scythæ.
6. Crœsi regis filius mutus.
7. Pulto, juvenis Pinnensis.

Sed omittamus ingratos, et potius de piis loquamur: aliquanto enim satius est favorabili quam invisæ rei vacare. Venite igitur in manus nostras, prospera parentum vota, felicibus auspiciis propagatæ soboles, quæ efficitis, ut et genuisse juvet, et generare libeat.

(1.) Coriolanus, maximi vir animi, et altissimi consilii, optimeque de republicâ meritus, iniquissimæ damnationis ruinâ prostratus, ad Volscos, infestes tunc Romanis, confugit. Magno ubique pretio virtus æstimatur. Itaque, quo latebras quæsitum venerat, ibi brevi summum adeptus est imperium: evenitque, ut, quem pro se salutarem imperatorem cives habere noluerant, pæne pestiferum adversus se ducem experirentur. Frequenter enim fusis exercitibus nostris, victoriarum suarum gradibus, aditum juxta mœnia Urbis Volsco militi struxit. Quapropter fastidiosus ille in æstimandis bonis suis populus, qui reo non pe-

perierat, exsuli coactus est supplicare. Missi ad eum deprecandum legati nihil profecerunt. Missi deinde sacerdotes cum infulis, æque sine effectu redierunt. Stupebat senatus; trepidabat populus; viri pariter ac mulieres exitium imminens lamentabantur. Tunc Veturia, Coriolani mater, Volumniam uxorem ejus, et liberos, secum trahens, castra Volscorum petiit. Quam ubi filius adspexit, " Expugnâsti," inquit, " et vicisti iram meam, patria, precibus hujus admotis; cujus utero te, quamvis merito mihi invisam, dono:" continuoque Romanum agrum hostilibus armis liberavit. Ergo pectus dolore acceptæ injuriæ, spe potiundæ victoriæ, verecundiâ detrectandi ministerii, metu mortis refertum, totum sibi pietas vacuefecit: uniusque parentis adspectus bellum atrox salutari pace mutavit.

(2.) Eadem pietas viribus suis inflammatum Africanum superiorem, vixdum annos puerilitatis egressum, ad opem patri in acie ferendam virili robore armavit. Consulem enim eum, apud Ticinum fluvium adversis auspiciis cum Hannibale pugnantem, graviter saucium intercessu suo servavit: neque illum aut ætatis infirmitas, aut militiæ tirocinium, aut infelicis prœlii etiam veterano bellatori pertimescendus exitus, interpellare valuit, quo minus, duplici gloriâ conspicuus, coronam, imperatore simul et patre ex ipsâ morte rapto, mereretur.

(3.) Auribus ista tam præclara exempla Romana civitas accepit: illa vidit oculis. L. Manlio Torquato diem ad populum Pomponius tribunus plebis dixerat, quod, occasione bene finiendi belli inductus, legitimum obtinendi imperii tempus excessisset: quodque filium, optimæ indolis juvenem, rustico opere gravatum, publicis usibus subtraheret. Id postquam Manlius adolescens cognovit, protinus Urbem petiit, et se in Pomponii domum primâ luce direxit. Qui existimans in hoc eum venisse, ut patris crimina, a quo plus justo aspere tractabatur, deferret, excedere omnes jussit cubiculo, quo licentius, remotis arbitris, indi-

cium peragcret. Nactus occasionem opportunam proposito suo, juvenis gladium, quem tectum attulerat, destrinxit; tribunumque, minis ac terrore compulsum, jurare coëgit, a patris ejus accusatione recessurum: eoque effectum est, ne Torquatus causam diceret. Commendabilis est pietas, quæ mansuetis parentibus præstatur: sed Manlius, quo horridiorem patrem habuit, hoc laudabilius periculo ejus subvenit, qui ad eum diligendum, præter naturalem amorem, nullo indulgentiæ blandimento invitatus fuerat.

(4.) Hanc pietatem æmulatus M. Cotta, eo ipso die, quo togam sumsit virilem, protinus ut e Capitolio descendit, Cn. Carbonem, a quo pater ejus damnatus fuerat, postulavit; peractumque reum judicio afflixit, et ingenium et adolescentiam præclaro opere auspicatus.

(5.) Apud C. quoque Flaminium auctoritas patria æque potens fuit. Nam cum, tribunus plebis, legem de Gallico agro viritim dividendo, invito et repugnante senatu, promulgâsset, precibus minisque ejus acerrime resistens, ac ne exercitu quidem adversus se conscripto, si in eâdem sententiâ perseveraret, absterritus; postquam pro Rostris ei legem jam referenti pater manum injecit, privato fractus imperio, descendit e Rostris, ne minimo quidem murmure destitutæ concionis reprehensus.

(6.) Magna sunt hæc virilis pietatis opera; sed nescio an his omnibus valentius et animosius Claudiæ, Vestalis virginis, factum: quæ cum patrem suum triumphantem e curru violentâ tribuni plebis manu detrahi animadvertisset, mirâ celeritate utrisque se interponendo, amplissimam potestatem inimicitiis accensam depulit. Igitur alterum triumphum pater in Capitolium, alterum filia in ædem Vestæ duxit. Nec discerni potuit, utri plus laudis tribueretur; cui victoria, an cui pietas, comes aderat.

(7.) Ignoscite, vetustissimi foci, veniamque æterni date ignes, si a vestro sacratissimo templo ad neces-

ssarium magis quam speciosum urbis locum contextus operis nostri progressus fuerit. Nullâ enim acerbitate fortunæ, nullis sordibus, pretium caræ pietatis evilescit. Quin etiam eo certius, quo miserius, experimentum habet. Sanguinis ingenui mulierem prætor, apud tribunal suum capitali crimine damnatam, triumviro in carcerem necandam tradidit. Quo receptam, is qui custodiæ præerat, misericordiâ motus, non protinus strangulavit. Aditum quoque ad eam filiæ, sed diligenter excussæ, ne quid cibi inferret, dedit; existimans futurum, ut inediâ consumeretur. Cum autem jam dies plures intercederent, secum ipse quærens, quidnam esset, quod tamdiu sustentaretur, curiosius observatâ filiâ, animadvertit illam exserto ubere famem matris lactis sui subsidio lenientem. Quæ tam admirabilis spectaculi novitas ab ipso ad triumvirum, a triumviro ad prætorem, a prætore ad concilium judicum perlata, remissionem pœnæ mulieri impetravit. Quo non penetrat, aut quid non excogitat pietas, quæ in carcere servandæ genitricis novam rationem invenit? Quid enim tam inusitatum, quid tam inauditum, quam matrem natæ uberibus alitam? Putaret aliquis hoc contra rerum naturam factum; nisi diligere parentes prima naturæ lex esset.

Externa.

(1.) Idem prædicatum de pietate Perûs existimetur, quæ patrem suum [Cimona,] consimili fortunâ affectum, parique custodiæ traditum, jam ultimæ senectutis, velut infantem, pectori suo admotum aluit. Hærent ac stupent hominum oculi, cum hujus facti pictam imaginem vident; casûsque antiqui conditionem, præsentis spectaculi admiratione, renovant; in illis mutis membrorum lineamentis viva ac spirantia corpora intueri credentes. Quod necessè est animo quoque evenire, aliquanto efficaciore picturâ literarum, vetera pro recentibus admonito recordari.

(2.) Ne te quidem, Cimon, silentio involvam, qui

patri tuo sepulturam voluntariis vinculis emere non dubitâsti. Nam, etsi maximo tibi postea et civi et duci evadere contigit, plus tamen aliquanto laudis in carcere, quam in curiâ, assecutus es. Cæteræ enim virtutes admirationis tantummodo multum, pietas vero etiam amoris plurimum, meretur.

(3.) Vos quoque, fratres, memoriâ complectar, quorum animus origine fuit nobilior: siquidem admodum humiles in Hispaniâ nati, pro parentum alimentis spiritum erogando, specioso exitu vitæ inclaruistis. Duodecim enim millia nummûm, quæ post mortem vestram his darentur, a Paciæcis pacti, ut eorum patris interfectorem Epastum, gentis suæ tyrannum, occideretis; nec ausi solum insigne facinus estis, sed etiam strenuo ac forti exitu clausistis. Iisdem enim manibus Paciæcis ultionem, Epasto pœnam, genitoribus nutrimenta, vobis gloriosa fata, peperistis. Itaque tumulis etiam nunc vivitis, quia parentum senectutem tueri, quam vestram exspectare, satius esse duxistis.

(4.) Notiora sunt fratrum paria, Cleobis et Biton, Amphinomus et Anapus: illi, quod ad sacra Junonis peragenda matrem vexerunt; hi, quod patrem et matrem humeris per medios ignes Ætnæ portârunt: sed neutris pro spiritu parentum exspirare propositum fuit.

(5.) Nec ego Argivam detrecto laudem, aut Ætnæi montis gloriam [involverim:] verum obscurio propter ignorantiam pietati notitiæ lumen admoveo sicut Scythis libenter pietatis testimonium redd Dario enim, totis regni sui viribus in eorum region [subinde] impetum facienti, paulatim cedentes, a ultimas Asiæ solitudines pervenerant. Interroga deinde ab eo per legatos, quem fugiendi finem, a quod initium pugnandi, facturi essent, responderu "Se nec urbes ullas, nec agros cultos, pro quibus micarent, habere. Cæterum, cum ad parentum su rum monimenta venissent, sciturum quemadmod

'Scythæ prœliari solerent." Quo quidem uno tam pio dicto, immanis et barbara gens ab omni se feritatis crimine redemit. Prima igitur et optima rerum natura pietatis est magistra, quæ, nullo vocis ministerio, nullo usu literarum indigens, propriis ac tacitis viribus, caritatem parentum pectoribus liberorum infundit. Quid ergo doctrina proficit? ut politiora scilicet, non ut meliora, fiant ingenia; quoniam quidem solida virtus nascitur magis, quam fingitur.

(6.) Quis enim plaustris vagos, et silvarum latebris corpora sua tegentes, in modumque ferarum laniatu pecudum viventes, Dario sic respondere docuit? Illa nimirum, quæ etiam Crœsi filium, loquendi usu defectum, ad protegendam patris incolumitatem, ministerio vocis instruxit. Captis enim a Cyro Sardibus, cum unus e numero Persarum, ignarus viri, in cædem ejus concitato ferretur impetu; velut oblitus, quid sibi nascenti Fortuna denegâsset, "ne Crœsum regem occideret," proclamando, pæne jam impressum jugulo mucronem revocavit. Ita, qui ad id tempus mutus sibi vixerat, saluti parentis vocalis factus est.

(7.) Eadem caritas Italico bello Pinnensem juvenem, cui Pultoni erat cognomen, tanto animi corporisque robore armavit, ut, cum obsessæ urbis suæ claustris præsideret, et Romanus imperator patrem ejus captivum, in conspectu ipsius constitutum, destrictis militum gladiis circumdedisset, occisurum se minitans, nisi irruptioni suæ iter præbuisset; solus e manibus senem rapuerit; duplici pietate memorandus, quod et patris servator, nec patriæ fuerit proditor.

Cap. V.—*De Benevolentiâ Fraternâ.*

1. P. Africani majoris.	3. Ti. Cæsaris Augusti.
2. M. Fabii Vibulani cos.	4. Militis cujusdam.

Hanc caritatem proximus fraternæ benevolentiæ gradus excipit. Nam ut merito primum amoris vinculum ducitur, plurima et maxima beneficia accepisse; ita proximum judicari debet simul accepisse. Quam copiosæ enim suavitatis illa recordatio est! In eodem domicilio antequam nascerer, habitavi: in iisdem incunabulis infantiæ tempora peregi: eosdem appellavi parentes: eadem pro me vota excubuerunt: parem ex majorum imaginibus gloriam traxi. Cara est uxor, dulces liberi, jucundi amici, accepti affines: sed postea cognitis nulla benevolentia accedere debet, quæ priorem exhauriat.

(1.) Atque hoc, teste Scipione Africano, loquor, qui, tametsi arctissimâ familiaritate Lælio junctus erat, attamen senatum supplex oravit, ne provinciæ sors, fratri suo erepta, ad eum transferretur: legatumque se L. Scipioni in Asiam iturum promisit; et major natu minori, et fortissimus imbelli, et gloriâ excellens laudis inopi, et, quod super omnia est, nondum Asiatico, jam Africanus. Itaque clarissimorum cognominum alterum sumsit, alterum dedit; triumphique prætextam hujus excepit, illius tradidit; ministerio aliquanto major, quam frater imperio.

(2.) M. vero Fabius consul, inclytâ pugnâ Etruscis et Veientibus superatis, delatum sibi summo senatûs populique studio triumphum ducere non sustinuit; quia eo prœlio Q. Fabius, frater ejus, consularis, fortissime dimicans occiderat. Quantam in eo pectore pietatem fraternæ caritatis habitâsse existimemus, propter quam amplissimi honoris tantus fulgor exstingui potuit?

(3.) Hoc exemplo vetustas, illo sæculum nostrum ornatum est; cui contigit fraternum jugum, Claudiæ prius, nunc etiam Juliæ gentis intueri decus. Tantum enim amorem princeps, parensque noster insitum animo fratris Drusi habuit, ut cum Ticini, quo victor hostium ad complectendos parentes venerat, gravi illum et periculosâ valetudine in Germaniâ fluctuan-

cognôsset, protinus inde metu attonitus erumperet. Iter quoque quam rapidum et præceps velut uno spiritu corripuerit, eo patet, quod Alpes Rhenumque transgressus die ac nocte, mutato subinde equo, ducenta millia passuum, per modo devictam barbariem, Antabagio duce solo comite contentus, evasit. Sed cum tunc, maximo labore et periculo implicatum, mortaliumque frequentiâ defectum, sanctissimum pietatis numen, et Dii fautores eximiarum virtutum, et fidissimus Romani imperii custos Jupiter comitatus est. Drusus quoque, quamquam fato jam suo quam illius officio propior erat, vigore spiritûs et corporis viribus collapsus, eo ipso tamen, quo vita et mors distinguitur, momento, legiones cum insignibus suis fratri obviam procedere jussit, ut imperator salutaretur. Præcepit etiam, dextrâ in parte prætorium ei statui, et consulare et imperatorium nomen obtinere voluit. Eodemque tempore, et fraternæ majestati cessit, et vitâ excessit. His scio equidem nullum aliud quam Castoris et Pollucis specimen consanguineæ caritatis convenienter adjici posse.

(4.) Sed omnis memoriæ clarissimis imperatoribus profecto non erit ingratum, si militis summa erga fratrem suum pietas huic voluminis parti adhæserit. Is namque, in castris Cn. Pompeii stipendia peragens, cum Sertorianum militem acrius sibi in acie instantem comminus interemisset, jacentemque spoliaret; ut fratrem germanum esse cognovit, multum ac diu convicio Deos ob donum impiæ victoriæ insecutus, prope castra transtulit, et pretiosâ veste opertum, rogo imposuit. Ac deinde subjectâ face, protinus eodem gladio, quo illum interemerat, pectus suum transverberavit; seque super corpus fratris prostratum, communibus flammis cremandum tradidit. Licebat ignorantiæ beneficio innocenti vivere: sed, ut suâ potius pietate quam alienâ veniâ uteretur, comes fraternæ neci non defuit.

Cap. VI.—*De Pietate erga Patriam.*

1. L. Junii Bruti primi cos.
2. M. Curtii equ. Rom.
3. M. Genucii Cipi præt.
4. Q. Ælii Pæti præt.
5. P. Decii Q. F. cos.
6. P. Decii P. F. cos.
7. P. Africani majoris.
8. Civium Romanorum.

Externorum.

1. Codri regis Atheniensium.
2. Thrasybuli Atheniensis.
3. Themistoclis Atheniensis.
4. Philænorum fratrum.
5. Aristotelis Stagiritæ.

Arctissimis sanguinis vinculis pietas satisfecit: restat nunc ut patriæ exhibeatur. Cujus majestati, etiam illa, quæ Deorum numinibus æquatur, auctoritas parentum vires suas subjecit; fraterna quoque caritas æquo animo ac libenti cedit; summâ quidem cum ratione; quia, eversâ domo, intentatus reipublicæ status manere potest; urbis ruina penates omnium trahat secum, necesse est. Verum quid attinet verbis ista complecti, quorum tanta vis est, ut aliqui ea salutis suæ impendio testati sint?

(1.) Brutus, consul primus, cum Arunte, Tarquinii Superbi, regno expulsi, filio in acie ita [equo] concurrit, ut, pariter illatis hastis, uterque mortifero vulnere ictus exanimis prosterneretur. Merito adjecerim, populo Romano libertatem suam magno stetisse.

(2.) Cum autem, in mediâ parte fori, vasto ac repentino hiatu terra subsideret, responsumque esset, "eâ re illum tantummodo compleri posse, quâ populus Romanus plurimum valeret;" Curtius, et animi et generis nobilissimus adolescens, interpretatus Urbem nostram virtute armisque præcipue excellere, militaribus insignibus ornatus, equum conscendit, cumque vehementer admotis calcaribus præcipitem in illud

profundum egit: super quem universi cives, honoris gratiâ, certatim fruges injecerunt: continuoque terra pristinum habitum recuperavit. Magna postea decora in foro Romano fulserunt: nullum tamen hodieque pietate Curtii erga patriam clarius obversatur exemplum; cui principatum gloriæ obtinenti consimile factum subnectam.

(3.) Genucio Cipo prætori, paludato portam egredienti, novi et inauditi generis prodigium incidit. Namque in capite ejus subito veluti cornua [erepserunt:] responsumque est, regem eum fore, si in Urbem revertisset. Quod ne accideret, voluntarium sibimet ac perpetuum indixit exsilium. Dignam pietatem, quæ, quod ad solidam gloriam attinet, septem regibus præferatur. Cujus testandæ rei gratiâ, capitis effigies [æreæ] portæ, quâ excesserat, inclusa est; dictaque Rauduscułana, quod olim æra raudera dicebantur.

(4.) Genucius laudis hujus, quâ major excogitari vix potest, successionem Ælio prætori tradidit. Cui jus dicenti cum in capite picus consedisset, haruspexque affirmâsset, "conservato eo, fore domûs ipsius statum felicissimum, reipublicæ miserrimum; occiso, in contrarium utrumque cessurum;" e vestigio picum morsu suo in conspectu senatûs necavit. Decem et septem milites suæ familiæ, eximiæ fortitudinis viros, Cannensi prœlio amisit: respublica procedente tempore ad summum imperii fastigium excessit. Hæc nimirum exempla, Sulla, et Marius, et Cinna, tamquam stulta, riserunt.

(5.) P. Decius, qui consulatum in familiam suam primus intulit, cum Latino bello Romanam aciem inclinatam et pæne jam prostratam videret, caput suum pro salute reipublicæ devovit: ac protinus, concitato equo, in medium hostium agmen, patriæ salutem, sibi mortem petens, irrupit; factâque ingenti strage, plurimis telis obrutus, super corruit: ex cujus vulneribus et sanguine insperata victoria emersit.

(6.) Unicum talis imperatoris specimen esset, nisi animo suo respondentem filium genuisset. Is namque in quarto consulatu, patris exemplum secutus, devotione simili, æque strenuâ pugnâ, consentaneo exitu, labantes perditasque vires Urbis nostræ correxit. Itaque dignosci arduum est, utrum Romana civitas utilius habuerit Decios duces, an amiserit; quoniam vita eorum, ne vinceretur, obstitit; mors fecit, ut vinceret.

(7.) Non est exstinctus pro republicâ superior Scipio Africanus: sed admirabili virtute, ne respublica exstingueretur, providit: siquidem cum, afflicta Cannensi clade, urbs nostra nihil aliud quam præda victoris esse Hannibalis videretur; ideoque reliquiæ prostrati exercitûs, deserendæ Italiæ, auctore L. Metello, consilium agitarent; tribunus militum, admodum juvenis, stricto gladio mortem unicuique minitando, jurare omnes nunquam se relicturos patriam coëgit: pietatemque non solum ipse plenissimam exhibuit, sed etiam ex pectoribus aliorum abeuntem revocavit.

(8.) Age, ut a singulis ad universos transgrediar, quanto et quam æquali amore patriæ tota civitas flagravit! Nam cum, secundo Punico bello, exhaustum ærarium ne Deorum quidem cultui sufficeret, publicani ultro aditos censores hortati sunt, "ut omnia sic locarent, tamquam respublica pecuniâ abundaret, seque præstaturos cuncta; nec ullum assem, nisi bello confecto, petituros," polliciti sunt. Domini quoque eorum servorum, quos Sempronius Gracchus ob insignem pugnam Beneventi manumiserat, pretia ab imperatore exigere supersederunt. In castris etiam non eques, non centurio, stipendium dari sibi desideravit. Viri atque feminæ, quidquid auri argentive habuerunt; item pueri insignia ingenuitatis, ad sustentandam temporis difficultatem, contulerunt. Ac ne beneficio senatûs, qui his muneribus functos tributi onere liberaverat, quisquam uti voluit; sed insuper id

omnes promtissimis animis præstiterunt. Non ignorabant enim, captis Veiis, cum, decimarum nomine quas Camillus voverat, aurum Apollini Delphico mitti oporteret, neque emendi ejus facultas esset, matronas ornamenta sua in ærarium retulisse: similiterque audierant, mille pondo auri, quæ Gallis pro obsidione Capitolii [promissa] debebantur, earum cultu expleta. Itaque et proprio ingenio, et exemplo vetustatis admoniti, nullâ sibi in re cessandum existimaverunt.

Externa.

(1.) Sed et externa ejusdem propositi exempla attingam. Rex Atheniensium Codrus, cum ingenti hostium exercitu Attica regio debilitata, ferro ignique vastaretur, diffidentiâ humani auxilii ad Apollinis Delphici oraculum confugit, perque legatos sciscitatus est, quonam modo illud tam grave bellum discuti posset. Respondit Deus, "Ita finem ei fore, si ipse hostili manu occidisset." Quod quidem non solum totis Atheniensium in castris, sed etiam contrariis, percrebuit. Eoque factum est, ut ediceretur, ne quis Codri corpus vulneraret. Id postquam cognovit, depositis insignibus imperii, famularem cultum induit, ac pabulantium hostium globo sese objecit; unumque ex his, falce percussum, in cædem suam compulit. Cujus interitu, ne Athenæ occiderent, effectum est.

(2.) Ab eodem fonte pietatis Thrasybuli quoque animus manavit. Is cum Atheniensium urbem triginta tyrannorum teterrimâ dominatione liberare cuperet, parvâque manu maximæ rei molem aggrederetur, et quidam e consciis dixisset: "Quantas tandem tibi Athenæ, per te libertatem consecutæ, gratias debebunt?" respondit: "Dii faciant, ut, quantas ipse illis debeo, videar retulisse." Quo affectu inclytum destructæ tyrannidis opus laude cumulavit.

(3.) Themistocles autem, quem virtus sua victorem, injuria patriæ imperatorem, Persarum fecerat, ut

se ab eâ oppugnandâ abstineret, instituto sacrificio, exceptum paterâ tauri sanguinem hausit, et ante ipsam aram, quasi quædam Pietatis clara victima, concidit. Quo quidem tam memorabili ejus excessu, ne Græciæ altero Themistocle opus esset, effectum est.

(4.) Sequitur ejusdem generis exemplum. Cum, inter Carthaginem et Cyrenas, de margine agri pertinacissima contentio esset, ad ultimum placuit utrimque eodem tempore juvenes mitti, et locum, in quem ii convenissent, finem ambobus haberi populis. Verum hoc pactum Carthaginiensium duo fratres nomine Philæni, perfidiâ præcucurrêre, citra constitutam horam maturato gressu in longius promotis terminis. Quod cum intellexissent Cyrenensium juvenes, diu de fallaciâ eorum questi, postremo acerbitate conditionis injuriam discutere conati sunt. Dixerunt namque, sic eum finem ratum fore, si Philæni vivos se ibi obrui passi essent. Sed consilio eventus non respondit: illi enim, nullâ interpositâ morâ, corpora sua his terrâ operienda tradiderunt. Qui quoniam patriæ quam vitæ suæ longiores terminos esse maluerunt, bene jacent, manibus et ossibus suis Punico dilatato imperio. Ubi sunt superbæ Carthaginis alta mœnia? ubi maritima gloria inclyti portûs? ubi cunctis litoribus terribilis classis? ubi tot exercitus? ubi tantus equitatus? ubi immenso Africæ spatio non contenti spiritus? Omnia ista duobus Scipionibus Fortuna partita est. At Philænorum egregii facti memoriam ne patriæ quidem interitus exstinxit. Nihil est igitur, exceptâ virtute, quod mortali animo ac manu immortale quæri possit.

(5.) Juvenili ardore plena hæc pietas. Aristoteles vero, supremæ vitæ reliquias senilibus ac rugosis membris, in summo literarum otio, vix custodiens, adeo valenter pro salute patriæ incubuit, ut eam, hostilibus armis solo æquatam, in lectulo [Atheniensi jacens, Macedonum de manibus, quibus abjecta erat, eriperet.] Ita urbs, non tam strata atque eversa Alex-

andri, quam restituta Aristotelis, notum est opus. Patet ergo, quam benignæ, quamque profusæ pietatis erga patriam omnium ordinum, omnis ætatis, homines exstiterint; sanctissimisque naturæ legibus mirificorum etiam exemplorum clara mundo subscripserit ubertas.

Cap. VII.—*De Patrum Amore et Indulgentiâ in Liberos.*

1. Q. Fabii Max. Rulliani.	2. Cæsetii Flavi. 3. Octavii Balbi.

Externorum Regum.

1. Seleuci, Syriæ.
2. Ariobarzanis, Cappadociæ.

Det nunc vela pii et placidi affectûs parentum erga liberos indulgentia; salubrique aurâ provecta, gratam suavitatis secum dotem afferat.

(1.) Fabius Rullianus, quinque consulatibus summâ cum gloriâ peractis, omnibusque et virtutis et vitæ emeritis stipendiis, legatus ire Fabio Gurgiti filio, ad bellum difficile et periculosum conficiendum, gravatus non est; pæne ipso per se duntaxat animo, sine corpore, militaturus; utpote, propter ultimam senectutem, lectuli otio quam labori prœliorum habilior. Idem triumphantis currum, equo insidens, sequi, quem ipse parvulum triumphis suis gestaverat, in maximâ voluptate posuit: nec accessio gloriosæ illius pompæ, sed auctor spectatus est.

(2.) Non tam speciosa Cæsetii, equitis Romani, sors patria, sed par indulgentia. Qui a Cæsare, omnium jam et externorum et domesticorum hostium victore, cum abdicare filium suum juberetur, quod is tribunus plebis, cum Marullo collegâ, invidiam ei tam-

quam regnum affectanti fecerat, in hunc modum respondere sustinuit: "Celerius tu mihi, Cæsar, omnes filios meos eripies, quam ex his ego unum notâ pellam meâ." Habebat autem duos præterea optimæ indolis filios, quibus Cæsar se incrementa dignitatis benigne largiturum pollicebatur. Hunc patrem tametsi summa divini principis clementia tutum præstitit; quis tamen non humano ingenio majùs ausum putet, quod, cui totus terrarum orbis succubuerat, non cessit?

(3.) Sed nescio an Octavius Balbus concitatioris et ardentioris erga filium benevolentiæ fuerit. Proscriptus a triumviris, cum domo postico clam esset egressus, jamque fugæ expeditum initium haberet, postquam intus filium trucidari falso clamore viciniæ accepit, ei se neci, quam evaserat, obtulit, occidendumque militibus tradidit. Pluris nimirum illud momentum, quo illi præter spem videre filium incolumem contigerat, quam salutem suam, æstimans. Miseros adolescentis oculos, quibus amantissimum sui patrem, ipsius operâ sic exspirantem, intueri necesse fuit!

Externa.

(1.) Cæterum ut ad jucundiora cognitu veniamus, Seleuci regis filius Antiochus, novercæ Stratonices infinito amore correptus, memor, quam improbis facibus arderet, impium pectoris vulnus piâ dissimulatione contegebat. Itaque diversi affectus, iisdem visceribus ac medullis inclusi, summa cupiditas et maxima verecundia, ad ultimam tabem corpus ejus redegerunt. Jacebat ipse in lectulo, moribundo similis: lamentabantur necessarii: pater, mœrore prostratus, de obitu unici filii, deque suâ miserrimâ orbitate cogitabat: totius domûs funebris magis quam regius erat vultus. Sed hanc tristitiæ nubem Leptinis mathematici, vel, ut quidam tradunt, Erasistrati medici, providentia discussit. Juxta enim Antiochum sedens, ut eum ad introitum Stratonices rubore perfundi, et spi-

.u increbrescere, eâque egrediente pallere, et excita-)rem anhelitum subinde recuperare, animadvertit; riosiore observatione ad ipsam veritatem penetravit. 'trante enim Stratonice, et rursus abeunte, brachium olescentis dissimulanter apprehendendo, modo ve- :tiore, modo languidiore pulsu venarum, comperit, jus morbi æger esset; protinusque id Seleuco ex- suit: qui carissimam sibi conjugem filio cedere non bitavit; quod in amorem incidisset, fortunæ accep- m referens; quod dissimulare eum usque ad mor- n paratus esset, ipsius pudori imputans. Subjiciatur imis senex, rex, amans: jam patebit, quam multa, amque difficilia, paterni affectûs indulgentia supe- vit.

(2.) At Seleucus quidem uxore, Ariobarzanes au- n filio suo Cappadociæ regno, cessit, in conspectu 1. Pompeii. Cujus cum tribunal conscendisset, in- atusque ab eo in curuli sellâ sedisset, postquam um, in cornu scribæ, humiliorem fortunâ suâ locum tinentem conspexit, non sustinuit infra se colloca- n intueri: sed protinus sellâ descèndit, et diadema caput ejus transtulit; hortarique cœpit, ut eo trans- t, unde ipse surrexerat. Exciderunt lacrymæ ju- ıi; cohorruit corpus; delapsum diadema est; nec, ɔ jussus erat, progredi potuit: quodque pæne fidem itatis excedit, lætus erat, qui regnum deponebat; itis, cui dabatur. Nec ullum finem tam egregium tamen habuisset, nisi patriæ voluntati auctoritas mpeii affuisset. Filium enim et regem appellavit, diadema sumere jussit, et in curuli sellâ considere git.

Cap. VIII.—*Qui severi adversus Liberos.*

L. Junius Brutus primus cos.	3. T. Manlius Torq. jurisconsultus.
Cassius Viscellinus.	4. M. Æmilius Scaurus.

5. A. Fulvius.

(1.) Comicæ lenitatis hi patres; tragicæ asperitatis illi. Par Romulo gloriâ L. Brutus (quia ille urbem, hic libertatem, Romanam condidit) filios suos, Tarquinii dominationem a se expulsam reducentes, summum imperium obtinens, comprehensos, proque tribunali virgis cæsos, et ad palum religatos, securi percuti jussit. Exuit patrem, ut consulem ageret; orbusque vivere, quam publicæ vindictæ deesse, maluit.

(2.) Hujus æmulatus exemplum Cassius, filium, qui tribunus plebis agrariam legem primus tulerat, multisque aliis rebus populariter animos hominum amore sui devinctos tenebat, postquam illam potestatem deposuit, adhibito propinquorum et amicorum consilio, affectati regni crimine domi damnavit; verberibusque affectum, necari jussit; ac peculium ejus Cereri consecravit.

(3.) T. autem Manlius Torquatus, propter egregia multa raræ dignitatis, juris quoque civilis et sacrorum pontificalium peritissimus, in consimili facto ne consilio quidem necessariorum indigere se credidit. Nam, cum ad senatum Macedonia de filio ejus D. Silano, qui eam provinciam obtinuerat, querelas per legatos detulisset, a Patribus conscriptis petiit, "ne quid ante de eâ re statuerent, quam ipse Macedonum, filiique sui, causam inspexisset." Summo deinde cum amplissimi ordinis, tum etiam eorum qui questum venerant, consensu, cognitione susceptâ, domi consedit; solusque utrique parti per totum biduum vacavit, ac tertio plenissime die, diligentissimeque auditis testibus, ita pronuntiavit: "Cum Silanum filium meum pecunias a sociis accepisse mihi probatum sit, et republicâ eum et domo meâ indignum judico; protinusque e conspectu meo abire jubeo." Tam tristi patris sententiâ perculsus Silanus, lucem ulterius intueri non sustinuit; suspendioque se proximâ nocte consumsit. Peregerat jam Torquatus severi et religiosi judicis partes: satisfactum erat reipublicæ: habebat ultionem Macedonia: potuit tam verecundo obitu filii patris

nflecti rigor: at ille neque adolescentis exsequiis interfuit, et cum maxime funus ejus duceretur, consulere se volentibus vacuas aures accommodavit. Videbat enim se in eo atrio consedisse, in quo Imperiosi filius Torquati severitate conspicua imago posita erat: prudentissimoque viro succurrebat, effigies majorum cum titulis suis idcirco in primâ ædium parte poni solere, ut eorum virtutes posteri non solum legerent, sed etiam imitarentur.

(4.) M. vero Scaurus, lumen ac decus patriæ, cum apud Athesim flumen impetu Cimbrorum Romani equites pulsi, deserto [proconsule] Catulo, Urbem avidi repeterent, consternationis eorum participi filio suo misit, qui dicerent, "libentius se in acie ejus interfecti ossibus occursurum, quam ipsum tam deformis fugæ reum visurum. Itaque si quid modo reliquum in pectore verecundiæ superesset, conspectum [degenerati] patris vitaturum." Recordatione enim juventæ suæ, qualis M. Scauro aut habendus aut verendus esset filius, admonebatur. Quo nuntio accepto, juvenis coactus est fortius adversus semetipsum gladio uti, quam adversus hostes usus fuerat.

(5.) Nec minus animose A. Fulvius, vir senatorii ordinis, euntem in aciem filium retraxit, quam Scaurus e prœlio fugientem increpuit. Namque juvenem, ingenio et literis et formâ inter æquales nitentem, pravo consilio amicitiam Catilinæ secutum, inque castra ejus temerario impetu ruentem, medio itinere abstractum, supplicio mortis affecit: præfatus, "Non se Catilinæ illum adversus patriam, sed patriæ adversus Catilinam, genuisse." Licuit, donec civilis belli rabies præteriret, inclusum arcere: verum illud cauti patris narraretur opus, hoc severi refertur.

CAP. IX.—*Qui moderati erga suspectos Liberos.*

1. L. Gellius Poplicola.	3. Fulvius quidam.
2. Q. Hortensius orator.	4. Pater quidam.

Sed ut hanc incitatam et asperam severitatem mitiores relatu patrum mores clementiæ suæ mixturâ temperent, exactæ pœnæ concessa venia jungatur.

(1.) L. Gellius, omnibus honoribus ad censuram defunctus, cum gravissima crimina de filio, in novercam commissum stuprum, et parricidium cogitatum, propemodum explorata haberet, non tamen ad vindictam procurrit continuo; sed, pæne universo senatu adhibito in consilium, expositis suspicionibus, defendendi se adolescenti potestatem fecit. Inspectâque diligentissime causâ, absolvit eum, tum consilii, tum etiam suâ sententiâ. Quod si impetu iræ abstractus sævire festinâsset, admisisset magis scelus, quam vindicâsset.

(2.) Q. autem Hortensii, qui suis temporibus ornamentum Romanæ eloquentiæ fuit, admirabilis in filio patientia exstitit. Cum enim eousque impietatem ejus suspectam, et nequitiam invisam haberet, ut Messalam, suæ sororis filium, hæredem habiturus, ambitûs reum defendens, judicibus diceret, "Si illum damnâssent, nihil sibi præter osculum nepotum, in quibus acquiesceret, superfuturum." Hac scilicet sententiâ, quam etiam editæ orationi inseruit, filium potius in tormento animi, quam in voluptatibus reponens, tamen, ne naturæ ordinem confunderet, non nepotes, sed filium hæredem reliquit. Moderate usus affectibus suis; quia et vivus moribus ejus verum testimonium, et mortuus sanguini honorem debitum reddidit.

(3.) Idem fecit clari generis, magnæque dignitatis vir, Fulvius; sed in filio aliquantum tetriore. Nam cum auxilium senatûs implorâsset, ut, suspectus i

parricidio, et ob id latens, per triumvirum conquireretur, ac jussu Patrum conscriptorum comprehensus esset; non solum eum non notavit, sed etiam decedens, dominum omnium esse voluit; quem genuerat, hæredem instituens, non quem expertus fuerat.

(4.) Magnorum virorum clementibus actis ignoti patris novæ atque inusitatæ rationis consilium adjiiam; qui cum a filio necti sibi insidias comperisset, nec inducere in animum posset, ut verum sanguinem ad hoc sceleris progressum crederet, seductam uxorem suppliciter rogavit, "ne se ulterius celaret, sed diceret, sive illum adolescentem subjecisset, sive ex alio concepisset." Asseveratione deinde ejus, et jurejurando, se nil tale debere suspicari, persuasus, in locum desertum filio perducto, gladium, quem secum occultum attulerat, tradidit, ac jugulum feriendum præbuit: nec veneno nec latrone ei, ad peragendum parricidium, opus esse affirmans. Quo facto, non paulatim, sed magno impetu, recta cogitatio pectus juvenis occupavit; continuoque abjecto gladio, "Tu vero," inquit, "pater, vive: et si tam obsequens es, ut hoc precari filio permittas, me quoque exsupera. Sed tantum quæso, ne meus erga te amor eo sit tibi vilior, quod a pœnitentiâ oritur." Solitudinem sanguine meliorem, pacatioresque penatibus silvas; et alimentis blandius ferrum; ac mortis oblatæ, quam datæ vitæ, felicius beneficium!

Cap. X.—*Qui Filiorum Obitum forti Animo tulerunt.*

Romani.

1. M. Horatius Pulvillus cos. 2.	2. L. Æmilius Paulus procos.

3. Q. Marcius Rex cos.

Externi.

1. Pericles Atheniensis. | 2. Xenophon.
3. Anaxagoras.

Commemoratis patribus, qui injurias filiorum patienter exceperunt, referamus eos, qui mortes æquo animo tolerârunt.

(1.) Horatius Pulvillus, cum in Capitolio Jovi Optimo Maximo ædem pontifex dedicaret, interque nuncupationem sollennium verborum postem tenens, mortuum esse filium suum audîsset, neque manum a poste removit, ne tanti templi dedicationem interrumperet; neque vultum a publicâ religione ad privatum dolorem deflexit, ne patris magis quam pontificis partes egisse videretur.

(2.) Clarum exemplum: nec minus tamen illustre quod sequitur. Æmilius Paulus, nunc felicissimi, nunc miserrimi patris clarissima repræsentatio, ex quatuor filiis formæ insignis, egregiæ indolis, duos, jure adoptionis in Corneliam Fabiamque gentem translatos, sibi ipse denegavit: duos ei Fortuna abstulit; quorum alter triumphum patris funere suo quartum ante diem præcessit; alter, in triumphali curru conspectus, post diem tertium exspiravit. Itaque, qui ad donandos usque liberos abundaverat, in orbitate subito destitutus est. Quem casum quo robore animi sustinuerit, oratione, quam de rebus a se gestis apud populum habuit, hanc adjiciendo clausulam, nulli ambiguum reliquit: "Cum in maximo proventu felicitatis nostræ, Quirites, timerem, ne quid mali Fortuna moliretur, Jovem Optimum Maximum, Junonemque reginam, et Minervam, precatus sum, ut, si adversi quid populo Romano immineret, totum in meam domum converteretur. Quapropter bene habet: annuendo enim votis meis, id egerunt, ut vos potius meum casum doleatis, quam ego vestro ingemiscerem."

(3.) Uno etiamnunc domestico exemplo adjecto, in

alienis luctibus orationi meæ vagari permittam. Q. Marcius Rex superior, Catonis in consulatu collega, filium summæ pietatis et magnæ spei, et (quæ non parva calamitatis accessio fuit) unicum, amisit. Cumque se obitu ejus subrutum et eversum videret, ita dolorem altitudine consilii cöercuit, ut a rogo juvenis protinus curiam peteret, senatumque, quem eo die ege habere oportebat, evocaret. Quod nisi fortiter mœrorem ferre scîsset, unius diei lucem inter calamitosum patrem et strenuum consulem, neutrâ in parte essato officio, partiri non potuisset.

Externa.

(1.) Princeps Atheniensium Pericles, intra quatriduum duobus mirificis adolescentibus filiis spoliatus, is ipsis diebus et vultu pristinum habitum retinente, t oratione nullâ ex parte infractiore concionatus est. Ille vero caput quoque solito more coronatum gerere ustinuit, ut nihil ex vetere ritu propter domesticum ulnus detraheret. Non sine causâ igitur tanti roboris nimus ad Olympii Jovis cognomen adscendit.

(2.) Xenophon autem, quod ad Socraticam disciplinam attinet, proximus a Platone felicis ac beatæ acundiæ gradus, cum sollenne sacrificium perageret, duobus filiis majorem natu, nomine Gryllum, apud Mantineam in prœlio cecidisse cognovit: nec ideo nstitutum Deorum cultum omittendum putavit, sed antummodo coronam deponere contentus fuit. Quam psam, percontatus quonam modo occidisset, ut audivit fortissime pugnantem interiisse, capiti reposuit; umina, quibus sacrificabat, testatus, "majorem se x virtute filii voluptatem, quam ex morte amaritudiem sentire." Alius removisset hostiam, abjecisset ltaria, lacrymis respersa thura disjecisset: Xenohontis corpus religione immobile stetit; et animus in onsilio prudentiæ stabilis mansit; ac dolori succumere, ipsâ clade, quæ nuntiata erat, tristius duxit.

(3.) Nec Anaxagoras quidem supprimendus est.

Auditâ namque morte filii, "Nihil," inquit, "mihi inexpectatum aut novum nuntias: ego enim illum ex me natum sciebam esse mortalem." Has voces utilissimis præceptis imbuta virtus mittit; quas si quis efficaciter auribus perceperit, non ignorabit ita liberos esse procreandos, ut meminerit his a rerum naturâ, et accipiendi spiritûs et reddendi, eodem momento temporis, legem dici; atque, ut mori neminem solere, qui non vixerit, ita nec vivere aliquem quidem posse, qui non sit moriturus.

VALERII MAXIMI
FACTORUM DICTORUMQUE
MEMORABILIUM
LIBER SEXTUS.

Cap. I. — *De Pudicitiâ.*

Quam coluêre Romani.

Lucretia, Sp. F. L. Collatini.
L. Virginius.
Pontius Aufidianus eq. Rom.
P. Mænius.
Q. Fab. Max. Servilianus.
P. Atilius Philiscus.
M. Claudius Marcellus æd. cur.
8. Q. Metellus Celer trib. pleb.
9. T. Veturius T. F. Calvinus.
10. C. Pescennius triumvir capitalis.
11. Cominius trib. plebis.
12. C. Marius cos. 2.
13. Privati, qui adulteria deprehensa vindicârunt.

Externi.

1. Hippo, femina Græca.
2. Chiomara, Orgiagontis reguli.
3. Teutonorum uxores.

Unde te, virorum pariter ac feminarum præcipuum namentum, Pudicitia, invocem? Tu enim priscâ

religione consecratos Vestæ focos incolis: tu Capitolinæ Junonis pulvinaribus incubas: tu, Palatii columen, augustos penates sanctissimumque Juliæ genialem torum assiduâ statione celebras: tuo præsidio puerilis ætatis insignia munita sunt: tui numinis respectu sincerus juventæ flos permanet. Te custode, matronalis stola censetur. Ades igitur, et cognosce quæ fieri ipsa voluisti.

(1.) Dux Romanæ pudicitiæ Lucretia, cujus virilis animus, maligno errore Fortunæ, muliebre corpus sortitus est, a Sex. Tarquinio, regis Superbi filio, per vim stuprum pati coacta, cum gravissimis verbis injuriam suam in concilio necessariorum deplorâsset, ferro se, quod veste tectum attulerat, interemit: causamque, tam animoso interitu, imperium consulare pro regio permutandi populo Romano præbuit.

(2.) Atque hæc illatam injuriam non tulit: Virginius, plebeii generis, sed patricii vir spiritûs, ne probro contaminaretur domus sua, proprio sanguini non pepercit. Nam, cum Ap. Claudius, decemvir, filiæ ejus virginis stuprum, potestatis viribus fretus, pertinacius expeteret, deductam in forum puellam occidit; pudicæque interemtor, quam corruptæ pater, esse maluit.

(3.) Nec alio robore animi præditus fuit Pontius Aufidianus, eques Romanus, qui, postquam comperit filiæ suæ virginitatem a pædagogo proditam Fannio Saturnino, non contentus sceleratum servum affecisse supplicio, etiam ipsam puellam necavit. Itaque, ne turpes ejus nuptias celebraret, acerbas exsequias duxit.

(4.) Quid P. Mænius, quam severum pudicitiæ custodem egit! In libertum namque, gratum admodum sibi, animadvertit, quia eum nubilis jam ætatis filiæ suæ osculum dedisse cognoverat; cum præsertim non libidine, sed errore, lapsus videri posset. Cæterum amaritudine pœnæ, teneris adhuc puellæ sensibus castitatis disciplinam ingenerari magni æstimavit: eique tam tristi exemplo præcepit, ut non solum

rginitatem illibatam, sed etiam oscula ad virum sin-ra perferret.

(5.) Q. vero Fabius Maximus Servilianus, hono-bus, quos splendidissime gesserat, censuræ gravi-te consummatis, exegit a filio pœnas dubiæ castita-s; et, punito, pependit, voluntario secessu conspec-m patriæ vitando.

(6.) Dicerem censorium virum nimis acerbum ex-itisse, nisi P. Atilium Philiscum, in pueritiâ cor-re quæstum a domino facere coactum, tam seve-m postea patrem cernerem. Filiam enim suam, od ea se stupri crimine coinquinaverat, interemit. uam sanctam igitur in civitate nostrâ pudicitiam isse existimare debemus, in quâ etiam institores li-dinis tam severos ejus vindices evasisse animadver-mus!

(7.) Sequitur excellentis nominis, ac memorabilis cti exemplum. M. Claudius Marcellus, ædilis cu-lis, C. Scantinio Capitolino, tribuno plebis, diem ad pulum dixit, quod filium suum de stupro appellâs-t: eoque asseverante se cogi non posse ut adesset, ia sacrosanctam potestatem haberet, et ob id tribu-cium auxilium implorante, totum collegium tribu-rum negavit se intercedere, quo minus pudicitiæ æstio perageretur. Citatus itaque Scantinius reus, o teste, qui tentatus erat, damnatus est. Constat venem productum in Rostra defixo in terram vultu rseveranter tacuisse, verecundoque silentio pluri-um in ultionem suam valuisse.

(8.) Metellus quoque Celer stuprosæ mentis acer nitor exstitit, Cn. Sergio Silo promissorum matri-miliæ nummorum gratiâ diem ad populum dicendo, mque hoc uno crimine damnando. Non enim fac-m tunc, sed animus in quæstionem deductus est: usque voluisse peccare nocuit, quam non peccâsse ofuit.

(9.) Concionis hæc, illa curiæ [gravitatis.] T. Ve-rius (filius ejus Veturii, qui in consulatu suo Sam-

nitibus, ob turpiter ictum fœdus, deditus fuerat), cum, propter domesticam ruinam, et grave æs alienum, C. Plotio nexum se dare admodum adolescentulus coactus esset, servilibus ab eo verberibus, quia stuprum pati noluerat, affectus, querelam ad consules detulit. A quibus hac de re certior factus senatus, Plotium in carcerem duci jussit. In qualicumque enim statu positam Romano sanguini pudicitiam tutam esse voluit.

(10.) Et quid mirum, si hoc universi Patres conscripti censuerunt? C. Pescennius, triumvir capitalis, Cornelium, fortissime militiæ stipendia emeritum, virtutisque nomine quater honore primipili ab imperatoribus donatum, quod cum ingenuo adolescentulo stupri commercium habuisset, publicis vinculis oneravit. A quo appellati tribuni, cum de stupro nihil negaret, sed sponsionem se facere paratum diceret, quod adolescens ille palam atque aperte corpore quæstum factitâsset, intercessionem suam interponere noluerunt. Itaque Cornelius in carcere mori coactus est. Non putârunt tribuni plebis rempublicam nostram cum fortibus viris pacisci oportere, ut externis periculis domesticas delicias emerent.

(11.) Libidinosi centurionis supplicium, M. Lætorii Mergi, tribuni militaris, æque [similis] fœdus exitus sequitur: cui Cominius, tribunus plebis, diem ad populum dixit, quod cornicularium suum stupri causâ appellâsset. Nec sustinuit ejus rei sententiam Lætorius; sed se ipse ante judicii tempus fugâ prius subtraxit; deinde etiam morte punivit. Naturæ modum expleverat: fato tamen functus, universæ plebis sententiâ crimine impudicitiæ damnatus est. Signa illum militaria, sacratæ aquilæ, et certissima Romani imperii custos severa castrorum disciplina, usque ad inferos persecuta est: quoniam, cujus magister esse debuerat, sanctitatis corruptor tentabat exsistere.

(12.) Hoc movit C. Marium imperatorem tum, cum C. Luscium, sororis suæ filium, tribunum militum, a C. Plotio, manipulario milite, jure cæsum

pronuntiavit, quia eum de stupro compellare ausus fuerat.

(13.) Sed, ut eos quoque, qui, in vindicandâ pudicitiâ, dolore suo pro publicâ lege usi sunt, strictim percurram; Sempronius Musca C. Gallium deprehensum in adulterio flagellis cecidit: C. Memmius L. Octavium similiter deprehensum nervis contudit: Carbo Accienus a Vibieno, item Pontius a P. Cerio, deprehensi, castrati sunt: Cn. etiam Furium Brocchum, qui deprehenderat, familiæ stuprandum objecit. Quibus iræ suæ indulsisse, fraudi non fuit.

Externa.

(1.) Atque, ut domesticis externa subnectam, Græca femina, nomine Hippo, cum hostium classe esset excepta, in mare se, ut morte pudicitiam tueretur, abjecit. Cujus corpus, Erythræo litori appulsum, proxima undis humus, sepulturæ mandatum, ad hoc tempus tumulo contegit. Sanctitatis vero gloriam, æternæ traditam memoriæ, Græcia, laudibus suis celebrando, quotidie florentiorem effecit.

(2.) Vehementius hoc: illud consideratius exemplum pudicitiæ. Exercitu et copiis Gallogræcorum a Cn. Manlio consule in Olympo monte ex parte deletis, ex parte captis; Orgiagontis reguli uxor, miræ pulchritudinis, a centurione, cui custodienda tradita erat, stuprum pati coacta, postquam ventum est in eum locum, in quem centurio, misso nuntio, necessarios mulieris pretium, quo eam redimerent, afferre jusserat; aurum expendente centurione, et in ejus pondus animo oculisque intento, Gallogræcis linguâ gentis suæ imperavit, ut eum occiderent. Interfecti deinde caput abscisum manibus retinens, ad conjugem venit; abjectoque ante pedes ejus, et injuriæ et ultionis suæ ordinem exposuit. Hujus feminæ, quid aliud quisquam, quam corpus, in potestatem hostium venisse dicat? Nam neque animus vinci, nec pudicitia capi potuit.

(3.) Teutonorum vero conjuges Marium victorem orârunt, ut ab eo virginibus Vestalibus dono mitterentur, affirmantes æque se atque illas virilis concubitûs expertes futuras. Eâque re non impetratâ, laqueis sibi nocte proximâ spiritum eripuerunt. Dii melius, quod hunc animum viris earum in acie non dederunt. Nam, si mulierum suarum virtutem imitari voluissent, incerta Teutonicæ victoriæ tropæa reddidissent.

Cap. II.—*Quæ libere dicta aut facta.*

A Romanis.

1. Legato Privernatium.
2. L. Marcio Philippo cos.
3. Scipione Æmiliano.
4. Cn. Calpurnio Pisone.
5. M. Catone Uticensi.
6. Cn. Lentulo Marcellino cos.
7. M. Favonio.
8. Helvio Manciâ Formiano.
9. Diphilo tragœdo.
10. M. Castricio Placentino.
11. Ser. Sulpitio Galbâ.
12. A. Cæsellio jurisc.

Ab externis.

1. Machærâ Macedonicâ muliere.
2. Syracusanâ quâdam.
3. Theodoro Cyrenæo.

Libertatem autem vehementis spiritûs, dictis pari ter ac factis testatam, ut non invitaverim, ita ultr venientem non excluserim: quæ, inter virtutem vit umque posita, si salubri modo se temperaverit, la dem; si, quo non debuit, profuderit, reprehensione meretur. Ac vulgi sic auribus gratior, quam sapie tissimi cujusque animo probabilior est; utpote fr quentius alienâ veniâ, quam suâ providentiâ tut

Sed quia humanæ vitæ partes persequi propositum est, nostrâ fide, propriâ æstimatione, referatur.

(1.) Priverno capto, interfectisque qui id oppidum ad rebellandum incitaverant, senatus indignatione accensus consilium agitabat, quidnam sibi de reliquis quoque Privernatibus faciendum esset. Ancipiti igitur casu salus eorum fluctuabat, eodem tempore et victoribus et iratis subjecta. Cæterum, cum auxilium unicum in precibus restare animadverterent, ingenui et Italici sanguinis oblivisci non potuerunt. Princeps enim eorum in curiâ interrogatus, quam pœnam mererentur, respondit, "Quam merentur, qui se dignos libertate judicant." Verbis arma sumserat, exasperatosque Patrum conscriptorum animos inflammaverat. Sed Plautius consul, favens Privernatium causæ, regressum animoso ejus dicto obtulit, quæsivitque, qualem cum eis Romani pacem habituri essent, impunitate donatâ. At is constantissimo vultu, "Si bonam dederitis," inquit, "perpetuam: si malam, non diuturnam." Quâ voce perfectum est, ut victis non solum venia, sed etiam jus et beneficium nostræ civitatis, daretur.

(2.) Sic in senatu Privernas loqui ausus est. L. vero Philippus consul adversus eumdem ordinem libertatem exercere non dubitavit. Nam segnitiem pro Rostris exprobrans, alio sibi senatu opus esse dixit: tantumque a pœnitentiâ dicti abfuit, ut etiam L. Crasso, summæ dignitatis et eloquentiæ viro, id in curiâ graviter ferenti, manum injici juberet. Ille, rejecto lictore, "Non es," inquit, "mihi, Philippe, consul, quia nec ego quidem tibi senator sum."

(3.) Quid? populum ab incursu suo tutum libertas reliquit? immo et similiter aggressa, et æque experta patientiam est. C. Carbo, tribunus plebis, nuper sepultæ Gracchanæ seditionis turbulentissimus vindex, idemque orientium civilium malorum fax ardentissima, P. Africanum a Numantiæ ruinis summo cum gloriæ fulgore venientem, ab ipsâ pæne portâ

in Rostra perductum, quid de Ti. Gracchi morte (cujus sororem in matrimonio habebat) sentiret, interrogavit; ut, auctoritate clarissimi viri, inchoato jam incendio multum incrementi adjiceret; quia non dubitabat, quin, propter tam arctam affinitatem, aliquid pro interfecti necessarii memoriâ miserabiliter esset locuturus. At is jure eum cæsum videri respondit. Cui dicto cum concio, tribunicio furore instincta, violenter succlamâsset, "Taceant," inquit, "quibus Italia noverca est." Orto deinde murmure, "Non efficietis," ait, "ut solutos verear, quos alligatos adduxi." Universus populus iterum ab uno contumeliose correptus erat (quantus est honos virtutis!) et tacuit actutum. Recens victoria ipsius Numantina, et patris Macedonica, devictæque Carthaginis avita spolia, ac duorum regum Syphacis et Persæ ante triumphales currus [catenæ, cervices tunc totius fori prementes] ora clauserunt. Nec timori datum est silentium: sed, quia beneficio Æmiliæ Corneliæque gentis multi metus Urbis atque Italiæ finiti erant, plebs Romana libertati Scipionis libera non fuit.

(4.) Quapropter minus mirari debemus, quod amplissima Cn. Pompeii auctoritas toties cum libertate luctata est; nec sine magnâ laude: quoniam omnis generis hominum licentiæ ludibrio esse quietâ fronte tulit. Cn. Piso, cum Manilium Crispum reum ageret, eumque evidenter nocentem gratiâ Pompeii videret eripi, juvenili impetu ac studio accusationis provectus, multa et gravia crimina præpotenti defensori objecit. Interrogatus deinde ab eo, cur se quoque non accusaret, "Da," inquit, "prædes reipublicæ, te, si postulatus fueris, civile bellum non excitaturum: etiam de tuo prius quam de Manilii capite in consilium judices mittam." Ita eodem judicio duos sustinuit reos; accusatione Manilium; libertate Pompeium: et eorum alterum lege peregit, alterum professione, quâ solum poterat.

(5.) Quid ergo? libertas sine Catone? non magis

quam Cato sine libertate. Nam, cum in senatorem, nocentem et infamem, reum judex sedisset, tabellæque Cn. Pompeii, laudationem ejus continentes, prolatæ essent, proculdubio efficaces futuræ pro noxio; submovit eas e quæstione, legem recitando, quâ cautum erat, ne senatoribus tali auxilio uti liceret. Huic facto persona admirationem ademit: nam, quæ in alio audacia videretur, in Catone fiducia cognoscitur.

(6.) Cn. Lentulus Marcellinus consul, cum in concione de Magni Pompeii nimiâ potentiâ quereretur, assensusque ei clarâ voce universus populus esset; "Acclamate," inquit, "Quirites; acclamate, dum licet: jam enim vobis impune facere non licebit." Pulsata est tunc eximii civis potentia, hinc invidiosâ querelâ, hinc lamentatione miserabili.

(7.) Cui candidâ fasciâ crus alligatum habenti Favonius, "Non refert," inquit, "quâ in parte corporis sit diadema;" exigui panni cavillatione regias ei vires exprobrans. At is, neutrâ in parte mutato vultu, utrumque cavit, ne aut hilari fronte libenter agnoscere potentiam, aut tristi iram profiteri, videretur: eâque patientiâ inferioris etiam generis et fortunæ hominibus aditum adversus se dedit. E quorum turbâ duos retulisse abunde erit.

(8.) Helvius Mancia Formianus, libertini filius, ultimæ senectutis, L. Libonem apud censores accusabat. In quo certamine cum Pompeius Magnus humilitatem ei, ætatemque exprobrans, ab inferis illum ad accusandum remissum dixisset: "Non mentiris," inquit, "Pompei: venio enim ab inferis; in L. Libonem accusator venio: sed dum illic moror, vidi cruentum Cn. Domitium Ahenobarbum deflentem, quod, summo genere natus, integerrimæ vitæ, amantissimus patriæ, in ipso juventutis flore, tuo jussu esset occisus. Vidi pari claritate conspicuum Brutum, ferro laceratum, querentem id sibi prius perfidiâ, deinde etiam crudelitate tuâ accidisse. Vidi Cn. Carbonem, acerrimum pueritiæ tuæ bonorumque patris

tui defensorem, in tertio consulatu catenis, quas tu ei injici jusseras, vinctum, obtestantem te, adversus omne fas ac nefas, cum in summo esset imperio, a te equite Romano trucidatum. Vidi eodem habitu et quiritatu prætorium virum Perpernam, sævitiam tuam exsecrantem; omnesque eos unâ voce indignantes, quod indemnati, sub te adolescentulo carnifice, occidissent." Obducta jam vetustis cicatricibus bellorum civilium vastissima vulnera, municipali homini, servitutem paternam redolenti, effrenatæ temeritatis, intolerabilis spiritûs, impune revocare licuit. Itaque eo tempore et fortissimum erat Cn. Pompeio maledicere, et tutissimum. Sed non patitur nos hoc longiore querelâ prosequi personæ insequentis aliquanto sors humilior.

(9.) Diphilus tragœdus, cum Apollinaribus ludis inter actum ad eum versum venisset, in quo hæc sententia continetur, "Miseria nostra magnus est," directis in Pompeium Magnum manibus, pronuntiavit: revocatusque aliquoties a populo, sine ullâ cunctatione, nimiæ illum et intolerabilis potentiæ reum gestu perseveranti egit. Eâdem petulantiâ usus est in eâ quoque parte, "Virtutem istam, veniet tempus, cum graviter gemas."

(10.) M. etiam Castricii libertate inflammatus animus; qui cum Placentiæ magistratum gereret, Cn. Carbone consule jubente decretum fieri, quo sibi obsides a Placentinis darentur, nec summo ejus imperio obtemperavit, nec maximis viribus cessit. Atque etiam dicenti "multos se gladios habere," respondit, "Et ego annos." Obstupuerunt tot legiones, tam robustas senectutis reliquias intuentes. Carbonis quoque ira, quia materiam sæviendi perquam exiguam habebat, parvulum vitæ tempus ablatura, in seipsa collapsa est.

(11.) Jam Ser. Galbæ temeritatis plena postulatio, qui Divum Julium, consummatis victoriis, in foro jus dicentem, in hunc modum interpellare sustinuit: "C.

Juli Cæsar, pro Cn. Pompeio Magno, quondam genero tuo, in tertio ejus consulatu pecuniam spopondi; quo nomine nunc appellor. Quid agam? dependam?" Palam atque aperte ei bonorum Pompeii venditionem exprobrando, ut a tribunali submoveretur, meruerat: sed illud ipsâ mansuetudine mitius pectus æs alienum Pompeii ex suo fisco solvi jussit.

(12.) A. Cascellius, vir juris civilis scientiâ clarus, quam periculose contumax! Nullius enim aut gratiâ aut auctoritate compelli potuit, ut de aliquâ earum rerum, quas triumviri dederant, formulam componeret; hoc animi judicio victoriæ eorum beneficia extra omnem ordinem legum ponens. Idem cum multa de [temporibus Cæsaris] liberius loqueretur, amicique ne id faceret, monerent; "duas res, quæ hominibus amarissimæ viderentur, magnam sibi licentiam præbere," respondit, "senectutem et orbitatem."

Externa.

(1.) Inserit se tantis viris mulier alienigeni sanguinis, quæ, a Philippo rege temulento immerenter damnata, "Provocarem ad Philippum," inquit, "sed sobrium." Excussit crapulam oscitanti, ac præsentiâ animi ebrium resipiscere, causâque diligentius inspectâ, justiorem sententiam ferre coëgit. Igitur æquitatem, quam impetrare non potuerat, extorsit; potius præsidium a libertate, quam ab innocentiâ, mutuata.

(2.) Jam illa non solum fortis, sed etiam urbana libertas. Senectutis ultimæ quædam, Syracusanis omnibus Dionysii tyranni exitum, propter nimiam morum acerbitatem et intolerabilia onera, votis expetentibus, sola quotidie matutino tempore Deos, ut incolumis ac sibi superstes esset, orabat. Quod ubi is cognovit, non debitam sibi admiratus benevolentiam, arcessit eam, et, quid ita hoc, aut quo suo merito faceret, interrogavit. Tum illa, "Certa est," inquit,

"ratio propositi mei. Puella enim, cum gravem tyrannum haberemus, carere eo cupiebam: quo interfecto, aliquanto tetrior arcem occupavit. Ejus quoque finiri dominationem magni æstimabam: tertium te, superioribus importuniorem, habere cœpimus rectorem. Itaque [timens,] ne, si tu fueris absumtus, deterior in locum tuum succedat, caput meum pro tuâ salute devoveo." Tam facetam audaciam Dionysius punire erubuit.

(3.) Inter has et Theodorum Cyrenæum quasi animosi spiritûs conjugium esse potuit, virtute par, felicitate dissimile. Is enim Lysimacho regi mortem sibi minitanti, "Enimvero," inquit, "magnifica res tibi contigit, quia cantharidis vim assecutus es." Cumque, hoc dicto accensus, cruci eum suffigi jussisset; "Terribilis hæc," ait, "purpuratis sit tuis: meâ quidem nihil interest, humine an sublime putrescam."

Cap. III.—*De Severitate.*

Externorum.

Armet se duritiâ pectus necesse est, dum horridæ

ac tristis severitatis acta narrantur; ut, omni mitiore cogitatione sepositâ, rebus auditu asperis vacet. Ita enim destrictæ et inexorabiles vindictæ, et varia pœnarum genera, in medium procurrent, utilia quidem legum munimenta; sed minime in placido et quieto paginarum numero reponenda.

(1.) M. Manlius, unde Gallos depulerat, inde ipse præcipitatus est; quia fortiter defensam libertatem nefarie opprimere conatus fuerat. Cujus justæ ultionis nimirum hæc præfatio fuit: "Manlius eras mihi, cum præcipites agebas Senones: postquam imitari cœpisti, unus factus es ex Senonibus." Hujus supplicio æternæ memoriæ nota inserta est. Propter illum enim lege sanciri placuit, ne quis patricius in arce, aut Capitolio, habitaret; quia domum eo loci habuerat, ubi nunc ædem Monetæ videmus. Par indignatio civitatis adversus Sp. Cassium erupit; cui plus suspicio concupitæ dominationis nocuit, quam tres magnifici consulatus ac duo speciosissimi triumphi profuerunt. Senatus enim, populusque Romanus, non contentus capitali eum supplicio afficere, interemto domum superjecit, ut penatium quoque strage puniretur. In solo autem ædem Telluris fecit. Itaque, quod prius domicilium impotentis viri fuerat, nunc religiosæ severitatis monimentum est. Eadem ausum Sp. Mælium consimili exitu patria multavit. Area vero domûs ejus, quo justitia supplicii notior ad posteros perveniret, "Æquimælii" appellationem traxit.

Quantum ergo odii adversus hostes libertatis insitum animis antiqui haberent, parietum ac tectorum, in quibus versati fuerant, ruinis testabantur. Ideoque et M. Flacci et L. Saturnini, seditiosissimorum civium, corporibus trucidatis, penates ab imis fundamentis eruti sunt. Cæterum Flacciana area, cum diu penatibus vacua mansisset, a Q. Catulo Cimbricis spoliis adornata est.

Viguit in nostrâ civitate Ti. et C. Gracchorum

summa nobilitas, ae spes amplissima: sed, quia statum civitatis eonati erant convellere, insepulta cadavera jacuerunt; supremusque humanæ conditionis honos filiis Graechi, et nepotibus Africani, defuit. Quin etiam familiares eorum, ne quis reipublicæ inimicis amicus esse vellet, de robore præcipitati sunt.

(2.) Idem sibi tam licere P. Mucius tribunus plebis, quam senatui et populo Romano, credidit, qui omnes collegas suos, qui, duce Sp. Cassio, id egerant, ut, magistratibus non subrogatis, communis libertas in dubium vocaretur, vivos cremavit. Nihil profecto hae severitate fidentius: unus enim tribunus eam pœnam novem collegis inferre ausus est, quam novem tribuni ab uno eollegâ exigere perhorruissent.

(3.) Libertatis adhue custos et vindex severitas; sed pro dignitate etiam, ac pro disciplinâ, æque gravis. M. enim Claudium senatus Corsis, quia turpem cum his paeem fecerat, dedidit: quem, ab hostibus non aeceptum, in publicâ custodiâ necari jussit. Semel læsâ majestate imperii, quot modis iræ pertinax vindex! factum ejus rescidit, libertatem ademit, spiritum exstinxit, corpus contumeliâ careeris et detestandâ Gemoniarum scalarum notâ fœdavit. Atque hic quidem senatûs animadversionem meruerat. Cn. autem Cornelius Scipio, Hispalli filius, prius quam mereri posset, expertus est. Nam cum ei Hispania provincia sorte obvenisset, ne illuc iret, decrevit; adjectâ causâ, "quod reete faeere nesciret." Itaque Cornelius, propter vitæ inhonestum actum, sine ullo provinciali ministerio, tantum non repetundarum lege damnatus est. Ne in C. quidem Vettieno, qui sinistræ manûs digitos, ne bello Italieo militaret, absciderat, severitas senatûs cessavit. Publicatis enim bonis ejus, ipsum æternis vinculis puniendum censuit; effecitque, ut, quem honeste spiritum profundere in acie noluerat, turpiter in catenis consumeret.

(4.) Id factum imitatus M' Curius eonsul, eum

delectum subito edicere coactus esset, et juniorum nemo respondisset, conjectis in sortem omnibus tribubus, Polliæ, quæ proxima exierat, primum nomen urnâ extractum citari jussit: neque eo respondente, bona adolescentis hastæ subjecit. Quod ut illi nuntiatum est, ad consulis tribunal cucurrit, collegiumque tribunorum appellavit. Tunc M' Curius, præfatus, "non opus esse eo cive reipublicæ, qui parere nesciret," et bona ejus, et ipsum, vendidit.

(5.) Æque tenax propositi L. Domitius. Nam, cum Siciliam prætor regeret, et ad eum eximiæ magnitudinis aper allatus esset, adduci ad se pastorem, cujus manu occisus erat, jussit. Interrogatumque, quî eam bestiam confecisset, postquam comperit, usum venabulo, cruci suffixit; quia ipse, ad exstirpanda latrocinia, quibus provincia vastabatur, ne quis telum haberet, edixerat. Hoc aliquis in fine severitatis et sævitiæ ponendum dixerit: disputatione enim utroque flecti potest. Cæterum ratio publici imperii prætorem nimis asperum existimari non patitur.

(6.) Sic se in viris puniendis severitas exercuit. Sed ne in feminis quidem supplicio afficiendis segniorem se egit. Horatius unus prœlio trium Curiatiorum, conditione pugnæ omnium Albanorum, victor, cum, ex illâ clarissimâ acie domum repetens, sororem suam virginem Curiatii sponsi mortem profusius, quam illa ætas debebat, flentem vidisset, gladio, quo patriæ rem bene gesserat, interemit; parum pudicas ratus lacrymas, quæ præpropero amori dabantur. Quem, hoc nomine reum apud populum actum, pater defendit. Ita paulo propensior animus puellæ ad memoriam futuri viri, et fratrem ferocem vindicem, et vindictæ tam rigidum assensorem patrem, habuit.

(7.) Consimili severitate senatus postea usus, Sp. Postumio Albino, et Q. Marcio Philippo consulibus mandavit, ut de his, quæ sacris Bacchanalium inceste usæ fuerant, inquirerent. A quibus cum multæ essent damnatæ, in omnes, cognatas intra domos, animad-

verterunt: lateque patens opprobrii deformitas severitate supplicii emendata est: quia, quantum ruboris civitati nostræ mulieres turpiter se gerendo incusserant, tantum laudis graviter punitæ attulerunt.

(8.) Publicia autem, quæ Postumium Albinum consulem; item Licinia, quæ Claudium Asellum, viros suos, veneno necaverant, propinquorum decreto strangulatæ sunt. Non enim putaverunt severissimi viri, in tam evidenti scelere longum publicæ quæstionis tempus exspectandum. Itaque, quarum innocentium defensores fuissent, sontium maturi vindices exstiterunt.

(9.) Magno scelere horum severitas ad exigendam vindictam concitata est. Egnatii autem Metelli longe minori de causâ; qui uxorem, quod vinum bibisset, fuste percussam interemit. Idque factum non accusatore tantum, sed etiam reprehensore, caruit; unoquoque existimante, optimo illam exemplo violatæ sobrietatis pœnas pependisse. Et sane quæcumque femina vini usum immoderate appetit, omnibus et virtutibus januam claudit, et delictis aperit.

(10.) Horridum C. quoque Sulpicii Galli maritale supercilium. Nam uxorem dimisit, quod eam capite aperto foris versatam cognoverat; abscisâ sententiâ, sed tamen aliquâ ratione munitâ. "Lex enim," inquit, "tibi meos tantum præfinit oculos, quibus formam tuam approbes. His decoris instrumenta compara: his esto speciosa: horum te certiori crede notitiæ. Ulterior tui conspectus, supervacuâ irritatione arcessitus, in suspicione et crimine hæreat necesse est."

(11.) Nec aliter sensit Q. Antistius Vetus, repudiando uxorem, quod illam in publico cum quâdam libertinâ vulgari secreto loquentem viderat. Nam, ut ita dicam, incunabulis et nutrimentis culpæ, non ipsâ commotus culpâ, citeriorem delicto præbuit ultionem, ut potius caveret injuriam, quam vindicaret.

(12.) Jungendus est his P. Sempronius Sophus,

conjugem repudii notâ affecit, nihil aliud quam, gnorante, ludos ausam spectare. Ergo dum sic a feminis occurritur, mens earum a delictis aberat.

Externa.

1.) Cæterum, etsi Romanæ severitatis exemplis is terrarum orbis instrui potest, tamen externa imatim cognoscere fastidio non sit. Lacedæmonii os Archilochi e civitate suâ exportari jusserunt; d eorum parum verecundam ac pudicam lectionem trabantur. Noluerunt enim eâ liberorum suorum nos imbui, ne plus moribus noceret, quam inge- prodesset. Itaque maximum poëtam, aut certe imo proximum, quia domum sibi invisam obscœ- maledictis laceraverat, carminum exsilio multâ- t.

2.) Athenienses autem Timagoram, inter officium tationis Darium regem more gentis illius adula- , capitali supplicio affecerunt; unius civis humili- blanditiis totius urbis suæ decus Persicæ domina- i submissum graviter ferentes.

3.) Jam Cambyses inusitatæ severitatis, qui mali isdam judicis ex corpore pellem detractam, sellæ ndi, in eâque filium ejus judicaturum considere it. Cæterum et rex et barbarus, atroci ac novâ ıâ judicis, ne quis postea corrumpi judex posset, ridit.

Cap. IV.—*De graviter dictis aut factis.*

A Romanis.

Γ. Manlio Torquato.	4. P. Rutilio Rufo.
P. Scipione Æmiliano.	5. M. Junio Bruto pro-cos.
C. Popillio Lænate.	

Ab externis.

1. Cinniniensi populo.
2. Socrate, Atheniensi.
3. Alexandro Magno.
4. Lacedæmoniis.
5. Pædareto, Spartano.

Magnam et bonam laudis partem in claris viris etiam illa vindicant, quæ aut ab his graviter dicta aut facta pertinax memoria viribus æternis comprehendit. Quorum ex abundanti copiâ, nec parcâ nimis, nec rursus avidâ manu, quod magis desiderio satisfaciat, quam satietati abundet, hauriamus.

(1.) Civitate nostrâ Cannensi clade perculsâ, cum admodum tenui filo suspensa reipublicæ salus ex sociorum fide penderet, ut eorum animi ad imperium Romanum tuendum constantiores essent, majori parti senatûs principes Latinorum in ordinem suum sublegi placebat. Annius autem Campanus etiam consulem alterum Capuæ creari debere asseverabat: sic contusus et æger Romani imperii spiritus erat. Tunc Manlius Torquatus, filius ejus qui Latinos apud Veserim inclytâ pugnâ fuderat, quam poterat, clarâ voce denuntiavit, "si quis sociorum inter Patres conscriptos sententiam dicere ausus esset, continuo eum se interemturum." Hæ unius minæ et Romanorum languentibus animis calorem pristinum reddiderunt, et Italiam ad jus civitatis nobiscum exæquandum consurgere passæ non sunt: namque, ut patris armis, ita verbis filii, fracta cessit.

Par illius quoque Manlii gravitas, cui cum consulatus omnium consensu deferretur, eumque sub excusatione adversæ valetudinis oculorum recusaret, instantibus cunctis, "Alium," inquit, "Quirites, quærite, ad quem hunc honorem transferatis. Nam si me gerere eum cöegeritis, nec ego mores vestros ferre, nec vos meum imperium perpeti poteritis." Si privati tam ponderosa vox, quam graves consulis exstitissent!

(2.) Nihilo segnior Scipionis Æmiliani aut in cu- . aut in concione gravitas: qui cum haberet con- rtem censuræ Mummium, ut nobilem, ita enervis æ, pro Rostris dixit, "se ex majestate reipublicæ nia gesturum, si sibi cives vel dedissent collegam, l non dedissent."

Idem, cum Ser. Sulpicius Galba et Aurelius Cotta nsules in senatu contenderent, uter adversus Viria- um in Hispaniam mitteretur, ac magna inter Pa- es conscriptos dissensio esset; omnibus, quonam s sententia inclinaretur, exspectantibus: "Neu- m," inquit, "mihi mitti placet, quia alter nihil bet, alteri nihil est satis;" æque malam licentis im- rii magistram judicans inopiam, atque avaritiam. io dicto, ut neuter in provinciam mitteretur, obti- it.

(3.) C. vero Popillius, a senatu legatus ad Antio- um missus, ut bello se, quo Ptolemæum lacesse- , abstineret, cum ad eum venisset, atque is promto imo et amicissimo vultu dextram ei porrexisset; vicem ei suam porrigere noluit; sed tabellas sena- -consultum continentes tradidit. Quas ut legit itiochus, dixit se cum amicis collocuturum. Indig- tus Popillius, quod aliquam moram interposuisset, gâ solum, quo insistebat, denotavit, et, "prius," uit, "quam hoc circulo excedas, da responsum, od senatui referam." Non legatum locutum, sed am curiam ante oculos positam crederes: continuo m rex affirmavit, fore, ne amplius de se Ptole- eus quereretur. Ac tum demum Popillius manum s, tamquam socii, apprehendit. Quam efficax est mi sermonisque abscisa gravitas! Eodem momento riæ regnum terruit, Ægypti texit.

(4.) P. autem Rutilii verba prius an facta æsti- in, nescio: nam utrisque æque admirabile inest ro- . Cum amici cujusdam injustæ rogationi resiste- , atque is per summam indignationem dixisset: Quid ergo," inquit, "mihi opus est amicitiâ tuâ,

si, quod rogo, non facis?" respondit, "Immo quid mihi tuâ, si, propter te, aliquid inhoneste facturus sum?" Huic voci consentanea illa opera, quod, magis ordinum dissensione quam ullâ culpâ suâ reus factus, nec obsoletam vestem induit, nec insignia senatoris deposuit, nec supplices ad genua judicum manus tetendit; nec dixit quidquam splendore præteritorum annorum humilius. Effecitque ut periculum non impedimentum gravitatis ejus esset, sed experimentum. Atque etiam cum ei reditum in patriam Sullana victoria præstaret, in exsilio, ne quid adversum leges faceret, remansit. Quapropter [Felicitatis] cognomen justius quis moribus gravissimi viri, quam impotentis armis, assignaverit. Quod quidem Sulla rapuit, Rutilius meruit.

(5.) M. Brutus, suarum prius virtutum, quam patriæ parentis parricida (uno enim facto et illas in profundum præcipitavit, et omnem sui nominis memoriam inexpiabili detestatione perfudit), ultimum prœlium initurus, negantibus quibusdam id committi oportere; "Fidenter," inquit, "in aciem descendo: hodie enim aut recte erit, aut nihil curabo." Præsumserat videlicet, neque vivere se sine victoriâ, neque mori sine securitate, posse.

Externa.

(1.) Cujus mentio mihi subjicit, quod adversus D. Brutum in Hispaniâ graviter dictum est, referre. Nam, cum se ei tota pæne Lusitania dedidisset, ac sola gentis ejus urbs Cinninia pertinaciter arma retineret, tentatâ redemtione, propemodum uno ore legatis Bruti respondit, "Ferrum sibi a majoribus, quo urbem tuerentur; non aurum, quo libertatem ab imperatore avaro emerent, relictum." Melius sine dubio istud nostri sanguinis homines dixissent, quam audissent.

(2.) Sed illos quidem natura in hæc gravitatis vestigia deduxit. Socrates autem, Græcæ doctrinæ cla-

issimum columen, cum Athenis causam diceret, defensionemque ei Lysias a se compositam, quâ in judicio uteretur, recitâsset, demissam et supplicem, imminentique procellæ accommodatam; "Aufer," inquit, "quæso, istam: nam ego si adduci possem, ut eam in ultimâ Scythiæ solitudine perorarem, tum me ipse morte multandum concederem." Spiritum contemsit, ne careret gravitate: maluitque Socrates extingui, quam Lysias superesse.

(3.) Quantus hic in sapientiâ, tantus in armis Alexander illam vocem nobiliter edidit. Dario enim uno jam et altero prœlio virtutem ejus experto, atque adeo partem regni Tauro tenus monte, et filiam in matrimonium cum decies centum millibus talentûm pollicente, cum Parmenion dixisset, "Se, si Alexander esset, usurum conditione:" respondit: "Et ego uterer, si Parmenion essem:" vocem duabus victoriis respondentem, dignamque cui tertia, sicut evenit, tribueretur.

(4.) Atque hæc quidem animi magnifici, et prosperi statûs: illa vero, quâ legati Lacedæmoniorum apud patrem ejus miseram fortitudinis suæ conditionem testati sunt, gloriosior quam optabilior. Intolerabilibus enim oneribus civitatem eorum implicanti, "si quid morte gravius imperare perseveraret, mortem se prælaturos," responderunt.

(5.) Nec parum grave Spartani cujusdam dictum: siquidem, nobilitate et sanctitate præstans, et in petitione magistratûs victus, "maximæ sibi lætitiæ esse" prædicavit, "quod aliquos patria sua se meliores viros haberet." Quo sermone repulsam honori adæquavit.

CAP. V.—*De Justitiâ.*

1. Populi Romani.
2. Quatuor tribunorum plebis.
3. Ti. Gracchi cens.
4. Collegii tribunorum plebis.
5. Cn. Domitii Ahenobarbi.
6. L. Licinii Crassi oratoris.
7. L. Cornelii Sullæ cos.

Externorum.

1. Pittaci, Mitylenæi.
2. Aristidis, Atheniensis.
3. Zaleuci, Locrensis.
4. Charondæ, Thurii.

Tempus est justitiæ quoque sancta penetralia adire; in quibus semper æqui ac probi facti respectus religiosâ cum observatione versatur: et ubi studium verecundiæ est; et cupiditas rationi cedit; nihilque utile, quod parum honestum videri possit, ducitur. Ejus autem præcipuum et certissimum inter omnes gentes nostra civitas exemplum est.

(1.) Camillo consule Falerios circumsedente, magister ludi plurimos et nobilissimos inde pueros, velut ambulandi gratiâ eductos, in castra Romanorum perduxit. Quibus interceptis, non erat dubium, quin Falisci, depositâ belli gerendi pertinaciâ, tradituri se nostro imperatori essent. Eâ re senatus censuit, ut pueri, vinctum magistrum virgis cædentes, in patriam remitterentur. Quâ justitiâ animi eorum sunt capti, quorum mœnia expugnari non poterant. Namque Falisci, beneficio magis quam armis victi, portas Romanis aperuerunt. Eadem civitas, aliquoties rebellando, semperque adversis contusa prœliis, tandem se Q. Lutatio consuli dedere coacta est. Adversus quam sævire cupiens populus Romanus, postquam a Papirio, cujus manu, jubente consule, verba deditionis scripta erant, doctus est, Faliscos non potestati, sed fidei se Romanorum commisisse, omnem iram placidâ

…mente deposuit; pariterque et viribus odii, non sane …cile vinci assuetis, et victoriæ obsequio, quæ prom…ssime licentiam subministrat, ne justitiæ suæ de…sset, obstitit. Idem, cum P. Claudius Camarinos, …uctu atque auspiciis suis captos, sub hastâ vendidis…t, etsi ærarium pecuniâ, fines agris auctos animad…ertebat, tamen, quia parum liquidâ fide id gestum ab …mperatore videbatur, maximâ curâ conquisitos rede…it, iisque habitandi gratiâ locum in Aventino assig…navit, et prædia restituit. Pecuniam etiam, [non ad …uriam, sed] ad sacraria ædificanda, sacrificiaque fa…enda, tribuit: justitiæque promtissimo tenore effecit, …: exitio suo lætari possent, quia sic renati erant.

Mœnibus nostris, et finitimis regionibus, quæ ad…uc retuli: quod sequitur, per totum terrarum orbem …anavit. Timochares Ambraciensis Fabricio consuli …ollicitus est, se Pyrrhum veneno per filium suum, …ui potionibus ejus præerat, necaturum. Ea res cum …l senatum esset delata, missis legatis Pyrrhum mo…uit, ut adversus hujus generis insidias cautius se ge…ret; memor urbem, a filio Martis conditam, armis …lla, non venenis, gerere debere. Timocharis autem …omen suppressit, utroque modo æquitatem amplexus; …uia nec hostem malo exemplo tollere, neque eum, …ui bene mereri paratus fuerat, prodere voluit.

(2.) Summa justitia in quatuor quoque tribunis …ebis eodem tempore conspecta est. Nam, cum C. …tratino (sub quo duce, aciem nostram, apud Ver…ginem a Volscis inclinatam, cum cæteris equitibus …rrexerant) diem ad populum L. Hortensius collega …rum dixisset, pro Rostris juraverunt in squalore se …se, quoad imperator ipsorum reus esset futurus. …on enim sustinuerunt egregii juvenes, cujus armati …riculum vulneribus et sanguine suo defenderant, ejus …gati ultimum discrimen, potestatis insignia retinen…s, intueri. Quâ justitiâ mota concio, actione Hor…nsium desistere coëgit.

(3.) Nec se etiam aliter eo facto, quod sequitur,

exhibuit. Cum Ti. Gracchus et C. Claudius, ob nimis severe gestam censuram, majorem civitatis partem exasperâssent, diem his P. Rutilius tribunus plebis perduellionis ad populum dixit, præter communem consternationem, privatâ etiam irâ accensus; quia necessarium ejus ex publico loco parietem demoliri jusserant. Quo in judicio primæ classis permultæ centuriæ Claudium aperte damnabant; de Gracchi absolutione universæ consentire videbantur. Qui clarâ voce juravit, "si de collegâ suo gravius esset judicatum, in factis paribus se eamdem cum illo pœnam exsilii subiturum:" eâque justitiâ tota illa tempestas ab utriusque fortunis et capite depulsa est. Claudium enim populus absolvit: Graccho causæ dictionem tribunus Rutilius remisit.

(4.) Magnam laudem et illud collegium tribunorum tulit, quod, cum unus ex eo L. Cotta, fiduciâ sacrosanctæ potestatis, creditoribus suis nollet satisfacere, decrevit, "si neque solveret pecuniam, neque daret eum quo sponsio fieret, se appellantibus eum creditoribus auxilio futurum; iniquum ratum, majestatem publicam privatæ perfidiæ obtentui esse." Itaque Cottam in tribunatu, quasi in aliquo sacrario, latentem, tribunicia inde justitia extraxit.

(5.) Cujus ut ad alium æque illustrem actum transgrediar, Cn. Domitius, tribunus plebis, M. Scaurum, principem civitatis, in judicium populi devocavit, ut, si fortuna adspirâsset, ruinâ; sin minus, certe ipsâ obtrectatione, amplissimi viri incrementum claritatis apprehenderet. Cujus opprimendi cum summo studio flagraret, servus Scauri ad eum noctu pervenit, instructurum se ejus accusationem multis et gravibus domini criminibus promittens. Erat in eodem pectore inimicus et Domitius diversâ æstimatione nefarium indicium perpendens. Justitia vicit odium. Continuo enim et suis auribus obseratis, et indicis ore clauso, duci eum ad Scaurum jussit. Accusatorem, etiam reo suo, ne dicam diligendum, certe laudandum! quem

opulus, cum propter alias virtutes, tum hoc nomine, entius et consulem, et censorem, et pontificem aximum fecit.

(6.) Nec aliter se L. Crassus in eodem justitiæ perimento gessit. C. Carbonis nomen infesto ani-o, utpote inimicissimi sibi, detulerat: sed tamen rinium ejus, a servo allatum ad se, complura conti-ns, quibus facile opprimi posset, ut erat, signatum, m servo catenato, ad eum remisit. Quo pacto itur inter amicos viguisse tunc justitiam credimus, m inter accusatores quoquè et reos tantum virium tinuisse videamus?

(7.) Jam L. Sulla non se tam incolumem, quam lpicium Rufum perditum voluit, tribunicio furore us sine ullo fine vexatus. Cæterum cum eum pro-riptum, et in villâ latentem, a servo proditum com-risset, manumissum parricidam, ut fides edicti sui staret, præcipitari protinus saxo Tarpeio cum illo, elere parto, pileo, jussit. Victor alioquin insolens, e imperio justissimus.

Externa.

(1.) Verum, ne alienigenæ justitiæ obliti videamur, ittacus Mitylenæus, cujus aut meritis tantum cives buerunt, aut moribus crediderunt, ut suis ei suf-agiis tyrannidem deferrent, tamdiu illud imperium stinuit, quamdiu bellum de Sigeo cum Atheniensi-s gerendum fuit. Postquam autem pax victoriâ rta est, continuo, reclamantibus Mitylenæis, depo-it; ne dominus civium ultra, quam reipublicæ ne-ssitas exegerat, permaneret. Atque etiam, cum re-perati agri dimidia pars consensu omnium offer-tur, avertit animum ab eo munere; deforme judi-ns, virtutis gloriam magnitudine prædæ minuere.

(2.) Alterius nunc mihi prudentia referenda est, ut terius repræsentari justitia possit. Cum salubertimo onsilio Themistocles migrare Athenienses in classem egisset, Xerxeque rege et copiis ejus Græciâ pul-

sis, ruinas patriæ in pristinum habitum reformaret, et opes clandestinis molitionibus ad principatum Græciæ capessendum nutriret; in concione dixit, "habere se rem deliberatione suâ provisam, quam si Fortuna ad effectum perduci passa esset, nihil majus aut potentius Atheniensi populo futurum: sed eam vulgari non oportere." Postulavitque, "ut aliquis sibi, cui illam tacite exponeret, daretur:" datus est Aristides. Is postquam cognovit, classem illum Lacedæmoniorum, quæ tota apud Gythium subducta erat, velle incendere, ut, eâ consumtâ, dominatio maris ipsis cederet; processit ad cives, et retulit, "Themistoclem, ut utile consilium, ita minime justum, animo volvere." E vestigio universa concio, quod æquum non videretur, ne expedire quidem proclamavit; ac protinus Themistoclem incepto desistere jussit.

(3.) Nihil illis etiam justitiæ exemplis fortius. Zaleucus, urbe Locrensium a se saluberrimis atque utilissimis legibus munitâ, cum filius ejus, adulterii crimine damnatus, secundum jus ab ipso constitutum, utroque oculo carere deberet, ac tota civitas, in honorem patris, pœnæ necessitatem adolescentulo remitteret, aliquamdiu repugnavit. Ad ultimum, precibus populi evictus, suo prius, deinde filii oculo eruto, usum videndi utrique reliquit. Ita debitum supplicii modum legi reddidit, æquitatis admirabili temperamento, se inter misericordem patrem et justum legislatorem partitus.

(4.) Sed aliquanto Charondæ Thurii præfractior atque abscisior justitia. Ad vim et cruorem usque seditiosas conciones civium pacaverat, lege cavendo, ut si quis eas cum ferro intrâsset, continuo interficeretur. Interjecto deinde tempore, ex longinquo rure, gladio cinctus, domum repetens, subito indictâ concione, sicut erat, in eam processit, ab eoque, qui proxime constiterat, solutæ a se legis suæ admonitus. "Idem ego illam," inquit, "sanciam;" ac protinus ferro, quod habebat, destricto incubuit. Cumque lice-

...et culpam vel dissimulare, vel errore defendere, pœnam tamen repræsentare maluit; ne qua fraus justitiæ fieret.

Cap. VI.—*De Fide publicâ.*

Quam coluêre

1. Senatus Romanus.	3. Senatus Romanus.
2. L. Manlius, M. Atilius coss.	4. P. Africanus superior.
	5. Senatus Romanus.

Externi.

1. Saguntini.	2. Petellini.

Hujus imagine ante oculos positâ, venerabile Fidei numen dexteram suam, certissimum salutis humanæ pignus, ostentat: quam semper in nostrâ civitate viguisse, et omnes gentes senserunt, et nos paucis exemplis recognoscamus.

(1.) Cum Ptolemæus rex tutorem populum Romanum filio reliquisset, senatus M. Æmilium Lepidum, pontificem maximum, bis consulem, ad pueri tutelam gerendam, Alexandriam misit: amplissimique et integerrimi viri sanctitatem, reipublicæ usibus et sacris operatam, externæ procurationi vacare voluit; ne fides civitatis nostræ frustra petita existimaretur. Cujus beneficio regia incunabula conservata pariter ac decorata, incertum Ptolemæum reddiderunt, patrisne fortunâ magis, an tutoris majestate, gloriari deberet.

(2.) Speciosa quoque illa Romana fides. Ingenti Pœnorum classe circa Siciliam devictâ, duces ejus fractis animis consilia petendæ pacis agitabant. Quorum Hamilcar ire se ad consules negabat audere; ne eodem modo catenæ sibi injicerentur, quo ab ipsis

Cornelio Asinæ consuli fuerant injectæ. Hanno autem, certior Romani animi æstimator, nihil tale timendum ratus, maximâ cum fiduciâ ad colloquium eorum tetendit. Apud quos cum de belli fine ageret, et tribunus militum ei dixisset, posse illi merito evenire quod Cornelio accidisset: uterque consul, tribuno tacere jusso, "Isto te," inquit, "metu, Hanno, fides civitatis nostræ liberat." Claros illos fecerat tantum hostium ducem vincire potuisse; sed multo clariores fecit, noluisse.

(3.) Adversus eosdem hostes parem fidem in jure legationis tuendo Patres conscripti exhibuêre. M. enim Æmilio Lepido, C. Flaminio consulibus, L. Minucium et L. Manlium Carthaginiensium legatis, quia manus his attulerant, per feciales [Claudio prætore] dedendos curaverunt. Se tunc senatus, non eos quibus hoc præstabatur, adspexit.

(4.) Cujus exemplum superior Africanus secutus, cum onustam multis et illustribus Carthaginiensium viris navem in suam potestatem redegisset, inviolatam dimisit, quia se legatos ad eum missos dicebant, tametsi manifestum erat, illos, vitandi præsentis periculi gratiâ, falsum legationis nomen amplecti, ut Romani imperatoris potius decepta fides, quam frustra implorata judicaretur.

(5.) Repræsentemus etiam illud senatûs nullo modo prætermittendum opus. Legatos, ab urbe Apolloniâ Romam missos, Q. Fabius et Cn. Apronius ædiles, ortâ contentione, pulsaverunt. Quod ubi comperit, continuo eos per feciales legatis dedidit, quæstoremque cum his Brundisium ire jussit; ne quam in itinere a cognatis deditorum injuriam acciperent. Illam curiam mortalium quis concilium, ac non Fidei templum, dixerit? quam ut civitas nostra semper benignam præstitit, ita in sociorum quoque animis constantem recognovit.

Externa.

(1.) Nam, post duorum in Hispaniâ Scipionum, tidemque Romani sanguinis exercituum, miserabin stragem, Saguntini, victricibus Hannibalis armis tra mœnia urbis suæ compulsi, cùm vim Punicam terius nequirent arcere; collatis in forum, quæ uniique erant carissima, atque undique circumdatis acnsisque ignis nutrimentis, ne a societate nostrâ sciscerent, publico et communi rogo semetipsi surjecerunt. Crediderim tunc ipsam Fidem, humana gotia speculantem, mœstum gessisse vultum; pererantissimum sui cultum, iniquæ fortunæ judicio, n acerbo exitu damnatum cernentem.

(2.) Idem præstando, Petellini eumdem laudis horem meruerunt. Ab Hannibale, quia deficere a strâ amicitiâ noluerant, obsessi, legatos ad senatum xilium implorantes miserunt. Quibus propter rentem cladem Cannensem succurri non potuit; cæum permissum est, uti facerent, quod utilissimum olumitati ipsorum videretur. Liberum ergo erat rthaginiensium gratiam amplecti. Illi tamen, fenis, omnique ætate imbelli urbe egestâ, quo diutius nati famem traherent, pertinacissime in muris pererunt; exspiravitque prius eorum tota civitas, quam ì ex parte Romanæ societatis respectum deposuit. que Hannibali non Petelliam, sed fidei Petellinæ nlcrum, capere contigit.

CAP. VII.—*De Fide Uxorum erga Maritos.*

Æmiliæ, L. F. Tertiæ, P. Africani majoris.	2. Thuriæ, Q. Lucretii Vespillonis.
	3. Sulpiciæ, Lentuli.

(1.) Atque, ut uxoriam quoque fidem attingamus, rtia Æmilia, Africani prioris uxor, mater Corneliæ

Gracchorum, tantæ fuit comitatis et patientiæ, ut, cum sciret viro suo ancillulam ex suis gratam esse, dissimulaverit; ne domitorem orbis [Africanum femina magnum virum impatientiæ] reum ageret. Tantumque a vindictâ mens ejus abfuit, ut, post mortem Africani, manumissam ancillam in matrimonium liberto suo daret.

(2.) Q. Lucretium, proscriptum a triumviris, uxor Thuria inter cameram et tectum cubiculi abditum, unâ consciâ ancillâ, ab imminente exitio, non sine magno periculo suo, tutum præstitit: singularique fide id egit, ut, cum cæteri proscripti in alienis et hostilibus regionibus, per summos corporis et animi cruciatus, vix evaderent, ille in cubiculo, et in conjugis sinu, salutem retineret.

(3.) Sulpicia autem, cum a matre Juliâ diligentissime custodiretur, ne Lentulum Cruscellionem, virum suum, proscriptum a triumviris, in Siciliam sequeretur, nihilominus, famulari veste sumtâ, cum duabus ancillis, totidemque servis, ad eum clandestinâ fugâ pervenit. Nec recusavit seipsam proscribere, ut ei fides sua in conjuge proscripto constaret.

Cap. VIII.—*De Fide Servorum erga Dominos.*

1. M. Antonii oratoris servus.
2. C. Marii C. F. cos. servus.
3. C. Gracchi Philocrates.
4. C. Cassii Pindarus.
5. Cn. Plotii Planci familia.
6. Urbinii Panopionis servus.
7. Antii Restionis servus.

Restat ut servorum etiam erga dominos, quo minus exspectatam, hoc laudabiliorem, fidem referamus.

(1.) M. Antonius, avorum nostrorum temporibus clarissimus orator, incesti reus agebatur. Cujus

dicio accusatores servum in quæstionem perseve-ntissime postulabant; quod ab eo, cum ad stuprum et, laternam prælatam contenderent. Erat autem is iam tum imberbis, et stabat coram, videbatque rem l suos cruciatus pertinere; nec tamen eos fugitavit. le vero, ut domum quoque ventum est, Antonium, c nomine vehementius confusum et sollicitum, ultro t hortatus, ut se judicibus torquendum traderet; irmans nullum ore suo verbum exiturum, quo causa us læderetur. Ac promissi fidem mirâ patientiâ præ-tit. Plurimis enim laceratus verberibus, equuleoque npositus, candentibus etiam laminis ustus, omnem m accusationis, custoditâ rei salute, subvertit. Ar-ui Fortuna merito potest, quod tam pium et tam rtem spiritum servili [nomine] inclusit.

(2.) Consulem autem C. Marium, Prænestinæ ob-lionis miserabilem exitum sortitum, cuniculi latebris ustra evadere conatum, levique vulnere a Telesino, um quo commori destinaverat, perstrictum, servus ius, ut Sullanæ crudelitatis expertem faceret, gladio ajectum interemit; cum magna præmia sibi propo-ta videret, si eum victoribus tradidisset. Cujus dex-ræ tam opportunum ministerium nihil eorum pietati dit, a quibus salus dominorum protecta est; quia eo mpore Mario non vita, sed mors, in beneficio repo-ta erat.

(3.) Æque illustre quod sequitur. C. Gracchus, in potestatem inimicorum veniret, Philocrati servo to cervices incidendas præbuit. Quas cum celeri ictu scidisset, gladium, cruore domini madentem, per sua git præcordia. Euporum alii hunc vocitatum existi-ant: ego de nomine nihil disputo: famularis tan-mmodo fidei robur admiror. Cujus si præsentiam imi generosus juvenis imitatus foret, suo, non servi neficio, imminentia supplicia vitâsset: nunc com-isit, ut Philocratis, quam Gracchi, cadaver specio-us jaceret.

(4.) Alia nobilitas, alius furor; sed fidei par ex-

emplum. Pindarus C. Cassium, Philippensi prœlio victum, nuper ab eo manumissus, jussu ipsius obtruncatum, insultationibus hostium subtraxit: seque e conspectu hominum voluntariâ morte abstulit, ita ut ne corpus quidem ejus absumti inveniretur. Quis Deorum, gravissimi sceleris ultor, illam dexteram, quæ in necem patriæ parentis exarserat, tanto torpore illigavit, ut se tremebunda Pindari genibus submitteret, ne publici parricidii, quas merebatur, pœnas arbitrio pii victoris exsolveret? Tu profecto, tu, Dive Juli, cœlestibus tuis vulneribus debitam exegisti vindictam, perfidum erga te caput sordidi auxilii supplex fieri cogendo, eo animi æstu compulsum, ut neque retinere vitam vellet, neque finire manu suâ auderet.

(5.) Adjunxit se iis cladibus C. Plotius Plancus, Munatii Planci consularis et censorii frater: qui eum a triumviris proscriptus in regione Salernitanâ lateret, delicatiore vitæ genere, et odore unguenti, occultam salutis custodiam detexit. Istis enim vestigiis, eorum, qui miseros persequebantur, sagax inducta cura, abditum fugæ illius cubile odorata est. A quibus comprehensi servi, multumque ac diu torti, negabant se scire ubi dominus esset. Non sustinuit deinde Plancus tam fideles, tamque boni exempli servos ulterius cruciari; sed processit in medium, jugulumque gladiis militum objecit. Quod certamen mutuæ benevolentiæ arduum dignosci facit, utrum dignior dominus fuerit, qui tam constantem servorum fidem experiretur; an servi, qui tam justâ domini misericordiâ quæstionis sævitiâ liberarentur.

(6.) Quid? Urbinii Panopionis servus, quam admirabilis fidei! Qui cum, ad dominum proscriptum occidendum, domesticorum indicio certiores factos milites in Reatinam villam venisse cognôsset, commutatâ cum eo veste, permutato etiam annulo, illum postico clam emisit, se autem in cubiculum ac lectulum recepit, et, ut Panopionem, occidi passus est. Brevis hujus facti narratio; sed non parva materia

laudationis. Nam, si quis ante oculos ponere velit subitum militum accursum, convulsa januæ claustra, minacem vocem, truces vultus, fulgentia arma; rem verâ æstimatione prosequetur: nec quam cito dicitur aliquem pro alio mori voluisse, tam id ex facili etiam fieri potuisse arbitrabitur. Panopion autem quantum servo deberet, amplum ei faciendo monimentum, ac testimonium pietatis grato titulo reddendo, confessus est.

(7.) Contentus essem hujus generis exemplis, nisi unum me dicere admiratio facti cogeret. Antius Restio, proscriptus a triumviris, cum omnes domesticos circa rapinam et prædam occupatos videret, quam maxime poterat dissimulatâ fugâ, se penatibus suis intempestâ nocte subduxit. Cujus furtivum egressum servus, ab eo vinculorum pœnâ coërcitus, inexpiabilique literarum notâ per summam oris contumeliam inustus, curiosis speculatus oculis, ac vestigia huc atque lluc errantia benevolo studio subsecutus, lateri voluntarius comes arrepsit. Quo quidem tam exquisito, amque ancipiti officio, perfectissimum exspectatæ ietatis cumulum expleverat. His enim, quorum felior in domo status fuerat, lucro intentis, ipse, cum ihil aliud quam umbra et imago suppliciorum suoum esset, maximum emolumentum ejus, a quo tam raviter punitus erat, salutem judicavit. Cumque bunde foret iram remittere, adjecit etiam caritatem. Nec hactenus benevolentiâ processit, sed in eo conrvando mirâ quoque arte usus est. Nam ut sensit upidos sanguinis milites supervenire, amoto domino, ogum exstruxit, eique egentem, a se comprehensum occisum, senem superjecit. Interrogantibus deinde ilitibus, ubinam esset Antius, manum rogo intenns, "ibi illum datis sibi crudelitatis piaculis uri," spondit. Quia verisimilia loquebatur, habita est voci des: quo evenit, ut Antius statim quærendæ incomitatis occasionem assequeretur.

Cap. IX.—*De Mutatione Morum aut Fortunæ.*

In Romanis.

1. T. Manlio, L. F. Torquato.
2. P. Africano majore.
3. C. Valer. Flacco, flamine.
4. Q. Fabio Max. Allobrogico.
5. Q. Lutatio Catulo.
6. L. Cornelio Sullâ Felice.
7. T. Aufidio.
8. P. Rupilio.
9. P. Ventidio Basso.
10. L. Cornelio Lentulo Lupo.
11. Cn. Cornelio Scipione Asinâ.
12. Licinio Crasso Divite.
13. Q. Servilio Cæpione.
14. C. Mario.
15. C. Julio Cæsare.

In Externis.

1. Polemone, Atheniensi.
2. Themistocle, Atheniensi.
3. Cimone, Atheniensi.
4. Alcibiade, Atheniensi.
5. Polycrate, Samio.
6. Dionysio, Syracusano.
7. Syphace, Numidarum rege.

Multum animis hominum et fiduciæ adjicere et sollicitudinis detrahere potest morum ac fortunæ in claris viris recognita mutatio; sive nostros status, sive proximorum ingenia contemplemur. Nam cum, aliorum fortunas spectando, ex conditione abjectâ atque contemtâ emersisse claritatem videamus, quid aberit quin et ipsi meliora de nobis semper cogitemus? memores stultum esse perpetuæ infelicitatis se prædamnare; spemque, quæ etiam incerta recte fovetur, interdum certam in desperationem convertere.

(1.) Manlius Torquatus adeo hebetis atque obtusi cordis inter initia juventæ existimatus est, ut a patre L. Manlio amplissimo viro, quia et domesticis et

reipublicæ usibus inutilis videbatur, rus relegatus agresti opere fatigaretur. Is postmodum patrem reum judiciali periculo liberavit: filium victorem, quod adversus imperium suum cum hoste manum conseruerat, securi percussit: patriam, Latino tumultu fessam, speciosissimo triumpho recreavit; in hoc, credo, fortunæ nubilo adolescentiæ contemtu perfusus, quo senectutis ejus decus lucidius enitesceret.

(2.) Scipio autem Africanus superior (quem Dii immortales nasci voluerunt, ut esset, in quo se virtus per omnes numeros hominibus efficaciter ostenderet) solutioris vitæ primos adolescentiæ annos egisse fertur; remotos quidem a luxuriæ crimine, sed tamen Punicis tropæis, devictæ Carthaginis cervicibus imposito jugo, teneriores.

(3.) C. quoque Valerius Flaccus, secundi Punici belli temporibus, luxu perditam adolescentiam inchoavit. Cæterum, a P. Licinio pontifice maximo flamen factus, quo facilius a vitiis recederet, ad curam sacrorum et cærimoniarum converso animo, usus duce frugalitatis religione, quantum prius luxuriæ fuerat exemplum, tantum postea modestiæ et sanctitatis specimen evasit.

(4.) Nihil Q. Fabio Maximo (qui Gallicâ victoriâ cognomen Allobrogici sibimet ac posteris pepcrit) adolescente magis infame; nil eodem sene ornatius aut speciosius illo sæculo nostra civitas habuit.

(5.) Quis ignorat Q. Catuli auctoritatem in maximo clarissimorum virorum proventu excelsum gradum obtinuisse? Cujus si superior ætas revolvatur, multi luxus, multæ deliciæ reperientur. Quæ quidem ei impedimento non fuerunt, quo minus patriæ princeps exsisteret, nomenque ejus in Capitolino fastigio fulgeret, ac virtute civile bellum ingenti motu oriens sepeliret.

(6.) L. vero Sulla, usque ad quæsturæ suæ comitia, vitam libidine, vino, ludicræ artis amore, inquinatam perduxit. Quapropter C. Marium consulem

moleste tulisse traditur, quod sibi, asperrimum in Africâ bellum gerenti, tam delicatus quæstor sorte obvenisset. Ejusdem virtus, quasi perruptis et disjectis nequitiæ, quâ obsidebatur, claustris, catenas Jugurthæ manibus injecit: Mithridatem compescuit: socialis belli fluctus repressit: Cinnæ dominationem fregit; eumque, qui se in Africâ quæstorem fastidierat, illam ipsam provinciam proscriptum et exsulem petere cöegit. Quæ tam diversa, tamque inter se contraria, si quis apud animum suum attentiore comparatione expendere velit, duos in uno homine Sullas fuisse crediderit: turpem adolescentulum, et virum, dicerem fortem, nisi ipse *Felicem* se appellari maluisset.

(7.) Atque, ut nobilitatem beneficio pœnitentiæ seipsam admonuimus respicere, ita altiora modo suo sperare ausos subtexamus. Ti. Aufidius, cum Asiatici publici exiguam admodum particulam habuisset, postea totam Asiam proconsulari imperio obtinuit. Nec indignati sunt socii ejus parere fascibus, quem aliena tribunalia adulantem viderant. Gessit etiam se integerrime atque splendidissime, eoque modo demonstravit, pristinum quæstum suum fortunæ, præsens vero dignitatis incrementum moribus ipsius, imputari debere.

(8.) At P. Rupilius non publicanum in Siciliâ egit, sed operas publicanis dedit. Idem ultimam inopiam suam, auctorato sociis officio, sustentavit. Ab hoc postmodum consule leges universi Siculi acceperunt, acerbissimoque prædonum ac fugitivorum bello liberati sunt. Portus ipsos, si quis modo mutis rebus inest sensus, tantam in eodem homine varietatem status admiratos arbitror. Quem enim diurnas capturas exigentem animadverterant, eumdem jura dantem, classesque et exercitus regentem, viderunt.

(9.) Huic tanto incremento majus adjiciam. Asculo capto, Cn. Pompeius, Magni pater, P. Ventidium, ætate puberem, in triumpho suo populi oculis

subjecit. Hic est Ventidius, qui postea Romæ ex Parthis, et, per Parthos, de Crassi Manibus in hostili solo miserabiliter jacentibus, triumphum duxit. Itaque, qui captivus carcerem exhorruerat, victor Capitolium felicitate celebravit. In eodem etiam illud eximium, quod eodem anno prætor et consul est factus.

(10.) Casuum nunc contemplemur varietatem. L. Lentulus consularis, lege Cæciliâ repetundarum crimine oppressus, censor cum L. Censorino creatus est. Quem quidem Fortuna inter ornamenta et dedecora alternâ vice versavit, consulatui illius damnationem, damnationi censuram subjiciendo; et neque bonis eum perpetuis frui, neque malis æternis ingemiscere, patiendo.

(11.) Iisdem viribus uti voluit in Cn. Cornelio Scipione Asinâ: qui, consul, a Pœnis apud Liparas captus, cum belli jure omnia perdidisset, lætiore subinde vultu ejus adjutus, cuncta recuperavit; consul etiam iterum creatus est. Quis crederet illum a duodecim securibus ad Carthaginiensium perventurum catenas? quis rursus existimaret a Punicis vinculis ad summi imperii perventurum insignia? sed tamen ex consule captivus, et ex captivo consul, factus est.

(12.) Quid? Crasso nonne pecuniæ magnitudo *locupletis* nomen dedit? sed eidem postea inopia turpem decoctoris superlationem injunxit: siquidem bona ejus a creditoribus, quia solidum præstare non poterat, venierunt. Ita quoque amarâ sugillatione non caruit: cum egens ambularet, "*Dives*" ab occurrentibus salutabatur.

(13.) Crassum casûs acerbitate Q. Cæpio præcurrit. Is namque, præturæ splendore, triumphi claritate, consulatûs decore, maximi pontificis sacerdotio, ut "senatûs patronus" diceretur, assecutus, in publicis vinculis spiritum deposuit: corpusque ejus, funesti carnificis manibus laceratum, in scalis Gemoniis ja-

cens, magno cum horrore totius fori Romani, conspectum est.

(14.) Jam C. Marius maxima Fortunæ luctatio est: omnes enim ejus impetus, quâ corporis, quâ animi robore, fortissime sustinuit. Arpinatibus honoribus judicatus inferior, quæsturam Romæ petere ausus est. Patientiâ deinde repulsarum, irrupit magis in curiam, quam venit. In tribunatûs quoque et ædilitatis petitione consimilem Campi notam expertus, præturæ candidatus supremo loco inhæsit; quam tamen non sine periculo obtinuit: ambitûs enim accusatus, vix atque ægre absolutionem a judicibus impetravit. Ex illo Mario, tam humili Arpini, tam ignobili Romæ, tamque fastidiendo candidato, ille Marius evasit, qui Africam subegit, qui Jugurtham regem ante currum egit, qui Teutonorum Cimbrorumque exercitus delevit; cujus bina tropæa in Urbe spectantur; cujus septem in fastis consulatus leguntur; cui post exsilium consulem creari, proscriptoque facere proscriptionem contigit. Quid hujus conditione inconstantius aut mutabilius? quem si inter miseros posueris, miserrimus; si inter felices, felicissimus, reperietur.

(15.) C. autem Cæsar, cujus virtutes aditum sibi in cœlum struxerunt, inter primæ juventæ initia privatus Asiam petens, a maritimis prædonibus circa insulam Pharmacusam exceptus, quinquaginta se talentis redemit. Parvâ igitur summâ clarissimum mundi sidus in piratico myoparone rependi Fortuna voluit. Quid est ergo, quod amplius de eâ queramur, si ne consortibus quidem divinitatis suæ parcit? Sed cœleste numen se ab injuriâ vindicavit: continuo enim captos prædones crucibus affixit.

Externa.

(1.) Attento studio nostra commemoravimus: remissiore nunc animo aliena narrentur. Perditæ luxuriæ Athenis adolescens Polemo, neque illecebris ejus

antummodo, sed etiam ipsâ infamiâ gaudens, cum e onvivio, non post occasum solis, sed post ortum surexisset, domumque rediens, Xenocratis philosophi atentem januam vidisset, vino gravis, unguentis debutus, sertis capite redimito, pellucidâ veste amictus, efertam turbâ doctorum hominum scholam ejus inavit. Nec contentus tam deformi introitu, consedit iam, ut clarissimum eloquium, et prudentissima præepta, temulentiæ lasciviis elevaret. Ortâ deinde, ut ar erat, omnium indignatione, Xenocrates vultum in odem habitu continuit, omissâque re, quam dissereat, de modestiâ ac temperantiâ loqui cœpit. Cujus ravitate sermonis resipiscere coactus Polemo, priuum coronam capite detractam projecit: paulo post rachium intra pallium reduxit: procedente tempore, ris convivalis hilaritatem deposuit: ad ultimum toam luxuriam exuit, uniusque orationis saluberrimâ nedicinâ sanatus, ex infami ganeone maximus philoophus evasit. Peregrinatus est hujus animus in neuitiâ, non habitavit.

(2.) Piget Themistoclis adolescentiam attingere, ve patrem adspiciam, abdicationis injungentem noam, sive matrem suspendio finire vitam propter filii irpitudinem coactam; cum omnium postea Graii anguinis virorum clarissimus exstiterit, mediumque Europæ et Asiæ vel spei vel desperationis pignus ierit. Hæc enim salutis eum suæ patronum habuit, la vadem victoriæ assumsit.

(3.) Cimonis vero incunabula opinione stultitiæ ierunt referta: ejusdem imperia salutaria Athenienes senserunt. Itaque coëgit eos stuporis semetipsos amnare, qui eum stolidum crediderant.

(4.) Jam Alcibiaden quasi duæ Fortunæ partitæ int: altera, quæ ei nobilitatem eximiam, abundantes ivitias, formam præstantissimam, favorem civium ropensum, summa imperia, præcipuas potentiæ vires, agrantissimum ingenium assignaret; altera, quæ amnationem, exsilium, venditionem bonorum, in-

opiam, odium patriæ, violentam mortem infligeret. Nec aut hæc aut illa universa; sed varia, perplexa, freto atque æstui similia.

(5.) Ad invidiam usque, Polycratis, Samiorum tyranni, abundantissimis bonis conspicuus vitæ fulgor excessit; nec sine causâ. Omnes enim conatus ejus placido excipiebantur itinere: spes certum cupitæ rei fructum apprehendebant: vota nuncupabantur simul et solvebantur: velle ac posse in æquo positum erat. Semel duntaxat vultum mutavit, perquam brevi tristitiæ salebrâ succussum, tunc cum admodum gratum sibi annulum de industriâ in profundum, ne omnis incommodi expers esset, abjecit: quem tamen continuo recuperavit, capto pisce, qui eum devoraverat. Sed hunc, cujus felicitas semper plenis velis prosperum cursum tenuit, Orontes, Darii regis præfectus, in excelsissimo Mycalensis montis vertice cruci affixit: e quâ putres ejus artus et tabido cruore manantia membra, atque illam lævam, cui Neptunus annulum piscatoris manu restituerat, situ marcidam, Samos, amarâ servitute aliquamdiu pressa, liberis ac lætis oculis adspexit.

(6.) Dionysius autem, eum, hæreditatis nomine, a patre, Syracusanorum ac pæne totius Siciliæ tyrannidem accepisset, maximarum opum dominus, exercituum dux, rector classium, equitatuum potens, propter inopiam literas puerulos Corinthi docuit. Eodemque tempore, tantâ mutatione, majores natu, ne quis nimis Fortunæ crederet, magister ludi factus ex tyranno, monuit.

(7.) Sequitur hunc Syphax rex, consimilem Fortunæ iniquitatem expertus: quem amicum hinc Roma per Scipionem, illinc Carthago per Hasdrubalem, ultro petitum ad penates Deos ejus venerat. Cæterum eo claritatis evectus, ut validissimorum populorum tantum non arbiter victoriæ exsisteret, parvi temporis interjectâ morâ, catenatus a Lælio legato ad Scipionem imperatorem pertractus est: cujusque dexteram

gio insidens solio arroganti manu attigerat, ejus gebus supplex procubuit. Caduca nimium et fragilia, erilibusque consentanea crepundiis, sunt ista, quæ es atque opes humanæ vocantur. Affluunt subito; pente dilabuntur; nullo in loco, nullâ in personâ, bilibus nixa radicibus consistunt: sed incertissimo tu Fortunæ huc atque illuc acta, quos sublime tulerunt, improviso recursu destitutos, profundo dium miserabiliter immergunt. Itaque neque existimari neque dici debent bona, quæ inflictorum malom amaritudinem desiderio sui duplicent.

VALERII MAXIMI

FACTORUM DICTORUMQUE

MEMORABILIUM

LIBER SEPTIMUS.

Cap. I.—*De Felicitate.*

1. Q. Metelli Macedonici. | 2. Gygis, Lydorum regis.

Volubilis Fortunæ complura exempla retulimus: constanter propitiæ admodum pauca narrari possunt: quo patet, eam adversas res cupido animo infligere, secundas parco tribuere. Eadem, ubi malignitatis oblivisci sibi imperavit, non solum plurima et maxima, sed etiam perpetua, bona congerit.

(1.) Videamus ergo quot gradibus beneficiorum Q. Metellum, a primo originis die ad ultimum usque fati tempus, nunquam cessante indulgentiâ, ad summum beatæ vitæ cumulum perduxerit. Nasci eum in urbe terrarum principe voluit: parentes ei nobilissimos dedit: adjecit animi rarissimas dotes, et corporis vires, ut sufficere laboribus posset: uxorem pudicitiâ et fecunditate conspicuam conciliavit: consulatûs de-

us, imperatoriam potestatem, speciosissimi triumphi rætextam, largita est: fecit, ut eodem tempore tres lios consulares, unum etiam censorium ac triumhalem, et quartum prætorium videret; utque tres lias nuptum daret, earumque sobolem sinu suo exiperet. Tot partus, tot incunabula, tot viriles togæ, um multæ nuptiales faces, honorum, imperiorum, mnis denique gratulationis, summa abundantia; cum nterim nullum funus, nullus gemitus, nulla causa istitiæ. Cœlum contemplare: vix tamen ibi talem tatum reperies; quoniam quidem luctus et dolores Deorum quoque pectoribus a maximis vatibus assigari videmus. Hunc autem vitæ actum ejus consenineus finis excepit: namque Metellum, ultimæ seectutis spatio defunctum, lenique genere mortis inter scula complexusque carissimorum pignorum exstincum, filii et generi humeris suis per Urbem latum rogo nposuerunt.

(2.) Clara hæc felicitas: obscurior illa; sed divino plendore præposita. Cum enim Gyges, regno Lydiæ rmis et divitiis abundantissimo inflatus, Apollinem ythium sciscitatum venisset, an aliquis mortalium se sset felicior; Deus, ex abdito sacrarii specu voce issâ, Agläum Psophidium ei prætulit. Is erat Aradum pauperrimus, sed ætate jam senior: terminos gelli sui nunquam excesserat, parvuli ruris fructibus c voluptatibus contentus. Verum profecto beatæ itæ finem Apollo, non adumbratum, oraculi sagacite complexus est. Quocirca insolenter fulgore forunæ suæ glorianti respondit, "magis se probare seuritate ridens tugurium, quam tristem curis et soleitudinibus aulam: paucasque glebas pavoris exertes, quam pinguissima Lydiæ arva metu referta: t unum aut alterum jugum boum facilis tutelæ, quam xercitus, et arma, et equitatum voracibus impensis nerosum: et usûs necessarii horreolum nulli nimis ppetendum, quam thesauros omnium insidiis et cuiditatibus expositos." Ita Gyges, dum adstipula-

torem vanæ opinionis Deum habere concupiscit, ubinam solida et sincera esset felicitas, didicit.

Cap. II.—*De sapienter dictis aut factis.*

A Romanis.

1. Ap. Claudio.
2. P. Scipione Africano.
3. Q. Cæcilio L. F. Metello.
4. L. Fimbriâ.
5. L. Papirio, L. F. Cursore, cos.
6. Senatu Romano.

Ab Externis.

1. Socrate, Atheniensi.
2. Solone, Atheniensi.
3. Biante, Prienensi.
4. Platone, Atheniensi.
5. Antigono rege.
6. Xenocrate philosopho.
7. Aristophane comico.
8. Thalete philosopho.
9. Themistocle, Atheniensi.
10. Philippo rege Macedoniæ.
11. Aristotele philosopho.
12. Anaxagorâ, Clazomenio.
13. Demade, Atheniensi.
14. Anacharse, Scythâ.
15. Agesilao, Lacedæmonio.
16. Hannone, Pœno.
17. Herennio Pontio, Samnite.
18. Cretensibus.

Nunc id genus felicitatis explicabo, quod totum in habitu animi est; nec votis petitur; sed, in pectoribus sapientiâ præditis natum, dictis factisque prudentibus enitescit.

(1.) Ap. Claudium crebro solitum dicere accepimus, " Negotium populo Romano melius, quam otium committi :" non quod ignoraret, quam jucundus tranquillitatis status esset; sed quod animadverteret, præpotentia imperia agitatione rerum ad virtutem capessendam excitari, nimiâ quiete in desidiam resolvi.

Et sane negotium, nomine horridum, civitatis nostræ mores in suo statu continuit: blandæ appellationis quies plurimis vitiis respersit.

(2.) Scipio vero Africanus turpe esse aiebat in re militari dicere, "Non putâram:" videlicet quia, explorato et excusso consilio, quæ ferro aguntur, administrari oportere arbitrabatur summâ ratione. Inemendabilis enim est error, qui violentiæ Martis committitur. Idem negabat, "aliter cum hoste confligi debere, quam si aut occasio obvenisset, aut necessitas incidisset;" æque prudenter. Nam et prospere gerendæ rei facultatem omittere, maxima dementia est; et in angustias utique pugnandi compulsum abstinere se prœlio, pestiferum ignaviæ affert exitum: eorumque qui ista committunt, alter beneficio Fortunæ uti, alter injuriæ nescit resistere.

(3.) Q. quoque Metelli cum gravis, tum etiam alta in senatu sententia; qui, devictâ Carthagine, nescire se, illa victoria bonine plus an mali reipublicæ attulisset, asseveravit; quoniam, ut pacem restituendo profuisset, ita, Hannibalem submovendo, nonnihil nocuisset. Ejus enim transitu in Italiam, dormientem jam populi Romani virtutem excitatam: metuique debere, ne, acri æmulo liberata, in eumdem somnum revolveretur. In æquo igitur malorum posuit, uri tecta, vastari agros, exhauriri ærarium; et prisci roboris nervos hebetari.

(4.) Quid? illud factum Licinii Fimbriæ consularis, quam sapiens! A M. Lutatio Pythiâ, splendido equite Romano, judex aditus de sponsione, quam is cum adversario, "quod vir bonus esset," fecerat, nunquam id judicium pronuntiatione suâ finire voluit; ne aut probatum virum, si contra eum judicâsset, famâ spoliaret, aut juraret virum bonum esse; cum ea res innumerabilibus laudibus contineatur.

(5.) Forensibus hæc, illa militaribus stipendiis prudentia exhibita. Papirius Cursor consul, cum, Aquiloniam oppugnans, prœlium vellet committere, pul-

lariusque, non prosperantibus avibus, optimum ei auspicium renuntiâsset; de fallaciâ illius factus certior, sibi quidem et exercitui bonum omen datum credidit, ac pugnam iniit. Cæterum mendacem ante ipsam aciem constituit; ut haberent Dii, cujus capite, si quid iræ conceperant, expiarent. Directum est autem, sive casu, sive etiam cœlestis numinis providentiâ, quod primum e contrariâ parte missum erat telum, in ipsum pullarii pectus, eumque exanimem prostravit. Id ut consul cognovit, fidente animo et hostes invasit, et Aquiloniam cepit. Tam cito animadvertit, quo pacto injuria imperatoris vindicari deberet, quemadmodum violata religio expianda foret, quâ ratione victoria apprehendi posset. Egit virum severum, consulem religiosum, imperatorem strenuum; timoris modum, pœnæ genus, spei viam, uno mentis impetu rapiendo.

(6.) Nunc ad senatûs acta transgrediar. Cum, adversus Hannibalem, Claudium Neronem et Livium Salinatorem consules mitteret, eosque ut virtutibus pares, ita inimicitiis acerrime inter se dissidentes videret; summo studio in gratiam reduxit; ne, propter privatas dissensiones, rempublicam parum utiliter administrarent: quia, consimili imperio nisi concordia inest, major aliena opera interpellandi, quam sua edendi, cupiditas nascitur: ubi vero etiam pertinax intercedit odium, alter alteri, quam uterque contrariis castris, certior hostis proficiscitur. Eosdem senatus, eum, ob nimis aspere actam censuram, a Cn. Bæbio tribuno plebis pro Rostris agerentur rei, causæ dictione decreto suo liberavit; vacuum omnis judicii metu eum honorem reddendo, qui exigere debet rationem, non reddere. Par illa sapientia senatûs, quâ Ti. Gracchum, tribunum plebis, agrariam legem promulgare ausum, morte multavit; idem, ut secundum legem ejus per triumviros ager populo viritim divideretur, egregie censuit: siquidem gravissimæ seditionis eodem tempore et auctorem et causam sustulit.

Quam deinde se prudenter in rege Masinissâ gessit! Nam, cum promtissimâ et fidelissimâ ejus operâ adversus Carthaginienses usus esset, eumque in dilatando regno avidiorem cerneret; legem ferri jussit, quâ Masinissæ ab imperio populi Romani solutam libertatem tribueret. Quo facto cum optime meriti benevolentiam retinuit, tum Mauritaniæ et Numidiæ, cæterarumque illius tractûs gentium, nunquam fidâ pace quiescentem, feritatem a valvis suis repulit.

Externa.

Tempus deficiet domestica narrantem; quoniam imperium nostrum non tam robore corporum, quam animorum vigore, incrementum ac tutelam sui comprehendit. Majore itaque ex parte Romana prudentia in admiratione tacitâ reponatur, alienigenisque hujus generis exemplis detur aditus.

(1.) Socrates, humanæ sapientiæ quasi quoddam terrestre oraculum, nihil ultra petendum a Diis immortalibus arbitrabatur, quam ut bona tribuerent; quia ii demum scirent quid unicuique esset utile: nos autem plerumque id votis expetere, quod non impetrâsse melius foret. Etenim, densissimis tenebris involuta mortalium mens, in quam late patentes errores cæcas precationes tuas spargis! Divitias appetis, quæ multis exitio fuerunt: honores concupiscis, qui complures pessumdederunt: regna tecum ipsa volvis, quorum exitus sæpenumero miserabiles cernuntur: splendidis conjugiis injicis manus; at hæc, ut aliquando illustrant, ita nonnunquam funditus domos evertunt. Desine igitur, stulta, futuris malorum tuorum causis, quasi felicissimis rebus, inhiare; teque totam cœlestium arbitrio permitte; quia, qui tribuere bona ex facili solent, etiam eligere aptissime possunt.

Idem expeditâ et compendiariâ viâ eos ad gloriam pervenire dicebat, qui id agerent, ut, quales videri vellent, tales etiam essent. Quâ quidem prædicatione aperte monebat, ut homines ipsam potius virtutem

haurirent, quam umbram ejus consectarentur. Idem ab adolescentulo quodam consultus, utrum uxorem duceret, an se omni matrimonio abstineret, respondit, utrum eorum fecisset, acturum pœnitentiam. "Hîc te," inquit, "solitudo, hîc orbitas, hîc generis interitûs, hîc hæres alienus excipiet: illic perpetua sollicitudo, contextus querelarum, dotis exprobratio, affinium grave supercilium, garrula socrûs lingua, subsessor alieni matrimonii, incertus liberorum eventus." Non passus est juvenem, in contextu rerum asperarum, quasi lætæ materiæ, facere delectum.

Idem, cum Atheniensium scelerata dementia tristem de capite ejus sententiam tulisset, fortique animo et constanti vultu potionem veneni e manu carnificis accepisset, admoto jam labris poculo, uxori Xanthippæ, inter fletum et lamentationem vociferanti innocentem eum periturum, "Quid? ergo," inquit, "nocenti mihi mori satius esse duxisti?" Immensam illam sapientiam, quæ ne in ipso quidem vitæ excessu oblivisci sui potuit!

(2.) Age, quam prudenter Solon, neminem, dum adhuc viveret, beatum dici debere arbitrabatur; quod ad ultimum usque fati diem ancipiti Fortunæ subjecti essemus. Felicitatis igitur humanæ appellationem rogus consummat, qui se incursui malorum objicit. Idem cum ex amicis quemdam graviter mœrentem videret, in arcem perduxit, hortatusque est, ut per omnes subjectorum ædificiorum partes oculos circumferret. Quod ut factum animadvertit, "Cogita nunc tecum," inquit, "quam multi luctus sub his tectis et olim fuerint, hodieque versentur, insequentibusque sæculis sint habitaturi: ac mitte mortalium incommoda, tamquam propria, deflere." Quâ consolatione demonstravit, urbes esse humanarum cladium consepta miseranda. Idem aiebat, si in unum locum cuncti mala sua contulissent, futurum, ut propria deportare domum, quam ex communi miseriarum acervo portionem suam ferre mallent. Quo colligebat, non

portere nos, quæ fortuito patiamur, præcipuæ et in-
olerabilis amaritudinis judicare.

(3.) Bias autem, cum patriam ejus Prienen hostes invasissent, omnibus, quos modo sævitia belli incolumes abire passa fuerat, pretiosarum rerum pondere onustis fugientibus, interrogatus, quid ita nihil ex bonis suis secum ferret, "Ego vero," inquit, "bona mea mecum porto." Pectore enim illa gestabat, non humeris; nec oculis visenda, sed æstimanda animo; quæ, domicilio mentis inclusa, nec mortalium nec Deorum manibus labefactari queunt; et ut manentibus præsto sunt, ita fugientes non deserunt.

(4.) Jam Platonis, verbis adstricta, sed sensu prævalens, sententia; qui tum demum beatum terrarum orbem futurum prædicavit, cum aut sapientes regnare, aut reges sapere, cœpissent.

(5.) Rex etiam ille subtilis judicii, quem ferunt, traditum sibi diadema priusquam capiti imponeret, retentum diu considerâsse, ac dixisse: "O nobilem magis quam felicem pannum! quem si quis penitus cognoscat, quam multis sollicitudinibus et periculis et miseriis sit refertus, ne humi quidem jacentem tollere vellet."

(6.) Quid? Xenocratis responsum, quam laudabile! cum maledico sermoni quorumdam summo silentio interesset, uno ex his quærente, cur solus ita linguam suam cohiberet; "Quia dixisse me," inquit, "aliquando pœnituit, tacuisse nunquam."

(7.) Aristophanis quoque altioris est prudentiæ præceptum; qui in comœdiâ introduxit remissum ab inferis Atheniensem Periclem, vaticinantem "non oportere in urbe nutriri leonem: sin autem sit alitus, obsequi ei convenire." Monet enim, ut præcipuæ nobilitatis et concitati ingenii juvenes refrenentur: nimio vero favore ac profusâ indulgentiâ pasti, quo minus potentiam obtineant, ne impediantur; quod stultum sit et inutile, eas obtrectare vires, quas ipse foveris.

(8.) Mirifiee etiam Thales: nam interrogatus an faeta hominum Deos fallerent; "Nec eogitata," inquit. Ut non solum manus, sed etiam mentes, puras habere vellemus; cum secretis cogitationibus nostris eœleste numen adesse credidissemus.

(9.) Ac ne quod sequitur quidem, minus sapiens. Unieæ filiæ pater Themistoelem consulebat, utrum eam pauperi, sed ornato, an locupleti, sed parum probato, collocaret. Cui is, "Malo," inquit, "virum pecuniâ, quam pecuniam viro, indigentem." Quo dieto stultum monuit, ut generum potius quam divitias generi legeret.

(10.) Age, Philippi quam probabilis epistola, in quâ Alexandrum, quorumdam Macedonum benevolentiam largitione ad se attrahere conatum, sic increpuit: "Quæ te, fili, ratio in hanc tam vanam spem induxit, ut eos tibi fideles futuros existimares, quos pecuniâ ad amorem tui compulisses? A caritate istud præstatur." At vero ante Philippus majore ex parte mercator Græeiæ, quam vietor.

(11.) Aristoteles autem Callisthenem, auditorem suum, ad Alexandrum dimittens, monuit, ut cum eo aut rarissime, aut quam jueundissime, loqueretur: quo scilicet apud regias aures vel silentio tutior, vel sermone esset aeceptior. At ille, dum Alexandrum Macedonem Persicâ salutatione gaudentem objurgat, et ad Maeedonieos mores invitum revocare benevole perseverat, spiritu carere jussus, seram neglecti salubris eonsilii pœnitentiam egit.

Idem Aristoteles, de semetipso in neutram partem loqui debere prædicabat: "quoniam laudare se, vani; vituperare, stulti esset." Ejusdem est utilissimum præceptum, ut voluptates abeuntes consideremus; quas quidem sie ostendendo minuit. Fessas enim, pœnitentiæque plenas, animis nostris subjecit, quo minus cupide repetantur.

(12.) Nee parum prudenter Anaxagoras interroganti cuidam, quisnam esset beatus, "Nemo," in-

uit, "ex his quos tu felices existimas; sed eum in lo numero reperies, qui a te ex miseris constare cre-itur." Non erit ille divitiis et honoribus abundans; ed aut exigui ruris, aut non ambitiosæ doctrinæ delis ac pertinax cultor, in recessu quam in fronte eatior.

(13.) Demadis quoque dictum sapiens. Nolentibus nim Atheniensibus divinos honores Alexandro de-ernere, "Videte," inquit, "ne, dum cœlum cus-ditis, terram amittatis."

(14.) Quam porro subtiliter Anacharsis leges ara-earum telis comparabat: nam, ut illas infirmiora ani-alia retinere, valentiora transmittere, ita his humiles pauperes constringi, divites et præpotentes non al-gari.

(15.) Nihil etiam Agesilai facto sapientius: siqui-em cum adversus rempublicam Lacedæmoniorum onspirationem ortam noctu comperisset, leges Ly-urgi continuo abrogavit, quæ de indemnatis suppli-um sumi vetabant. Comprehensis autem et inter-ctis sontibus, easdem e vestigio restituit. Atque rumque simul providit, ne salutaris animadversio el injusta esset, vel jure impediretur. Itaque, ut mper esse possent, aliquando non fuerunt.

(16.) Sed nescio an Hannonis excellentissimæ udentiæ consilium. Magone enim Cannensis pugnæ itum senatui Pœnorum nuntiante, inque tanti suc-ssûs fidem annulos aureos trium modiorum mensu-m explentes fundente, qui interfectis nostris civibus tracti erant, quæsivit an aliquis sociorum post tan-n cladem a Romanis defecisset: atque, ut audivit minem ad Hannibalem transîsse, suasit protinus ut gati Romam, per quos de pace ageretur, mitteren-r. Cujus si sententia valuisset, neque secundo Pu-co bello victa Carthago, neque tertio deleta foret.

(17.) Ne Samnites quidem parvas pœnas consi-lis erroris pependerunt, quod Herennii Pontii salu-e consilium neglexerunt; qui, auctoritate et pru-

dentiâ cætcros præstans, ab exercitu et ejus duce filio suo consultus, quidnam fieri de legionibus Romanis apud Furcas Caudinas inclusis deberet, "inviolatas dimittendas," respondit; postero die eâdem de re interrogatus, "deleri eas oportere," dixit; ut aut maximo beneficio gratia hostium emeretur, aut gravissimâ jacturâ vires confringerentur. Sed improvida temeritas victorum, dum utramque partem spernit utilitatis, sub jugum missas in perniciem suam accendit.

(18.) Multis et magnis sapientiæ exemplis parvulum adjiciam. Cretenses, cum acerbissimâ exsecratione adversus eos, quos vehementer oderunt, uti volunt, "ut malâ consuetudine delectentur," optant; modestoque voti genere efficacissimum ultionis eventum reperiunt. Inutiliter enim aliquid concupiscere, et in eo perseveranter morari, exitio ea vicina dulcedo est.

CAP. III.—*De vafre dictis aut factis.*

A Romanis.

1. Antistite templi Dianæ.
2. L. Junio Bruto.
3. P. Scipione Africano majore.
4. Q. Fabio Labeone.
5. M. Antonio oratore.
6. Q. Sertorio.
7. Q. Fabio Max. Verrucoso.
8. M. Volusio Saturnino ædil. pleb.
9. Sentio Saturnino.
10. Patre quodam.

Ab Externis.

1. Alexandro Magno et quodam asinario.
2. Darii regis equisone.
3. Biante, Prienensi.
4. Anaximene.
5. Demosthene oratore.
6. Quodam Atheniensi.
7. Hannibale, Gisgonis F. Pœno.
8. Hannibale, Hamilcaris F. Pœno.
9. Tusculanis.
10. Tullo Attio, Volscorum duce.

Est aliud factorum dictorumque genus a sapientiâ roximo deflexu ad vafritiæ nomen progressum; uod, nisi fallaciâ vires assumserit, fidem propositi on invenit: laudemque occulto magis tramite, quam pertâ viâ, petit.

(1.) Ser. Tullio regnante, cuidam patrifamiliæ in gro Sabino præcipuæ magnitudinis et eximiæ formæ acca nata est; quam oraculorum certissimi auctores : hoc a Diis immortalibus editam responderunt, ut uisquis eam Aventiniensi Dianæ immolâsset, ejus atria totius terrarum orbis imperium obtineret. Læ- us eo dominus, bovem, cum summâ festinatione Ro- am actam, in Aventino ante aram Dianæ consti- it, sacrificio Sabinis regimen humani generis daturus. De quâ re antistes templi certior factus, religionem ospiti intulit, ne prius victimam cæderet, quam oximi amnis aquâ se abluisset. Eoque alveum Ti- eris petente, vaccam ipse immolavit, et urbem nos- am tot civitatum, tot gentium dominam, pio sacri- ii furto, reddidit.

(2.) Quo in genere acuminis in primis Junius rutus referendus est. Nam, cum a rege Tarquinio, unculo suo, omnem nobilitatis indolem excerpi, in- rque cæteros etiam fratrem suum, quod vegetioris genii erat, interfectum animadverteret, obtusi se rdis esse simulavit: eâque fallaciâ maximas vir- tes suas texit. Profectus etiam Delphos cum Tar- uinii filiis, quos is ad Apollinem Pythium muneribus crificiisque honorandum miserat, aurum Deo, no- inc doni, clam cavato baculo inclusum tulit; quia nebat ne sibi cœleste numen apertâ liberalitate ve- erari tutum non esset. Peractis deinde mandatis tris, Apollinem juvenes consuluerunt, quisnam ex sis Romæ regnaturus videretur. At is, penes eum mmam urbis nostræ potestatem futuram, respondit, ui ante omnes matri osculum dedisset. Tunc Bru- s, perinde atque casu prolapsus, de industriâ se ab-

jecit, terramque, communem omnium matrem existimans, osculatus est. Quod tam vafre telluri impressum osculum, Urbi libertatem, Bruto primum in fastis locum, tribuit.

(3.) Scipio quoque superior præsidium calliditatis amplexus est. Ex Siciliâ enim petens Africam, cum ex fortissimis peditibus Romanis trecentorum equitum numerum complere vellet, neque tam subito posset eos instruere, quod temporis angustiæ negabant, sagacitate consilii assecutus est. Namque ex iis juvenibus, quos secum ex totâ Siciliâ nobilissimos et ditissimos, sed inermes, habebat, trecentos speciosa arma et electos equos quam celerrime expedire jussit; velut eos continuo secum ad oppugnandam Carthaginem avecturus. Qui cum imperio ut celeriter, ita longinqui et periculosi belli respectu sollicitis animis, paruissent; remittere se Scipio illam expeditionem, si arma et equos militibus suis tradere voluissent, edixit. Rapuit conditionem imbellis ac timida juventus, instrumentoque suo cupide nostris cessit. Ergo calliditas ducis providit, ut quod, si protinus imperaretur, grave prius, deinde remisso militiæ metu maximum beneficium fieret.

(4.) Quod sequitur narrandum est. Q. Fabius Labeo, arbiter a senatu finium constituendorum inter Nolanos et Neapolitanos datus, cum in rem præsentem venisset, utrosque separatim monuit, ut, omissâ cupiditate, regredi modo controverso, quam progredi mallent. Idque cum utraque pars auctoritate viri mota fecisset, aliquantum in medio vacui agri relictum est. Constitutis deinde finibus ut ipsi terminaverant, quidquid reliqui soli fuit, populo Romano adjudicavit. Cæterum, etsi circumventi Nolani ac Neapolitani queri nihil potuerunt, secundum ipsorum demonstrationem dictâ sententiâ; improbo tamen præstigiorum genere novum civitati nostræ vectigal accessit. Eumdem ferunt, eum a rege Antiocho, quem bello supera-

erat, ex fœdere icto dimidiam partem navium acci-ere deberet, medias omnes secuisse, ut eum totâ lasse privaret.

(5.) Jam M. Antonio remittendum convicium est: ui idcireo se aiebat nullam orationem scripsisse, ut si uid superiore judicio actum, ei, quem postea defen-urus esset, nociturum foret, non dictum a se affir-aare posset. Qui facti vix pudentis tolerabilem cau-ım habuit: pro periclitantium enim capite, non olum eloquentiâ suâ uti, sed etiam verecundiâ abuti, at paratus.

(6.) Sertorius vero, corporis robore atque animi onsilio parem naturæ indulgentiam expertus, pro-riptione Sullanâ dux Lusitanorum fieri coactus, eum s oratione flectere non posset, ne eum Romanis iiversâ acie confligere vellent, vafro consilio ad suam ntentiam perduxit. Duos enim in conspectu eorum nstituit equos, alterum validissimum, alterum infir-issimum: ac deinde validi caudam ab imbecillo sene ulatim carpi, infirmi a juvene eximiarum virium iiversam convelli jussit. Obtemperatum imperio est. ed, dum adolescentis dextera irrito se labore fatigat, nio confecta manus ministerium exsecuta est. Tunc rbaræ concioni, quorsum ea res tenderet, cognoscere pienti, subjecit: "Equi caudæ consimilem esse strum exercitum, cujus partes aliquis aggrediens primere possit: universum conatus prosternere, lerius tradiderit victoriam, quam occupaverit." Ita ns barbara, aspera, et regi difficilis, in exitium suum ens, quam utilitatem auribus respuerat, oculis per-lit.

(7.) Fabius autem Maximus, cujus non dimicare, icere fuit, cum præcipuæ fortitudinis Nolanum pe-em dubiâ fide suspectum, et strenuæ operæ Luca-m equitem amore scorti deperditum in castris ha-et; ut utroque potius bono milite uteretur, quam utrumque animadverteret, alteri suspicionem suam

dissimulavit, in altero, disciplinam paululum a recto tenore deflexit. Nam illum plene pro tribunali laudando, omniquc genere honoris prosequendo, animum suum a Pœnis ad Romanos cöegit revocare: et hunc clam meretricem redimere passus, paratissimum pro nobis exeursorem reddidit.

(8.) Veniam nunc ad eos, quibus salus astutiâ quæsita est. M. Volusius, ædilis plebis, proscriptus, assumto Isiaci habitu, per itinera viasque publicas stipem petens, quisnam re verâ esset, occurrentes dignoscere passus non est. Eoque fallaciæ genere tectus, in M. Bruti castra pervenit. Quid illâ necessitate miserius, quæ magistratum populi Romani, abjecto honoris prætexto, alienigenæ religionis obscuratum insignibus, per Urbem jussit incedere? Omnes aut hi suæ vitæ, aut illi alienæ mortis cupidi, qui talia vel ipsi sustinuerunt, vel alios perpeti cöegerunt.

(9.) Aliquanto speciosius Sentii Saturnini Vetulionis, in eodem genere easûs, ultimæ sortis auxilium. Qui cum a triumviris inter proscriptos nomen suum propositum audîsset, eontinuo præturæ insignia invasit, præcedentibusque in modum lictorum et apparitorum publicorum servis subornatis, vehicula comprehendit, hospitia occupavit, obvios submovit; ac, tam audaci usurpatione imperii, in maximâ luce densissimas hostilibus oculis tenebras offudit. Idem ut Puteolos venit, perinde ac publicum ministerium agens, summâ cum licentiâ correptis navibus, in Siciliam, certissimum tunc proscriptorum profugium, penetravit.

(10.) His uno adjecto levioris notæ exemplo, ad externa convertar. Amantissimus quidam filii, cum eum, inconcessis ac periculosis facibus accensum, ab insanâ eupiditate inhibere vellet, salubri consilio patriam indulgentiam temperavit. Petiit enim ut prius quam ad eam, quam diligebat, iret, vulgari ac permissâ Venere uteretur. Cujus precibus obsecutus

adolescens, infelicis animi impetum, satietate concubitûs licentis resolutum, ad id, quod non licebat, tardiorem pigrioremque afferens, paulatim deposuit.

Externa.

(1.) Cum Alexander Macedonum rex, sorte monitus, ut eum, qui sibi portâ egresso primus occurrisset, interfici juberet, asinarium, forte ante omnes obviam factum, ad mortem abripi imperâsset; eoque quærente, quidnam se immerentem capitali supplicio, innocentemque addiceret, cum ad excusandum factum suum oraculi præceptum retulisset, asinarius, "Si ita est," inquit, "rex, alium sors huic morti destinavit: nam asellus, quem ego ante me agebam, prior tibi occurrit." Delectatus Alexander et illius tam callido dicto, et quod ab errore ipse revocatus erat, occasionem in aliquanto viliore animali expiandæ religionis rapuit. Summa in hoc cum calliditate mansuetudo: summa quoque in alterius regis equisone calliditas.

(2.) Sordidâ Magorum dominatione oppressâ, Darius, sex adjutoribus ejusdem dignitatis assumtis, pactum cum præclari operis consortibus fecit, ut, equis insidentes, solis ortu cursum in quemdam locum dirigerent; isque regno potiretur, cujus equus in eo primus hinnîsset. Cæterum maximæ mercedis competitoribus Fortunæ beneficium exspectantibus, solus acumine equisonis sui Œbaris prosperum exoptatæ rei effectum assecutus est; qui in equæ genitalem partem demissam manum, cum ad eum locum ventum esset, naribus equi admovit. Quo odore irritatus, ante omnes hinnitum edidit. Auditoque eo, sex reliqui summæ potestatis candidati, continuo equis delapsi, ut est mos Persarum, humi prostratis corporibus Darium regem salutaverunt. Quantum imperium quam parvo interceptum est vaframento!

(3.) Bias autem, cujus sapientia diuturnior inter

homines est, quam patria Priene fuit (siquidem hæc etiam nunc spirat; illius, perinde atque exstinctæ, vestigia tantummodo exstant), ita aiebat oportere homines in usu amicitiæ versari, ut meminissent eam ad gravissimas inimicitias posse converti. Quod quidem præceptum primâ specie nimis fortasse callidum videatur, inimicumque simplicitati, quâ præcipue familiaritas gaudet: sed, si altioribus animis cogitatio demissa fuerit, perquam utile reperietur.

(4.) Lampsacenæ vero urbis salus unius vaframenti beneficio constitit. Nam cum ad excidium ejus summo studio Alexander ferretur, progressumque extra mœnia Anaximenem, præceptorem suum, vidisset; quia manifestum erat, futurum, ut preces suas iræ ejus opponeret; non facturum se quod petîsset, juravit. Tunc Anaximenes, "Peto," inquit, "ut Lampsacum diruas." Hæc velocitas sagacitatis oppidum vetustâ nobilitate inclytum exitio, cui destinatum erat, subtraxit.

(5.) Demosthenis quoque astutiâ mirifice cuidam ancillæ succursum est, quæ pecuniam, depositi nomine, a duobus hospitibus acceperat, eâ conditione ut illam simul utrisque redderet. Quorum alter, interjecto tempore, tamquam mortuo socio, squalore obsitus, deceptæ omnes nummos abstulit. Supervenit deinde alter, et depositum petere cœpit. Hærebat misera in maximâ pariter et pecuniæ et defensionis penuriâ; jamque de laqueo et suspendio cogitabat. Sed opportune Demosthenes ei patronus affulsit; qui, ut in advocationem venit, "Mulier," inquit, "parata est depositi se fide solvere: sed, nisi socium adduxeris, id facere non potest; quoniam, ut ipse vociferaris, hæc dicta est lex, ne pecunia alteri sine altero numeretur."

(6.) Ac ne illud parum quidem prudenter. Quidam Athenis, universo populo invisus, causam apud eum capitali crimine dicturus, maximum honorem subito

etere cœpit; non quod speraret se illum consequi osse, sed ut haberent homines, ubi procursum iræ, ui acerrimus esse solet, effunderent. Neque eum æc tam callida consilii ratio fefellit: comitiis enim lamore infesto, et crebris totius concionis sibilis vex-tus, notâ etiam denegati honoris perstrictus, ejusdem lebis paulo post in discrimine vitæ clementissima uffragia expertus est. Quod si adhuc ei ultionem itienti capitis sui periculum objecisset, nullam partem efensionis odio obseratæ aures reciperent.

(7.) Huic vaframento consimilis illa calliditas. Su-erior Hannibal, a Duilio consule navali prœlio vic-us, timensque classis amissæ pœnas dare, offensam stutiâ mire avertit: nam, ex illâ infelici pugnâ prius uam cladis nuntius domum perveniret, quemdam ex micis compositum et formatum Carthaginem misit: ui postquam civitatis ejus curiam intravit; "Con-ulit," inquit, "vos Hannibal, cum dux Romanorum agnas secum maritimas trahens copias advenerit, an um eo confligere debeat." Acclamavit universus se-atus, non esse dubium quin oporteret. Tum ille, "Conflixit," inquit, "et superatus est." Ita liberum s non reliquit id factum damnare, quod ipsi fieri de-uisse judicaverant.

(8.) Alter item Hannibal Fabium Maximum, in-ictam armorum suorum vim saluberrimis cuncta-onibus pugnæ ludificantem, ut aliquâ suspicione tra-endi belli resspergeret, totius Italiæ agros ferro atque gni vastando, unius ejus fundum immunem ab hoc ijuriæ genere reliquit. Profecisset aliquid tanti be-eficii insidiosa adumbratio, nisi Romanæ urbi et 'abii pietas, et Hannibalis vafri mores fuissent no-issimi.

(9.) Tusculanis etiam acumine consilii incolumitas arta est. Cum enim crebris rebellationibus meruis-ent, ut eorum urbem funditus Romani evertere vel-ent, atque ad id exsequendum Furius Camillus, maxi-

mus dux, validissimo instructus exercitu, venisset; universi ei togati obviam processerunt, commeatusque et cætera pacis munia benignissime præstiterunt. Armatum etiam intrare mœnia passi sunt, nec vultu nec habitu mutato. Quâ constantiâ tranquillitatis non solum ad amicitiæ nostræ jus, sed etiam ad communionem civitatis usque, penetraverunt. Sagaci (hercule!) usi simplicitate; quoniam aptius esse intellexerant, metum officio dissimulare, quam armis protegere.

(10.) At Volscorum ducis Tulli exsecrabile consilium; qui, ad bellum inferendum Romanis maximâ cupiditate accensus, cum aliquot adversis prœliis contusos animos suorum, et ob id paci proniores animadverteret, insidiosâ ratione, quo volebat, compulit. Nam cum, spectandorum ludorum gratiâ, magna Volscorum multitudo Romam convenisset, consulibus dixit, Vehementer se timere, ne quid hostile subito molirentur: monuitque ut essent cautiores; et protinus ipse urbe egressus est. Quam rem consules ad senatum retulerunt; qui, tametsi nulla suspicio suberat, auctoritate tamen Tulli commotus, ut ante noctem Volsci abirent, decrevit. Quâ contumeliâ irritati, facile impelli potuerunt ad rebellandum. Ita mendacium versuti ducis, simulatione benevolentiæ involutum, duos simul populos fefellit; Romanum, ut insontes notaret; Volscum, ut deceptis irasceretur.

Cap. IV.—*De Strategematis.*

Romanorum.

1. Tulli Hostilii regis.
2. Sex. Tarquinii L. F.
3. Obsessorum in Capitolio.
4. M. Livii, C. Claudii coss.
5. Q. Metelli Macedonici.

Externorum.

1. Agathoclis, Syracusanorum regis.
2. Hannibalis, Pœni.

Illa vero pars calliditatis egregia, et ab omni reprehensione procul remota, cujus opera, quia appellatione nostrâ vix apte exprimi possunt, Græcâ pronuntiatione *Strategemata* dicuntur.

(1.) Omnibus militaribus copiis Tullo Hostilio Fidenas aggresso, quæ surgentis imperii nostri incunabula crebris rebellationibus torpere passæ non sunt finitimisque tropæis ac triumphis alitam virtutem ejus, spes suas ulterius promovere docuerunt; Metius Fuffetius, dux Albanorum, dubiam et suspectam semper societatis suæ fidem repente in ipsâ acie detexit. Detecto enim Romani exercitûs latere, in proximo colle consedit, pro adjutore speculator pugnæ futurus; ut aut victis insultaret, aut victores fessos aggrederetur. Non erat dubium, quin ea res militum nostrorum animos debilitatura esset; cum eodem tempore et hostes confligere, et auxilia deficere, cernerent. Itaque, ne id fieret, Tullus providit: concitato enim equo omnes pugnantium globos percurrit, prædicans suo jussu secessisse Metium; cumque, cum ipse signum dedisset, invasurum Fidenatium terga. Quo imperatoriæ artis consilio metum fiduciâ mutavit; proque trepidatione, alacritate suorum pectora replevit.

(2.) At, ne continuo a nostris regibus recedam, Sex. Tarquinius, Tarquinii filius, indigne ferens quod patris viribus expugnari Gabii nequirent, valentiorem armis excogitavit rationem, quâ interceptum illud oppidum Romano imperio adjiceret. Subito namque se ad Gabinos contulit, tamquam parentis sævitiam et verbera, quæ voluntate suâ perpessus erat, fugiens: ac paulatim uniuscujusque fictis et compositis blanditiis alliciendo benevolentiam, ut apud omnes plurimum posset, consecutus, familiarem suum ad patrem misit,

indicaturum, quemadmodum cuncta in suâ manu haberet; et quæsiturum, quidnam fieri vellet. Juvenili calliditati senilis astutia respondit: siquidem re eximiâ delectatus Tarquinius, fidei autem nuntii parum credens, nihil respondit; sed, seducto eo in hortum, maxima et altissima papaverum capita baculo decussit. Cognito adolescens silentio patris simul ac facto, causam [alterius] argumenti pervidit: nec ignoravit præcipi sibi, ut excellentissimum quemque Gabinorum aut exsilio submoveret, aut morte consumeret. Ergo spoliatam bonis propugnatoribus civitatem tantum non vinctis manibus ei tradidit.

(3.) Illud quoque a majoribus et consilio prudenter, et exitu feliciter, provisum. Cum, Urbe captâ, Galli Capitolium obsiderent, solamque potiundi ejus spem in fame eorum repositam animadverterent; perquam callido genere consilii, unico perseverantiæ irritamento victores spoliaverunt. Panes enim jacere compluribus ex locis cœperunt. Quo spectaculo obstupefactos, infinitamque frumenti abundantiam nostris superesse credentes, ad pactionem omittendæ obsidionis compulerunt. Misertus est tunc profecto Jupiter Romanæ virtutis, præsidium ab astutiâ mutuantis, cum in summâ alimentorum inopiâ projici præsidia inopiæ cerneret. Igitur ut vafro, ita periculoso, consilio salutarem exitum dedit.

(4.) Idemque Jupiter postea præstantissimorum ducum nostrorum sagacibus consiliis propitius adspiravit. Nam, cum alterum Italiæ latus Hannibal laceraret, alterum invasisset Hasdrubal, ne duorum fratrum junctæ copiæ intolerabili onere fessas simul res nostras urgerent, hinc Claudii Neronis vegetum consilium, illinc Livii Salinatoris inclyta providentia effecit. Nero enim, compresso a se in Lucanis Hannibale, præsentiam suam, quoniam ita ratio belli desiderabat, mentitus hosti, ad opem collegæ ferendam per longum iter celeritate mirâ tetendit. Salinator in Umbriâ apud Metaurum flumen proximo die dimica-

.irus, summâ cum dissimulatione Neronem castris
octu recepit. Tribunos enim a tribunis, centuriones
centurionibus, equites ab equitibus, pedites a pediti-
us excipi jussit: ac, sine ullâ tumultuatione, solo
ix unum exercitum capiente, alterum inseruit. Quo
venit ne Hasdrudal cum duobus se consulibus prœ-
aturum prius sciret, quam utriusque virtute proster-
eretur. Ita illa toto terrarum orbe infamis Punica
.illiditas, Romanâ elusa prudentiâ, Hannibalem Ne-
ni, Hasdrubalem Salinatori, decipiendum tradidit.

(5.) Memorabilis etiam consilii Q. Metellus: qui,
ım pro consule bellum in Hispaniâ adversus Celti-
eros gereret, urbemque Contrebiam, caput ejus gen-
s, viribus expugnare non posset, intra pectus suum
u multumque consiliis agitatis, viam reperit, quâ
·opositum ad exitum perduceret. Itinera magno
ıpetu ingrediebatur: deinde alias atque alias re-
ones petebat. Modo hos obsidebat montes: paulo
ıst ad illos transgrediebatur; cum interim tam suis
nnibus, quam ipsis hostibus, ignota erat causa ino-
natæ ejus ac subitæ fluctuationis. Interrogatus quo-
ıe a quodam amicissimo sibi, quid ita sparsum et
certum militiæ genus sequeretur; "Absiste," in-
ıit, "istud quærere: nam, si hujus consilii mei inte-
ırem tunicam consciam sensero, continuo eam cre-
ıri jubebo." Quorsum igitur ista dissimulatio cru-
.? aut quem finem habuit? Postquam vero et exer-
um suum ignorantiâ, et totam Celtiberiam errore,
plicavit, cum alio cursum direxisset, subito ad Con-
:biam reflexit; eamque inopinatam et attonitam op-
essit. Ergo, nisi mentem suam dolos scrutari cö-
isset, ad ultimam ei senectutem apud mœnia Con-
·biæ armato sedendum foret.

Externa.

(1.) Agathocles autem, Syracusanorum rex, auda-
er callidus. Cum enim urbem ejus majore ex parte
rthaginienses occupâssent, exercitum suum in Afri-

cam trajecit; ut metum metu, vim vi discuteret; neque sine effectu. Nam, repentino ejus adventu perculsi, Pœni libenter incolumitatem suam salute hostium redemerunt; pactique sunt ut eodem tempore et Africa Siculis, et Sicilia Punicis, armis liberaretur. Age, si Syracusarum mœnia tueri perseverâsset, illa belli malis urgerentur; bona pacis fruenda securæ Carthagini reliquisset. Nunc inferendo quæ patiebatur, dum alienas potius lacessit opes, quam suas tuetur, quo æquiore animo regnum deseruit, eo tutius recepit.

(2.) Quid Hannibal Cannensi prœlio? nonne aciem nostram, prius quam ad dimicandum descenderet, compluribus astutiæ [copulatam] laqueis, ad tam miserabilem perduxit exitum? Ante omnia enim providit, ut et solem et pulverem, qui ibi vento multus excitari solet, adversum haberet. Deinde partem copiarum suarum, inter ipsum prœlii tempus de industriâ fugere jussit: quam cum a reliquo exercitu abruptam legio Romana sequeretur, trucidandam eam ab iis, quos in insidiis collocaverat, curavit. Postremo quadringentos equites subornavit, qui, simulatâ transitione, petierunt consulem: a quo jussi, more transfugarum, depositis armis, in ultimam pugnæ partem secedere, destrictis gladiis, quos inter tunicas et loricas abdiderant, poplites pugnantium Romanorum ceciderunt. Hæc fuit Punica fortitudo, dolis et insidiis et fallaciâ instructa: quæ nunc certissima circumventæ virtutis nostræ excusatio est; quoniam decepti magis quam victi sumus.

Cap. V.—*De Repulsis.*

1. Q. Ælii Tuberonis.
2. P. Scipionis Nasicæ.
3. L. Æmilii Pauli.
4. Q. Metelli Macedonici.
5. L. Cornelii Sullæ.
6. M. Catonis Uticensis.

Campi quoque repræsentata conditio ambitiosam gredientes viam, ad fortius sustinendos parum osperos comitiorum eventus, utiliter instruxerit: iia, propositis ante oculos clarissimorum virorum pulsis, ut non minore cum spe honores, ita pruden-ore cum animi judicio petent: meminerintque nefas on esse, aliquid ab omnibus uni negari; cum sæpe-imero singuli cunctorum voluntatibus resistere fas se duxerint; [scientes] etiam, patientiâ quæri de-re, quod gratiâ impetrari nequierit.

(1.) Q. Ælius Tubero, a Q. Fabio Maximo, epu-m populo nomine P. Africani patrui sui dante, ro-tus ut triclinium sterneret, lectulos Punicanos pel-us hædinis stravit, et, pro argenteis vasis, Samia posuit. Cujus rei deformitas sic omnes offendit, ut, m alioqui vir egregius haberetur, comitiisque præ-iis candidatus in Campum, L. Paulo avo, et P. ricano avunculo nixus, descendisset, repulsâ inde tatus abiret. Nam, ut privatim semper continen-m probabant, ita publice maxima cura splendoris bita est. Quocirca Urbs non unius convivii nume-n, sed totam se in illis pelliculis jacuisse credens, oorem epuli suffragiis suis vindicavit.

(2.) P. autem Scipio Nasica, togatæ potentiæ cla-simum lumen, is qui consul Jugurthæ bellum in-it; qui Matrem Idæam e Phrygiis sedibus ad stras aras focosque migrantem sanctissimis manibus cepit; qui multas et pestiferas seditiones auctori-is suæ robore oppressit; quo principe senatus per quot annos gloriatus est; cum ædilitatem curulem lescens peteret, manumque cujusdam, rustico opere atam, more candidatorum tenacius apprehendisset, i gratiâ interrogavit eum, num manibus solitus et ambulare. Quod dictum, a circumstantibus ex-tum, ad populum manavit, causamque repulsæ pioni attulit. Omnes namque rusticæ tribus, pau-tatem sibi ab eo exprobratam judicantes, iram suam ersus contumeliosam ejus urbanitatem destrinxe-

runt. Igitur civitas nostra, nobilium juvenum ingenia ab insolentiâ revocando, magnos et utiles cives fecit; honoribusque, non patiendo eos a securis peti, debitum auctoritatis pondus adjecit.

(3.) Nullus error talis in L. Æmilio Paulo conspectus est: sed tamen aliquoties frustra consulatum petiit. Idemque, cum jam Campum repulsis suis fatigâsset, bis consul et censor factus, amplissimum dignitatis gradum obtinuit. Cujus virtutem injuriæ non fregerunt, sed acuerunt: quoniam quidem ipsa nota accensam cupiditatem summi honoris ardentiorem ad comitia detulit; ut populum, quem nobilitatis splendore et animi bonis movere non potuerat, pertinaciâ vinceret.

(4.) Q. autem Cæcilium Metellum pauci et mœsti amici, consulatûs repulsâ afflictum, tristitiâ ac rubore plenum, domum reduxerunt: eumdem, de Pseudophilippo triumphantem, universus senatus lætum et alacrem in Capitolium prosecutus est. Achaïci etiam belli, cui summam manum L. Mummius adjecit, maxima pars ab hoc viro profligata est. Eine ergo populus consulatum negare potuit, cui mox duas clarissimas provincias aut daturus erat, aut debiturus, Achaïam et Macedoniam? Et quidem, hoc facto, meliore eo cive usus est. Intellexit enim quam industrie sibi gerendus esset consulatus, quem tanto labore impetrari senserat.

(5.) Quid tam excellens, quid tam opulentum, quam L. Sulla? divitias et imperia largitus est: leges vetustas abrogavit, novas tulit. Hic quoque in eo Campo, cujus postea dominus exstitit, repulsâ præturæ sugillatus est; omnia loca petiti honoris, si quis modo Deorum formam et imaginem futuræ ejus potentiæ populo Romano repræsentâsset, impetraturus.

(6.) Sed, ut comitiorum maximum crimen referam, M. Porcius Cato, plus moribus suis præturæ decoris adjecturus, quam prætexto ejus splendoris ipse latu-

‑us, consequi illam a populo aliquando non potuit. roxima dementiæ suffragia; quæ satis quidem graves enas erroris sui pependerunt; quoniam, quem ho- rem Catoni negaverant, Vatinio dare coacti sunt. rgo, si vere æstimare volumus, non Catoni tunc ætura, sed præturæ Cato negatus est.

CAP. VI.—*De Necessitate.*

Pop. Rom. post cladem Cannensem.
Casilinatum in obsidione.
Prænestinorum militum in eâdem obsidione.
4. Populi Romani bello Mariano.
5. C. Cæsaris ad Mundam.
6. Populi Asiatici bello Parthico.

Externorum.

Cretensium a Q. Metello obsessorum.
2. Numantinorum a P. Scipione.
3. Calagurritanorum a Cn. Pompeio.

Abominandæ quoque necessitatis amarissimæ leges, truculentissima imperia, tum Urbem nostram, etiam exteras gentes, multa, non intellectu tan- , sed etiam auditu gravia, perpeti coëgerunt.

(1.) Nam aliquot adversis prœliis secundo Punico o exhaustâ militari juventute Romanâ, senatus, tore Ti. Graccho consule, censuit, uti publice i adversus propulsandorum hostium impetum eme- tur: eâque de re per tribunos plebis ad populum rogatione, tres creati sunt viri, qui quatuor [et inti] millia servorum compararerunt: adactosque jurando, strenuam se fortemque operam daturos, ad Pœni essent in Italiâ, datis armis, in castra erunt. Ex Apuliâ etiam et a Fidiculis septua-

ginta atque ducenti ad supplementum equitatûs sunt emti. Quanta violentia est casûs acerbi! Quæ civitas ad id tempus ingenuæ quoque originis capite censos habere milites fastidierat, eadem cellis servilibus extracta corpora, et a pastoralibus casis collecta mancipia, velut præcipuum firmamentum, exercitui suo adjecit. Cedit ergo interdum generosus spiritus utilitati, et fortunæ viribus succumbit: ubi, nisi tutiora consilia legeris, speciosa sequenti concidendum est. Cannensis autem clades adeo urbem nostram vehementer confudit, ut, M. Junii operâ, dictaturâ rempublicam administrantis, spolia hostium affixa templis, Deorum numini consecrata, instrumento militiæ futura, convellerentur, ac prætextati pueri arma induerent; addictorum etiam, et capitali crimine damnatorum, sex millia conscriberentur. Quæ si per se adspiciantur, aliquid ruboris habeant: si autem, admotis necessitatis viribus, ponderentur, sævitiæ temporis convenientia præsidia videantur. Propter eamdem cladem senatus Otacilio, qui Siciliam, et Cornelio Mammulæ, qui Sardiniam pro prætoribus obtinebant, querentibus quod neque stipendium neque frumentum classibus eorum et exercitibus socii præberent; affirmantibus etiam, ne habere quidem eos, unde id præstare possent, rescripsit, "ærarium longinquis expensis non sufficere: proinde, quo pacto tantæ inopiæ succurrendum esset, ipsi viderent." His literis quid aliud quam imperii sui gubernacula e manibus abjecit? Siciliamque et Sardiniam, benignissimas urbis nostræ nutrices, gradus et stabilimenta bellorum, tam multo sudore et sanguine in jus ac potestatem redactas, paucis verbis, te scilicet, Necessitate, jubente, dimisit.

(2.) Eadem Casilinates, obsidione Hannibalis clausos, alimentorumque facultate defectos, lora necessariis vinculorum usibus subducta, eque scutis detractas pelles, ferventi resolutas aquâ, mandere voluisti. Quid illis, si acerbitatem casûs intueare, mise-

us? si constantiam respicias, fidelius? qui, ne a omanis desciscerent, tali cibi genere uti sustinuent; cum pinguissima arva sua fertilissimosque cams mœnibus suis subjectos intuerentur. Itaque Cam..næ urbis, quæ Punicam feritatem deliciis suis cude fovit, in propinquo situm Casilinum, modo rarâ rtute clarum, perseverantis amicitiæ pignore impios ulos verberavit.

(3.) In illâ obsidione et fide cum trecenti Prænesi permanerent, evenit ut ex his quidam murem ptum ducentis potius denariis vendere, quam ipse iiendæ famis gratiâ consumere mallet. Sed (credo) eorum providentia et venditori et emtori, quem erque merebatur, exitum attribuit. Avaro enim ne consumto, manubiis sordium suarum frui non uit: æqui animi vir ad salutarem impensam facienm, care quidem, verum necessarie, comparato cibo :it.

(4.) C. autem Mario et Cn. Carbone consulibus lo civili cum L. Sullâ dissidentibus, quo tempore n reipublicæ victoria quærebatur, sed præmium toriæ res erat publica, senatûs-consulto aurea atque gentea templorum ornamenta, ne militibus stipendia essent, conflata sunt. Digna enim erat causa, hinc illi crudelitatem suam proscriptione civium satiat, ut Dii immortales spoliarentur! Non ergo Pam conscriptorum voluntas, sed tua, teterrima Nesitas, truculenta manus illi consulto stilum imssit.

(5.) Divi Julii exercitus, id est, invicti ducis inta dextera, cum armis Mundam clausisset, aggeriexstruendo materia deficeret, congerie hostilium averum, quam desideraverat altitudinem instruxit: ique tragulis et pilis, quia roboreæ sudes deerant, gistrâ novæ molitionis necessitate usus, vallavit.

6.) Atque, ut divinam filii mentionem cœlestis is recordationi subnectam, cum effusurus se in tras provincias Parthorum rex Phrahates videre-

tur, vicinæque imperio ejus regiones subitâ indicti tumultûs denuntiatione quaterentur; tanta in Bosporano tractu commeatûs penuria incessit, ut sex millibus denariis singula vasa olei, frumentique modiis totidem mancipia, permutarentur. Sed amarissimam tempestatem Augusti cura, tutelæ tunc terrarum vacans, dispulit.

Externa.

(1.) Cretensibus nihil tale præsidii affulsit; qui, obsidione Metelli ad ultimam usque penuriam compulsi, suâ, jumentorumque suorum urinâ sitim torserunt, justius dixerim, quam sustentârunt; quia, dum vinci timent, id passi sunt, quod eos ne victor quidem pati coëgisset.

(2.) Numantini autem, a Scipione vallo et aggere circumdati, cum omnia, quæ famem eorum trahere poterant, consumsissent, ad ultimum humanorum corporum dapibus usi sunt. Quapropter, captâ jam urbe, complures inventi sunt, artus et membra trucidatorum corporum sinu suo gestantes. Nulla est in his necessitatis excusatio: nam, quibus mori licuit, sic vivere necesse non fuit.

(3.) Horum trucem pertinaciam in consimili facinore Calagurritanorum exsecrabilis impietas supergressa est: qui, quo perseverantius interemti Sertorii cineribus, obsidionem Cn. Pompeii frustrantes, fidem præstarent; quia nullum jam aliud in urbe eorum supererat animal, uxores suas natosque ad usum nefariæ dapis verterunt. Quoque diutius armata juventus viscera sua visceribus suis aleret, infelices cadaverum reliquias salire non dubitavit. En quam aliquis in acie hortaretur, ut pro salute conjugum et liberorum fortiter dimicaret! Ex hoc nimirum hoste, tanto duci pœna magis quam victoria petenda fuit; quia plus vindicatus [libertatis,] quam victus gloriæ afferre potuit; cum omne serpentum ac ferarum genus, comparatione sui, titulo feritatis superârit. Nam quæ illis

ulcia vitæ pignora proprio spiritu cariora sunt, ea Calagurritanis prandia atque cœnæ exstiterunt.

Cap. VII.—*De Testamentis rescissis.*

1. Patris, qui filium exhæredaverat.
2. M. Anneii Carseolani.
3. C. Tettii.
4. Septiciæ, Trachalorum matris.
5. Terentii cujusdam.
6. Næviani cujusdam.
7. Juventii cujusdam.

Vacemus nunc negotio, quod actorum hominis et ræcipuæ curæ, et ultimi est temporis; considere-
ıusque quæ testamenta aut rescissa sunt legitime ıcta; aut, cum merito rescindi possent, rata manse-
ınt; quæve ad alios, quam qui exspectabant, ho-
orem hæreditatis transtulerunt.

(1.) Atque ista, ut ordine, quo proposui, exsequar, ıilitantis cujusdam pater, cum de morte filii falsum e ıstris nuntium accepisset, aliis hæredibus scriptis, ecessit. Peractis deinde stipendiis, adolescens rever-
ıs, domum, errore patris, impudentiâque amicorum, bi clausam reperit. Quid enim illis inverecundius? lorem juventæ pro republicâ absumserat, maximos bores, et plurima pericula toleraverat, adverso cor-
ore exceptas ostendebat cicatrices; et postulabat, ne vitos ejus lares, otiosa ipsi urbi onera, possiderent. taque, depositis armis, coactus est in foro togatam gredi militiam. Acerbe: cum improbissimis enim æredibus de paternis bonis apud centumviros con-
ndit: omnibusque non solum consiliis, sed etiam ntentiis, superior discessit.

(2.) Item M. Anneii Carseolani, splendidissimi uitis Romani, filius, a Sufenate avunculo suo ad-
tatus, testamentum naturalis patris, quo præteritus at, apud centumviros rescidit; cum in eo Tullianus,

Pompeii Magni familiaris, ipso quidem Pompeio signatore, hæres scriptus esset. Itaque plus illi in judicio cum excellentissimi viri gratiâ, quam cum parentis cineribus, negotii fuit. Cæterum, quamvis utraque hæc adversus eum nitebantur, tamen paterna bona obtinuit. Nam L. quidem Sextilius et P. Popillius, quos M. Anneius sanguine sibi conjunctos, eâdem ex parte, quâ Tullianum, hæredes fecerat, sacramento cum adolescentulo contendere ausi non sunt; tametsi præcipuis eo tempore Magni viribus ad defendendas tabulas testamenti invitari poterant. Et aliquantulum adjuvabat hæredes, quod M. Anneius in Sufenatis familiam ac sacra transierat. Sed arctissimum inter homines procreationis vinculum, patris simul voluntatem et principis viri auctoritatem superavit.

(3.) C. autem Tettium, infantem a patre exhæredatum, Petroniâ matre, quam Tettius, quoad vixit, in matrimonio habuerat, natum, Divus Augustus in bona paterna ire decreto suo jussit; patris patriæ animo usus: quoniam Tettius in proprio jure procreato filio, summâ cum iniquitate, paternum nomen abrogaverat.

(4.) Septicia quoque, mater Trachalorum Ariminensium, filiis irata, in contumeliam eorum, cum jam parere non posset, Publicio seni admodum nupsit, testamento etiam utroque præterito. A quibus aditus Divus Augustus, et nuptias mulieris et suprema judicia improbavit. Nam hæreditatem maternam filios habere jussit: dotem, quia non creandorum liberorum causâ conjugium intercesserat, virum retinere vetuit. Si ipsa æquitas hac de re cognosceret, possetne justius aut gravius pronuntiare? Spernis, quos genuisti: nubis effeta: testamenti ordinem violento animo confundis; neque erubescis ei totum patrimonium addicere, cujus pollincto jam corpori marcidam senectutem tuam substravisti! Ergo, dum sic te geris, ad inferos usque cœlesti fulmine afflata es.

(5.) Egregia quoque C. Calpurnii Pisonis, prætoris Urbis, constitutio. Cum enim ad eum Terentius,

ex octo filiis, quos in adolescentiam perduxerat, ab uno in adoptionem dato exhæredatum se, querelam detulisset; bonorum adolescentis possessionem ei dedit, hæredesque lege agere passus non est. Movit profecto Pisonem patria majestas, donum vitæ, beneficium educationis: sed aliquid etiam flexit circumstantium liberorum numerus, quod eum patre septem fratres impie exhæredatos videbat.

(6.) Quid? Mamerci Æmilii Lepidi consulis quam grave decretum! Genucius quidam, Matris Magnæ Gallus, a Cn. Oreste prætore Urbis impetraverat, ut restitui se in bona Næviani juberet, quorum possessionem secundum tabulas testamenti ab ipso acceperat. Appellatus Mamercus a Surdino, cujus libertus Genucium hæredem fecerat, prætoriam jurisdictionem abrogavit; quod diceret, "Genucium, amputatis [sui] ipsius sponte genitalibus corporis partibus, neque virorum neque mulierum numero haberi debere." Conveniens Mamerco, conveniens principi senatûs decretum; quo provisum est, ne obscœnâ Genucii præsentiâ, inquinatâque voce, tribunalia magistratuum sub specie petiti juris polluerentur.

(7.) Multo Q. Metellus prætorem urbanum severiorem egit, quam Orestes gesserat: qui Vetilio lenoni bonorum Juventii possessionem secundum tabulas testamenti non dedit; quia vir nobilissimus et gravissimus fori ac lupanaris separandam conditionem existimavit: nec aut factum illius comprobare voluit, qui fortunas suas in stabulum contaminatum projecerat; aut huic, tamquam integro civi, jura reddere, qui se ab omni honesto vitæ genere abruperat.

CAP. VIII.—*De ratis Testamentis et insperatis.*

His rescissorum testamentorum exemplis contenti, attingamus ea, quæ rata manserunt, cum causas haberent, propter quas rescindi possent.

(1.) Quam certæ, quam etiam notæ insaniæ Tuditanus! utpote qui populo nummos sparserit, togamque, velut tragicam vestem, in foro trahens, maximo cum hominum risu conspectus fuerit, ac multa his consentanea fecerit. Testamento filium instituit hæredem: quod Ti. Longus, sanguine proximus, hastæ judicio subvertere frustra conatus est. Magis enim centumviri, quid scriptum esset in tabulis, quam quis eas scripsisset, considerandum existimaverunt.

(2.) Vita Tuditani demens: Æbuciæ autem, quæ L. Menenii Agrippæ uxor fuerat, tabulæ testamenti plenæ furoris. Nam, cum haberet duas simillimæ probitatis filias, Plætoriam et Afraniam, animi sui potius inclinatione provecta, quam ullis alterius injuriis aut officiis commota, Plætoriam tantummodo hæredem instituit: filiis autem Afraniæ, ex suo admodum amplo patrimonio, [viginti nummûm] legavit. Afrania tamen cum sorore sacramento contendere noluit; testamentumque matris patientiâ honorare, quam judicio convellere, satius esse duxit; eo se ipsa indigniorem injuriâ ostendens, quo eam æquiore animo sustinebat.

(3.) Minus mirandum errorem muliebrem Q. Metellus fecit. Is namque, plurimis et celeberrimis ejus-

em nominis viris in Urbe nostrâ vigentibus; Clauiorum etiam familiâ, quam arctissimo sanguinis vinulo contingebat, florente, Carrinatem solum hæredem eliquit: nec hocce ejus testamentum quisquam atentavit.

(4.) Item Pompeius Rheginus, vir Transalpinæ reionis, cum testamento fratris præteritus esset, et, ad arguendam iniquitatem ejus, binas tabulas testamenorum suorum in comitio incisas, habitâ utriusque ornis maximâ frequentiâ, recitâsset; in quibus magnâ parte hæres frater erat scriptus, prælegabaturque centies et quinquagies sestertium; multum ac diu ter assentientes indignationi suæ amicos questus, iod ad hastæ judicium attinuit, cineres fratris quies esse passus est. Et erant ab eo instituti hæredes, que sanguine patrio pares, neque proximi; sed et ieni et humiles; ut non solum flagitiosum silentium, d etiam prælatio contumeliosa, videri posset.

(5.) Æque felicis impunitatis, sed nescio an teioris hæc delicti testamenta. Q. Cæcilius L. Lulli promtissimo studio, maximâque liberalitate, et nestum dignitatis gradum et amplissimum patrimoum consecutus, cum præ se semper tulisset, unum um sibi esse hæredem; moriens etiam annulos ei os tradidisset; Pomponium Atticum testamento optavit, omniumque bonorum reliquit hæredem. d fallacis et insidiosi cadaver populus Romanus rvicibus reste circumdatum, per viam traxit. Itae nefarius homo filium quidem et hæredem habuit, em voluit; funus autem et exsequias, quales met.

(6.) Neque aliis dignus fuit T. Marius Urbinas; i, ab infimo militiæ loco, beneficiis Divi Augusti peratoris ad summos castrenses honores perductus, umque uberrimis quæstibus locuples factus, non um cæteris vitæ temporibus ei se fortunas suas requere, a quo acceperat, prædicavit, sed etiam pridie

quam exspiraret, idem istud ipsi Augusto dixit; cum interim ne nomen quidem ejus tabulis testamenti adjecerit.

(7.) L. autem Valerius, cui cognomen Heptachordo fuit, togatum hostem Cornelium Balbum expertus, utpote operâ ejus et consilio compluribus privatis vexatus litibus, ad ultimumque, subjecto accusatore, capitali crimine accusatus, præteritis advocatis et patronis suis, solum hæredem reliquit; nimiâ consternatione, quæ animum ejus transversum egit, depravatus. Amavit enim sordes suas, et dilexit pericula, et damnationem votis expetivit; auctorem harum rerum benevolentiâ, propulsatores odio, insecutus.

(8.) T. Barrulus Lentulo Spintheri, cujus amantissimum animum, liberalissimamque amicitiam senserat, decedens suos annulos, perinde atque unico hæredi, tradidit, quem nullâ ex parte hæredem relinquebat. Quantum illo momento temporis conscientia (si modo vires, quas habere creditur, possidet) a teterrimo homine supplicium exegit! Inter ipsam enim fallacis et ingratæ culpæ cogitationem, spiritum posuit, quasi tortore aliquo mentem ejus intus cruciante; quod animadvertebat e vitâ ad mortem transitum suum et superis Diis invisum esse, et inferis detestabilem futurum.

(9.) M. vero Popillius senatorii ordinis Oppium Gallum, ab ineunte ætate familiarissimum sibi, moriens, pro vetusto jure amicitiæ, et vultu benigno respexit, et verbis magnum præ se amorem ferentibus prosecutus est. Unum etiam de multis, qui assidebant, ultimo complexu et osculo dignum judicavit; insuperque annulos quoque suos ei tradidit: videlicet ne quid ex eâ hæreditate, quam non erat aditurus, amitteret. Quos ocyus vir diligens, sed morientis amici plenum contumeliæ ludibrium, in locellum repositos et a præsentibus assignatos, diligentissime

ıæredibus illius, exhæres ipse, reddidit. Quid hoc oco inhonestius? aut quid intempestivius? Senator opuli Romani, curiâ egressus, homo vitæ fructibus ontinuo cariturus, sanctissima jura familiaritatis, ıorte pressis oculis, et spiritu supremos anhelitus .eddente, scurrili lusu sugillanda sibi desumsit.

VALERII MAXIMI
FACTORUM DICTORUMQUE
MEMORABILIUM
LIBER OCTAVUS.

Cap. I.—*De Judiciis publicis insignibus.*

Quibus absoluti

1. M. Horatius Tergeminus.
2. Ser. Sulpicius Galba.
3. A. Gabinius.
4. P. Claudius Pulcher.
5. Tuccia, virgo Vestalis.
6. L. Calpurnius Piso.
7. Q. Flavius augur.
8. C. Cosconius Calidianus.
9. A. Atilius Calatinus.
10. M. Æmilius Scaurus junior.
11. L. Aurelius Cotta.
12. Calidius Bononiensis.
13. Clœlii duo, T. F. Tarracinenses.

Damnati

1. L. Scipio Asiaticus.
2. C. Decianus.
3. Sex. Titius.
4. Claudia, Ap. Cæci F.
5. M. Mulvius, Cn. Lollius, L. Sextilius, triumviri.
6. P. Villius triumvir.
7. M. Æmilius Porcina.
8. Paterfamilias quidam.

Ambustæ duæ.

1. Mulier matricida.
2. Materfamilias quædam.

Absoluti.

Nunc quoque, ut æquiore animo ancipites judiciorum motus tolerentur, recordemur invidiâ laborantes, quibus de causis aut absoluti sunt, aut damnati.

(1.) M. Horatius, interfectæ sororis crimine a Tullo rege damnatus, ad populum provocato judicio, absolutus est. Quorum alterum atrocitas necis movit, alterum causa flexit; quia immaturum virginis amorem severe magis quam impie punitum existimabat. Itaque, forti punitione, liberata fratris dextera tantum consanguineo, quantum hostili cruore, gloriæ haurire potuit.

(2.) Acrem se tunc pudicitiæ custodem populus Romanus, postea plus justo placidum judicem, præstitit. Cum a Libone tribuno plebis Ser. Galba pro Rostris vehementer increparetur, quod Lusitanorum magnam manum, interpositâ fide, prætor in Hispaniâ interemisset, actionique tribuniciæ M. Cato, ultimæ senectutis, oratione suâ, quam in "Origines" retulit, subscriberet; reus, pro se jam nihil recusans, parvulos liberos suos, et Galli sanguine sibi conjunctum filium, flens commendare cœpit: eoque facto mitigatâ concione, qui omnium consensu periturus erat, pæne nullum triste suffragium habuit. Misericordia ergo illam quæstionem, non æquitas, rexit; quoniam quæ innocentiæ tribui nequierat absolutio, respectui puerorum data est.

(3.) Consentaneum, quod sequitur. A. Gabinius, in maximo infamiæ suæ ardore suffragiis populi, C. Memmio accusatore, subjectus, abruptæ esse spei videbatur; quoniam et accusatio partes suas plene exhibebat, et defensionis præsidia invalidâ fide nitebantur; et qui judicabant, irâ præcipiti, pœnam hominis cupide expetebant. Igitur lictor et carcer ante oculos obversabantur; cum interim omnia ista propitiæ Fortunæ interventu dispulsa sunt. Filius namque Ga-

binii, Sisenna, consternationis impulsu ad pedes se Memmii supplex prostravit: inde aliquod fomentum procellæ petens, unde totus impetus tempestatis eruperat. Quem truci vultu a se victor insolens repulsum, excusso e manu annulo, humi jacere aliquamdiu passus est. Quod spectaculum fecit, ut Lælius, tribunus plebis, approbantibus cunctis, Gabinium dimitti juberet, ac documentum daretur, neque secundarum rerum proventu insolenter abuti, neque adversis propere quemquam debilitari oportere.

(4.) Idque proximo exemplo æque patet. P. Claudius, nescio religionis major an patriæ injuria, (siquidem illius vetustissimum morem neglexit, hujus pulcherrimam classem amisit) infesto populo objectus, cum effugere debitam pœnam nullo modo posse crederetur, subito coorti imbris beneficio tutus fuit a damnatione: discussâ enim quæstione, aliam, velut Diis interpellantibus, de integro instaurari non placuit. Ita, cui maritima tempestas causæ dictionem contraxerat, cœlestis salutem attulit.

(5.) Eodem auxilii genere Tucciæ, virginis Vestalis, incesti criminis reæ, castitas infamiæ nube obscurata emersit: quæ, conscientiâ certæ sinceritatis suæ, spem salutis ancipiti argumento ausa petere est. Arrepto enim cribro, "Vesta," inquit, "si sacris tuis castas semper admovi manus, effice, ut hoc hauriam e Tiberi aquam, et in ædem tuam perferam." Audaciter et temere jactis votis sacerdotis rerum ipsa natura cessit.

(6.) Item L. Piso a P. Claudio Pulchro accusatus, quod graves et intolerabiles injurias sociis intulisset, haud dubiæ ruinæ metum fortuito auxilio vitavit. Namque, per id ipsum tempus, quo tristes de eo sententiæ ferebantur, repentina vis nimbi incidit: cumque prostratus humi pedes judicum oscularetur, os suum cœno replevit. Quod conspectum totam quæstionem a severitate ad clementiam et mansuetudinem transtulit; quia satis jam graves eum pœnas sociis

dedisse arbitrati sunt, huc deductum necessitatis, ut abjicere se tam suppliciter, aut attollere tam deformiter, cogeretur.

(7.) Subnectam duos accusatorum suorum culpâ absolutos. Q. Flavius augur, a C. Valerio ædili ad populum reus actus, cum quatuordecim tribuum suffragiis damnatus esset, proclamavit se innocentem opprimi. Cui Valerius æque clarâ voce respondit, "nihil suâ interesse, nocensne an innoxius periret, dummodo periret." Quâ violentiâ dicti, reliquas tribus adversario donavit. Abjecerat inimicum: eumdem, dum pro certo pessumdatum credidit, erexit; victoriamque in ipsâ victoriâ perdidit.

(8.) C. etiam Cosconium, Serviliâ lege reum, propter plurima et evidentissima facinora, sine ullâ dubitatione nocentem, Valerii Valentini accusatoris ejus recitatum in judicio carmen, quo puerum prætextatum, et ingenuam virginem a se corruptam pöetico joco significaverat, erexit. Siquidem judices iniquum rati sunt, eum victorem dimittere, qui palmam non ex alio ferre, sed de se dare merebatur. Magis ergo Valerius in Cosconii absolutione damnatus, quam Cosconius in causâ suâ liberatus est.

(9.) Attingam eos quoque, quorum salus, propriis obruta criminibus, proximorum claritati donata est. A. Atilium Calatinum, Soranorum oppidi proditione eum admodum infamem, imminentis damnationis periculo Q. Maximi soceri pauca verba subtraxerunt; quibus affirmavit, "si in eo crimine sontem illum ipse comperisset, diremturum se fuisse affinitatem." Continuo enim populus pæne jam exploratam sententiam suam unius judicio concessit; indignum ratus ejus testimonio non credere, cui difficillimis reipublicæ temporibus bene se exercitus credidisse meminerat.

(10.) M. quoque Æmilius Scaurus, repetundarum reus, adeo perditam et comploratam defensionem in judicium attulit, ut, cum accusator diceret, lege sibi

centum atque viginti hominibus denuntiare testimonium licere, seque non recusare quo minus absolveretur, si totidem nominâsset, quibus in provinciâ nihil abstulisset; tam bonâ conditione uti non potuerit. Tamen, propter vetustissimam nobilitatem, et recentem memoriam patris, absolutus est.

(11.) Sed quemadmodum splendor amplissimorum virorum in protegendis reis plurimum valuit, ita in opprimendis non sane multum potuit. Quin etiam evidenter noxiis, dum eos acrius impugnat, profuit. P. Scipio Æmilianus L. Cottam ad prætorem accusavit. Cujus causa, quamquam gravissimis criminibus erat confossa, septies ampliata, et ad ultimum octavo judicio absoluta est: quia homines sapientissimi verebantur, ne præcipuæ accusatoris amplitudini damnatio ejus donata existimaretur. Quos hæc secum locutos crediderim: "Nolumus, caput alterius petentem, in judicium triumphos et tropæa, spoliaque, ac devictarum navium rostra, deferre. Terribilis sit is adversus hostem: civis vero salutem, tanto fulgore gloriæ subnixus, ne insequatur."

(12.) Tam vehementes judices adversus excellentissimum accusatorem, quam mites in longe inferioris fortunæ reo. Calidius Bononiensis, in cubiculo mariti noctu deprehensus, cum ob id causam adulterii diceret, inter maximos et gravissimos infamiæ fluctus emersit; tamquam fragmentum naufragii, leve admodum genus defensionis amplexus. Affirmavit enim se ob amorem pueri servi eo esse perductum. Suspectus erat locus, suspectum tempus, suspecta matrisfamiliæ persona, suspecta etiam adolescentia ipsius: sed crimen libidinis confessio intemperantiæ liberavit.

(13.) Remissioris hoc, illud aliquanto gravioris materiæ exemplum. Cum parricidii causam duo fratres Clœlii dicerent, splendido Tarracinæ loco nati, quorum pater T. Clœlius, in cubiculo quiescens, filiis altero lecto cubantibus, erat interemtus; neque aut servus quisquam aut liber inveniretur, ad quem su-

spicio cædis pertineret; hoc uno nomine absoluti sunt, quia judicibus planum factum est, illos aperto ostio inventos esse dormientes. Somnus, innoxiæ securitatis certissimus index, miseris opem tulit. Judicatum est enim, rerum naturam non recipere, ut, occiso patre, supra vulnera et cruorem ejus, quietem capere potuerint.

Damnati.

(1.) Percurremus nunc eos, quibus, in causæ dictione, magis, quæ extra quæstionem erant, nocuerunt, quam sua innocentia opem tulit. L. Scipio, post speciosissimum triumphum de rege Antiocho ductum, perinde ac pecuniam ab eo accepisset, damnatus est: non (puto) quod pretio corruptus fuerat, ut illum, totius Asiæ dominum, et jam Europæ victrices manus injicientem, ultra Taurum montem submoveret: sed alioquin vir sincerissimæ vitæ, et ab hac suspicione procul remotus, invidiæ, quæ tunc in duorum fratrum inclytis cognominibus habitabat, resistere non potuit.

(2.) At Scipioni quidem maximus fortunæ fulgor, C. autem Deciano, spectatæ integritatis viro, vox sua exitium attulit. Nam cum P. Furium inquinatissimæ vitæ pro Rostris accusaret, quia quâdam in parte actionis de morte L. Saturnini queri ausus fuerat, nec eum damnavit, et insuper ei pœnas addictas pependit.

(3.) Sex. quoque Titium similis casus prostravit. Erat innocens; erat agrariâ lege latâ gratiosus apud populum. Tamen, quia Saturnini imaginem domi habuerat, suffragiis eum tota cognitio oppressit.

(4.) Adjiciatur his Claudia, quam, insontem crimine, votum impium subvertit: quia, cum, a ludis domum rediens, turbâ eliderctur, optaverat, ut frater suus, maritimarum virium nostrarum præcipua jactura, reviviscerct; sæpiusque consul factus, infelici ductu nimis magnam Urbis frequentiam minueret.

(5.) Possumus et ad illos brevi diverticulo trans-

gredi, quos, leves ob causas, damnationis incursus abripuit. M. Mulvius, Cn. Lollius, L. Sextilius, triumviri, quod ad incendium, in Sacrâ viâ ortum, exstinguendum tardius venerant, a tribunis plebis die dictâ, ad populum damnati sunt.

(6.) Item P. Villius, triumvir nocturnus, a P. Aquilio tribuno plebis accusatus, populi judicio concidit, quia vigilias negligentius circumierat.

(7.) Admodum severæ notæ et illud populi judicium, cum M. Æmilium Porcinam, a L. Cassio accusatum crimine nimis sublime exstructæ villæ in Alsiensi agro, gravi multâ affecit.

(8.) Non supprimenda illius quoque damnatio, qui, pueruli sui nimio amore correptus, rogatus ab eo ruri ut omasum in cœnam fieri juberet, cum bubulæ carnis in propinquo emendæ nulla facultas esset, domito bove occiso, desiderium ejus explevit: eoque nomine publicâ quæstione afflictus est; innocens, nisi tam prisco sæculo natus esset.

Ambustæ.

(1.) Atque ut eos quoque referamus, qui, in discrimen capitis adducti, neque damnati neque absoluti sunt: apud M. Popillium Lænatem prætorem quædam, quod matrem fuste percussam interemerat, causam dixit: de quâ neutram in partem latæ sententiæ sunt; quia abunde constabat, eamdem, veneno necatorum liberorum dolore commotam, quos avia filiæ infensa sustulerat, parricidium ultam esse parricidio: quorum alterum ultione dignum, alterum absolutione non dignum judicatum est.

(2.) Eâdem hæsitatione P. Dolabellæ, proconsulari imperio Asiam obtinentis, animus fluctuatus est. Materfamilias Smyrnæa virum et filium interemit, cum ab his optimæ indolis juvenem, quem ex priore viro enixa fuerat, occisum comperisset. Quam rem Dolabella, ad se delatam, Athenas ad Areopagi cognitionem relegavit; quia ipse neque liberare cædibus dua-

us contaminatam, neque punire eam justo dolore npulsám, sustinebat. Consideranter et mansuete opuli Romani magistratus: sed Areopagitæ quoque on minus sapienter; qui, inspectâ causâ, et accusarem et ream post centum annos ad se reverti jusrunt; eodem affectu moti, quo Dolabella. Sed ille ransferendo quæstionem, hi differendo, damnandi atie absolvendi inexplicabilem cunctationem mutabant.

Cap. II.—*De privatis Judiciis insignibus.*

Quibus damnati

.. T. Claudius Centumalus.	3. C. Titinius, Minturnensis.
.. Otacilia Laterensis.	4. Quidam ob equi vecturam longiorem.

Publicis judiciis adjiciam privata, quorum magis quitas quæstionum delectare, quam immoderata tura offendere lectorem poterit.

(1.) Claudius Centumalus, ab auguribus jussus altudinem domûs suæ, quam in Cœlio monte habebat, ibmittere, quia his ex arce augurium capientibus fliciebat, vendidit eam Calpurnio Lanario; nec inicavit, quod imperatum a collegio augurum erat. A uibus Calpurnius demoliri domum coactus, M. Porium Catonem, inclyti Catonis patrem, arbitrum laudio addixit, et formulam, "Quidquid sibi dare cere oporteret ex fide bonâ." Cato, ut est edoctus, industriâ Claudium edictum sacerdotum suppressse, continuo illum Calpurnio damnavit; summâ uidem eum æquitate; quia bonæ fidei venditorem, c commodorum spem augere, nec incommodorum ognitionem obscurare, oportet.

(2.) Notum suis temporibus judicium commemo-

ravi: sed nec, quod relaturus quidem sum, obliteratum est silentio. C. Visellius Varro, gravi morbo correptus, trecenta millia nummûm ab Otaciliâ Laterensi, cum quâ commercium libidinis habuerat, expensa ferri sibi passus est; eo consilio, ut, si decessisset, ab hæredibus eam summam peteret; quam legati genus esse voluit, libidinosam liberalitatem debiti nomine colorando. Evasit deinde Visellius ex illâ tempestate adversus vota Otaciliæ: quæ, offensa, quod spem prædæ suæ morte non maturâsset, ex amicâ obsequenti subito destrictam fœneratricem agere cœpit, nummos petendo; quos, ut fronte inverecundâ, ita inani stipulatione captaverat. De quâ re C. Aquilius, vir magnæ auctoritatis, et scientiâ juris civilis excellens, judex addictus, adhibitis in consilium principibus civitatis, prudentiâ et religione suâ mulierem repulit. Quod si eâdem formulâ et Varro damnari, et adversaria absolvi, potuisset, ejus quoque non dubito quin turpem et inconcessum errorem libenter castigaturus fuerit. Nunc privatæ actionis calumniam ipse compescuit: adulterii crimen publicæ quæstioni vindicandum reliquit.

(3.) Multo animosius, et ut militari spiritu dignum erat, se in consimili genere judicii C. Marius gessit. Nam, cum C. Titinius Minturnensis Fanniam uxorem, quam impudicam de industriâ duxerat, eo crimine repudiatam, dote spoliare conaretur; sumtus inter eos judex, in conspectu habitâ quæstione, seductum Titinium monuit, ut incepto desisteret, ac mulieri dotem redderet. Quod cum sæpius frustra fecisset, coactus ab eo sententiam pronuntiare, mulierem impudicitiæ ream sestertio nummo, Titinium summâ totius dotis, damnavit; præfatus, "Idcirco se hunc judicandi modum secutum, quod liqueret sibi, Titinium, patrimonio Fanniæ insidias struentem, impudicæ conjugium expetîsse." Fannia autem hæc est, quæ postea Marium, hostem a senatu judicatum, cœnoque paludis, quâ extractus erat, oblitum, etiam in

domum suam custodiendum Minturnis deductum, ope quantâcumque potuit, adjuvit; memor, quod impudica judicata esset, suis moribus; quod dotem servâsset, illius religioni, acceptum ferri debere.

(4.) Multus sermo eo etiam judicio manavit, in quo quidam furti damnatus est, quod equo, cujus usus illi usque Ariciam commodatus fuerat, ulteriore ejus municipii clivo vectus esset. Quid aliud hoc loci quam verecundiam illius sæculi laudemus, in quo tam minuti a pudore excessus puniebantur?

Cap. III.—*De Mulieribus, quæ Causas apud Magistratus egerunt.*

1. Amæsia Sentia.
2. Afrania, Licinii Buccionis.
3. Hortensia, Q. F.

Ne de his quidem feminis tacendum est, quas conditio naturæ, et verecundiæ stola, ut in foro et judiciis tacerent, cohibere non valuit.

(1.) Amæsia Sentia, rea, causam suam, L. Titio prætore judicium cogente, maximo populi concursu egit: partesque omnes ac numeros defensionis non solum diligenter, sed etiam fortiter executa, et primâ actione, et pæne cunctis sententiis, liberata est. Quam, quia sub specie feminæ virilem animum gerebat, Androgynen appellabant.

(2.) G. vero Afrania, Licinii Buccionis senatoris uxor, promta ad lites contrahendas, pro se semper apud prætorem verba fecit; non quod advocatis deficiebatur, sed quod impudentiâ abundabat. Itaque, inusitatis foro latratibus assidue tribunalia exercendo, muliebris calumniæ notissimum evasit exemplum; adeo ut, pro crimine, improbis feminarum moribus G. Afraniæ nomen objiciatur. Prorogavit autem spi-

ritum suum ad C. Cæsarem iterum, et P. Servilium coss. Tale enim monstrum, magis, quo tempore exstinctum, quam quo sit ortum, memoriæ tradendum est.

(3.) Hortensia vero, Q. Hortensii filia, cum ordo matronarum gravi tributo a triumviris esset oneratus, nec quisquam virorum patrocinium eis accommodare auderet, causam feminarum apud triumviros et constanter et feliciter egit. Repræsentatâ enim patris facundiâ, impetravit ut major pars imperatæ pecuniæ his remitteretur. Revixit tum muliebri stirpe Q. Hortensius, verbisque filiæ adspiravit: cujus si virilis sexûs posteri vim sequi voluissent, Hortensianæ eloquentiæ tanta hæreditas unâ feminæ actione abscisa non esset.

CAP. IV.—*De Quæstionibus habitis a*

1. M. Agrii servo.
2. Alexandro, C. Fannii.
3. Philippo, Fulvii Flacci.

Atque, ut omnes judiciorum numeros exsequamur, quæstiones, quibus aut creditum non est, aut temere habita fides est, referamus.

(1.) M. Agrii argentarii servus Alexandrum C. Fannii servum occidisse insimulatus est; eoque nomine tortus a domino, admisisse se id facinus, constantissime asseveravit. Itaque Fannio deditus, supplicio affectus est. Parvulo deinde tempore interjecto, ille, cujus de nece creditum erat, domum rediit.

(2.) Contra, Fannii servus Alexander, cum in suspicionem C. Flavii equitis Romani occisi venisset, sexies tortus pernegavit ei se culpæ affinem fuisse.

Sed, perinde atque confessus, et a judicibus damnatus, t a L. Calpurnio triumviro in crucem actus est.

(3.) Item Fulvio Flacco causam dicente, Philippus, ervus ejus, in quo tota quæstio nitebatur, octies tor-us, nullum omnino verbum, quo dominus perstrin-eretur, emisit. Et tamen reus damnatus est; cum ertius argumentum innocentiæ unus octies tortus xhiberet, quam octo semel torti præbuissent.

CAP. V.—*De Testimoniis irritis vel ratis.*

Cæpionum ac Metellorum in Q. Pompeium.
M. Æmilii Scauri in diversos.
L. Crassi in M. Marcellum.
Q. Metelli, Lucullorum, Hortensii, et Lepidi, in C. Cornelium.
5. M. Ciceronis in P. Clodium.
6. P. Servilii Isaurici in quemdam reum.

(1.) Sequitur ut ad testes pertinentia exempla mmemorem. Cn. et Q. Serviliis Cæpionibus, iis-m parentibus natis, et per omnes honorum gradus l summam amplitudinem provectis; item fratribus . et L. Metellis consularibus et censoriis, altero iam triumphali, in Q. Pompeium, A. F. repetun-rum reum, acerrime dicentibus testimonium, non rogata fides, absoluto Pompeio; sed, ne potentiâ imicum oppressisse viderentur, occursum est.

(2.) M. etiam Æmilius Scaurus, princeps senatûs, Memmium, repetundarum reum, destricto testi-onio insecutus est. Item C. Flavium, eâdem lege cusatum, testis proscidit. Jam C. Norbanum, ma-tatis crimine publicæ quæstioni subjectum, ex pro-so opprimere conatus est: nec tamen aut auctori-

tate, quâ plurimum pollebat, aut religione, de quâ nemo dubitabat, quemquam illorum affligere potuit.

(3.) L. quoque Crassus (tantus apud judices, quantus apud P. C. Æmilius Scaurus; namque eorum suffragia robustissimis et felicissimis eloquentiæ stipendiis regebat, eratque sic fori, ut ille curiæ, princeps) cum vehementissimum testimonii fulmen in M. Marcellum reum injecisset, impetu gravis, exitu vanus apparuit.

(4.) Age, Q. Metellus Pius, L. M. Luculli, Q. Hortensius, M. Lepidus, C. Cornelii majestatis rei, quam non onerârunt tantummodo testes salutem, sed etiam negantes, illo incolumi stare rempublicam posse, depoposcerunt! Quæ decora civitatis (pudet referre) umbone judiciali repulsa sunt.

(5.) Quid? M. Cicero, forensi militiâ summos honores amplissimumque dignitatis locum adeptus, nonne in ipsis eloquentiæ suæ castris testis abjectus est, dum P. Clodium Romæ apud se fuisse juravit, illo sacrilegum flagitium uno absentiæ argumento tuente? Siquidem judices Clodium incesti crimine, quam Ciceronem infamiâ perjurii, liberare maluerunt.

(6.) Tot elevatis testibus, unum, cujus novâ ratione judicium ingressa auctoritas confirmata est, referam. P. Servilius consularis, censorius, triumphalis, qui majorum suorum titulis *Isaurici* cognomen adjecit, cum forum prætericns testes in reum dari vidisset, loco testis constitit, ac, summam inter patronorum pariter et accusatorum admirationem, sic orsus est: "Hunc ego, judices, qui causam dicit, cujas sit, aut quam vitam egerit, quamque merito vel injuriâ accusetur, ignoro: illud tantum scio, cum occurrisset mihi Laurentinâ viâ iter facienti, admodum angusto loco, equo descendere noluisse. Quod an aliquid ad religionem vestram pertineat, ipsi æstimabitis: ego id supprimendum non putavi." Judices reum, vix auditis cæteris testibus, damnaverunt. Valuit enim apud eos, cum amplitudo viri, tum gravis neglectæ digni-

ıtis ejus indignatio; eumque qui venerari principes esciret, in quodlibet facinus procursurum credideınt.

ˈAP. VI.—*Qui, quæ in aliis vindicârant, ipsi commiserunt.*

.. C. Licinius Hoplomachus.	3. C. Licinius Calvus Stolo.
.. C. Marius cos. 6.	4. Q. Varius Ibrida.

Ne illos quidem latere patiamur, qui, quæ in aliis ndicârant, ipsi commiserunt.

(1.) C. Licinius, cognomine Hoplomachus, a præ›re postulavit, ut patri suo bonis, tamquam ea dispanti, interdiceretur: et quidem quod petierat, imɜtravit: sed ipse, parvo post tempore, mortuo sene, nplam ab eo relictam pecuniam, latifundiaque, festiınter consumsit. Dignus hac vicissitudine pœnæ it; quoniam hæreditatem absumere, quam hæredem aluit tollere.

(2.) C. autem Marius, cum magnum et salutarem ipublicæ civem in L. Saturnino opprimendo egisset, quo, in modum vexilli, pileum servituti ad arma caɜnda ostentatum erat; L. Sullâ cum exercitu in rbem irrumpente, ad auxilium servorum pileo sub-.o confugit. Itaque dum facinus, quod punierat, ıitatur, alterum Marium a quo affligeretur, invenit.

(3.) C. vero Licinius Stolo, cujus beneficio plebi tendi consulatum potestas facta est, cum lege nxisset, ne quis amplius quam quingenta agri jugera ssideret, ipse mille comparavit: dissimulandique minis gratiâ, dimidiam partem filio emancipavit. ıam ob causam a M. Popillio Lænate accusatus, mus suâ lege cecidit; ac docuit, nihil [aliis] præcipi ›ere, nisi quod prius quisque sibi imperaverit.

(4.) Q. autem Varius, propter obscurum jus civitatis *Ibrida* cognominatus, tribunus plebis, legem adversus intercessionem collegarum perrogavit, quâ jubebat quæri, "quorum dolo malo socii ad arma ire coacti essent;" magnâ cum clade reipublicæ: sociale enim prius, deinde civile bellum excitavit. Sed, dum ante pestiferum tribunum plebis quam certum civem agit, sua lex eum domesticis laqueis constrictum absumsit.

CAP. VII.—*De Studio et Industriâ.*

Romanorum.

1. M. Catonis majoris.
2. M. Catonis Uticensis.
3. M. Terentii Varronis.
4. C. Livii Drusi.
5. Publii senatoris, et Pontii Lupi equ.
6. Crassi Muciani.
7. Q. Roscii comœdi.

Externorum.

1. Demosthenis, Atheniensis.
2. Pythagoræ, Samii.
3. Platonis, Atheniensis.
4. Democriti, Abderitæ.
5. Carneadis, Cyrenæi.
6. Anaxagoræ, Clazomenii.
7. Archimedis, Syracusii.
8. Socratis, Atheniensis.
9. Isocratis, Atheniensis.
10. Chrysippi, Tarsensis.
11. Cleanthis, Assii.
12. Sophoclis, Atheniensis.
13. Simonidis, Cei.
14. Solonis, Atheniensis.
15. Themistoclis, Atheniensis.
16. Cyri et Mithridatis, regum.

Quid cesso vires industriæ commemorare? cujus alacri spiritu militiæ stipendia roborantur; forensis

gloria accenditur; fido sinu cuncta studia recepta nu-riuntur; quidquid animo, quidquid manu, quidquid inguâ admirabile est, ad cumulum laudis perducitur: uæ, cum perfectissima sit virtus, duramento sui con-irmatur.

(1.) Cato, sextum et octogesimum annum agens, lum in republicâ tuendâ juvenili animo perstat, ab nimicis capitali crimine accusatus, suam causam egit. Neque aut memoriam ejus quisquam tardiorem, aut irmitatem lateris ullâ ex parte quassatam, aut os hæ-sitatione impeditum, animadvertit: quia omnia ista n statu suo æquali ac perpetuâ industriâ continebat. Quin etiam, in ipso diutissime actæ vitæ fine, discr-issimi oratoris Galbæ accusationi defensionem suam ro Hispaniâ opposuit.

Idem Græcis literis erudiri concupivit; quam sero, nde æstimemus, quod etiam Latinas pæne jam senex lidicit. Cumque eloquentiâ magnam jam gloriam par-am haberet, id egit, ut juris civilis quoque esset peri-issimus.

(2.) Cujus mirifica proles, propior ætati nostræ Cato, ita doctrinæ cupiditate flagravit, ut ne in curiâ quidem, dum senatus cogitur, temperaret sibi, quo-ninus libros Græcos lectitaret. Quâ quidem industriâ ostendit, aliis tempora deesse, alios temporibus super-esse.

(3.) Terentius autem Varro, humanæ vitæ exem-plo et spatio nominandus, non annis, quibus sæculi tempus æquavit, quam stilo, vivacior fuit. In eodem enim lectulo et spiritus ejus, et egregiorum operum cursus, exstinctus est.

(4.) Consimilis perseverantiæ Livius Drusus, qui, etatis viribus et acie oculorum defectus, jus civile populo benignissime interpretatus est: utilissimaque liscere id cupientibus monimenta composuit. Nam, ut senem illum Natura, cæcum Fortuna facere po-uit, ita neutra interpellare valuit, ne non animo et videret et vigeret.

(5.) Publius vero senator, et Pontius Lupus eques Romanus, suis temporibus celebres causarum actores, luminibus capti, eâdem industriâ forensia stipendia exsecuti sunt. Itaque frequentius etiam audiebantur, concurrentibus aliis, quia ingenio eorum delectabantur; aliis, quia constantiam admirabantur. Namque alii, eo incommodo perculsi, secessum petunt; duplicantque tenebras, fortuitis voluntarias adjicientes.

(6.) Jam P. Crassus, cum in Asiam ad Aristonicum regem debellandum consul venisset, tantâ curâ Græcæ linguæ notitiam animo comprehendit, ut eam, in quinque divisam genera, per omnes partes ac numeros penitus cognosceret. Quæ res maximum ei sociorum amorem conciliavit, quâ quis eorum linguâ apud tribunal illius postulaverat, eâdem decreta reddenti.

(7.) Ne Roscius quidem subtrahatur, scenicæ industriæ notissimum exemplum, qui nullum unquam spectanti populo gestum, nisi quem domi meditatus fuerat, ponere ausus est. Quapropter non ludicra ars Roscium, sed Roscius ludicram artem, commendavit: nec vulgi tantum favorem, verum etiam principum familiaritates, amplexus est. Hæc sunt attenti, et anxii, et nunquam cessantis studii præmia; propter quæ, tantorum virorum laudibus non impudenter se persona histrionis inseruit.

Externa.

(1.) Græca quoque industria, quoniam nostræ multum profuit, quem meretur fructum, Latinâ linguâ recipiat. Demosthenes, cujus commemorato nomine, maximæ eloquentiæ consummatio audientis animo oboritur, cum, inter initia juventæ, artis, quam affectabat, primam literam dicere non posset, oris sui vitium tanto studio expugnavit, ut ea a nullo expressius efferretur. Deinde, propter nimiam exilitatem, acerbam auditu vocem suam exercitatione continuâ ad

naturum et gratum auribus sonum perduxit. Lateris etiam firmitate defectus, quas corporis habitus vires negaverat, a labore mutuatus est. Multos enim versus uno impetu spiritûs complectebatur; eosque adversa loca celeri gradu scandens, pronuntiabat. Ac vadosis litoribus insistens, declamationes fluctuum fragoribus obluctantibus edebat, ut, ad fremitus concitarum concionum, patientiâ duratis auribus in actioniius uteretur. Fertur quoque, [ore] insertis calculis, multum ac diu loqui solitus, quo vacuum promtius esset et solutius. Prœliatus est cum rerum Naturâ; t quidem victor abiit, malignitatem ejus pertinacisimo animi robore superando. Itaque alterum Denosthenem mater, alterum industria, enixa est.

(2.) Atque, ut ad vetustiorem industriæ actum ransgrediar, Pythagoras, perfectissimum opus saientiæ a juventâ pariter et omnis honestatis percipiidæ cupiditatem ingressus, (nihil enim, quod ad ultinum sui finem perventurum est, non et mature et eleriter incipit) Ægyptum petiit: ubi literis gentis jus assuefactus, præteriti ævi sacerdotum commenarios scrutatus, innumerabilium sæculorum observaiones cognovit. Inde ad Persas profectus, magorum xactissimæ prudentiæ se formandum tradidit; a quius siderum motus cursusque stellarum, et uniuscuisque vim, proprietatem, et effectum benignissime emonstratum, docili animo hausit. Cretam deinde t Lacedæmona navigavit; quarum legibus ac morius inspectis, ad Olympicum certamen descendit. Cumque multiplicis scientiæ, maximâ totius Græciæ dmiratione, specimen exhibuisset, quo cognomine enseretur, interrogatus, non se Σοφον, (jam enim lud septem excellentes viri occupaverant) sed Φιλοσοφον esse respondit. In Italiæ etiam partem, quæ inc Major Græcia appellabatur, perrexit; in quâ lurimis et opulentissimis urbibus effectus suorum tudiorum approbavit. Cujus ardentem rogum plenis enerationis oculis Metapontus adspexit; oppidum

Pythagoræ, quam suorum cinerum, nobilius clariusve monimento.

(3.) Plato autem patriam Athenas, præceptorem Socratem sortitus, et locum et hominem doctrinæ fertilissimum; ingenii quoque divinâ instructus abundantiâ (cum omnium jam mortalium sapientissimus haberetur, eo quidem usque, ut si ipse Jupiter cœlo descendisset, nec elegantiore nec beatiore facundiâ usurus videretur) Ægyptum peragravit, dum a sacerdotibus ejus gentis geometriæ multiplices numeros, atque cœlestium observationum rationem, percipit. Quoque tempore a studiosis juvenibus certatim Athenæ Platonem doctorem quærentibus petebantur, ipse Nili fluminis inexplicabiles ripas, vastissimosque campos, effusam barbariem, et flexuosos fossarum ambitus, Ægyptiorum senum discipulus lustrabat. Quo minus miror eum in Italiam transgressum, ut ab Archytâ Tarenti, a Timæo et Arione et Echecrate Locris, Pythagoræ præcepta et instituta acciperet. Tanta enim vis, tanta copia literarum undique colligenda erat, ut invicem per totum terrarum orbem dispergi et dilatari posset. Altero etiam et octogesimo anno decedens, sub capite Sophronis mimos habuisse fertur: sic ne extrema quidem ejus hora agitatione studii vacua fuit.

(4.) At Democritus, cum divitiis censeri posset, (quæ tantæ fuerunt, ut pater ejus Xerxis exercitui epulum dare ex facili potuerit), quo magis vacuo animo studiis literarum esset operatus, parvâ admodum summâ retentâ, patrimonium suum patriæ donavit. Athenis autem compluribus annis moratus, omnia temporum momenta ad percipiendam et exercendam doctrinam conferens, ignotus illi urbi vixit; quod ipse in quodam volumine testatur. Stupet mens admiratione tantæ industriæ, et jam transit alio.

(5.) Carneades laboriosus et diuturnus sapientiæ miles: siquidem, nonaginta expletis annis, idem illi vivendi ac philosophandi finis fuit. Ita se [mirificum]

›etrinæ operibus addixerat, ut, eum eibi eapiendi usâ reeubuisset, eogitationibus inhærens, manum l mensam porrigere oblivisceeretur. Sed [eum] Mesa, quam uxoris loeo habebat, temperato inter udia non interpellandi, sed inediæ sueeurrendi, offio, dexteram suam neeessariis usibus aptabat. Ergo iimo tantummodo vitâ fruebatur; eorpore vero ıasi alieno et supervaeuo eireumdatus erat. Idem, m Chrysippo disputaturus, helleboro se ante pur-.bat, ad exprimendum ingenium suum attentius, et ius refellendum aerius: quas potiones industria solæ laudis eupidis effieit appetendas.

(6.) Quali porro studio Anaxagoram flagrâsse edimus? qui eum e diutinâ peregrinatione patriam petîsset, possessionesque desertas vidisset: "Non sem," inquit, "ego salvus, nisi istæ periissent." oeem petitæ sapientiæ eompotem! Nam, si prædiom potius quam ingenii eulturæ vaeâsset, dominus ı familiaris intra penates mansisset, non tantus naxagoras ad eos rediisset.

(7.) Arehimedis quoque fructuosam industriam isse dieerem, nisi eadem illi et dedisset vitam, et stulisset. Captis enim Syraeusis, Mareellus maehi-.tionibus ejus multum ae diu victoriam suam inhi-:am senserat. Eximiâ tamen hominis prudentiâ de-:tatus, ut eapiti illius pareeretur, edixit; pæne tanm gloriæ in Arehimede servato, quantum in opcssis Syracusis, reponens. At is, dum, animo et ulis in terram defixis, formas deseribit, militi, qui ædandi gratiâ domum irruperat, strictoque super put gladio, quisnam esset, interrogabat, propter miam eupiditatem investigandi quod requirebat, no-:n suum indicare non potuit; sed [protraeto] ma-›us pulvere, "Noli," inquit, "obseero, istum disrbare:" ac perinde, quasi negligens imperii vietoris, truneatus, sanguine suo artis suæ lineamenta conlit. Quo aecidit, ut propter idem studium modo naretur vitâ, modo spoliaretur.

(8.) Socratem etiam constat ætate provectum fidibus tractandis operam dare cœpisse; satius judicantem ejus artis usum sero quam nunquam percipere. Et quantula Socrati accessio ista futura scientiæ erat! sed pertinax hominis industria, tantis doctrinæ suæ divitiis etiam musicæ rationis vilissimum elementum accedere voluit. Ergo, dum ad discendum semper se pauperem credidit, ad docendum fecit se locupletissimum.

(9.) Atque, ut longæ et felicis industriæ quasi in unum acervum exempla redigamus, Isocrates nobilissimum librum, qui inscribitur Παναθηναϊκος, quartum et nonagesimum annum agens (ita ut ipse significat) composuit, opus ardentis spiritûs plenum. Ex quo apparet, senescentibus membris eruditorum, intus animos industriæ beneficio florem juventæ retinere. Neque hoc stilo terminos vitæ suæ clausit: namque admirationis ejus fructum quinquennio percepit.

(10.) Citerioris ætatis metas, sed non parvi tamen spatii, Chrysippi vivacitas flexit: nam octogesimo anno cœptum, undequadragesimum Λογικων exactissimæ subtilitatis volumen reliquit. Cujus studium in tradendis ingenii sui monimentis tantum operæ laborisque sustinuit, ut ad ea, quæ scripsit, penitus cognoscenda, longâ vitâ sit opus.

(11.) Te quoque, Cleanthe, tam laboriose haurientem, et tam pertinaciter tradentem sapientiam, numen ipsius Industriæ suspexit, cum adolescentem quæstu extrahendæ aquæ nocturno tempore inopiam tuam sustentantem, diurno Chrysippi præceptis percipiendis vacantem, eumdemque ad undecentesimum annum attentâ curâ erudientem auditores tuos, videret. Duplici enim labore unius sæculi spatium occupâsti, incertum reddendo, discipulusne an præceptor esses laudabilior.

(12.) Sophocles quoque gloriosum cum rerum Naturâ certamen habuit; tam benigne mirifica illi opera sua exhibendo, quam illa operibus ejus tempora libe-

aliter subministrando. Prope enim centesimum anum attigit; sub ipsum transitum ad mortem "Œdiode Coloneo" scripto: quâ solâ fabulâ omnium jusdem studii pöetarum præripere gloriam potuit. dque ignotum esse posteris filius Sophoclis Iophon oluit, sepulcro patris, quæ retuli, insculpendo.

(13.) Simonides vero pöeta, octogesimo anno et locuisse se carmina, et in eorum certamen descenlisse, ipse gloriatur: nec fuit iniquum, illum volupatem ex ingenio suo diu percipere, eum eam omni evo fruendam traditurus esset.

(14.) Jam Solon, quantâ industriâ flagraverit, et ersibus complexus est, quibus significat se quotidie liquid addiscentem senescere, et supremo vitæ die onfirmavit: qui, assidentibus amicis, et quâdam de e sermonem inter se conferentibus, fatis jam pressum aput erexit: interrogatusque quapropter id fecisset, espondit: "Ut, cum istud, quidquid est, de quo disutatis, percepero, moriar." Migrâsset profecto ex ominibus inertia, si eo animo vitam ingrederentur, uo eam Solon egressus est.

(15.) Quam porro industrius Themistocles, qui, naximarum rerum curâ districtus, omnium tamen ivium suorum nomina memoriâ comprehendit; per ummamque iniquitatem patriâ pulsus, et ad Xerxen quem paulo ante devicerat) confugere coactus, prius uam in conspectum ejus veniret, Persico sermone e assuefecit; ut, labore partâ commendatione, regiis uribus familiarem et assuetum sonum vocis adhierct.

(16.) Cujus utriusque industriæ laudem duo reges artiti sunt; Cyrus omnium militum suorum nomina; Iithridates duarum et viginti gentium, quæ sub egno ejus erant, linguas ediscendo: ille, ut sine nonitore exercitum salutaret; hic, ut eos quibus imerabat, sine interprete alloqui posset.

CAP. VIII.—*De Otio laudato.*

In Romanis.

1. P. Æmiliano et C. Lælio. | 2. Q. Mucio Scævolâ augure.

In Externis.

1. Socrate Atheniensi. | 2. Achille Homèrico.

Otium, quod industriæ et studio maxime contrarium videtur, præcipue subnecti debet: non quo evanescit virtus; sed quo recreatur. Alterum enim etiam inertibus vitandum; alterum strenuis quoque interdum appetendum est; illis, ne proprie vitam inertem exigant; his, ut tempestivâ laboris intermissione ad laborandum fiant vegetiores.

(1.) Par veræ amicitiæ clarissimum, Scipio et Lælius, cum amoris vinculo, tum etiam omnium virtutum inter se juncti societate, ut actuosæ vitæ iter æquali gradu exsequebantur, ita animi quoque remissioni communiter acquiescebant. Constat namque eos, Caietæ et Laurenti vagos litoribus, conchulas et calculos lectitâsse: idque se L. Crassus ex socero suo Q. Scævolâ, qui gener Lælii fuit, audîsse sæpenumero prædicavit.

(2.) Scævola autem, quietæ remissionis eorum certissimus testis, optime pilâ lusisse traditur; quia videlicet ad hoc diverticulum animum suum, forensibus ministeriis fatigatum, transferre solebat. Alveo quoque et calculis vacâsse interdum dicitur; cum bene ac diu jura civium, et cærimonias Deorum ordinâsset. Ut enim in rebus seriis Scævolam, ita et in scenicis lusibus hominem, agebat; quem rerum natura continui laboris patientem esse non sinit.

Externa.

(1.) Idque vidit, cui nulla pars sapientiæ obscura uit, Socrates: ideoque non erubuit tunc, cum, in- erpositâ arundine cruribus suis, cum parvulis filiolis udens, ab Alcibiade risus est.

(2.) Homerus quoque, ingenii cœlestis vates, non liud sensit, vehementissimis Achillis manibus canoras des aptando; ut earum militare robur leni pacis udio relaxaret.

CAP. IX.—*De Vi Eloquentiæ.*

In Romanis.

. M. Valerio Max. dict. | 2. M. Antonio oratore.
3. C. Aurelio Cottâ.

In Externis.

. Pisistrato Atheniensi. | 2. Pericle Atheniensi.
3. Hegesiâ Cyrenaico.

Potentiam vero eloquentiæ, etsi plurimum valere nimadvertimus, tamen sub propriis exemplis, quo ilicet vires ejus testatiores fiant, recognosci con- enit.

(1.) Regibus exactis, plebs, dissidens a patribus, xta ripam fluminis Anienis, in colle qui Sacer ap- ellatur, armata consedit: eratque non solum defor- is, sed etiam miserrimus reipublicæ status; a capite us cæterâ parte corporis pestiferâ seditione divisâ: , ni Valerii subvenisset eloquentia, spes tanti im- rii in ipso pæne ortu suo corruisset. Is namque opulum, novâ et insolitâ libertate temere gaudentem, atione ad meliora et saniora consilia revocatum, natui subjecit; id est, Urbem Urbi junxit. Verbis go facundis ira, consternatio, arma, cesserunt.

(2.) Quæ etiam Marianos Cinnanosque mucrones, civilis profundendi sanguinis cupiditate furentes, inhibuerunt. Missi enim a sævissimis ducibus milites ad M. Antonium obtruncandum, sermone ejus obstupefacti, destrictos jam et vibrantes gladios cruore vacuos vaginis reddiderunt. Quibus digressis, P. Antronius (is enim solus in ambitu expers Antonianæ facundiæ steterat) crudele imperium truculento ministerio peregit. Quam disertum igitur eum fuisse putemus, quem ne hostium quidem quisquam occidere sustinuit, qui modo vocem ejus ad aures suas voluit admittere!

(3.) Divus quoque Julius, quam cœlestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiæ proprie expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum egit, "extorqueri sibi causam optimam C. Cottæ patrocinio;" siquidem maxima tunc eloquentiâ questa est. Cujus factâ mentione, quoniam domesticum nullum majus adjecerim exemplum, peregrinandum est.

Externa.

(1.) Pisistratus dicendo tantum valuisse traditus est, ut ei Athenienses regium imperium, oratione capti, permitterent; cum præsertim ex contrariâ parte amantissimus patriæ Solon niteretur. Sed alterius salubriores erant conciones, alterius disertiores: quo evenit, ut alioqui prudentissima civitas libertati servitutem præferret.

(2.) Pericles autem, felicissimis naturæ incrementis, sub Anaxagorâ præceptore summo studio perpolitus et instructus, liberis Athenarum cervicibus jugum servitutis imposuit. Egit enim ille urbem, et versavit arbitrio suo: cumque adversus voluntatem populi loqueretur, jucunda nihilominus et popularis ejus vox erat. Itaque veteris comœdiæ maledica lingua, quamvis potentiam viri perstringere cupiebat, tamen in labris ejus hominis melle dulciorem leporem fatebatur

abitare: inque animis eorum, qui illum audierant, quasi aculeos quosdam relinqui prædicabat. Fertur quidam, cum admodum senex primæ concioni Periclis adolescentuli interesset, idemque juvenis Pisistratum jam decrepitum concionantem audîsset, non temperâsse sibi, quo minus exclamaret, "Caveri illum civem oportere, quod Pisistrati orationi simillima ejus esset oratio." Nec hominem aut æstimatio eloquii, aut morum augurium, fefellit. Quid enim inter Pisistratum et Periclem interfuit, nisi quod ille armatus, hic sine armis, tyrannidem gessit?

(3.) Quantum eloquentiâ valuisse Hegesiam, Cyrenaicum philosophum, arbitremur? qui sic mala vitæ repræsentabat, ut, eorum miserandâ imagine audientium pectoribus insertâ, multis voluntariæ mortis appetendæ cupiditatem ingeneraret. Ideoque a rege Ptolemæo ulterius hac de re disserere prohibitus est.

CAP. X.—*De Pronuntiatione, et apto Motu Corporis.*

In Romanis.

1. C. Graccho. | 2. Q. Hortensio.
3. M. Tullio.

Externo uno.

Demosthene Atheniensi.

Eloquentiæ autem ornamenta in pronuntiatione aptâ, et convenienti motu corporis, consistunt: quibus cum se instruxit, tribus modis homines aggreditur, animos eorum ipsa invadendo, horum alteri aures, alteri oculos permulcendos tradendo.

(1.) Sed ut propositi fides in personis illustribus exhibeatur, C. Gracchus (eloquentiæ quam propositi

felieioris adolescens, quoniam flagrantissimo ingenio, eum optime rempublieam tueri posset, perturbare impie maluit), quoties apud populum concionatus est, servum post se, musicæ artis peritum, habuit, qui oeeulte eburneâ fistulâ pronuntiationis ejus modos formabat; aut nimis remissos excitando, aut plus justo coneitatos revoeando; quia ipsum calor atque impetus aetionis attentum hujusee temperamenti æstimatorem esse non patiebatur.

(2.) Q. autem Hortensius, plurimum in corporis deeoro motu repositum credens, pæne plus studii in eodem elaborando, quam in ipsâ eloquentiâ affeetandâ, impendit. Itaque nescires, utrum eupidius ad audiendum eum, an ad spectandum, eoncurreretur: sic verbis oratoriis adspectus, et rursus adspeetui verba serviebant. Itaque constat Æsopum Roseiumque, ludicræ artis peritissimos viros, illo eausas agente, in coronâ frequenter adstitisse, ut foro petitos gestus in [seenam] referrent.

(3.) Jam M. Cieero, quantum in utrâque re, de quâ loquimur, momenti sit, oratione quam pro Gallio habuit, significavit, M. Calidio aecusatori exprobrando, quod præparatum sibi a reo venenum, testibus, ehirographis, quæstionibus se probaturum affirmans, remisso vultu, et languidâ voee, et soluto genere orationis usus esset: pariterque et oratoris vitium detexit, et eausæ periclitantis argumentum adjecit, totum hune locum ita elaudendo: "Tu istud, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres?"

Externa.

(1.) Consentaneum huie Demosthenis judieium, qui eum interrogaretur, quidnam esset in dicendo effieacissimum, respondit, ἡ ὑποκρισις. Iterum deinde et tertio interpellatus, idem dixit, pæne totum se illi debere confitendo. Reete itaque Æschines, cum, propter judicialem ignominiam, relictis Athenis, Rhodum petîsset, atque ibi rogatu civitatis suam prius in Cte-

iphontem, deinde Demosthenis pro eodem orationem clarissimâ et suavissimâ voce recitâsset, admirantibus cunctis utriusque voluminis eloquentiam, sed aliquanto magis Demosthenis: "Quid si," inquit, "ipsum audìssetis?" Tantus orator, et modo tam infestus adversarius, sic inimici vim ardoremque dicendi suspexit, ut se scriptorum ejus parum idoneum lectorem esse prædicaret; expertus acerrimum oculorum vigorem, terribile vultûs pondus, accommodatum singulis verbis sonum vocis, efficacissimos corporis motus. Ergo, etsi operi illius adjici nihil potest, tamen in Demosthene magna pars Demosthenis abest, quod legitur potius, quam auditur.

Cap. XI.—*De Effectibus Artium raris.*

Apud Romanos, ut in

1. Astrologiâ C. Sulpicii Galli.
2. Aruspicinâ Spurinnæ.

Apud Externos, ut in

1. Astrologiâ Periclis.
2. Picturâ Apellis, et Plastice Lysippi.
3. Vulcano Alcamenis.
4. Venere Praxitelis.
5. Neptuno Euphranoris.
6. Agamemnone Timanthis.
7. Equo Nealcis.

Effectus etiam artium recogniti possunt aliquid afferre voluptatis: protinusque, et quam utiliter excogitatæ sint, patebit, et memoratu dignæ res lucido in eo reponentur, et labor in iis edendis suo fructu non carebit.

(1.) Sulpicii Galli maximum in omni genere literarum recipiendo studium plurimum reipublicæ profuit. Nam cum L. Pauli, bellum adversum regem

Persen gerentis, legatus esset, ac serenâ nocte subito luna defecisset; eoque, veluti diro quodam monstro, perterritus exercitus noster, manus cum hoste conserendi fiduciam amisisset; de cœli ratione, et siderum naturâ peritissime disputando, alacrem eum in aciem misit. Itaque illi inclytæ Paulianæ victoriæ liberales artes Galli aditum dederunt; quia, nisi ille metum nostrorum militum vicisset, imperator [Romanus] vincere hostes non potuisset.

(2.) Spurinnæ quoque in consectandis Deorum monitis efficacior scientia apparuit, quam urbs Romana voluit. Prædixerat enim C. Cæsari, ut proximos dies triginta, quasi fatales, caveret, quorum ultimus erat Idus Martiæ. Eo cum forte mane uterque in domum Calvini Domitii ad officium convenisset, Cæsar Spurinnæ, "Ecquid scis," inquit, "Idus Martias jam venisse?" et is, "Ecquid scis illas nondum præteriisse?" Abjecerat alter timorem, tamquam exacto tempore suspecto: alter ne extremam quidem ejus partem periculo vacuam esse arbitratus est. Utinam haruspicem potius augurium, quam patriæ parentem securitas, fefellisset!

Externa.

(1.) Sed, ut alienigena scrutemur; cum, obscurato repente sole, inusitatis perfusæ tenebris Athenæ sollicitudine agerentur, interitum sibi cœlesti denuntiatione portendi credentes; Pericles processit in medium, et, quæ a præceptóre suo Anaxagorâ pertinentia ad solis et lunæ cursum acceperat, disseruit: nec ulterius trepidare cives suos vano metu passus est.

(2.) Quantum porro dignitatis a rege Alexandro tributum arti existimemus, qui se et pingi ab uno Apelle, et fingi a Lysippo tantummodo voluit?

(3.) Tenet visentes Athenas Vulcanus Alcamenis manibus fabricatus. Præter cætera enim perfectissimæ artis in eo præcurrentia indicia, etiam illud mirantur,

quod [stat] dissimulatæ claudicationis sub veste leviter vestigium [repræsentans,] ut non tamquam exprobratum vitium, ita tamquam certam propriamque Dei notam decore significans.

(4.) Cujus conjugem Praxiteles, in marmore quasi spirantem, in templo Gnidiorum collocavit, propter pulchritudinem operis a libidinoso cujusdam complexu parum tutam. Quo excusabilior est error equi, qui, visâ picturâ equæ, hinnitum edere coactus est; et canum latratus adspectu pictæ canis incitatus; taurusque ad amorem et concubitum æneæ vaccæ Syracusis nimiæ similitudinis irritamento compulsus. Quid enim vacua rationis animalia arte decepta miremur, cum hominis sacrilegam cupiditatem muti lapidis lineamentis excitatam videamus?

(5.) Cæterum Natura, quemadmodum sæpenumero æmulam virium suarum artem esse patitur, ita aliquando irritam fesso labore dimittit: quod summi artificis Euphranoris manus senserunt. Nam, cum Athenis duodecim Deos pingeret, Neptuni imaginem quam poterat excellentissimis majestatis coloribus complexus est, perinde ac Jovis aliquanto augustiorem repræsentaturus. Sed omni impetu cogitationis in superiori opere absumto, posteriores ejus conatus assurgere, quo tendebant, nequiverunt.

(6.) Quid ille alter æque nobilis pictor, luctuosum immolatæ Iphigeniæ sacrificium referens, cum Calchanta tristem, mœstum Ulyssem, clamantem Ajacem, lamentantem Menelaum, circa aram statuisset, caput Agamemnonis involvendo, nonne summi mœroris acerbitatem arte exprimi non posse confessus est? Itaque pictura ejus, haruspicis, amicorum, et fratris lacrymis madet; patris fletum spectantis affectui æstimandum reliquit.

(7.) Atque, ut ejusdem studii adjiciam exemplum, præcipuæ artis pictor equum ab exercitatione venientem, modo non vivum, labore industriæ suæ comprehenderat: cujus naribus spumas adjicere cupiens,

tantus artifex in tam parvulâ materiâ multum ac diu frustra terebatur. Indignatione deinde accensus, spongiam, omnibus imbutam coloribus, forte juxta se positam, apprehendit, et, veluti corrupturus opus suum, tabulæ illisit. Quam Fortuna, ad ipsas equi nares directam, desiderium pictoris cöegit explere. Itaque, quod ars adumbrare non valuit, casus imitatus est.

CAP. XII.—*Optimis Artium Magistris concedendum esse.*

Ut factum apud Romanos.

1. Furio et Cascellio in jure prædiatorio.

Apud Exteros.

1. Euclidi in geometriâ.
2. Philoni in architecturâ.
3. Apelli in picturâ.

Suæ autem artis unumquemque et auctorem et disputatorem optimum esse, ne dubitemus, paucis exemplis admoneamus.

(1.) Q. Scævola, legum clarissimus et certissimus vates, quotiescumque de jure prædiatorio consulebatur, ad Furium et Cascellium, quia huic scientiæ deditì erant, consultores rejiciebat. Quo quidem facto moderationem magis suam commendabat, quam auctoritatem minuebat, ab his id negotium aptius explicari posse confitendo, qui quotidiano ejus usu callebant. Sapientissimi igitur artis suæ professores sunt, a quibus et propria studia verecunde, et aliena callide, æstimantur.

Externa.

(1.) Platonis quoque eruditissimum pectus hæc cogitatio attigit; qui conductores sacræ aræ, de modo

formâ ejus secum sermonem conferre conatos, ad ucliden geometram ire jussit, scientiæ ejus cedens, mo professioni.

(2.) Gloriantur Athenæ armamentario suo; nec ne causâ: est enim illud opus et impensâ et elegan- ì visendum. Cujus architectum Philonem ita fa- nde rationem institutionis suæ in theatro reddidisse nstat, ut disertissimus populus non minorem laudem oquentiæ ejus, quam arti, tribueret.

(3.) Mirifice et ille artifex, qui, in opere suo mo- ri se a sutore de crepidâ et ansulis passus, de crure iam disputare incipientem, supra plantam adscendere tuit.

Cap. XIII.—*De Senectute memorabili.*

In Romanis.

M. Valerio Corvo sexies cos.
L. Metello pont. max.
Q. Fabio Max. Verrucoso.
4. M. Perpernâ censorio.
5. Ap. Claudio Cæco.
6. Mulieribus, Liviâ, Terentiâ, et Clodiâ.

In Externis.

Hierone Siciliæ, et Masinissâ Numidiæ, regibus.
Gorgiâ Leontino.
Xenophilo Chalcidensi.
Arganthonio, Gaditanorum rege.
5. Æthiopibus, Indis, et Epimenide Gnossio.
6. Gente Epiorum Ætolâ.
7. Danthone quodam, et Latmiorum regibus duobus.

Senectus quoque ad ultimum sui finem provecta, hoc eodem opere, inter exempla industriæ, in ali- ot claris viris conspecta est: separatum tamen et

proprium titulum habeat; ne, cui Deorum immortalium præcipua indulgentia affuit, nostra ornata mentio defuisse existimetur: et simul spe diuturnioris vitæ, quasi adminicula quædam dentur, quibus insistens, alacriorem se respectu vetustæ felicitatis facere possit: tranquillitatemque sæculi nostri, quâ nulla unquam beatior fuit, subinde fiducia confirmet, salutaris principis incolumitatem ad longissimos humanæ conditionis terminos prorogando.

(1.) M. Valerius Corvus centesimum annum complevit: cujus inter primum et sextum consulatum quadraginta septem anni intercesserunt: suffecitque integris viribus corporis, non solum speciosissimis reipublicæ ministeriis, sed etiam exactissimæ agrorum suorum culturæ, et civis et patrisfamilias optabile exemplum.

(2.) Cujus vitæ spatium æquavit Metellus: quartoque anno post consularia imperia, senex admodum pontifex maximus creatus, tutelam cærimoniarum per duos et viginti annos, neque ore in votis nuncupandis hæsitante, neque in sacrificiis faciendis tremulâ manu, gessit.

(3.) Q. autem Fabius Maximus duobus et sexaginta annis auguratûs sacerdotium sustinuit, robustâ jam ætate id adeptus: quæ utraque tempora si in unum conferantur, facile sæculi modum expleverint.

(4.) Jam de M. Perpernâ quid loquar? qui omnibus, quos in senatum consul vocaverat, superstes fuit: septem quoque tantummodo, quos censor collega L. Philippi legerat, e Patribus conscriptis reliquos vidit; toto ordine amplissimo diuturnior.

(5.) Appii vero ævum clade metirer, quia infinitum numerum annorum orbatus luminibus exegit, nisi quatuor filios, et quinque filias, plurimas clientelas, rem denique publicam, hoc casu gravatus, fortissime rexisset. Quin etiam, fessus jam vivendo, lecticâ se in curiam deferri jussit, ut cum Pyrrho deformem pacem fieri prohiberet. Hunc cæcum aliquis nominet, a quo

atria, ·quod honestum erat, per se parum cernens, ɔacta est pervidere?

(6.) Muliebris etiam vitæ spatium non minus lon-um in compluribus apparuit; quarum aliquas stric-m retulisse me satis erit. Nam et Livia Rutilii sep-mum et nonagesimum, et Terentia Ciceronis ter-um et centesimum, et Clodia Aufilii, quindecim liis ante amissis, quintum decimum et centesimum xplevit annum.

Externa.

(1.) Jungam his duos reges, quorum diuturnitas opulo Romano fuit utilissima. Siciliæ rector Hiero l nonagesimum annum pervenit. Masinissa, Nu-idiæ rex, hunc modum excessit, regni spatium sexa-nta annis emensus, vel ante omnes homines robore enectæ admirabilis. Constat eum, quemadmodum icero refert libro quem "De Senectute" scripsit, ullo unquam imbre, nullo frigore, ut caput suum este tegeret, adduci potuisse. Eumdem ferunt ali-iot horis in eodem vestigio perstare solitum, non ite moto pede, quam consimili labore juvenes fati-âsset: at si quid agi a sedente oporteret, toto die epenumero nullam in partem converso corpore in olio durâsse. Ille vero etiam exercitus, equo insi-ens, noctem diei plerumque jungendo, duxit; nihil-ie omnino, ex iis operibus quæ adolescens sustinere sueverat, quo minus senectute ageret, omisit. Ve-eris etiam usu ita semper viguit, ut post sextum et ctogesimum annum filium generârit, cui [Methym-ito] nomen fuit. Terram quoque, quam vastam et sertam acceperat, perpetuo culturæ studio frugife-m reliquit.

(2.) Gorgias etiam Leontinus, Isocratis et com-urium magni ingenii virorum præceptor, suâ sen-ntiâ felicissimus. Nam, cum centesimum et septi-um ageret annum, interrogatus quapropter tamdiu llet in vitâ remanere; "Quia nihil," inquit, "ha-

beo, quod senectutem meam accusem." Quid isto tractu ætatis aut longius aut beatius? Jam alterum sæculum ingressus, neque in hoc querelam ullam invenit, neque in illo reliquit.

(3.) Biennio minor Xenophilus Chalcidensis Pythagoricus, sed felicitate non inferior: siquidem, ut ait Aristoxenus musicus, omnis humani incommodi expers, in summo perfectissimæ splendore doctrinæ exstinctus est.

(4.) Arganthonius autem Gaditanus tamdiu regnavit, quamdiu etiam ad satietatem vixisse abunde foret. Octoginta enim annis patriam suam rexit, cum ad imperium quadraginta annos natus accessisset: cujus rei certi sunt auctores. Asinius etiam Pollio, non minima pars Romani stili, in tertio historiarum suarum libro, centum illum et triginta annos explêsse commemorat; et ipse nervosæ vivacitatis haud parvum exemplum.

(5.) Hujus regis consummationem annorum minus admirabilem faciunt Æthiopes; quos Herodotus scribit centesimum et vigesimum annum transgredi: et Indi, de quibus Ctesias idem tradit; et Epimenides Gnossius, quem Theopompus dicit septem et quinquaginta et centum annos vixisse.

(6.) Hellanicus vero ait, quosdam ex gente Epiorum (quæ pars est Ætoliæ) ducentos explere annos: eique subscribit Damastes, hoc amplius affirmans, Lictorium quemdam ex his, maximarum virium, staturæque præcipuæ, trecentesimum annum cumulâsse.

(7.) Alexander vero, in eo volumine, quod de Illyrico tractu composuit, affirmat, Danthona quemdam ad quingentesimum usque annum, nullâ ex parte senescentem, processisse. Sed multo liberalius Xenophon, cujus Περίπλους legitur: is enim Latmiorum regem octingentis vitæ annis donavit. Ac, ne pater ejus parum benigne acceptus videretur, ei quoque sexcentos assignavit annos.

CAP. XIV.—*De Cupiditate Gloriæ.*

In Romanis.

1. P. Africano majore.	4. Sullâ Felice.
2. D. Bruto Gallaico.	5. Equite quodam.
3. Cn. Pompeio Magno.	6. C. Fabio Pictore.

In Externis.

1. Themistocle, Atheniensi.	3. Aristotele, Stagiritâ.
2. Alexandro Magno.	4. Pausaniâ, Macedone.
	5. Herostrato.

Gloria vero, aut unde oriatur, aut cujus sit habitûs, aut quâ ratione debeat comparari, et an melius virtute, veluti non necessaria, negligatur, viderint , quorum in contemplandis hujusmodi rebus cura eritur; quibusque illa, quæ prudenter animadverteunt, facunde contigit eloqui. Ego in hoc opere facs auctores, et auctoribus facta sua, reddere contenis, quanta cupiditas ejus esse soleat, propriis exemlis demonstrare conabor.

(1.) Superior Africanus Ennii pöetæ effigiem in ionimentis Corneliæ gentis collocari voluit, quod igenio ejus opera sua illustrata judicaret: non quiem ignarus, quamdiu Romanum imperium floreret, t Africa Italiæ pedibus esset subjecta, totiusque terirum orbis summum columen arx Capitolina possierct, eorum exstingui memoriam non posse; si taien literarum quoque lumen illis accessisset, magni stimans. Vir Homerico, quam rudi atque impolito ræconio, dignior.

(2.) Similiter honoratus animus erga pöetam Acinn D. Bruti, suis temporibus clari ducis, exstitit: ijus familiari cultu, et promtâ laudatione delectatus, us versibus templorum aditus, quæ ex manubiis conecraverat, adornavit.

(3.) Ne Pompeius quidem Magnus ab hoc affectu gloriæ aversus: qui Theophanem Mitylenæum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit; beneficium, per se amplum, accuratâ etiam et testatâ oratione prosecutus. Quo effectum est, ut ne quis dubitaret, quin referret potius gratiam, quam inchoaret.

(4.) L. autem Sulla, etsi ad neminem scriptorem animum direxit, tamen Jugurthæ, a Boccho rege ad Marium perducti, totam sibi laudem tam cupide asseruit, ut annulo, quo signatorio utebatur, insculptam illam traditionem haberet. Et quantus postea! ne minimum quidem gloriæ vestigium contemsit.

(5.) Atque, ut imperatoribus gloriosum militis spiritum subnectam, Scipionem dona militaria iis, qui strenuam operam ediderant, dividentem, T. Labienus, ut forti equiti aureas armillas tribueret, admonuit: eoque negante se id facturum, ne castrensis honos in eo, qui paulo ante servisset, violaretur, ipse ex prædâ Gallicâ aurum equiti largitus est. Nec tacite id Scipio tulit: nam equiti, "Habebis," inquit, "donum viri divitis." Quod ubi ille accepit, projecto ante pedes Labieni auro, vultum demisit. Idem ut audiit Scipionem dicentem, "Imperator te argenteis armillis donat;" alacer gaudio abiit. Nulla est ergo tanta humilitas, quæ dulcedine gloriæ non tangatur.

(6.) Illa vero etiam a claris viris interdum ex humillimis rebus petita est. Nam quid sibi voluit C. Fabius nobilissimus civis? qui cum in æde Salutis, quam C. Junius Bubulcus dedicaverat, parietes pinxisset, nomen his suum inscripsit. Id enim demum ornamenti familiæ, consulatibus et sacerdotiis et triumphis celeberrimæ, deerat! Cæterum sordido studio deditum ingenium, qualemcumque illum laborem suum silentio obliterari noluit; videlicet Phidiæ secutus exemplum, qui clypeo Minervæ effigiem suam inclusit, quâ convulsâ, tota operis colligatio solveretur.

Externa.

(1.) Sed melius aliquanto, si imitatione alienâ eapiebatur, Themistoclis ardorem esset æmulatus; quem ferunt, stimulis virtutum ågitatum, et ob id noctes inquietas exigentem, quærentibus, quid ita eo tempore in publieo versaretur, respondisse; " Quia me tropæa Miltiadis de somno excitant." Marathon nimirum animum ejus ad Artemisium et Salamina, navalis gloriæ fertilia nomina, illustranda, taeitis facibus ineitabat. Idem, theatrum petens, eum interrogaretur, cujus vox auditu illi futura esset gratissima, dixit: " Ejus, a quo artes meæ canentur optime." Dulcedinem gloriæ pæne adjecit gloriosam.

(2.) Jam Alexandri pectus insatiabile laudis, qui Anaxarcho comiti suo, ex auctoritate Democriti præceptoris innumerabiles mundos esse referenti, " Heu me," inquit, " miserum, quod ne uno quidem adhuc potitus sum!" Angusta homini possessio gloriæ fuit, quæ Deorum omnium domicilio sufficit.

(3.) Regis et juvenis flagrantissimæ cupiditati similem Aristotelis in eapessendâ laude sitim subnectam. Is namque Theodeeti discipulo oratoriæ artis libros, quos ederet, donaverat: molesteque postea ferens titulum eorum sic alii cessisse, proprio volumine quibusdam rebus insistens, planius sibi de his in Theodectis libris dietum esse adjecit. Nisi me tantæ et tam late patentis scientiæ verecundia teneret, dieerem dignum philosophum, cujus stabiliendi mores altioris animi philosopho traderentur. Cæterum gloria ne ab his quidem, qui contemtum ejus introducere conantur, negligitur: quoniam quidem ipsis voluminibus nomina sua diligenter adjiciunt; ut, quod professione elevant, usurpatione memoriæ assequantur. Sed qualiseumque horum dissimulatio proposito illorum longe tolerabilior est, qui, dum æternam memoriam assequerentur, etiam sceleribus innotescere non dubitârunt.

(4.) Quorum e numero nescio an in primis Pausanias debeat referri. Nam, cum Hermoclem percontatus esset, quonam modo subito clarus posset evadere, atque is respondisset, si illustrem virum aliquem occidisset, futurum ut gloria ejus ad ipsum redundaret; continuo Philippum interemit. Et quidem, quod petierat, assecutus est: tam enim se parricidio, quam Philippus virtute, notum posteris reddidit.

(5.) Illa vero gloriæ cupiditas sacrilega: inventus est enim, qui Dianæ Ephesiæ templum incendere vellet, ut, opere pulcherrimo consumto, nomen ejus per totum terrarum orbem disjiceretur. Quem quidem mentis furorem equuleo impositus detexit. At bene consuluerant Ephesii, decreto memoriam teterrimi hominis abolendo; nisi Theopompi magnæ facundiæ ingenium historiis eum suis comprehendisset.

CAP. XV.—*Quæ cuique magnifica contigerunt.*

Romanis.

1. P. Africano majori.
2. M. Catoni censorio.
3. P. Scipioni Nasicæ.
4. P. Scipioni Æmiliano.
5. M. Valerio Corvino.
6. Q. Mucio Scævolæ.
7. C. Mario.
8. Cn. Pompeio Magno.
9. Q. Lutatio Catulo.
10. M. Catoni Uticensi.
11. L. Marcio eq. Rom.
12. Sulpiciæ, Ser. F. Q. Flacci.

Externis.

1. Pythagoræ, Samio.
2. Gorgiæ, Leontino.
3. Amphiarao, vati.
4. Pherenicæ, mulieri Græcæ.

Candidis autem animis voluptatem præbuerint in conspicuo posita, quæ cuique magnifica merito contigerunt: quia æque præmiorum virtutis atque hono-

rum contemplatio judicanda est; ipsâ naturâ nobis alacritatem subministrante, cum honorem industrie appeti, et exsolvi grate, videmus. Verum etsi mens hoc loco protinus ad Augustam domum, beneficentissimum et honoratissimum templum, omni impetu fertur, melius cohibebitur; quoniam, cui adscensus in cœlum patet, quamvis maxima, debito tamen minora sunt, quæ in terris tribuuntur.

(1.) Superiori Africano consulatus citerior legitimo tempore datus est. Quod fieri oportere, exercitus senatum literis admonuit. Ita nescias, utrum illi plus decoris Patrum conscriptorum auctoritas, an militum consilium, adjecerit. Toga enim Scipionem ducem adversus Pœnos creavit, arma poposcerunt. Cui quæ in vità præcipua assignata sunt, et longum est referre, quia multa; et non necessarium, quia majore ex parte jam relata sunt. Itaque, quod hodieque eximium capit, adjiciam. Imaginem in cellâ Jovis Optimi Maximi positam habet; quæ, quoticscumque munus aliquod Corneliæ genti celebrandum est, inde petitur; unique illi instar atrii Capitolium est.

(2.) Tam (hercle!) quam curiâ superioris Catonis effigies ad ejus generis officia expromitur. Gratum ordinem, qui utilissimum reipublicæ senatorem tantum non semper secum habitare voluit, omnibus numeris virtutum divitem, magisque suo merito, quam fortunæ beneficio, magnum: cujus prius consilio, quam Scipionis imperio, est deleta Carthago.

(3.) Verum specimen honoris a Scipione quoque Nasicâ oboritur. Ejus namque manibus et penatibus nondum quæstorii, senatus, Pythii Apollinis monitu, Pessinunte arcessitamDeam excipi voluit; quia eodem oraculo præceptum erat, ut hæc ministeria Matri Deûm a sanctissimo viro præstarentur. Explica totos fastos; constitue omnes currus triumphales; nihil tamen morum principatu speciosius reperies.

(4.) Tradunt subinde nobis ornamenta sua Scipiones commemoranda. Æmilianum enim populus,

ex candidato ædilitatis, consulem fecit. Eumdem, cum quæstoriis comitiis suffragator Q. Fabii Maximi fratris filii in Campum descendisset, consulem iterum reduxit. Eidem senatus bis sine sorte provinciam, prius Africam, deinde Hispaniam, dedit. Atque hæc neque civi neque senatori ambitioso; quemadmodum non solum vitæ ejus severissimus cursus, sed etiam mors clandestinis illata insidiis, declaravit.

(5.) M. quoque Valerium duabus rebus insignibus Dii pariter atque cives speciosum reddiderunt: illi cum quodam Gallo comminus pugnanti corvum propugnatorem subjicientes; hi, tertium et vigesimum annum ingresso, consulatum largiti: quorum alterum decus vetustæ originis, optimi nominis gens, Corvini amplexa cognomen, usurpat: alterum summo subjungitur ornamento, tam celeritate quam principio consulatûs gloriando.

(6.) At ne Q. quidem Scævolæ, quem L. Crassus in consulatu collegam habuit, gloria parum illustris; qui Asiam tam sancte et tam fortiter obtinuit, ut senatus deinceps in eam provinciam ituris magistratibus exemplum atque formam officii Scævolam decreto suo proponeret.

(7.) Inhærent illi voci posterioris Africani septem C. Marii consulatus, ac duo amplissimi triumphi. Ad rogum enim usque gaudio exsultavit, quod, cum apud Numantiam sub eo duce stipendia equestria mereret, et forte inter cœnam quidam Scipionem interrogâsset, si quid illi accidisset, quemnam respublica æque magnum habitura esset imperatorem? respiciens se supra ipsum cubantem, "Vel hunc," dixit. Quo augurio perfectissima virtus maximam orientem virtutem videritne certius, an efficacius accenderit, perpendi vix potest. Illa nimirum cœna militaris speciosissimas totâ in Urbe Mario futuras cœnas ominata est. Postquam enim Cimbros ab eo deletos initio noctis nuntius pervenit, nemo fuit, qui non illi, tamquam Diis immortalibus, apud sacra mensæ suæ libaverit.

(8.) Jam quæ in Cn. Pompeium et ampla et nova congesta sunt, hinc assensione favoris, illinc fremitu invidiæ, literarum monimentis obstrepuntur. Eques Romanus, pro consule in Hispaniam adversus Sertorium, pari imperio cum Pio Metello principe civitatis, missus est. Nondum ullum honorem auspicatus, bis triumphavit: initia magistratuum a summo imperio cepit: tertium consulatum decreto senatûs solus gessit: de Mithridate, et Tigrane, de multis præterea regibus, gentibus, plurimisque civitatibus, et prædonibus, unum duxit triumphum.

(9.) Q. etiam Catulum populus Romanus voce suâ tantum non ad sidera usque evexit. Nam, cum ab eo pro Rostris interrogaretur, si in uno Pompeio Magno omnia reponere perseverâsset, absumto illo, subiti casûs incursu, in quo spem esset habiturus; summo consensu acclamavit, "In te." Vim honorati judicii admirabilem! siquidem Magnum Pompeium, cum omnibus ornamentis quæ retuli, duarum syllabarum spatio inclusum, Catulo æquavit.

(10.) Potest et M. Catonis, ex Cypro cum regiâ pecuniâ revertentis, appulsus ad ripam Tiberis videri memorabilis: cui navi egredienti consules, et cæteri magistratus, et universus S. P. Q. R. officii gratiâ præsto fuit; non quod magnum pondus auri et argenti, sed quod M. Catonem, classis illa incolumem advexerat, lætatus.

(11.) Sed nescio, an præcipuum sit L. Marcii inusitati decoris exemplum, quem equitem Romanum duo exercitus, P. et Cn. Scipionum interitu victoriâque Hasdrubalis lacerati, ducem legerunt; quo tempore salus eorum, in ultimas angustias deducta, nullum ambitioni locum relinquebat.

(12.) Merito virorum commemorationi Sulpicia, Ser. Paterculi filia, Q. Fulvii Flacci uxor, adjicitur: quæ, cum senatus, libris Sibyllinis per decemviros inspectis, censuisset, ut Veneris Verticordiæ simulacrum consecraretur, quo facilius virginum mulie-

rumque mens a libidine ad pudicitiam converteretur; et ex omnibus matronis centum, ex centum autem decem, sorte ductæ, de sanctissimâ feminâ judicium facerent, cunctis castitate prælata est.

Externa.

(1.) Cæterum, quia, sine ullâ diminutione Romanæ majestatis, extera quoque insignia respici possunt, ad ea transgrediamur. Pythagoræ tanta veneratio ab auditoribus tributa est, ut, quæ ab eo acceperant, in disputationem deducere nefas existimarent. Quin etiam interpellati ad reddendam causam, hoc solum respondebant, "ipsum dixisse." Magnus honos; sed scholâ tenus: illa urbium suffragiis tributa. Enixo Crotoniatæ studio ab eo petierunt ut senatum ipsorum, qui mille hominum numero constabat, consiliis suis uti pateretur. Opulentissimaque civitas tam frequenter venerati post mortem domum, Cereris sacrarium fecit: quantumque illa urbs viguit, et Dea in hominis memoriâ, et homo in Deæ religione cultus est.

(2.) Gorgiæ vero Leontino, studiis literarum ætatis suæ cunctos præstanti, (adeo ut primus in conventu poscere, quâ de re quisque audire vellet, ausus sit) universa Græcia in templo Delphici Apollinis statuam solido ex auro posuit; cum cæterorum ad id tempus auratas collocâsset.

(3.) Eadem gens summo consensu ad Amphiaräum decorandum incubuit; locum, in quo humatus est, in formam conditionemque templi redigendo, atque inde oracula capi instituendo. Cujus cineres idem honoris possident, quod Pythicæ cortinæ, quod aheno Dodonæ, quod Ammonis fonti datur.

(4.) Pherenices quoque non vulgaris honos; cui soli omnium feminarum gymnico spectaculo interesse permissum est; cum ad Olympia filium Euclea certamen ingressurum adduxisset, Olympionice patre genita, fratribus eamdem palmam assecutis latera ejus cingentibus.

VALERII MAXIMI

FACTORUM DICTORUMQUE

MEMORABILIUM

LIBER NONUS.

Cap. I.—*De Luxuriâ et Libidine.*

Exempla Romana sunt

1. C. Sergius Orata.
2. Clodius, Æsopi tragœdi F
3. Mulieres, legis Oppiæ oppugnatrices.
4. Cn. Domitius et L. Crassus, cens.
5. Q. Metellus Pius.
6. C. Scribonius Curio filius.
7. P. Clodii judicium.
8. Gemellus, viator tribunicius.
9. L. Catilina.

Externa.

1. Hannibal, Pœnus, Hamilcaris F.
2. Vulsinienses.
3. Xerxes, Persarum rex.
4. Antiochus, Syriæ rex.
5. Ptolemæus, Ægypti rex.
6. Ægyptii.
7. Cyprii.

Blandum etiam malum, luxuria, quam accusare aliquanto facilius est, quam vitare, operi nostro inseratur; non quidem ut ullum honorem recipiat, sed ut, seipsam recognoscens, ad pœnitentiam impelli possit.

Jungatur illi libido; quoniam ex iisdem vitiorum prineipiis oritur: neque aut a reprehensione aut ab emendatione separentur, gemino mentis errore eonnexæ.

(1.) C. Sergius Orata pensilia balnea primus facere instituit: quæ impensa, levibus initiis cœpta, ad suspensa calidæ aquæ tantum non æquora penetravit.

Idem videlieet, ne gulam Neptuni arbitrio subjectam haberet, peculiaria sibi maria excogitavit, æstuariis intercipiendo fluctus, pisciumque diversos greges separatis molibus includendo, ut nulla tam sæva tempestas incideret, quâ non Oratæ mensæ varietate ferculorum abundarent. Ædificiis etiam spatiosis et excelsis deserta ad id tempus ora Lucrini lacûs pressit; quo recentiore usu eonchyliorum frueretur. Ubi dum se publicæ aquæ cupidius immergit, cum Considio publicano judicium nactus est: in quo L. Crassus, adversus illum causam agens, "errare amicum suum Considium," dixit, "quod putaret Oratam, remotum a lacu, cariturum ostreis: namque ea, si inde petere non licuisset, in tegulis reperturum."

(2.) Huic nimirum magis Æsopus tragœdus in adoptionem dare filium suum, quam bonorum suorum hæredem relinquere, debuit, non solum perditæ, sed etiam furiosæ luxuriæ juvenem: quem constat cantu commendabiles avieulas, immanibus emtas pretiis, pro ficedulis ponere, acetoque liquatos magnæ summæ uniones potionibus adspergere solitum; amplissimum patrimonium, tamquam amaram aliquam sareinam, quam celerrime abjicere cupientem. Quorum alterius senis, alterius adoleseentis, sectam secuti longius manus porrexerunt: neque enim ullum finitur vitium ibi, ubi oritur. Inde ab Oceani litoribus attracti pisces; inde infusæ culinis arcæ; censibusque edendi atque bibendi voluptas reperta est.

(3.) Urbi autem nostræ secundi belli Punici finis, et Philippus rex Maeedoniæ devietus, licentioris vitæ

fiduciam dedit. Quo tempore matronæ Brutorum domum ausæ sunt obsidere, qui abrogationi legis Oppiæ intercedere parati erant, quam feminæ tolli cupiebant; quia his nec veste varii coloris uti, nec auri plus semiunciâ habere, nec juncto vehiculo propius Urbem mille passus, nisi sacrificii gratiâ, vehi permittebat. Et quidem obtinuerunt, ut jus, per continuos viginti annos servatum, aboleretur. Non enim providerunt sæculi illius viri, ad quem cultum tenderet insoliti cœtûs pertinax studium; aut quo se usque effusura esset legum victrix audacia. Quod si animi muliebris apparatus intueri potuissent, quibus quotidie aliquid novitatis sumtuosius adjectum est, in ipso introitu ruenti luxuriæ obstitissent.

Sed quid ego de feminis ulterius loquar? quas et imbecillitas mentis, et graviorum operum negata affectatio, omne studium ad curiosiorem sui cultum hortatur conferre; cum temporum superiorum et nominis et animi excellentes viros in hoc priscæ continentiæ ignotum diverticulum prolapsos videam; idque jurgio ipsorum pateat.

(4.) Cn. Domitius L. Crasso collegæ suo, altercatione ortâ, objecit, quod columnas Hymettias in porticu domûs haberet. Quem continuo Crassus, quanti ipse domum suam æstimaret, interrogavit. Atque ut respondit, "sexagies sestertio;" "Quanto ergo eam," inquit, "minoris fore existimas, si decem arbusculas inde succidero?" "Ipso tricies sestertio," ait Domitius. Tunc Crassus: "Uter igitur luxuriosior est? egone, qui decem columnas centum millibus nummûm emi; an tu, qui decem arbuscularum umbram tricies sestertiûm summâ compensas?" Sermonem oblitum Pyrrhi, immemorem Hannibalis, jamque transmarinorum stipendiorum abundantiâ oscitantem; aliquanto tamen insequentium sæculorum ædificiis et nemoribus angustiorem; quoniam inchoatam a se lautitiam posteris relinquere, quam a majoribus acceptam continentiam retinere, maluerunt.

(5.) Quid enim sibi voluit, princeps suorum temporum, Metellus Pius, tunc cum in Hispaniâ adventus suos ab hospitibus aris et thure excipi patiebatur? cum Attalicis aulæis contectos parietes læto animo intuebatur? cum immanibus epulis apparatissimos interponi ludos sinebat? cum palmatâ veste convivia celebrabat, demissasque lacunaribus aureas coronas, velut cœlesti capite, recipiebat? Et ubi ista? non in Græciâ, neque in Asiâ, quarum luxuriâ severitas ipsa corrumpi poterat; sed in horridâ et bellicosâ provinciâ, cum præsertim acerrimus hostis, Sertorius, Romanorum exercituum oculos Lusitanis telis perstringeret. Adeo illi patris sui Numidica castra exciderant. Patet igitur, quam celeri transitu luxuria affluxerit: nam cujus adolescentia priscos mores vidit, senectus novos orsa est.

(6.) Consimilis mutatio in domo Curionum exstitit: siquidem forum nostrum et patris gravissimum supercilium, et filii sexcenties sestertium æris alieni adspexit, contractum famosâ injuriâ nobilium juvenum. Itaque eodem tempore, et in iisdem penatibus, diversa sæcula habitârunt, frugalissimum alterum, alterum nequissimum.

(7.) P. autem Clodii judicium quantâ luxuriâ et libidine abundavit! in quo, ut evidenter incesti crimine nocens reus absolveretur, noctes matronarum, et adolescentium nobilium, magnâ summâ emtæ, mercedis loco judicibus erogatæ sunt. Quo in flagitio tam tetro, tamque multiplici, nescias primum quem detestere; an qui istud corruptelæ genus excogitavit, an qui suam pudicitiam sequestrem perjurii fieri passi sunt, an qui religionem stupro permutârunt.

(8.) Æque flagitiosum illud convivium, quod Gemellus, tribunicius viator, ingenui sanguinis, sed officii intra servilem habitum deformis, Metello Scipioni consuli, ac tribunis plebis, magno cum rubore civitatis comparavit. Lupanari enim domi suæ instituto, Muciam et Fulviam, tum a patre, tum a viro utram-

que inclytam, et nobilem puerum Saturninum, in eo prostituit. [Probrosa patientiæ] corpora, ludibrio temulentæ libidini futura! epulas consulibus et tribunis non celebrandas, sed vindicandas!

(9.) Præcipue vero Catilinæ libido scelesta. Nam, vesano amore Aureliæ Orestillæ correptus, cum unum impedimentum videret, quo minus nuptiis inter se jungerentur, filium suum, quem et solum et ætate jam puberem habebat, veneno sustulit; protinusque ex rogo ejus maritalem facem accendit, ac novæ maritæ orbitatem suam loco muneris erogavit. Eodem deinde animo civem gerens, quo patrem egerat, filii pariter Manibus, et nefarie attentatæ patriæ, pœnas dedit.

Externa.

(1.) At Campana luxuria perquam utilis civitati nostræ fuit. Invictum enim armis Hannibalem illecebris suis complexa, vincendum Romano militi tradidit. Illa vigilantissimum ducem, illa exercitum acerrimum, dapibus largis, abundanti vino, unguentorum fragrantiâ, Veneris usu lasciviore, ad somnum et delicias evocavit. Ac tum demum fracta et contusa Punica feritas est, cum Seplasia ei, et Albana, castra esse cœperunt. Quid ergo his vitiis fœdius? quid etiam damnosius? quibus virtus atteritur, victoriæ languescunt, sopita gloria in infamiam convertitur, animique pariter et corporis vires expugnantur: adeo ut nescias, ab hostibusne an ab illis capi perniciosius habendum sit.

(2.) Quæ etiam Volsiniensium urbem gravibus et erubescendis cladibus implicârunt. Erat opulenta, erat moribus et legibus ornata; Etruriæ caput habebatur: sed, postquam luxuriâ prolapsa est, in profundum injuriarum et turpitudinis decidit, ut servorum se insolentissimæ dominationi subjiceret: qui, primum admodum pauci senatorium ordinem intrare ausi, mox universam rempublicam occupaverunt. Testamenta

ad arbitrium suum scribi jubebant: convivia, cœtusque ingenuorum fieri vetabant: filias dominorum in matrimonium ducebant. Postremo lege sanxerunt, ut stupra sua in viduis pariter ac nuptis impunita essent; ac ne qua virgo ingenuo nuberet, cujus castitatem non ante ex numero ipsorum aliquis delibâsset.

(3.) Age, Xerxes, opum regiarum ostentatione eximiâ, eo usque luxuriâ gaudens, ut edicto præmium ei proponeret, qui novum voluptatis genus reperisset, quantâ, dum deliciis nimiis capitur, amplissimi imperii ruinâ evasit!

(4.) Antiochus quoque, Syriæ rex, nihilo continentioris exempli: cujus cæcam et amentem luxuriam exercitus imitatus, magnâ ex parte aureos clavos crepidis subjectos habuit; argenteaque vasa ad usum culinæ comparavit; et tabernacula textilibus sigillis adornata statuit. Avaro potius hosti præda optabilis, quam ulla ad vincendum strenuo mora.

(5.) Jam Ptolemæus rex accessio vitiorum suorum vixit: ideoque Physcon appellatus est. Cujus nequitiâ quid nequius? Sororem natu majorem, communi fratri nuptam, sibi nubere coëgit. Postea deinde, filiâ ejus per vim stupratâ, ipsam dimisit, ut vacuum locum nuptiis puellæ faceret.

(6.) Consentaneus igitur regibus suis gentis Ægyptiæ populus; qui, ductu Archelai adversus A. Gabinium mœnibus urbis egressus, cum castra vallo atque fossâ cingere juberetur, universus succlamavit, ut id opus publicâ pecuniâ faciendum locaretur. Quapropter deliciis tam enerves animi spiritum exercitûs nostri sustinere non potuerunt.

(7.) Sed tamen effeminatior multitudo Cypriorum, qui reginas suas mulierum corporibus, velut gradibus constructis, quo mollius vestigia pedum ponerent, currus conscendere æquo animo sustinebant. Viris enim, si modo viri erant, vitâ carere, quam tam delicato imperio obtemperare, satius fuit.

Cap. II.—*De Crudelitate.*

Hæc societas vitiorum lascivi vultûs, et novæ cupiditati inhærentium oculorum, ac delicato cultu affluentis, perque varios illecebrarum motus volitantis animi. Crudelitatis vero horridus habitus, truculenta species, violenti spiritus, vox terribilis, omnia minis et cruentis imperiis referta: cui silentium donare, incrementum est adjicere. Etenim quem modum sibi ipsa statuet, si ne sugillationis quidem frenis fuerit revocata? Ad summam, cum penes illam sit timeri, penes nos sit odisse.

(1.) L. Sulla (quem neque laudare neque vituperare quisquam satis digne potest, quia, dum quærit victorias, Scipionem se populo Romano; dum exercet, Hannibalem repræsentavit; egregie namque auctoritate nobilitatis defensâ, crudeliter totam Urbem atque omnes Italiæ partes civilis sanguinis fluminibus inundavit) quatuor legiones contrariæ partis, fidem suam secutas, in Publicâ Villâ [quæ in Martio Campo erat] nequidquam fallacis dexteræ misericordiam implorantes, obtruncari jussit. Quarum lamentabiles quiritatus trepidæ civitatis aures receperunt; lacerata

ferro corpora Tiberis, impatiens tanti oneris, cruentatis aquis vehere coactus est. Quinque millia Prænestinorum, spe salutis per P. Cethegum datâ, extra mœnia municipii evocata, cum abjectis armis humi corpora prostravissent, interficienda, protinusque per agros dispergenda, curavit. Quatuor millia et septingentos, diræ proscriptionis edicto jugulatos, in tabulas publicas retulit; videlicet ne memoria tam præclaræ rei dilueretur. Nec contentus in eos sævire qui armis a se dissenserant, etiam quieti animi cives, propter pecuniæ magnitudinem, per nomenclatorem conquisitos, proscriptorum numero adjecit. Adversus mulieres quoque gladios destrinxit; quasi parum cædibus virorum satiatus. Id quoque inexplebilis feritatis indicium est. Abscisa miserorum capita, modo non vultum ac spiritum retinentia, in conspectum suum afferri voluit, ut oculis illa, quia ore nefas erat, manderet. Quam porro crudeliter se in M. Mario prætore gessit! quem, per ora vulgi ad sepulcrum Lutatiæ gentis pertractum, non prius vitâ privavit, quam oculos infelicis erueret, et singulas corporis partes confringeret. Vix mihi verisimilia narrare videor. At ille etiam M. Plætorium, quod ad ejus supplicium exanimis ceciderat, continuo ibi mactavit; novus punitor misericordiæ; apud quem iniquo animo scelus intueri, scelus admittere fuit. Sed mortuorum umbris saltem pepercit? Minime: nam C. Marii, cujus, etsi postea hostis, quæstor tamen aliquando fuerat, erutos cineres in Anienis alveum sparsit. En, quibus actis *Felicitatis* cognomen assequendum putavit!

(2.) Cujus tamen crudelitatis C. Marius invidiam levat: nam et ille, nimiâ cupiditate persequendi inimicos, iram suam nefarie destrinxit, L. Cæsaris consularis et censorii nobilissimum corpus ignobili sævitiâ trucidando, et quidem apud seditiosissimi et abjectissimi hominis bustum. Id enim malorum miserrimæ tunc reipublicæ deerat, ut Vario Cæsar piaculum caderet. Pæne tanti victoriæ ejus non fuerunt;

quarum oblitus, plus criminis domi, quam laudis in militiâ, meruit. Idem caput M. Antonii abscisum lætis manibus inter epulas, per summam animi ac verborum insolentiam, aliquamdiu tenuit; clarissimique et civis et oratoris sanguine contaminari mensæ sacra passus est. Atque etiam P. Annium, qui id attulerat, in sinum suum, recentis cædis vestigiis adspersum, recepit.

(3.) Damasippus nihil laudis habuit, quod corrumperet: itaque memoria ejus licentiore accusatione perstringitur: cujus jussu principum civitatis capita hostiarum capitibus permixta sunt; Carbonisque Arvinæ truncum corpus patibulo affixum gestatum est: adeo aut flagitiosissimi hominis prætura multum, aut reipublicæ majestas nihil, potuit.

(4.) Munatius etiam Flaccus, Pompeiani nominis acrior quam probabilior defensor, cum ab imperatore Cæsare in Hispaniâ inclusus mœnibus Atteguensium obsideretur, efferatam crudelitatem suam truculentissimo genere vesaniæ exercuit. Omnes enim ejus oppidi cives, quos studiosiores Cæsaris senserat, jugulatos muris præcipitavit; feminas quoque, citatis nominibus virorum, qui in contrariis castris erant, ut cædes conjugum suarum cernerent; maternisque gremiis superpositos liberos trucidavit, infantesque alios in conspectu parentum humo infligi, alios superjactatos pilis excipi jussit. Quæ, auditu etiam intolerabilia, Romano jussu, Lusitanis manibus administrata sunt: cujus gentis præsidio Flaccus vallatus, divinis operibus vecordi pertinaciâ resistebat.

Externa.

(1.) Transgrediamur nunc ad illa, quibus, ut par dolor, ita nullus nostræ civitatis rubor, inest. Carthaginienses Atilium Regulum, palpebris resectis, machinâ, in quâ undique præacuti stimuli eminebant, inclusum, vigilantiâ pariter et continuo tractu doloris necaverunt: tormenti genus haud dignum passo, auc-

toribus dignissimum. Eâdem usi crudelitate, milites nostros, maritimo certamine in suam potestatem redactos, navibus substraverunt; ut, earum carinis ac pondere elisi, inusitatâ ratione mortis barbaram feritatem satiarent; tetro facinore pollutis classibus ipsum mare violaturi.

(2.) Eorum dux Hannibal, cujus majore ex parte virtus sævitiâ constabat, in flumine Vergello corporibus Romanis ponte facto, exercitum traduxit: ut æque scelestum terrestrium Carthaginiensium copiarum egressum terra, quam maritimarum Neptunus, experiretur. Idem captivos nostros, oneribus et itinere fessos jam, primâ pedum parte succisâ relinquebat. Quos vero in castra perduxerat, paria fere fratrum et propinquorum jungens, ferro decernere cogebat: neque ante sanguine explebatur, quam ad unum victorem omnes redegisset. Justo ergo illum odio, verumtamen tardo supplicio, senatus Prusiæ regis factum supplicem ad voluntariam mortem compulit.

(3.) Tam (hercle!) quam Mithridatem regem, qui unâ epistolâ octoginta millia civium Romanorum, in Asiâ per urbes negotiandi gratiâ dispersa, interemit, tantæque provinciæ hospitales Deos injusto, sed non inulto, cruore respersit: quoniam, cum maximo cruciatu, veneno repugnantem spiritum suum tandem succumbere coëgit: simulque piacula crucibus illis dedit, quibus amicos suos, auctore Gauro spadone, libidinosus obsequio, scelestus imperio, affecerat.

(4.) Numulizinthis, Diogiridis filii, Thraciæ regis, etsi minus admirabilem crudelitatem gentis ipsius feritas, narrandam tamen rabies sævitiæ facit; cui neque vivos homines medios secare, neque parentes liberorum vesci corporibus, nefas fuit.

(5.) Iterum Ptolemæus Physcon emergit, paulo ante libidinosæ amentiæ teterrimum exemplum; idem inter præcipua crudelitatis indicia referendus. Quid

nim hoc facto truculentius? filium suum, nomine Iemphitem, quem ex Cleopatrâ, eâdem sorore et xore, sustulerat, liberalis formæ, optimæque spei uerum, in conspectu suo occidi jussit: protinusque aput ejus et pedes præcisos, et manus, in cistâ chlamyde opertos, pro munere natalicio matri misit: perinde quasi ipse cladis, quam illi inferebat, expers, ac on infelicior, quod, in communi orbitate, Cleopatram miserabilem, cunctis se invisum, reddiderat. Adeo cæco furore summa quæque effervescit crudetas, cum munimentum ex se ipsâ reperit. Nam, um animadverteret, quanto sui odio patria teneretur, imori remedium scelere petivit: quoque tutius, plebe rucidatâ, regnaret, frequens juventute gymnasium rmis et igni circumdedit; omnesque, qui in eo erant, artim ferro, partim flammâ, necavit.

(6.) Ochus autem, qui postea Darius appellatus st, sanctissimo Persis jurejurando obstrictus, ne uem ex conjuratione, quæ septem Magos cum eo ppresserat, aut veneno, aut ferro, aut ullâ vi, aut nopiâ alimentorum necaret, crudeliorem mortis ratioem excogitavit, quâ onerosos sibi, non perrupto reigionis vinculo, tolleret. Septum enim altis parietibus locum cinere complevit; [superpositoque] tigno prominente, benigne cibo et potione exceptos in eo collocabat; e quo somno sopiti, in illam insidiosam congeriem decidebant.

(7.) Apertior et tetrior alterius Ochi, cognomine Artaxerxis, crudelitas, qui Ocham sororem, atque eamdem socrum, vivam capite defodit: et patruum, cum centum amplius filiis ac nepotibus, vacuâ areâ destitutum, jaculis confixit; nullâ injuriâ lacessitus, sed quod in his maximam apud Persas probitatis et fortitudinis laudem consistere videbat.

(8.) Consimili genere æmulationis instincta civitas Atheniensium, indigno gloriæ suæ decreto, Æginensium juventuti pollices abscidit; ut classe potens populus in certamen maritimarum virium secum de-

scendere nequiret. Non agnosco Athenas, timori remedium a crudelitate mutuantes.

(9.) Sævus etiam ille ænei tauri inventor, quo inclusi, subditis ignibus, longo et abdito cruciatu, mugitus resonantem spiritum edere cogebantur, ne ejulatus eorum, humanæ sono vocis expressi, Phalaridis tyranni misericordiam implorare possent. Quam, quia calamitosis deesse voluit, teterrimum artis suæ opus primus artifex inclusus merito auspicatus est.

(10.) At ne Etrusci quidem parum feroces in pœnâ excogitandâ; qui vivorum corpora cadaveribus adversa adversis alligata atque constricta, ita ut singulæ membrorum partes singulis essent accommodatæ, tabescere simul patiebantur; amari vitæ pariter ac mortis tortores.

(11.) Sicut illi barbari, quos ferunt, mactatarum pecudum intestinis et visceribus egestis, homines inserere, ita ut capitibus tantummodo emineant, quoque diutius pœnæ sufficiant, cibo et potione infelicem spiritum prorogare; donec intus putrefacti, laniatui sint animalibus, quæ tabidis in corporibus nasci solent. Queramur nunc cum naturâ rerum, quod nos multis et asperis adversæ valetudinis incommodis obnoxios esse voluerit; habitumque cœlestis roboris humanæ conditioni denegatum moleste feramus; cum tot cruciatus sibimetipsa mortalitas impulsu crudelitatis excogitaverit.

Cap. III. — *De Irâ et Odio.*

1. M. Livii Salinatoris cos.
2. C. Marcii Figuli jurisconsulti.
3. Patriciorum.
4. Juventutis Romanæ.
5. Exercitûs Romani.
6. Plebis Romanæ.
7. Q. Metelli Macedonici procos.
8. L. Cornelii Sullæ.

Externorum.

.. Alexandri Magni.
.. Hamilcaris Barchæ, Pœni.
3. Hannibalis Barchæ, Pœni.
4. Semiramidis, Assyriorum reginæ.

Ira quoque et odium in pectoribus humanis magos fluctus excitant: procursu celerior illa, nocendi upidine hoc pertinacius. Uterque consternationis lenus affectus, ac nunquam sine tormento sui vioentus; quia dolorem, cum inferre vult, patitur, amaà sollicitudine, ne non contingat ultio, anxius. Sed roprietatis eorum certissimæ sunt imagines; quas Dii ipsi in claris personis, aut dicto aliquo aut facto ehementiori, conspici voluerunt.

(1.) Cum adversus Hasdrubalem Livius Salinator ellum gesturus Urbe egrederetur, monente Fabio Maximo, ne ante descenderet in aciem, quam hostium ires animumque [cognosceret,] primam occasionem ugnandi non omissurum se respondit. Interrogatusuc ab eodem, quid ita tam festinanter manum conerere vellet; "Ut quam celerrime," inquit, "aut gloriam ex hostibus victis, aut ex civibus prostratis gaudium, capiam." Ira tunc atque virtus sermonem ejus inter se diviserunt; illa injustæ damnationis menor, hæc triumphi gloriæ intenta. Sed nescio an ejusdem fuerit hoc dicere, et sic vincere.

(2.) Ardentis spiritûs virum, et bellicis operibus assuetum, huc iracundiæ stimuli egerunt; C. autem Figulum mansuetissimum, pacato juris civilis judicio celeberrimum, prudentiæ moderationisque immemorem reddiderunt. Consulatûs enim repulsæ dolore accensus, eo quidem magis, quod illum bis patri suo datum meminerat, cum ad eum postero comitiorum die, multi consulendi causâ venissent, omnes dimisit; præfatus, "Omnes consulere scitis, consulem facere nescitis." Dictum graviter, et merito; sed tamen

aliquanto melius non dictum. Nam quis populo Romano irasci sapienter potest?

(3.) Itaque ne illi quidem probandi, quamvis factum eorum nobilitatis splendore protectum sit, qui, quod Cn. Flavius, humillimæ quondam sortis, præturam adeptus erat, offensi, annulos aureos sibimetipsis, et phaleras equis suis detractas abjecerunt, doloris [impotentiâ tantum non luctum profecto] testati.

(4.) Talis iræ motus aut singulorum aut paucorum adversus populum universum; multitudinis autem erga principes ac duces, ejusmodi. Manlio Torquato, amplissimam et gloriosissimam ex Latinis et Campanis victoriam in Urbem referenti, cum seniores omnes lætitiâ ovantes occurrerent, juniorum nemo obviam processit; quod filium adolescentem, fortissime adversus imperium suum prœliatum, securi percussisset. Miserti sunt æqualis nimis aspere puniti: nec factum eorum defendo; sed iræ vim indico, quæ unius civitatis et ætates et affectus dividere valuit.

(5.) Eademque tantum potuit, ut universum populi Romani equitatum, a Fabio consule ad hostium copias persequendas missum, cum et tuto et facile eas liceret delere, legis agrariæ ab eo impeditæ memoriâ immobilem retineret. Illa vero, etiam Appio duci, cujus pater, dum pro senatûs amplitudine nititur, commoda plebis acerrime impugnaverat, infensum exercitum faciendo, voluntariâ fugâ terga hosti, ne triumphum imperatori quæreret, dare coëgit. Quoties victoriæ victrix! congratulationem ejus in Torquato spernendam, in Fabio pulcherrimam partem omittendam, in Appio totam fugæ postponendam, reddidit.

(6.) Age, quam violenter se in pectore universi populi Romani gessit eodem tempore, quo suffragiis ejus dedicatio ædis Mercurii M. Plætorio primipili centurioni data est; præteritis consulibus, Appio quod obstitisset, quo minus æri alieno suo succurreretur; Servilio, quod susceptam causam suam lan-

;uido patrocinio protexisset! Negas cffieaeem iram, ·ujus hortatu miles summo imperio prælatus est?

(7.) Quæ quidem non proculcavit tantum imperia, ed etiam gessit impotenter. Nam Q. Metellus, cum ıtramque Hispaniam consul prius, deinde pro con- ule, pæne totam subegisset, postquam cognovit Q. Pompeium consulem, inimicum suum, successorem ibi mitti, omnes, qui modo militiam suam voluerunt iniri, dimisit: commeatus petentibus, neque causis xcussis, neque constituto tempore, dedit; horrea, ustodibus remotis, opportuna rapinæ præbuit; arcus agittasque Cretensium frangi, atque in amnem abjici ıssit; elephantis cibaria dari vetuit. Quibus factis, ut upiditati suæ indulsit, ita magnifice gestarum rerum loriam corrupit; meritumque honorem triumphi, hos- ium quam iræ fortior victor, amisit.

(8.) Quid Sulla? dum huic vitio obtemperat, non- e, multo alieno sanguine profuso, ad ultimum et uum erogavit? Puteolis enim, ardens indignatione, uod Granius princeps ejus coloniæ pecuniam a decu- onibus ad refectionem Capitolii promissam cunctan- us daret, animi concitatione nimiâ, atque immode- ato vocis impetu convulso pectore, spiritum cruore c minis mixtum evomuit; nec senio jam prolapsus, ıtpote sexagesimum ingrediens annum, sed alitâ mi- eriis reipublicæ impotentiâ furens. Igitur in dubio st, Sullane prior, an iracundia Sullæ sit exstincta.

Externa.

Neque ab ignotis exempla petere juvat, et maximis iris exprobrare vitia sua verecundiæ est. Cæterum, um propositi fides excellentissima quæque complecti noneat, voluntas operi cedat; dum, præclara libenter robando, necessaria narrandi conscientia non desit.

(1.) Alexandrum iracundia sua propemodum cœlo eripuit. Nam quid obstitit, quo minus illuc assurge- et, nisi Lysimachus leoni objectus, et Clytus hastâ rajectus, et Callisthenes mori jussus? quia tres maxi-

mas victorias totidem amicorum injustis cædibus [victor edidit.]

(2.) Quam vehemens deinde adversus populum Romanum Hamilcaris odium! Quatuor enim puerilis ætatis filios intuens, ejusdem numeri catulos leoninos in perniciem imperii nostri alere se prædicabat. Digna nutrimenta, quæ in exitium patriæ suæ, ut evenit, converterentur.

(3.) E quibus Hannibal mature adeo patris vestigia subsecutus est, ut, eo exercitum in Hispaniam trajecturo, et ob id sacrificante, novem annorum natu, altaria tenens, juraret, "se, cum primum per ætatem potuisset, acerrimum hostem populi Romani futurum;" ut pertinacissimis precibus instantis belli commilitium exprimeret. Idem, significare cupiens quanto inter se odio Carthago et Roma dissiderent, inflicto in terram pede, suscitatoque pulvere, "tunc inter eas fore finem belli" dixit, "cum alterutra urbs in habitum pulveris esset redacta."

(4.) In puerili pectore tantum vis odii potuit: sed in muliebri quoque æque multum valuit: namque Semiramis, Assyriorum regina, cum ei circa cultum capitis sui occupatæ nuntiatum esset, Babylonem defecisse, alterâ parte crinium adhuc solutâ, protinus ad eam expugnandam cucurrit: nec prius decorem capillorum in ordinem, quam tantam urbem in potestatem suam, redegit. Quocirca statua ejus Babylone posita est illo habitu, quo ad ultionem exigendam celeritate præcipiti tetendit.

CAP. IV.—*De Avaritiâ.*

1. M. Crassi et Q. Hortensii.
2. Q. Cassii Longini, propr.
3. L. Septimulcii.

Externi.

Ptolemæi, Cypriorum regis.

Protrahatur etiam avaritia, latentium indagatrix ucrorum, manifestæ prædæ avidissima vorago; nec habendi fructu felix, et cupiditate quærendi miser ima.

(1.) Cum admodum locupleti L. Minucio Basilo falsum testamentum quidam in Græciâ subjecisset, ejusdemque confirmandi gratiâ potentissimos civitatis nostræ viros, M. Crassum et Q. Hortensium, quibus Minucius ignotus fuerat, tabulis hæredes inseruisset; quamquam evidens fraus erat, tamen uterque, pecuniæ cupidus, facinoris alieni munus non repudiavit. Quantam culpam quam leviter retuli! Lumina curiæ, ornamenta fori, quod scelus vindicare debebant, inhonesti lucri capturâ invitati, auctoritatibus suis texerunt.

(2.) Verum aliquanto majores vires in Q. Cassio exhibuit; qui in Hispaniâ M. Silium et A. Calpurnium, occidendi sui gratiâ cum pugionibus deprehensos, quinquagies sestertium ab illo, ab hoc sexagies, pactus, dimisit. At quis dubitet, si alterum tantum daretur, jugulum quoque suum æquo animo illis fuisse præbiturum?

(3.) Cæterum avaritia ante omnes L. Septimuleii præcordia possedit; qui, cum C. Gracchi familiaris fuisset, caput ejus abscidere, et per Urbem pilo fixum ferre sustinuit; quia Opimius consul auro id se rependsurum edixerat. Sunt qui tradant, liquato plumbo eum cavatam partem capitis, quo ponderosius esset, explêsse. Fuerit ille seditiosus; bono perierit exemplo: clientis tamen scelesta fames in has usque jacentis injurias esurire non debuit.

Externum.

Odium merita Septimuleii avaritia; Ptolemæi au-

tem, regis Cypriorum, risu prosequenda. Nam, cum anxiis sordibus magnas opes eorripuisset, propterque eas periturum se videret; et ideo, omni pecuniâ impositâ navibus, in altum proeessisset, ut, elasse perforatâ, suo arbitrio periret, et hostes prædâ earerent; non sustinuit mergere aurum, et argentum; sed, futurum suæ neeis præmium, domum revexit. Proeuldubio hie non possedit divitias, sed a divitiis possessus est; titulo rex insulæ, animo peeuniæ miserabile mancipium.

Cap. V.—*De Superbiâ et Impotentiâ.*

(1.) Atque, ut superbia quoque et impotentia in conspieuo ponantur, M. Fulvius Flaecus consul, M. Plautii Hypsæi eollega, cum pernieiosissimas reipublicæ leges introdueeret, de eivitate dandâ, et de provoeatione ad populum, eorum qui eivitatem mutare voluissent, ægre eompulsus est, ut in curiam veniret. Deinde, partim monenti, partim oranti senatui, ut incepto desisteret, responsum non dedit. Tyrannici consul spiritûs haberetur, si adversus unum senatorem hoe modo se gessisset, quo Flaccus in totius amplissimi ordinis eontemnendâ majestate versatus est.

(2.) Quæ a M. quoquc Druso tribuno plebis per summam eontumeliam vexata est. Parvi enim habuit, L. Philippum consulem, quia interfari concio-

nantem ausus fuerat, obtortâ gulâ, et quidem non per viatorem, sed per clientem suum, adeo violenter in carcerem præcipitem egisse, ut multus e naribus ejus cruor profunderetur; verum etiam, cum senatus ad eum misisset, ut in curiam veniret: "Quare non potius," inquit, "ipse in Hostiliam, propinquam Rostris, [id est, ad me,] venit?" Piget adjicere quod sequitur. Tribunus senatûs imperium despexit: senatus tribuni verbis paruit.

(3.) Cn. autem Pompeius quam insolenter! qui, balneo egressus, ante pedes suos prostratum Hypsæum, ambitûs reum, et nobilem virum, et sibi amicum, jacentem reliquit, contumeliosâ voce proculcatum. "Nihil" enim "eum aliud agere, quam ut convivium suum moraretur," respondit. Et, hujus dicti conscius, securus animo cœnare potuit! Ille vero etiam in foro non erubuit P. Scipionem, socerum suum, legibus noxium, quas ipse tulerat, in maximâ quidem reorum et illustrium ruinâ, muneris loco a judicibus deposcere, maritalis lecti blanditiis statum reipublicæ temperando.

(4.) Tetrum facto pariter ac dicto M. Antonii convivium. Nam, cum ad eum triumvirum Cæsetii Rufi senatoris caput allatum esset; aversantibus id cæteris, propius admoveri jussit, ac diu diligenterque consideravit. Cunctis deinde exspectantibus quidnam esset dicturus; "Hunc ego," inquit, "notum non habui." Superba de senatore, impotens de occiso, confessio.

Externa.

(1.) Satis multa de nostris: aliena nunc adjiciantur. Alexandri regis virtus et felicitas tribus insolentiæ gradibus exsultavit evidentissimis. Fastidio enim Philippi, Jovem Ammonem patrem adscivit: tædio morum et cultûs Macedonici, vestem et instituta Persica assumsit: spreto mortali habitu, divinum æmula-

tus est. Nec fuit ei pudori, filium, civem, hominem dissimulare.

(2.) Jam Xerxes, cujus in nomine superbia et impotentia habitat, suo jure quam insolenter usus est, cum, Græciæ indicturus bellum, adhibitis Asiæ principibus, "Ne viderer," inquit, "meo tantummodo usus consilio, vos contraxi. Cæterum mementote, parendum magis vobis esse, quam suadendum." Arroganter, etiam si victori repetere ei regiam contigisset: tam deformiter victi, nescias utrum insolentius dictum, an impudentius.

(3.) Hannibal autem, Cannensis pugnæ successu elatus, nec admisit quemquam civium suorum in castris, nec responsum ulli, nisi per interpretem, dedit. Maharbalem etiam, ante tabernaculum suum clarâ voce affirmantem, "prospexisse se, quonam modo paucis diebus Romæ in Capitolio cœnaret," adspernatus est. Adeo felicitatis et moderationis dividuum contubernium est.

(4.) Insolentiæ vero inter Carthaginiensem et Campanum senatum quasi æmulatio fuit. Ille enim separato a plebe balneo lavabatur: hic diverso foro utebatur: quem morem Capuæ aliquamdiu retentum, C. quoque Gracchi oratione in Plautium scriptâ patet.

CAP. VI.—*De Perfidiâ.*

1. T. Tatii, Sabinorum regis.	3. Cn. Domitii Ahenobarbi procos.
2. Ser. Sulpicii Galbæ præt.	4. Q. Servilii Cæpionis cos.

Externorum.

1. Carthaginiensium.	2. Hannibalis, Pœni.

Occultum jam et insidiosum malum, perfidia, late-

bris suis extrahatur. Cujus efficacissimæ vires sunt mentiri ae fallere; fruetus in aliquo admisso scelere consistit; tum certus, cum credulitatem nefariis vinculis circumdedit; tantum incommodi humano generi afferens, quantum salutis bona fides præstat. Habeat igitur non minus reprehensionis, quam illa laudis consequitur.

(1.) Romulo regnante, Sp. Tarpeius arci præerat. Cujus filiam virginem, aquam saeris petitum extra mœnia egressam, Tatius, ut armatos Sabinos in arcem secum reciperet, eorrupit, mercedis nomine pactam, quæ in sinistris manibus gerebant. Erant autem his armillæ et annuli magno ex pondere auri. Loco potitum agmen Sabinorum, puellam, præmium flagitantem, armis obrutam neeavit; perinde quasi promissum (quod ea quoque lævis gestaverant) solveret. Absit reprehensio; quia impia proditio celeri pœnâ vindicata est.

(2.) Ser. quoque Galba summæ perfidiæ: trium enim Lusitaniæ civitatum convocato populo, tamquam de eommodis ejus acturus, septem millia, in quibus flos juventutis consistebat, electa, et armis exuta, partim trucidavit, partim vendidit. Quo facinore maximam eladem barbarorum, magnitudine eriminis, antecessit.

(3.) Cn. autem Domitium, summi generis et magni animi virum, nimia gloriæ cupiditas perfidum exsistere cöegit. Iratus namque Bituito regi Arvernorum, quod cum suam, tum etiam Allobrogum gentem, se etiam tum in provineiâ morante, ad Q. Fabii successoris sui dexteram confugere hortatus esset, per colloquii simulationem arcessitum, hospitioque exceptum, vinxit, ac Romam nave deportandum euravit. Cujus factum senatus neque probare potuit, neque rescindere voluit, ne remissus in patriam Bituitus bellum renovaret. Igitur eum Albam custodiæ causâ relegavit.

(4.) Viriathi etiam eædes duplicem perfidiæ accu-

sationem recepit; in amicis, quod eorum manibus interemtus est; in Q. Servilio Cæpione consule, quia is sceleris hujus auctor, impunitate promissâ, fuit; victoriamque non meruit, sed emit.

Externa.

(1.) Verum, ut ipsum fontem perfidiæ contemplemur, Carthaginienses Xanthippum Lacedæmonium, cujus optimâ operâ primo Punico bello usi fuerant, et quo juvante Atilium Regulum ceperant, simulantes sese domum revehere, in alto merserunt. Quid tanto facinore petentes? an ne victoriæ eorum socius superesset? Exstat nihilominus, et quidem cum illorum opprobrio; quem, sine ullâ gloriæ jacturâ, inviolatum reliquissent.

(2.) Hannibal porro Nucerinos, hortatu suo cum binis vestimentis urbem inexpugnabilibus muris cinctam egressos, vapore et fumo balnearum strangulando, et Acerranorum senatum eâdem ratione extra mœnia evocatum, in profundum puteorum abjiciendo, nonne, bellum adversus populum Romanum et Italiam professus, adversus ipsam fidem acrius gessit, mendaciis et fallaciâ, quasi præclaris artibus, gaudens? Quo evenit, ut, alioqui insignem nominis sui memoriam relicturus, in dubio, majorne an pejor vir haberi deberet, poneret.

Cap. VII.—*De Seditionibus*

Plebis Romanæ adversus

1. C. Marium cos. 6.
2. Q. Metellum censorem.
3. A. Numium candidatum.
4. A. Sempronium Asellionem præt.

Militum Romanorum adversus

1. Gratidium legatum.

2. Q. Pompeium consulem.
3. C. Carbonem legatum.

Sed, ut violentæ seditionis, tam togatæ quam etiam armatæ, facta referantur,

(1.) L. Equitium, qui se Ti. Gracchi filium simulabat, tribunatumque adversus leges cum L. Saturnino petebat, a C. Mario, quintum consulatum gerente, in publicam custodiam ductum, populus, claustris carceris convulsis, raptum, humeris suis per summam animorum alacritatem portavit.

(2.) Idemque Q. Metellum censorem, quod ab eo, tamquam Gracchi filio, censum recipere nolebat, lapidibus prosternere conatus est, affirmantem tres tantummodo filios Graccho fuisse; e quibus unum in Sardiniâ stipendia merentem, alterum infantem Præneste, tertium, post patris mortem natum, Romæ decessisse; neque oportere clarissimæ familiæ ignotas sordes inseri: eum interim improvida concitatæ multitudinis temeritas, pro impudentiâ et audaciâ, adversus consulatum et censuram tetendit; principesque suos omni petulantiæ genere vexavit.

(3.) Vesana hæc tantummodo; illa etiam cruenta seditio. Populus enim A. Numium competitorem Saturnini, novem jam creatis tribunis, unoque loco duobus candidatis restante, vi prius in ædes privatas compulit; extractum deinde interemit; ut, cæde integerrimi civis, facultas adipiscendæ potestatis teterrimo civi daretur.

(4.) Creditorum quoque consternatio adversum Sempronii Asellionis, prætoris urbani, caput intolerabili modo exarsit: quem, quia causam debitorum susceperat, concitati a L. Cassio tribuno plebis, pro æde Concordiæ sacrificium facientem, ab ipsis altaribus fugere extra forum coactum, inque tabernulâ latitantem, prætextatum discerpserunt.

Militum Romanorum.

(1.) Detestanda fori conditio: sed, si castra respicias, æque magna orietur indignatio. Cum C. Mario, lege Sulpiciâ, provincia Asia, ut adversus Mithridatem bellum gereret, privato decreta esset, missum ab eo Gratidium legatum ad L. Sullam consulem accipiendarum legionum causâ milites trucidârunt; proculdubio indignati, quod a summo imperio, ad eum qui nullo in honore versaretur, transire cogerentur. Sed quis ferat militem scita plebis exitio legati corrigentem?

(2.) Pro consule istud tam violenter exercitus; illud adversus consulem. Q. enim Pompeium, Sullæ collegam, senatûs jussu ad exercitum Cn. Pompeii, quem aliquamdiu invitâ civitate obtinebat, contendere ausum, ambitiosi ducis illecebris corrupti milites, sacrificare incipientem adorti, in modum hostiæ mactaverunt: tantumque scelus curia, castris cedere se confessa, inultum habuit.

(3.) Ille quoque exercitus nefarie violentus, qui C. Carbonem, fratrem Carbonis ter consulis, propter bella civilia dissolutam disciplinam militarem præfractius et rigidius adstringere conatum, privavit vitâ: satiusque duxit maximo scelere coinquinari, quam pravos ac tetros mores mutare.

CAP. VIII.—*De Temeritate.*

1. P. Africani majoris. | 2. C. Cæsaris cos. 2.
3. Exercitûs Romani.

Externorum.

1. Hannibalis, Pœni. | 2. Atheniensis populi.

Temeritatis etiam et subiti et vehementes sunt impulsus; quorum ictibus hominum mentes concussæ,

nec sua pericula respicere, nec aliena facta justâ æstimatione prosequi, valent.

(1.) Quam enim temere se Africanus superior ex Hispaniâ duabus quinqueremibus ad Syphacem traecit, in unius Numidæ infidis præcordiis suam pariter et patriæ salutem depositurus! Itaque exiguo momento maximæ rei casus fluctuatus est, utrum interfector an captivus Scipionis Syphax fieret.

(2.) Jam C. Cæsaris anceps conatus, etsi cœlestium curâ protectus est, vix tamen sine animi horrore referri potest: siquidem, impatiens legionum tardioris a Brundisio Apolloniam trajectûs, per simulationem adversæ valetudinis convivio egressus, majestate suâ servili veste occultatâ, naviculam conscendit, et, e flumine, maris Adriatici sævâ tempestate fauces petiit: protinusque in altum dirigi jusso navigio, multum ac diu contrariis jactatus fluctibus, tandem necessitati cessit.

(3.) Age, illa quam exsecrabilis militum temeritas! Fecit enim ut A. Albinus, nobilitate, moribus, honorum omnium consummatione civis eximius, propter falsas et inanes suspiciones, in castris ab exercitu lapidibus obrueretur: quodque accessionem indignationis non recipit, oranti atque obsecranti duci a militibus causæ dicendæ potestas negata est.

Externa.

(1.) Itaque minus miror, apud trucem et sævum Hannibalis animum, defensionis locum innoxio gubernatori non fuisse: quem, a Petiliâ classe Africam repetens, freto appulsus, dum tam parvo spatio Italiam Siciliamque inter se divisas non credit, velut insidiosum cursûs rectorem interemit: posteaque diligentius inspectâ veritate, tunc absolvit, cum ejus innocentiæ nihil ultra sepulcri honorem dari potuit. Igitur angusti atque æstuosi maris alto e tumulo speculatrix statua, tam memoriæ Pelori, quam Pu-

nicæ temeritatis, ultra citraque navigantium oculis collocatum indicium est.

(2.) Jam Atheniensium civitas ad vesaniam usque temeraria, quæ decem universos imperatores suos, et quidem a pulcherrimâ victoriâ venientes, capitali judicio exceptos necavit; quod militum corpora, sævitiâ maris interpellante, sepulturæ mandare non potuissent; necessitatem puniens, cum honorare virtutem deberet.

Cap. IX.—*De Errore.*

1. Plebis Romanæ.
2. C. Cassii Longini procos.
3. Satellitum Lartis Tolumnii regis.

Temeritati proximus est error; quemadmodum ad lædendum par, ita cui facilius quis ignoverit; quia non sponte, sed vanis concitatus imaginibus, culpæ se implicat. Qui quam late in pectoribus hominum vagetur, si complecti coner, vitio, de quo loquor, sim obnoxius. Paucos igitur ejus lapsus referemus.

(1.) C. Helvius Cinna, tribunus plebis, ex funere C. Cæsaris domum suam petens, populi manibus discerptus est, pro Cornelio Cinnâ, in quem sævire se existimabat; iratus ei, quod, cum affinis esset Cæsaris, adversus eum, nefarie raptum, impiam pro Rostris orationem habuisset: eoque errore propulsus est, ut caput Helvii, perinde atque Cornelii, circa rogum Cæsaris, fixum jaculo ferret; officii sui, alieni erroris, piaculum miserabile.

(2.) Nam C. Cassium error a semetipso pœnas exigere coëgit. Inter illum enim pugnæ quatuor exercituum apud Philippos varium, ipsisque ducibus ignotum eventum, missus ab eo Titinius centurio

nocturno tempore, ut specularetur, quonam in statu res M. Bruti essent; dum crebros excessus viæ petit, quia tenebrarum obscuritas, hostesne an commilitones occurrerent, dignoscere non sinebat, tardius ad Cassium rediit. Quem is exceptum ab hostibus, omniaque in eorum potestatem recidisse existimans, finire vitam properavit; cum et castra hostium invicem capta, et Bruti copiæ magnâ ex parte incolumes essent. Titinii vero non obliteranda silentio virtus, qui oculis paulisper hæsit, inopinato jacentis ducis spectaculo attonitus; deinde profusus in lacrymas, "Et si imprudens," inquit, "imperator, causa tibi mortis fui; tamen, ne idipsum impunitum sit, accipe me fati tui comitem." Superque exanime corpus ejus jugulo suo gladium capulo tenus demisit; ac, permixto utriusque sanguine, duplex victima jacuit, pietatis hæe, erroris illa.

(3.) Cæterum falsa opinatio nescio an præcipuam injuriam Lartis Tolumnii, Veientium regis, penatibus intulerit. Nam cum, in tesserarum prospero jactu, per jocum collusori dixisset, "Occide;" et forte Romanorum legati intervenissent; satellites ejus, errore vocis impulsi, interficiendo legatos lusum ad imperium transtulerunt.

Cap. X.—*De Ultione.*

1. Papiriæ tribûs Tusculanorum in Polliam.	2. Populi Uticensis in C. Fabium Hadrianum.

Externorum.

1. Thamyris et Beronices reginarum.	2. Juvenum quorumdam Græcorum.

Ultionis autem quemadmodum acres, ita justi aculei sunt; qui lacessiti concitantur, acceptum dolorem

pensare cupientes. Quos latius compleeti non attinet.

(1.) M. Flavius, tribunus plebis, ad populum de Tuseulanis retulit, quod eorum eonsilio Veliternos Privernatesque rebellatos dieeret. Qui, cum eonjugibus ac liberis, squalore obsiti, eum suppliees Romam venissent; aeeidit, ut, reliquis tribubus salutarem sententiam seeutis, sola Pollia judiearet, oportere publiee eos verberatos seeuri pereuti; imbellem multitudinem sub coronâ venire. Quam ob eausam Papiria tribus, in quâ plurimum postea Tuseulani in eivitatem reeepti potuerunt, neminem unquam eandidatum Polliæ tribûs feeit magistratum; ne ad eam ullus honos suis suffragiis perveniret, quæ illis vitam ac libertatem, quantum in ipsâ fuit, ademerat.

(2.) Illam vero ultionem et senatus et eonsensus omnium approbavit. Cum enim Hadrianus eives Romanos, qui Uticæ eonsistebant, sordido imperio vexâsset, ideireoque ab his vivus esset exustus; nee quæstio ulla in Urbe hae de re habita, nec querela versata est.

Externa.

(1.) Claræ ultionis utraque regina, et Thamyris, quæ eaput Cyri abscisum in utrem humano sanguine repletum demitti jussit, exprobrans illi insatiabilem eruoris sitim, simulque pœnas oeeisi ab eo filii sui exigens; et Beroniee, quæ, Laodiees insidiis intereeptum sibi filium graviter ferens, armata eurrum eonscendit, perseeutaque satellitem regium, erudelis operis ministrum, nomine Cæneum, quem hastâ nequidquam petierat, saxo ietum prostravit; ae super ejus eorpus aetis equis, inter infesta eontrariæ partis agmina, ad domum, in quâ interfceti pueri corpus occultari arbitrabatur, perrexit.

(2.) Iasonem Thessalum, Persarum regi bellum inferre parantem, an satis justa ultio absumserit, ambiguæ æstimationis est. Taxillo enim gymnasiarchæ,

a quibusdam juvenibus pulsatum se conquesto, permisit, ut aut tricenas ab his drachmas exigeret, aut denas plagas singulis imponeret. Quo posteriore vindictâ uso, qui vapulaverant, Iasonem interfecerunt; animi, non corporis dolore, pœnæ modum æstimantes. Cæterum parvo irritamento ingenui pudoris maximæ rei exspectatio subruta est; quoniam, opinione Græciæ, tantum in spe Iasonis, quantum in effectu Alexandri, reponitur.

Cap. XI.—*De improbe dictis, et scelerate factis.*

Romanorum.

1. Tulliæ, Ser. F. T. Superbi regis.
2. C. Fimbriæ trib. pl.
3. L. Catilinæ.
4. Magii Chilonis.
5. C. Toranii, C. F.
6. Villii Annalis.
7. Uxoris Vettii Salassi.

Externorum.

1. Duorum fratrum Hispanorum.
2. Mithridatis regis.
3. Sariastris, Tigranis regis F.
4. L. Ælii Sejani.

Nunc quatenus vitæ humanæ tum bona, tum etiam mala, substitutis exemplorum imaginibus, persequimur; dicta improbe, et facta scelerate, referantur.

(1.) Unde autem potius, quam a Tulliâ ordiar? quia tempore vetustissimum, conscientiâ nefarium, voce improbum ac monstri simile, exemplum est. Cum carpento veheretur, et is, qui jumenta agebat, succussis frenis constitisset, repentinæ moræ causam requisivit; et, ut comperit corpus patris Ser. Tullii occisi ibi jacere, supra id vehiculum duci jussit, quo celerius in complexum interfectoris ejus Tarquinii veniret. Quâ tam impiâ tamque probrosâ festinatione, non solum se æternâ infamiâ, sed ipsum etiam vicum cognomine sceleris, commaculavit.

(2.) Non tam atrox est C. Fimbriæ factum et dictum; sed, si per se æstimetur, utrumque audacissimum. Id egerat, ut Scævola in funere C. Marii jugularetur. Quem postquam ex vulnere recreatum comperit, accusare ad populum instituit. Interrogatus deinde, "quid de eó secús dicturus esset, cui pro sanctitate morum satis digna laudatio reddi non posset?" respondit, "se objecturum illi, quod parcius corpore telum recepisset." Licentiam furoris ægræ reipublicæ gemitu prosequendam!

(3.) L. vero Catilina, in senatu M. Cicerone incendium ab ipso excitatum dicente, "Sentio," inquit: "et quidem illud, si aquâ non potuero, ruinâ exstinguam." Quem quid aliud existimemus, quam conscientiæ stimulis actum, a se inchoatum parricidium peregisse?

(4.) Consternatum etiam Magii Chilonis amentiâ pectus; qui M. Marcello datum a Cæsare spiritum suâ manu eripuit, vetus amicus et Pompeianæ militiæ comes, indignatus aliquem amicorum ab eo sibi præferri. Urbem enim a Mitylenis, quo se contulerat, repetentem, in Atheniensium portu pugione confodit, protinusque ad irritamenta vesaniæ suæ trucidanda tetendit; amicitiæ hostis, divini beneficii interceptor, publicæ religionis, quod ad salutem clarissimi civis recuperandam attinuit, acerba labes.

(5.) Hanc crudelitatem, cui nihil adjici posse videtur, C. Toranius atrocitate parricidii superavit. Namque triumvirûm partes secutus, proscripti patris sui, prætorii et ornati viri, latebras, ætatem, notasque corporis, quibus agnosci posset, centurionibus edidit, qui eum persecuti sunt. Senex, de filii magis vitâ et incrementis, quam de reliquo spiritu suo, sollicitus, "an incolumis esset," et "an imperatoribus satisfaceret," interrogare eos cœpit. E quibus unus, "Ab illo," inquit, "quem tantopere diligis, demonstratus, nostro ministerio, filii indicio occideris:" protinusque pectus ejus gladio trajecit. Collapsus ita-

quc est infelix, auctore cædis quam ipsâ cædc miserior.

(6.) Cujus fati acerbitatem L. Villius Annalis sortitus. Cum, in Campum ad quæstoria comitia filii descendens, proscriptum se cognôsset, ad clientem suum confugit. Sed, ne fide ejus tutus esse posset, scelere nefarii juvenis effectum est: siquidem per ipsa vestigia patris militibus ductis, occidendum eum in conspectu suo objecit; bis parricida, consilio prius, iterum spectaculo.

(7.) Ne Vettius quidem Salassus proscriptus parum amari exitûs; quem latentem uxor interficiendum, quid dicam, tradidit, an ipsa jugulavit? Quanto enim levius est scelus, cui tantummodo manus abest?

Externa.

(1.) Illud autem facinus, quia externum, tranquilliore affectu narrabitur. Scipione Africano patris et patrui memoriam gladiatorio munere Carthagine Novâ celebrantc, duo regii filii, nuper patre mortuo, in arenam processerunt: pollicitique sunt ibi se de regno prœliaturos, quo spectaculum illud illustrius pugnâ suâ facerent. Eos cum Scipio monuisset, ut verbis, quam ferro, dijudicare mallent, uter regnare deberet; ac jam major natu consilio ejus obtemperaret; minor, corporis viribus fretus, in amentiâ perstitit. Initoque certamine, pertinacior impietas fortunæ judicio morte multata est.

(2.) Mithridates autem multo sceleratius, qui non cum fratre de paterno regno, sed cum ipso patre bellum de dominatione gessit: in quo, quî aut homines ullos adjutores invenerit, aut Deos invocare ausus sit, præ admiratione hæreo.

(3.) Quamquam quid hoc, quasi inusitatum illis gentibus, miremur? cum Sariaster adversus patrem suum Tigranen, Armeniæ regem, ita cum amicis consenserit, ut omnes dexteris manibus sanguinem mitterent, atque eum invicem sorberent. Vix [ferrent]

pro salute parentis tam cruentâ conspiratione fœdus facientem.

(4.) Sed quid ego ista consector, aut quid iis immoror, cum unius parricidii cogitatione cuncta scelera superata cernam? Omni igitur impetu mentis, omnibus indignationis viribus, ad id lacerandum pio magis quam valido affectu rapior. Quis enim, amicitiæ fide exstinctâ, genus humanum cruentis in tenebris sepelire conatum, profundo debitæ exsecrationis satis efficacibus verbis adegerit? Tu, videlicet, efferatæ barbariæ immanitate truculentior, habenas Romani imperii, quas princeps parensque noster salutari dexterâ continet, capere potuisti? aut, te compote furoris, in suo statu mundus mansisset? Urbem a Gallis captam, et trecentorum inclytæ gentis virorum strage fœdatam, Alliensem diem, et oppressos in Hispaniâ Scipiones, Trasimenum lacum, et Cannas, bellorumque civilium domestico sanguine madentem Æmathiam, amentibus propositis furoris tui repræsentare et vincere voluisti. Sed vigilârunt oculi Deorum: sidera vigorem suum obtinuerunt: aræ, pulvinaria, templa, præsenti numine vallata sunt: nihilque, quod pro capite Augusti ac patriâ excubare debuit, torporem sibi permisit. Et in primis auctor ac tutela nostræ incolumitatis, ne excellentissima merita sua totius orbis ruinâ collaberentur, divino consilio providit. Itaque stat pax; valent leges; sincerus privati ac publici officii tenor servatur. Qui autem hæc, violatis amicitiæ fœderibus, tentavit subvertere, omni cum stirpe suâ populi Romani viribus obtritus, etiam apud inferos, si tamen illuc receptus est, quæ meretur, supplicia pendit.

CAP. XII.—*De Mortibus non vulgaribus.*

Humanæ autem vitæ conditionem præcipue primus et ultimus dies continet; quia plurimum interest, quibus auspiciis inchöetur, et quo fine claudatur. Ideoque eum demum felicem fuisse judicamus, cui et accipere lucem prospere, et reddere placide, contigit. Medii temporis cursus, prout Fortuna gubernaculum rexit, modo aspero, modo tranquillo motu peragitur, spe semper minor, dum et cupide votis extenditur, et fere sine ratione consumitur. Nam, [et] si eo bene uti velis, etiam parvum amplissimum effieies, numerum annorum multitudine operum superando. Alioqui quid attinet inerti morâ gaudere, si magis vitam exigis, quam approbas? Sed, ne longius evager, eorum mentionem faciam, qui non vulgari genere mortis absumti sunt.

(1.) Tullus Hostilius, fulmine ictus, cum totâ domo conflagravit. Singularem fati sortem! quâ accidit, ut columen Urbis, in ipsâ Urbe raptum, ne supremo quidem funeris honore a civibus decorari

posset, cœlesti flammâ in eam conditionem redactum, ut eosdem penates et regiam et rogum et sepulcrum haberet.

(2.) Vix verisimile est, in eripiendo spiritu, idem gaudium potuisse, quod fulmen: et tamen idem valuit. Nuntiatâ enim clade, quæ ad lacum Trasimenum inciderat, altera mater, sospiti filio ad ipsam portam facta obviam, in complexu ejus exspiravit. Altera, cum falso mortis filii nuntio domi mœsta sederet, ad primum conspectum redeuntis exanimata est. Genus casûs inusitatum: quas dolor non exstinxerat, lætitia consumsit.

(3.) Sed minus miror, quod mulieres. M. Juventius Thalna consul, collega Ti. Gracchi consulis iterum, cum in Corsicâ, quam nuper subegerat, sacrificaret, receptis literis decretas ei a senatu supplicationes nuntiantibus, intento illas animo legens, caligine ortâ, ante foculum collapsus mortuus humi jacuit. Quem quid aliud quam nimio gaudio enectum putemus? En cui Numantia aut Carthago excidenda traderetur!

(4.) Majoris aliquanto spiritûs dux Q. Catulus, Cimbrici triumphi C. Mario particeps a senatu datus; sed exitûs violentioris. Namque ab hoc eodem Mario postea propter civiles dissensiones mori jussus, recenti calce illito, multoque igni percalcfacto, cubiculo se inclusum peremit. Cujus tam dira necessitas maximus Marianæ gloriæ rubor exstitit.

(5.) Quâ tempestate reipublicæ, L. quoque Cornelius Merula consularis, et flamen Dialis, ne ludibrio insolentissimis victoribus esset, in Jovis sacrario venis incisis contumeliosæ mortis denuntiationem effugit: sacerdotisque sui sanguine vetustissimi foci maduerunt.

(6.) Acer etiam et animosus vitæ exitus Herennii Siculi, quo C. Gracchus et aruspice et amico usus fuerat. Nam, cum eo nomine in carcerem duceretur, in ejus postem illiso capite, in ipso ignominiæ aditu

concidit, ac spiritum posuit; uno gradu a publico supplicio, manuque carnificis, citerior.

(7.) Consimili impetu mortis C. Licinius Macer, vir prætorius, Calvi pater, repetundarum reus, dum sententiæ dicerentur, in Mænianum conscendit. Siquidem cum M. Ciceronem, qui id judicium cogebat, prætextam ponentem vidisset, misit ad eum qui diceret, se, non damnatum, sed reum, periisse; nec sua bona hastæ posse subjici. Ac protinus sudario, quod forte in manu habebat, ore et faucibus coarctatis, incluso spiritu pœnam morte præcurrit. Quâ cognitâ re, Cicero de eo nihil pronuntiavit. Igitur illustris ingenii orator et ab inopiâ rei familiaris, et a crimine domesticæ damnationis, inusitato paterni fati genere vindicatus est.

(8.) Fortis hujus mors: illorum perridicula. Cornelius enim Gallus prætorius, et T. Haterius eques Romanus, inter usum puerilis Veneris absumti sunt. Quamquam quorsum attinet eorum cavillari fata, quos non libido sua, sed fragilitatis humanæ ratio, abstulit! Fine namque vitæ nostræ variis et occultis causis exposito, interdum, quæ [sunt] immerentia, supremi fati titulum occupant; cum magis in tempus mortis incidant, quam ipsam mortem arcessant.

Externa.

(1.) Sunt et externæ mortes dignæ annotatu. Qualis in primis Comæ, quem ferunt maximi latronum ducis Cleonis fratrem fuisse. Is enim, ad Rupilium consulem, Ennam, quam prædones tenuerant, in potestatem nostram redactam, perductus, cum de viribus et conatibus fugitivorum interrogaretur, sumto tempore ad se colligendum, caput operuit; innixusque genibus compresso spiritu, inter ipsas custodum manus, inque conspectu summi imperii, exoptatâ securitate acquievit. Torqueant se miseri, quibus exstingui quam superesse utilius est, trepido et anxio

consilio, quânam ratione vitâ exeant quærentes: ferrum acuant; venena temperent; laqueos apprehendant, vastas altitudines circumspiciant; tamquam magno apparatu aut exquisitâ molitione opus sit, ut corporis atque animi, infirmo vinculo cohærens, societas dirimatur. Nihil horum Coma; sed, intra pectus inclusâ animâ, finem sui reperit. Enimvero minimo studio retinendum bonum, cujus caduca possessio, tam levi afflatu violentiæ concussa, dilabi potuit.

(2.) Æschyli vero pöetæ excessus, quemadmodum non voluntarius, sic propter novitatem casûs referendus est. In Siciliâ mœnibus urbis, in quâ morabatur, egressus, aprico in loco resedit. Super quem aquila testudinem ferens, elusa splendore capitis (erat enim capillis vacuum) perinde atque lapidi eam illisit, ut fractæ carne vesceretur. Eoque ictu origo, et principium fortioris tragœdiæ exstinctum est.

(3.) Non vulgaris etiam Homeri mortis causa fertur; qui in insulâ, quia quæstionem a piscatoribus propositam solvere non potuisset, dolore absumtus creditur.

(4.) Sed atrocius aliquanto Euripides finitus. Ab Archelai enim regis cœnâ in Macedoniâ domum hospitalem repetens, canum morsibus laniatus obiit. Crudelitas fati tanto ingenio non debita!

(5.) Sicut illi excessus illustrium pöetarum, et moribus et operibus indignissimi. Sophocles, ultimæ jam senectutis, cum in certamine tragœdiam dixisset, ancipiti sententiarum eventu diu sollicitus, aliquando tamen unâ sententiâ victor, causam mortis gaudium habuit.

(6.) Philemonem autem vis risûs immoderati abstulit. Paratas ei ficus, atque in conspectu positas, asello consumente, puerum, ut illum abigeret, inclamavit. Qui cum jam comestis omnibus supervenisset, "Quoniam," inquit, "tam tardus fuisti, da nunc

merum asello." Ac protinus urbanitatem dicti crebro anhelitu cachinnorum prosecutus, senile guttur salebris spiritûs prægravavit.

(7.) At Pindarus, cum in gymnasio super gremium pueri, quo unice delectabatur, capite posito quieti se dedisset, non prius decessisse cognitus est, quam, gymnasiarchâ claudere jam eum locum volente, nequidquam excitaretur. Cui quidem crediderim eâdem benignitate Deorum, et tantum pöeticæ facundiæ, et tam placidum vitæ finem, attributum.

(8.) Sicut Anacreonti quoque, quamvis statum humanæ vitæ modum supergresso; quem, uvæ passæ succo tenues et exiles virium reliquias foventem, unius grani pertinacior in aridis faucibus [humor] absumsit.

(9.) Jungam illos, quos et propositum et exitus pares fecit. Milo, Crotoniates, cum iter faciens quercum in agro cuneis adactis fissam vidisset; fretus viribus, accessit ad eam, insertisque manibus divellere conatus est; quas arbor, excussis cuneis in suam naturam revocata, compressit, eumque cum tot gymnicis palmis lacerandum feris præbuit.

(10.) Item Polydamas athleta, tempestate speluncam subire coactus, nimio et subito incursu aquæ labefactâ eâ, ac ruente, cæteris comitibus fugâ periculum vitantibus, solus restitit, tamquam humeris suis totius ruinæ molem sustentaturus. Sed pondere omni corpore humano potentiore pressus, imbris causâ petitam latebram, dementis fati sepulcrum habuit. Possunt hi præbere documentum, nimio robore membrorum, vigorem mentis hebescere; quasi abnuente Naturâ utriusque boni largitionem; ne supra mortalem sit felicitatem, eumdem et valentissimum esse, et sapientissimum.

Cap. XIII.—*De Cupiditate Vitæ.*

1. M. Aquillii, legati consularis.	2. Cn. Carbonis cos. 3.
	3. D. Junii Bruti procos.

Externorum.

1. Xerxis, Persarum regis.	3. Alexandri, Pheræorum regis.
2. Masinissæ, Numidiæ regis.	4. Dionysii, Siciliæ tyranni.

Verum, quia excessus e vitâ et fortuitos et viriles, quosdam etiam temerarios, oratione attigimus, subjiciamus nunc æstimationi enerves et effeminatos; ut ipsâ comparatione pateat, quanto non solum fortior, sed etiam sapientior, mortis interdum, quam vitæ, sit cupiditas.

(1.) M. Aquillius, cum sibi gloriose exstingui posset, Mithridati maluit turpiter servire. [Quem ne aliquis merito] dixerit Pontico supplicio, quam Romano imperio, digniorem? quoniam commisit, ut privatum opprobrium publicus rubor exsisteret.

(2.) Cn. quoque Carbo magnæ verecundiæ est Latinis annalibus. Tertio in consulatu suo, jussu Pompeii in Siciliâ ad supplicium ductus, petiit a militibus demisse et flebiliter, ut sibi alvum levare, priusquam exspiraret, liceret; quo miserrimæ lucis usu diutius frueretur; eo usque moram trahens, donec caput ejus sordido in loco sedentis abscideretur. Ipsa verba tale flagitium narrantis secum luctantur; nec silentio amica, quia occultari non merentur; nec relationi familiaria, quia dictu fastidienda sunt.

(3.) Quid? Brutus exiguum et infelix momentum vitæ quanto dedecore emit! qui a Furio, quem ad eum occidendum Antonius miserat, comprehensus, non solum cervicem gladio subtraxit, verum etiam constantius eam præbere admonitus, ipsis his verbis

juravit: "Ita vivam, dabo." O fati cunctationem ærumnosam! O jurandi stolidam fidem! Sed hos tu furores, immoderata retinendi spiritûs dulcedo, subjicis, sanæ rationis modum expugnando, quæ vitam diligere, mortem non timere, præcepit.

Externa.

(1.) Eadem Xerxen regem, pro totius Asiæ armatâ juventute, quod intra centum annos esset obitura, profundere lacrymas cöegisti. Qui mihi, specie alienam, reverâ suam, conditionem deplorâsse videtur; opum magnitudine, quam altiore animi sensu felicior. Quis enim mediocriter prudens mortalem se natum fleverit?

(2.) Referam nunc eos, quibus, aliquos suspectos habentibus, exquisitior sui custodia quæsita est. Nec a miserrimo, sed ab eo qui inter paucos felicissimus fuisse creditur, incipiam. Masinissa rex, parum fidei in pectoribus hominum reponens, salutem suam custodiâ canum vallavit. Quo tam late patens imperium? quo tantus liberorum numerus? quo denique tam arctâ benevolentiâ constricta Romana amicitia, si, ad hæc tuenda, nihil canino latratu ac morsu valentius duxit?

(3.) Hoc rege infelicior Alexander, cujus præcordia hinc amor, hinc metus, torserunt. Nam, cum infinito ardore conjugis Thebes teneretur, ad eamdem ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, compunctum notis Threiciis, stricto gladio jubebat anteire: nec prius se ibidem lecto committebat, quam a stipatoribus diligenter esset scrutatus. Supplicium irato Deorum numine compositum, neque libidini neque timori posse imperare. Cujus timori eadem et causa et finis fuit: Alexandrum enim Thebe, pellicatûs irâ mota, interemit.

(4.) Age, Dionysius, Syracusanorum tyrannus, hujusce tormenti quam longa fabula! qui duodequadraginta annorum dominationem in hunc modum per-

egit. Submotis amicis, in eorum locum ferocissimarum gentium homines, et a familiis locupletum electos prævalidos servos, quibus latera sua committeret, substituit; tonsorumque metu, tondere filias suas docuit. Quarum ipsarum, postquam adultæ ætati appropinquabant, manibus ferrum non ausus committere, instituit, ut candentium juglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent. Nec securiorem maritum egit, quam patrem. Duarum enim eodem tempore, Aristomaches Syracusanæ, et Locrensis Doridis, matrimoniis illigatus, neutrius unquam, nisi excussæ, complexum petiit. Atque etiam cubicularem lectum, perinde quasi castra, latâ fossâ cinxit; in quem se ligneo ponte recipiebat, cum forem cubiculi, extrinsecus a custodibus opertam, interiorem claustro ipse diligenter obserâsset.

CAP. XIV.—*De Similitudine Formæ.*

1. Cn. Pompeii Magni cum Vibio et Publicio.
2. Cn. Pompeii Strabonis cum Menogene coquo.
3. P. Scipionis Nasicæ cum Serapione victimario.
4. P. Lentuli et Q. Metelli coss. cum Spinthere et Pamphilo histrionibus.
5. M. Messalæ et C. Curionis cum Menogene et Burbuleio scenicis.

Externorum.

1. Antiochi, regis Syriæ, cum Artemone quodam.
2. Hybreæ oratoris cum servo Cymæorum publico.
3. Siculi piscatoris cum prætore Romano.

De similitudine autem oris et totius corporis, al-

tiore doctrinâ præditi subtilius disputant: eorumque alii in eâ sunt opinione, ut existiment illam origini et contextui sanguinis respondere. Nec parvum argumentum ex cæteris animalibus trahunt, quæ fere gignentibus similia nascuntur. Alii negant certam hanc esse naturæ legem, sed species mortalium, prout fortuita sors conceptionis obtulit, attribui. Atque ideo plerumque ex speciosis deformes, et ex robustis invalidos, partus edi. Verum, quoniam ista quæstio in ambiguo versatur, pauca inter alienos conspectæ similitudinis exempla referemus.

(1.) Magno Pompeio Vibius ingenuæ stirpis, et Publicius libertinus, ita similes fuerunt, ut, permutato statu, et Pompeius in illis, et illi in Pompeio salutari possent. Certe quocumque aut Vibius aut Publicius accesserant, ora hominum in se obvertebant; unoquoque speciem amplissimi civis in personis mediocribus annotante. Quod quidem fortuitum ludibrium, quasi hæreditarium, ad eum penetravit.

(2.) Nam pater quoque ejus eo usque Menogenis, coqui sui, similis esse visus est, ut vir, et ferox animô et præpotens armis, sordidum ejus nomen repellere a se non valuerit.

(3.) Eximiæ vero nobilitatis adolescens, Cornelius Scipio, cum plurimis et clarissimis familiæ suæ cognominibus abundaret, in servilem Serapionis appellationem vulgi sermone impactus est, quod hujusce nominis victimario quam similis erat. Nec illi aut morum probitas, aut respectus tot imaginum, quo minus hac contumeliâ adspergeretur, opitulata sunt.

(4.) Generosissimum consulatûs collegium Lentuli et Metelli fuit; qui ambo in scenâ, propter similitudinem histrionum, propemodum spectati sunt. Sed alter ex quodam secundarum cognomen Spintheris traxit: alter, nisi Nepotis a moribus accepisset, Pamphili tertiarum, cui simillimus esse ferebatur, habuisset.

(5.) At M. Messala, consularis et censorius, Menogenis; Curioque omnibus honoribus abundans, Burbuleii: ille propter oris adspectum, hic propter parem corporis motum, uterque scenici nomen coactus est recipere.

Externa.

1. Abunde sint hæc de domesticis, quoniam et personis sunt excellentia, et non obscurâ notitiâ celebrantur. Regi Antiocho unus ex æqualibus, et ipse regiæ stirpis, nomine Artemon, perquam similis fuisse traditur. Quem Laodice, uxor Antiochi, interfecto viro, dissimulandi sceleris gratiâ, in lectulo, perinde quasi ipsum regem ægrum, collocavit: admissumque universum populum, et sermone ejus et vultu consimili fefellit: credideruntque homines ab Antiocho moriente Laodicen et natos ejus sibi commendari.

(2.) Hybream autem, Mylasenum, copiosæ atque concitatæ facundiæ oratorem, Cymæorum servo, strigmenta gymnasii colligenti, tam similem, ut tantum non germanum fratrem totius Asiæ oculi assignarent. Ita lineamentis oris et omnium membrorum compares erant.

(3.) Ille vero, quem in Siciliâ prætoris admodum similem fuisse constat, petulantis fuit animi. Proconsule enim dicente, mirari se quapropter sui tam similis esset, cum pater suus in eam provinciam nunquam accessisset; "At meus," inquit, "Romam frequenter accessit." Joco namque lacessitam matris suæ pudicitiam, invicem suspicione in matrem ejus rejectâ, audacius quam virgis et securibus subjecto conveniebat, ultus est.

CAP. XV.—*De his qui per Mendacium se in alienas Familias inseruerunt.*

1. Herophilus, medicus equarius.
2. Octaviæ, sororis Aug. falsus filius.
3. Q. Sertorii falsus filius.
4. Trebellius Calca.
5. Cn. Asinius Dio falsus.

Externi.

1. Rubria Mediolanensis falsa.
2. Ariarathes, Cappadociæ rex, falsus.

Sed tolerabilis hæc, et uni tantummodo anceps temeritas. Quod sequitur impudentiæ genus, nec ferendum ullo modo; periculique tum privatim tum etiam publice late patentis.

(1.) Nam, ut Equitium, Firmo Piceno monstrum veniens, relatum jam in hujusce libri superiore parte, prætercam; cujus, in amplectendo Ti. Graccho patre, evidens mendacium, turbulento vulgi errore, amplissimâ tribunatûs potestate vallatum est; Herophilus, equarius medicus, C. Marium septies consulem avum sibi vindicando, ita se extulit, ut coloniæ veteranorum complures, et municipia splendida, collegiaque fere omnia, patronum adoptarent. Quin etiam, cum C. Cæsar (Cn. Pompeio adolescente in Hispaniâ oppresso) populum in hortis suis admisisset, proximo intercolumnio pæne pari studio frequentiæ salutatus est. Quod nisi divinæ Cæsaris vires huic erubescendæ procellæ obstitissent, simile vulnus respublica excepisset, atque in Equitio acceperat. Cæterum decreto ejus extra Italiam relegatus, postquam ille cœlo receptus est, in Urbem rediit, et consilium interficiendi senatûs capere sustinuit. Quo nomine, jussu patrum necatus in carcere, seras promti animi ad omne moliendum scelus pœnas pependit.

(2.) Nec divi quidem Augusti, etiamnum terras regentis, excellentissimum numen ab hoc injuriæ genere intentatum. Exstitit enim, qui clarissimæ ac sanctissimæ sororis ejus Octaviæ utero se genitum fingere auderet; "propter summam autem imbecillitatem corporis, ab eo, cui datus erat, perinde atque ipsius filium retentum, subjecto in locum suum proprio filio," diceret; videlicet, ut eodem tempore sanctissimi penates et veri sanguinis memoriâ spoliarentur, et falsi sordidâ contagione inquinarentur. Sed dum, plenis impudentiæ velis, ad summum audaciæ gradum fertur, imperio Augusti remo publicæ triremis affixus [est.]

(3.) Repertus est etiam, qui se diceret esse Q. Sertorii filium, quem ut agnosceret uxor ejus, nullâ vi compelli potuit.

(4.) Quid? Trebellius Calca, quam asseveranter se Clodium tulit! et quidem dum de bonis ejus contendit, in centumvirale judicium adeo favorabilis descendit, ut vix justis et æquis sententiis consternatio populi ullum relinqueret locum. In illâ tamen quæstione, neque calumniæ petitoris, neque violentiæ plebis, judicantium religio cessit.

(5.) Multo fortius ille, qui, Cornelio Sullâ rerum potiente, in domum Cn. Asinii Dionis irrupit, filiumque ejus patriis penatibus expulit; vociferando non illum, sed se, Dione esse procreatum. Verum, postquam a Sullanâ violentiâ Cæsariana æquitas reduxit gubernacula Romani imperii, justiore principe rempublicam obtinente, in publicâ custodiâ spiritum posuit.

Externa.

(1.) Eodem præside reipublicæ, in consimili mendacio muliebris temeritas Mediolani repressa est. Siquidem cum se, pro Rubriâ, quædam, perinde ac falso credita esset incendio periisse, nihil ad se pertinentibus bonis insereret, nec ei aut tractûs ejus splendidi

testes, aut cohortis Augusti favor deesset, propter inexpugnabilem Cæsaris constantiam irrita nefarii propositi abiit.

(2.) Idem barbarum quemdam, ob eximiam similitudinem, Cappadociæ regnum affectantem, tamquam Ariarathes esset, quem a M. Antonio interemtum luce clarius erat, quamquam pæne totius Orientis civitatum et gentium credulâ suffragatione fultum, caput imperio dementer imminens justo impendere supplicio cöegit.

FINIS.

Excudit T. Davison, Londini.